

T. C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**BÖLGESEL KALKINMA PLANI OLARAK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ'NİN
TÜRKİYE VE AVRUPA TOPLULUĞU
TARIMLARININ UYUMLAŞTIRILMASINA ETKİSİ**

(Doktora Tezi)

Erdinç TUTAR /

Eskişehir, 1991

Ö Z E T

Bu tezin amacı , Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Türkiye tarımına katkısını ve Avrupa Topluluğu (AT) tarımı karşısında verimlilik , kendi kendine yeterlilik ve dış ticaret yönünden değerlendirmesini yapmaktır.

GAP , Türkiye'nin en büyük bölgesel ekonomik kalkınma projesidir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi de Türkiye'nin geri kalmış bölgelerinden birisi olmakla birlikte , ekonomik kaynak potansiyellerine de sahiptir. Bu bölge , GAP ile kalkındırılabilir.

GAP'ın temel ekonomik faydaları iki alanda olacaktır. Birincisi hidroelektrik enerjisi , ikincisi tarımsal üretim. Biz burada , GAP'ın tarımsal üretim katkılarını inceledik.

Çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm , Bölgesel Kalkınma kavramını , GAP'ın hazırlanma sürecini ve GAP Master Plan'ın bir bölgesel kalkınma planı olarak değerlendirilmesini içermektedir.

İkinci bölümde , GAP bölgesinin Türkiye tarımına katkıları incelenmektedir. Bu katkılar proje öncesi ve sonrası için ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümü , Türkiye ve AT tarımlarının ekonomilerdeki önemini , yapısal farklılıklarını ve tarımsal politikalarını kapsamaktadır. Son olarak , GAP'ın tamamlanacağı yıl olan 2005 yılı için Türkiye ve AT tarımlarının verimlilik , kendi kendine yeterlilik ve dış ticaret imkanları tahmin edilmeye çalışılmıştır.

A B S T R A C T

The aim of this thesis is to make a research about effects of Southeastern Anatolia Project (GAP) on Turkish agriculture and its appraisement about productivity, self-sufficiency and foreign trading, comparing with the European Community's agriculture.

GAP is the largest regional economic development project of Turkiye. Southeastern Anatolia Region is one of the non-developed region of Turkiye, but it has vast source of economic potential. This region may will be developed by GAP.

Main economic utilities of GAP has in two fields. One of them is hydro-electric power, the other is agricultural production. We have investigated the supplements on agricultural production of GAP.

This study has 3 parts. First part consist of Regional Development concept, preparing process of GAP and appraising of GAP Master Plan as a regional development plan.

In the second part, the effects of GAP on Turkish agriculture are investigated, but those effects are studied before and after of project.

The last part of this study are covered the importance of Turkish and EC agriculture in their economies and stuructural differences and agricultural policies. Finally, by the year of 2005 that GAP will have been accomplished, have made a prediction about Turkish and EC's agricultural productivity self-sufficiency and possibilities on foreign trade.

İ Ç İ N D E K İ L E R

T A B L O L A R	XI
Ş E K İ L L E R	XIV
K İ S A L T M A L A R	XV
G İ R İ Ş	1

B ö l ü m 1

B İ R B Ö L G E S E L K A L K İ N M A P L A N I O L A R A K G A P

I - B Ö L G E S E L K A L K İ N M A K A V R A M I

A. BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASININ TEMEL İLKELERİ.....	4
1) Sosyal Karlılık İlkesi.....	5
2) Kalkınma Kutbu İlkesi.....	5
3) Halkın Katılımı İlkesi.....	5
B. BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASININ AMAÇLARI VE ARAÇLARI...	6
1) Bölgesel Kalkınma Politikasının Amaçları.....	
a/ Ülke Nüfusunun Bölgelerarası Dengeli Dağılımının Sağlanması.....	7
b/ Ülkenin Bütün Bölgelerinin Ekonomik ve Sosyal Kalkınmalarının Sağlanması.....	7

2) Bölgesel Kalkınma Politikasının Araçları.....	8
a/ Ekonomik Faaliyetleri Özendirici Teşviklerin Getirilmesi.....	8
b/ Kalkınma İçin Kamunun Yatırım Yapması.....	8
c/ Kalkınma Sorununu Çözebilecek Uyumlu Bir Yönetim Örgütünün Oluşturulması.....	9
C. BÖLGESEL KALKINMA STRATEJİLERİ.....	9
1) Büyümeye Dayalı Bölgesel Kalkınma Stratejisi.....	9
2) İstikrara Dayalı Bölgesel Kalkınma Stratejisi.....	10
3) Eşitliğe Dayalı Bölgesel Kalkınma Stratejisi.....	11

II- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP) ÇALIŞMALARI

A. GAP BÖLGESİNİN GERİ KALMIŞLIĞI.....	11
1) Bölgenin Doğal Özellikleri.....	12
a/ Coğrafi Konum.....	12
b/ Su Kaynakları.....	12
c/ Toprak Kaynakları.....	13
d/ Enerji ve Maden Kaynakları.....	13
2) Bölgenin Nüfus ve Alan Yapısı.....	14
a/ Bölgenin Nüfus Yapısı.....	14
b/ Bölgenin Alan Yapısı.....	16
3) Bölgenin Ekonomik Durumu.....	18
a/ Plan Dönemlerinde GAP Bölgesinin Ekonomik Durumu.....	18
i. Birinci B.Y.K.P. (1963-1967).....	18
ii. İkinci B.Y.K.P. (1968-1972).....	18
iii. Üçüncü B.Y.K.P. (1973-1977).....	19
iv. Dördüncü B.Y.K.P. (1979-1983).....	19
v. Beşinci B.Y.K.P. (1985-1989).....	19
b/ Günümüzde Bölgenin Ekonomik Durumu.....	20
i. Bölgede sektörler itibarıyla ekonomik yapı....	20
ii. Bölgede yatırımlar itibarıyla durum.....	21
B. GAP PROJESİNİN HAZIRLANMASI.....	24
1) GAP'ta EtE ve DSİ Çalışmaları.....	24
a/ Rasat Çalışmaları (Yerüstü Su Potansiyeli).....	25
b/ Hidrojeolojik Çalışmaları (Yeraltı Su Potansiyeli).....	26
c/ Harita Çalışmaları.....	26
d/ Toprak Kaynaklarını Belirleme Çalışmaları.....	26
2) GAP'ta DPT Çalışmaları.....	27
a/ GAP Proje Yönetim Birimi Çalışmaları.....	27
b/ GAP Bölge Kalkınma İdaresi Çalışmaları.....	27
3) GAP ile İlgili Diğer Kuruluş Çalışmaları.....	29
a/ T.O.K.B. Çalışmaları.....	29
b/ Üniversitelerin Çalışmaları.....	31
c/ Diğer Kuruluşların Çalışmaları.....	32

C. GAP BÖLGE PLANLAMA ÇALIŞMALARI.....	35
1) <u>Proje Bileşenleri</u>	36
a/ Bölgesel Perspektif.....	37
b/ Kırsal Gelişme.....	38
c/ Kentsel Gelişme.....	38
d/ Takip , Kontrol ve Değerlendirme.....	39
2) <u>Proje Aşamaları</u>	39
a/ Karar Hazırlıkları Aşaması.....	39
b/ Karar Alma Aşaması.....	39
c/ Uygulama Aşaması.....	41
d/ Değerlendirme Aşaması.....	41
3) <u>Bölgesel Analiz</u>	41
D. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ.....	42
1) <u>GAP'ta Yerel Projeler</u>	42
a/ Fırat Havzasında Yerel Projeler.....	43
b/ Dicle Havzasında Yerel Projeler.....	44
2) <u>GAP'ın Maliyeti ve Tamamlanma Süresi</u>	44
a/ GAP'ın Maliyeti.....	45
b/ GAP'ın Tamamlanma Süresi	45
3) <u>GAP'ın Hedefleri</u>	47
a/ Bölgesel Üretim Hedefleri.....	47
b/ Bölge Nüfusu ve İstihdam Hedefleri.....	48

III-GAP'IN BÖLGESEL KALKINMA PLANI OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

A. GAP BÖLGESEL KALKINMA HEDEFLERİ VE STRATEJİSİ.....	50
1) <u>GAP Bölgesel Kalkınma Hedefleri</u>	50
a/ Genel Kalkınma Hedefleri.....	50
b/ Tarımsal Kalkınma Hedefleri.....	51
c/ Sınai Kalkınma Hedefleri.....	51
2) <u>GAP Bölgesel Kalkınma Stratejisi</u>	52
a/ Temel Kalkınma Stratejisi.....	52
b/ Tarımsal Kalkınma Stratejisi.....	52
i. Genel tarımsal kalkınma stratejisi.....	52
ii. Tarımsal sulama stratejisi.....	53
iii. Hayvancılık stratejisi.....	53
iv. Balıkçılık ve ormancılık stratejisi.....	53
c/ Sınai Kalkınma Stratejisi.....	54
B. GAP BÖLGESEL KALKINMA SENARYOLARI.....	55
1) <u>Temel Kalkınma Senaryosu</u>	55
a/ Temel özellikler.....	55
b/ Aşamalandırma.....	55
i. I. aşama (1994'e kadar).....	55
ii. II.aşama (1995-2004).....	56
iii. III. aşama (2005 ve sonrası).....	56

c/ Mekansal Gelişme Süreci.....	56
2) <u>Tarımsal Kalkınma Senaryosu.....</u>	57
a/ Sulama Projelerinin Kademeli Olarak Yürütülmesi..	57
b/ Ürün Desenleri.....	57
i. Teşvik edilecek ürünler.....	57
ii. Ürün rotasyonları.....	58
iii. Önerilen ürün deseni.....	58
3) <u>Sınai Kalkınma Senaryosu.....</u>	59
a/ Sanayileşme Süreci.....	60
b/ Stratejik Sanayiler.....	60
i. Ümitvar sanayiler.....	60
ii. Stratejik önem taşıyan sanayiler.....	61
C. <u>GAP BÖLGESEL KALKINMA ÇERÇEVELERİ.....</u>	62
1) <u>Sosyo-Ekonomik Çerçeve.....</u>	62
a/ Alternatif Sosyo-Ekonomik Çerçeveler.....	62
b/ Önerilen Sosyo-Ekonomik Çerçeve.....	64
2) <u>Mekansal Çerçeve.....</u>	66
a/ Arazi Kullanımı.....	66
b/ Ulaşım Ağı.....	66
c/ Yüksek Potansiyel Alanları.....	67
D. <u>BÖLGESEL KAYNAK GELİŞTİRİLMESİ.....</u>	68
1) <u>Su Kaynakları.....</u>	68
2) <u>Enerji Kaynakları.....</u>	69
a/ Sanayileşme.....	70
b/ Kırsal Enerji.....	71
c/ Yeni-Yenilenebilir Enerji.....	71
3) <u>Çevre.....</u>	71
4) <u>İnsan Kaynakları.....</u>	73
a/ Eğitim ve Sağlık Hizmetleri.....	73
b/ Teknik Eğitim-Öğretim.....	73
c/ Daha Yüksek Düzeydeki Hizmetler.....	73
5) <u>Finansman.....</u>	74
E. <u>BÖLGEDE KURUMSAL ÖNLEMLER.....</u>	76
1) <u>Tarım.....</u>	76
a/ Toprak Mülkiyet Sistemi.....	76
b/ Tarımsal Yayım, Araştırma ve Enformasyon Hizmetleri.....	76
c/ Mali Sistem.....	77
d/ Tarımsal Girdiler.....	77
e/ Tarımsal Mekanizasyon.....	78
f/ Tarım Ürünlerinin Pazarlanması.....	78
2) <u>Hayvancılık , Ormancılık ve Balıkçılık.....</u>	79
a/ Hayvancılık.....	79
b/ Ormancılık.....	79
c/ Balıkçılık.....	80

3) Sanayi.....	80
a/ İmalat Sanayii.....	80
b/ Madencilik.....	82
4) Turizm.....	82
5) Ticaret.....	82
6) Altyapı.....	83
a/ Su Kaynakları.....	83
b/ Ulaşım.....	83
c/ Toplumsal Altyapı.....	84
7) Kent Sektörü.....	84
F. DEĞERLENDİRME.....	85

B ö l ü m 2

G A P B Ö L G E S İ T A R I M I N I N

T Ü R K İ Y E T A R I M I N A K A T K I S I

I - G A P B Ö L G E S İ T A R I M I N I N M E V C U T D U R U M U

A. TARIMSAL ARAZİ KULLANIMI VE ARAZİ MÜLKİYETİ.....	92
1) <u>Tarımsal Arazi Kullanımı</u>	92
2) <u>Tarımsal Arazi Mülkiyeti</u>	93
3) <u>Tarımsal İşletme Büyüklükleri ve Çiftlik Sistemleri</u>	94
B. ÜRÜN DESENİ VE BİTKİSEL ÜRETİM.....	96
1) <u>Ürün Deseni</u>	96
2) <u>Bitkisel Üretim</u>	99
C. HAYVANCILIK.....	100
1) <u>Hayvan Sayıları</u>	100
2) <u>Hayvansal Üretim</u>	100
a/ <u>Kırmızı Et Üretimi</u>	100
b/ <u>Beyaz Et ve Yumurta Üretimi</u>	101
c/ <u>Süt Üretimi</u>	102
d/ <u>Yün, Kıl ve Tiftik Üretimi</u>	102
e/ <u>Bal ve Balmumu Üretimi</u>	103
D. ORMANCILIK.....	104
1) <u>Mevcut Orman Kaynakları</u>	104
a/ <u>Orman Alanları</u>	104
b/ <u>Orman Kaynakları</u>	104
2) <u>Mevcut Orman Ürünleri Arz ve Talebi</u>	104
a/ <u>Yakacak Odun Arz ve Talebi</u>	104
b/ <u>Sınai Kereste Arz ve Talebi</u>	104

E. BALIKÇILIK.....	105
F. TARIMLA İLGİLİ DİĞER YAPILARDA MEVCUT DURUM.....	105
1) <u>Tarımsal Mekanizasyon</u>	105
a/ Tarımda Makinalaşma Seviyeleri.....	105
b/ Tarım Makinaları Üretim İmkanları.....	106
2) <u>Tarımsal Üretim ve Katma Değer</u>	107
a/ Bitkisel Üretim ve Verim.....	107
b/ Tarımsal Üretimde Katma Değer.....	108
3) <u>Destekleme Sistemleri</u>	110
a/ Tarımsal Yayımlar.....	110
b/ Bitkisel Üretimde Girdi Arzı.....	110
c/ Hayvansal Üretimde Destekler.....	110
4) <u>Pazarlama</u>	113
a/ Bitkisel Ürünlerde Pazarlama.....	114
b/ Hayvansal Ürünlerde Pazarlama.....	115
5) <u>İhracat</u>	115
6) <u>Tarımsal Kredi</u>	116
7) <u>Tarımsal Araştırma</u>	117
8) <u>Teknik Öğretim</u>	117
9) <u>Çiftçi Birlikleri</u>	117

II- GAP TAMAMLANDIĞINDA BÖLGE TARIMININ OLASI DURUMU

A. TARIMSAL ARAZİ KULLANIMI VE ARAZİ MÜLKİYETİ.....	119
1) <u>Tarımsal Arazi Kullanımı</u>	119
2) <u>Tarımsal Arazi Mülkiyeti</u>	121
3) <u>Tarımsal İşletme Büyüklükleri ve Çiftlik Sistemleri</u>	122
B. ÜRÜN DESENİ VE BİTKİSEL ÜRETİMLER.....	122
1) <u>Ürün Deseni</u>	122
2) <u>Bitkisel Üretim</u>	125
C. HAYVANCILIK.....	129
1) <u>Hayvan Sayıları</u>	129
2) <u>Hayvansal Üretim</u>	131
D. ORMANCILIK.....	132
1) <u>Orman Alanları ve Kaynakları</u>	132
a/ Orman Alanları.....	132
b/ Orman Kaynakları.....	133
2) <u>Orman Ürünleri Arz ve Talebi</u>	134
a/ Yakacak Odun Arz ve Talebi.....	134
b/ Sınai Kereste Arz ve Talebi.....	135
E. BALIKÇILIK.....	136
F. TARIMLA İLGİLİ DİĞER YAPILARDA OLASI DURUM.....	137
1) <u>Tarımda Su Kullanımı ve Modernizasyon</u>	137
a/ Tarımda Etkin Su Dağıtımı ve Kullanımı.....	138
b/ Tarımın Modernizasyonu.....	138

2) Tarımda Mekanizasyon.....	138
3) Tarımsal Üretim ve Katma Değer.....	140
a/ Bitkisel Üretim ve Verim.....	140
b/ Bitkisel Üretimde Katma Değer.....	140
4) Destekleme Sistemleri.....	142
a/ Tarımsal Eğitim ve Yayım.....	142
b/ Bitkisel Üretimde Girdi Arzı.....	143
c/ Hayvansal Üretimde Destekler.....	144
d/ Sulanamayan Alanlar İçin Önlemler.....	145
5) Pazarlama.....	146
6) İhracat.....	147
7) Tarımsal Kredi.....	148
8) Tarımsal Araştırma.....	148

III- GAP TAMAMLANDIĞINDA TÜRKİYE TARIMINA KATKILARI

A. TARIMSAL ARAZI KULLANIMI YÖNÜNDEN KATKISI.....	149
B. BİTKİSEL ÜRETİM YÖNÜNDEN KATKISI.....	150
C. HAYVANSAL ÜRETİM YÖNÜNDEN KATKISI.....	153
D. ORMANCILIK ÜRETİMİ YÖNÜNDEN KATKISI.....	154
E. BALIKÇILIK ÜRETİMİ YÖNÜNDEN KATKISI.....	155

B ö l ü m 3

T Ü R K İ Y E   V E   A T   T A R I M L A R I

I - TÜRKİYE VE AT EKONOMİLERİNDE TARIMIN YERİ

A. TARIMIN ULUSAL GELİRLERDEKİ PAYI.....	158
1) Türkiye'de Tarımın Ulusal Gelirdeki Payı.....	159
2) AT'de Tarımın Topluluk Gelirindeki Payı.....	160
3) Türkiye ve AT Verilerinin Karşılaştırılması.....	160
B. TARIM SEKTÖRÜNDE İSTİHDAMIN PAYI.....	161
1) Türkiye'de Tarım Sektöründe İstihdamın Payı.....	161
2) AT'de Tarım Sektöründe İstihdamın Payı.....	161
3) Türkiye ve AT Verilerinin Karşılaştırılması.....	162
C. TARIMIN DIŞ TİCARETTE PAYI.....	163
1) Türkiye'nin Dış Ticaretinde Tarımsal Ürünlerin Payı.....	163
2) AT'nin Dış Ticaretinde Tarımsal Ürünlerin Payı.....	164
3) Türkiye ve AT Verilerinin Karşılaştırılması.....	165
4) Türkiye ile AT Arasında Tarımsal Ürün Dış Ticareti.....	166

II- TÜRKİYE VE AT TARIMLARININ YAPISI

A. TARIMSAL BÜYÜKLÜKLER.....	167
1) <u>Tarım Alanları ve İşletmeleri</u>	167
a/ Türkiye'de Tarım Alanları ve İşletmeleri.....	167
b/ AT'de Tarım Alanları ve İşletmeleri.....	169
c/ Türkiye ve AT Verilerinin Karşılaştırılması.....	170
2) <u>Hayvan Sayıları</u>	170
a/ Türkiye'de Hayvan Sayıları.....	171
b/ AT'de Hayvan Sayıları.....	172
c/ Türkiye ve AT Verilerinin Karşılaştırılması.....	172
B. TARIMSAL ÜRETİMLER.....	173
1) <u>Türkiye'de Tarımsal Üretimler</u>	173
a/ Bitkisel Üretimler.....	173
b/ Hayvansal Üretimler.....	177
c/ Tarımsal Üretim Bileşimi.....	177
2) <u>AT'de Tarımsal Üretimler</u>	178
a/ Bitkisel Üretimler.....	178
b/ Hayvansal Üretimler.....	181
c/ Tarımsal Üretim Bileşimi.....	182
3) <u>Türkiye ve AT Verilerinin Karşılaştırılması</u>	182
C. TARIMDA GİRDİ KULLANIMLARI.....	185
1) <u>Türkiye'de Tarımda Girdi Kullanımları</u>	185
2) <u>AT'de Tarımda Girdi Kullanımları</u>	186
3) <u>Türkiye ve AT Verilerinin Karşılaştırılması</u>	186
D. TARIMDA VERİMLİLİKLER.....	187
1) <u>Türkiye ve AT Bitkisel Üretiminde Verimlilikler</u>	187
2) <u>Türkiye ve AT Hayvansal Üretiminde Verimlilikler</u> ...	188
E. TARIMDA KENDİ KENDİNE YETERLİLİKLER.....	189

III-TÜRKİYE VE AT TARIM POLİTİKALARI

A. TÜRKİYE'DE TARIM POLİTİKASI.....	191
1) <u>Tarım Politikası Amaçları</u>	191
2) <u>Tarım Politikası Araçları</u>	192
a/ <u>Tarımsal Üretim Politikası</u>	192
i. Toprak politikası.....	192
ii. Tarımsal üretim düzenlemeleri.....	193
b/ <u>Tarımsal Ürün Pazar ve Fiyat Politikası</u>	193
i. İç ticaret politikası.....	193
ii. Dış ticaret politikası.....	194
c/ <u>Tarım Kesiminde Sosyal Politika</u>	195

B. AT'DE ORTAK TARIM POLİTİKASI (OTP).....	196
1) OTP Amaçları.....	196
2) OTP İlkeleri.....	197
a/ Ortak Fiyat Politikası.....	197
i. Topluluk içi fiyatlar.....	199
ii. Topluluk dışı fiyatlar.....	200
b/ Topluluk Tercihî İlkesi.....	204
c/ Tarımsal Para Sistemi.....	205
i. Parasal tazminat tutarları.....	205
ii. Çift oran katsayısı.....	206
iii. Yeşil ECU sistemi.....	207
d/ Tarım Sektörünün Ortak Finansmanı.....	207
i. Yönverme bölümü.....	207
ii. Garanti bölümü.....	208
C. TÜRKİYE TARIM POLİTİKASININ OTP İLE UYUMLAŞTIRILMASI..	209
1) OTP ile Uyum için Yapılması Gerekenler.....	210
a/ Tarımsal Yapının iyileştirilmesi.....	210
b/ Tarımda Kurumsallaşmanın Gerçekleştirilmesi.....	210
c/ Üretim Politikasının Düzenlenmesi.....	211
d/ Tarımsal Dış Ticaretin Düzenlenmesi.....	211
e/ Tarım Ürünleri Fiyatlarının Yükseltilmesi.....	212
2) OTP ile Uyumun Sonuçları.....	213
a/ Tarım Ürünleri Fiyatları.....	213
b/ Tarımsal Yapı.....	213
c/ Tarımsal Üretim.....	213
d/ Tarımsal Dış Ticaret.....	214

IV- GAP TAMAMLANDIĞINDA TÜRKİYE TARIMININ AT TARIMI
KARŞISINDAKİ DURUMU

A. TARIMSAL ÜRETİMLER.....	215
1) Bitkisel Üretimler.....	215
2) Hayvansal Üretimler.....	217
B. TARIMDA GİRDİ KULLANIMLARI.....	218
1) Bitkisel Üretimde Girdi Kullanımları.....	218
2) Hayvansal Üretimde Girdi Kullanımları.....	219
C. TARIMDA VERİMLİLİKLER.....	219
1) Bitkisel Üretimde Verimlilikler.....	219
2) Hayvansal Üretimde Verimlilikler.....	220
D. TARIMDA KENDİ KENDİNE YETERLİLİKLER.....	221
E. TARIM ÜRÜNLERİ DIŞ TİCARET İMKANLARI.....	222

S O N U Ç..... 224

F A Y D A L A N I L A N K A Y N A K L A R..... 1-xviii

T A B L O L A R

No.	T a b l o A d ı	s.
1	GAP illeri Nüfusları ve Artışları.....	15
2	GAP Bölgesi illeri İlçe, Köy ve Bucak Sayıları.....	16
3	GAP Bölgesi Yüzölçümü ve Arazi Dağılımı.....	17
4	GAP'ta iller itibarıyla Sektörel Katma Değer.....	20
5	Türkiye Sektörel Katma Değer içinde GAP illerinin Payı...	21
6	GAP Bölgesinin Toplam Yatırımlardan Aldığı Sektörel Paylar	22
7	GAP Bölgesinde ve Türkiye'de Sektörler itibarıyla Yatırımlar.....	22
8	GAP Bölgesi Yatırımlarının iller itibarıyla Dağılımı.....	23
9	Yatırım Teşvik Belgelerinin Bölgesel Dağılımı.....	23
10	GAP'ta Yeralan Projeler.....	42
11	GAP Projeleri Maliyet ve Faydaları.....	46
12	GAP için önerilen Sosyo-Ekonomik Gelişme.....	49
13	GAP Bölgesi için önerilen Ürün Deseni.....	59
14	Seçilmiş Ekonomik Göstergelerle GAP Bölgesi Kalkınma Alternatiflerinin Değerlendirilmesi.....	63
15	GAP Bölgesi için önerilen Sosyo-Ekonomik Çerçeve.....	65
16	GAP öncelikli Sulama ve Hidroelektrik Projeleri.....	65
17	GAP Bölgesi Mevcut Arazi Kullanımı.....	93
18	GAP Bölgesi Mevcut Tarımsal İşletme Büyüklükleri.....	95
19	GAP Bölgesi Mevcut Çiftlik Sistemleri.....	96
20	GAP Bölgesi Mevcut Ürün Deseni, Verimler ve Üretim Miktarı	97
21	GAP Bölgesi iller itibarıyla Mevcut Ürün Deseni.....	98
22	GAP Bölgesinin Tarımsal Üretimdeki Mevcut Payları.....	99
23	GAP Bölgesi Mevcut Hayvan Varlığı.....	100
24	GAP Bölgesi Mevcut Kırmızı Et Üretimi.....	101
25	GAP Bölgesi Mevcut Beyaz Et ve Yumurta Üretimi.....	101
26	GAP Bölgesi Mevcut Süt Üretimi.....	102
27	GAP Bölgesi Mevcut Yün, Kıl ve Tiftik Üretimleri.....	103
28	GAP Bölgesi Mevcut Bal ve Balmumu Üretimi.....	103
29	GAP Bölgesi Mevcut Tatlısu Balık Üretimi.....	105
30	GAP Bölgesinde Mevcut Tarımsal Alet ve Ekipman Sayıları	106
31	GAP Bölgesinde Mevcut Bitkisel Üretim ve Verim.....	107
32	GAP Bölgesi Mevcut Tarımsal Katma Değer Tahminleri.....	108
33	GAP Bölgesi Mevcut Bitkisel Ürün Katma Değerleri.....	109

34	GAP Bölgesi Mevcut Hayvancılık Üretimi ve Katma Değerleri.....	109
35	GAP Bölgesi Mevcut Tohum Dağıtımı ve ihtiyacı Karşılama Oranları.....	110
36	GAP Bölgesi ve Türkiye Mevcut Gübre Tüketimi.....	111
37	GAP Bölgesi Mevcut Damızlık Hayvan Dağılımı ve Projeksiyonlar.....	112
38	GAP Bölgesi Mevcut Kaba Yem Üretimi.....	112
39	GAP Bölgesi Tarımsal Ürünlerinin Mevcut Pazarlama Tipleri ve Değerlendirilmesi.....	113
40	GAP Bölgesi Mevcut Tarımsal Ürün İşleme ve Soğuk Muhafaza Tesisleri.....	114
41	GAP Bölgesi Mevcut Hayvan ürünleri işleme ve Pazarlama Tesisleri.....	115
42	GAP Tamamlandığında Bölgede Olası Arazi Kullanımı.....	120
43	GAP Bölgesi Hektar Başına Olası Net Gelir ve Birim Katma Değer.....	122
44	GAP Bölgesinin Sulanacak Alanlarında Olası Bitkisel Ürün Deseni.....	123
45	Çeşitli Bitkilerin Kuru ve Sulu Şartlarda Verim Değerleri.....	127
46	GAP Bölgesi Olası Bitkisel Üretim Artışları.....	128
47	GAP Bölgesi Olası Hayvansal Üretim Projeksiyonları.....	130
48	GAP Bölgesi Olası Hayvancılık Modelleri.....	131
49	GAP Bölgesi Olası Orman Alanları.....	132
50	GAP Bölgesi Sulama Alanlarında Ağaç Dikim Alanları.....	133
51	GAP Bölgesi Olası Orman Verimleri.....	134
52	GAP Bölgesi Olası Yakacak Odu Arz ve Talebi.....	134
53	GAP Bölgesi olası sınaî kereste arz ve talebi.....	136
54	Atatürk Barajında Gerçekleştirilecek Balıkçılık Katma Değeri.....	137
55	GAP Tarımsal Kalkınmasının Bazı İndekslere Göre Değerlendirilmesi.....	139
56	Harran Ovası Bitkisel Üretiminde Olası Verim Düzeyleri..	140
57	Değişik Kalkınma Alternatiflerine Göre GAP Bölgesi Olası Toplam Tarımsal Katma Değerleri.....	141
58	GAP'ın Türkiye Tarımına Sulanan Tarım Arazisi Yönünden Katkısı.....	150
59	GAP Tamamlandığında Türkiye Tarımına Olası Bitkisel Ürün Katkısı.....	151
60	GAP Tamamlandığında Türkiye Tarımına Olası Hayvansal Ürün Katkısı.....	153
61	GAP Tamamlandığında Türkiye Tarımına Olası Balıkçılık Ürün Katkısı.....	155
62	Türkiye'de GSYİH'nin Sektörel Dağılımı.....	159
63	Tarım Sektörünün AT Ülkeleri GSYİH'larındaki Payları....	160
64	Türkiye'de İstihdamın Sektörel Dağılımı.....	161
65	AT Ülkelerinde Tarım Sektöründe İstihdam.....	162
66	Türkiye Toplam İhracatında Tarım Ürünlerinin Payı.....	163
67	Türkiye Toplam İthalatında Tarım Ürünlerinin Payı.....	163
68	Türkiye Tarım Ürünleri Dış Ticaret Dengesi.....	164

69	AT Dış Ticaretinde Tarımın Yeri.....	164
70	Türkiye'nin AT ile Tarımsal ve Gıda Ürünleri Dış Ticareti	166
71	Türkiye'de Tarım Arazilerinin Kullanım Şekli.....	167
72	Türkiye'de Tarımsal İşletme Büyüklükleri.....	168
73	AT Ülkelerinde Tarıma Elverişli Alanlar.....	169
74	AT'de Tarımsal İşletme Büyüklükleri.....	170
75	Türkiye'de Türlerine Göre Hayvan Sayıları.....	171
76	AT'de Türlerine Göre Hayvan Sayıları.....	172
77	Türkiye'de ve AT'de Bitkisel Ürün Deseni.....	174
78	Türkiye'de Seçilmiş Bazı Bitkilerde Ekim Alanları, Üretim Miktarları ve Verimleri.....	175
79	Türkiye'de Hayvansal Ürünler Üretim Miktarları.....	177
80	Türkiye'de Tarımsal Üretimin Bileşimi.....	177
81	AT'de Seçilmiş Bazı Bitkilerde Ekim Alanları, Üretim Miktarları ve Verimleri.....	179
82	AT'de Hayvansal Ürünler Üretim Miktarları.....	181
83	AT'de Tarımsal Üretimin Bileşimi.....	182
84	Türkiye'de Bitkisel Üretimde Girdi Kullanımları.....	185
85	AT'de Bitkisel Üretimde Girdi Kullanımları.....	186
86	Türkiye ve AT'de Bitkisel Üretim Verimlilik Düzeyleri...	188
87	Türkiye ve AT'de Hayvansal Üretim Verimlilik Düzeyleri..	189
88	Türkiye ve AT'de Tarımsal Ürünlerde Kendi Kendine Yeterlilik Düzeyleri ve Kişi Başına Tüketimler.....	190
89	AT'de Topluluk İçi ve Topluluk Dışı Tarımsal Fiyat Uygulamaları.....	198
90	AT'nin İç Ticaret Politikası Uygulamasında Kullanılan Teşvikler.....	203
91	GAP Tamamlandığında Türkiye Tarımında ve AT Tarımında Olası Tarımsal Üretimler.....	215
92	GAP (Olası) ve AT (Mevcut) Kişi Başına Düşen Hayvansal Üretimler.....	217
93	GAP (Olası) ve AT (Mevcut) Tarımsal Girdi Kullanımları..	218
94	GAP (Olası) ve AT (Mevcut) Bitkisel Verimlilikleri.....	220
95	GAP Tamamlandığında Türkiye Tarımında ve AT Tarımında Olası Kendi Kendine Yeterlilikler.....	221

Ş E K İ L L E R

No.	Ş e k i l	Adı	s.
1	GAP'ın Koordinasyonu.....		28
2	GAP Proje Bileşenleri.....		37
3	GAP Entegre Bölge Planlama-Yaklaşım Modeli.....		40
4	Toplulukta Buğday için Dış Fiyat Mekanizması.....		201

K I S A L T M A L A R

AGİ	: Akım Gözlem İstasyonu.
AT	: Avrupa Topluluğu.
ATAUM	: Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi (Ankara Üniversitesi).
(C)	: Cazibe Sulaması.
EBK	: Et ve Balık Kurumu.
ECU	: European Currency Unit (Avrupa Hesap Birimi).
EİE	: Elektrik İşleri Etüd İdaresi.
ESADER	: Eskişehir İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi Dergisi.
EUROSTAT	: Statistical Office of the European Communities (Avrupa Topluluğu İstatistik Bürosu).
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi.
GSBH	: Gayri Safi Bölgesel Hasıla.
ha	: Hektar
HES	: Hidroelektrik Santral.
İİBK	: İş ve İşçi Bulma Kurumu.
MCA	: Monetary Compensatory Amounts (Parasal Tazminat Tutarı).
OPD	: Ortak Piyasa Düzeni.
OTP	: Ortak Tarım Politikası.
(P)	: Pompaj Sulaması.
TKK	: Tarım Kredi Kooperatifleri.
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi.
TOK	: Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı.
TSK	: Tarım Satış Kooperatifleri.
TYUAP	: Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projesi.
TZDK	: Türkiye Ziraî Donatım Kurumu.
YAS	: Yeraltı Suyu.

G İ R İ Ő

Tarım , geçmişte insanlığın ilk düzenli uğraşlarından birisi iken , günümüz için daht önemini koruyan bir sektördür. Ekonomik yönden gelişmiş toplumlar bile tarım çabalarına büyük değer vermekte , onu geliştirmeye ve korumaya uğraşmaktadırlar.

Bölgeler arasında gelişmişlik kıyaslamasında ilk akla gelen ölçü , bölgenin temel ekonomik uğraşlarının tarım veya sanayi ağırlıklı olmasıdır. Ağırlık tarımdan yana ise bölge geri kalmış , sanayiden yana ise bölge gelişmiş kabul edilir. Oysa , bunlar birbirlerinin hem nedeni hem de sonucudurlar. Sanayi ürünlerini kullanmayan tarım geri kalmış tarım , bölge de geri kalmış bir bölgedir. Öte yandan , ilk sanayi çabaları için gerekli girdileri sağlayamayan tarım ve kendisini aşamayan bir sanayi , sonuçta yine tam gelişmemiş bir bölge.

Ülkemiz bir bütün olarak düşünöldüğünde , en önemli yapısal ekonomik sorunlardan ve bağlantılı olarak sosyal sorunlardan birisi bölgeler arası gelişmişlik düzeylerinin farklılığıdır. Bu olumsuzluğun giderilmemesi , mevcut sorunların giderek daha da büyümesine neden olmaktadır.

GAP bu anlamda geri kalmış bölgelerimizden birisini , Güneydoğu Anadolu Bölgesini , geri kalmışlık çemberinden çıkarabilecek bir projedir. Bölgenin mevcut ekonomik kaynaklarını harekete geçirmek için büyük çaplı kamu yatırımları gerçekleştirilmektedir. Ülke ekonomisine Şu anda ağır yükler getiren bu dev projenin , tamamlanmasıyla sağlayacağı katkılar sayesinde , getirdiği yükleri telafi edeceğine inanılmaktadır.

GAP'ın iki önemli alanda büyük üretimleri olacaktır. Birincisi bölgenin akarsu kaynaklarının dizginlenmesiyle elde edilecek elektrik enerjisi üretimi , ikincisi bölgenin verimli topraklarının yine bölgenin su kaynaklarıyla bereketlendirilmesiyle ortaya çıkacak tarımsal üretim.

GAP ile ortaya çıkacak tarımsal üretim artışının , ülke ihtiyaçlarını aşan kısmının dış ülkelere ihraç edilmesi imkanlarına araştırmaya yönelik olarak bugüne kadar yapılan çalışmalar , ihraç edilebilecek ülkeler olarak net tarım ithalatçısı olan Ortadoğu , Körfez ve Kuzey Afrika ülkelerini veya Sovyetler Birliği'ni hedef pazar olarak göstermektedir.

Oysa , tam üye olabilmek için 32 yıldır çaba verdiğimiz ve mevcut durumda en büyük dış ticaret bağlantılarımızın olduğu , ileride de muhtemelen olacağı Avrupa Topluluğu faktörü ve onun güçlü tarımı gözardı edilmektedir. İşte bu çalışma , GAP'ın tamamlandığı yıllarda Türkiye tarımının Avrupa Topluluğu tarımı karşısındaki durumunu , tarımsal üretimde verimlilik , tarımsal üretimde kendi kendine yeterlilik ve tarımsal dış ticaret imkanları yönünden incelemeyi amaç edinmiştir.

Çalışma , üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm , GAP'ın bir bölgesel kalkınma planı olarak değerlendirilmesine yöneliktir. Bu değerlendirme için , Bölgesel Kalkınma kavramı ortaya konmuş , GAP'ın oluşumu incelenmiş ve son olarak GAP için yöngösterici özelliği olan GAP Master Planı ışığında GAP , bir bölgesel kalkınma planı olarak değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde , GAP'ın Türkiye tarımına katkısı ele alınmıştır. GAP bölgesinin tarım yönünden mevcut durumu incelenerek , projeye birlikte değişimi ve tamamlandığı tarihte Türkiye tarımına sağlayacağı olası katkıları tahmin edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise , Türkiye ve Avrupa Topluluğu tarımları ; ekonomideki önemleri , yapısal farklılıkları ve tarım politikaları itibarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmiş , GAP'ın tamamlandığı tarihte Türkiye ve Topluluk tarımlarında olası verimlilik , kendi kendine yeterlilik ve dış ticaret imkanlarının ne olacağı tahmin edilmiştir.

B ö l ü m 1

B İ R B Ö L G E S E L K A L K I N M A P L A N I O L A R A K G A P

I- BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMI

Bölgesel Kalkınma kavramı ile ifade edilmek istenen , bir ülkede , ülkenin diğer bölgelerine oranla geri kalmış bir bölgenin ekonomik ve sosyal yönden kalkındırılmasıdır .

Her ülkede bulunabilecek geri kalmış bölgelerin, gelişmemelerinin nedenleri coğrafi, iklimsel veya yerel bazı faktörler olabilir (1). Bölgenin kalkınması, devletin de büyük ölçüde yardımıyla, yine bu yerel faktörler kullanılarak (2) gerçekleştirilebilir. Bölgede mevcut faktörlerin mutlaka sanayileşme için gerekli kaynaklar olması da şart değildir. Bölge, tarım, madencilik veya turizm gibi sektörlerin geliştirilmesiyle de kalkındırılabilir.

-
- (1) Frank J.B. STILWELL , Regional Economic Policy , Macmillan Press Ltd , Essex , 1972 , s. 11.
  - (2) M. Jarwin EMERSON - F. Charles LAMPHEAR , Urban and Regional Economics : Structure and Change , Allyn and Bacon Inc , Boston 1975 , s. 121.

Bölgesel kalkınma uygulamaları ilk defa , Birinci Dünya Savaşı 'ndan sonra gelişmiş batılı ülkelerin kendi bölgeleri arasındaki ekonomik ve sosyal kalkınma farklılıklarını ortadan kaldırmak için , kamu otoritesinin faaliyetlerde bulunmasıyla ortaya çıkmıştır (3). Avusturya , Belçika , İsviçre , Fransa , Danimarka , İngiltere (4) ve Kanada , ABD gibi ülkelerde bölgesel kalkınma politikaları uygulanmıştır (5).

20. yüzyılın sonuna yaklaşılın şu yıllarda , bölgesel kalkınma olayı , artık daha çok gelişmekte olan ülkelerin ekonomi gündeminde yer bulmaktadır. Gelişmiş batılı ülkeler , bölgeler arası dengesizlikler sorununu büyük ölçüde çözümledikleri için , sözkonusu ülkelerin bu alanda edindikleri deneyimler diğer ülkelere yol gösterici olmaktadır.

A. BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASININ TEMEL İLKELERİ

Bölgesel kalkınma politikasının temel ilkeleri üç başlık altında toplanabilir. Aslında birbirlerinin tamamlayıcısı şeklinde olan bu ilkeler; sosyal kârlılık , kalkınma kutbu ve halkın katılımı ilkeleridir(6).

1) Sosyal Kârlılık İlkesi

Bölgesel kalkınma politikasının ilk ilkesi , özel sektörün yatırım yapmak istemediği geri kalmış bölgelerde devletin gerekli altyapı yatırımlarını ve ekonomiye dinamizm kazandıracak üretken yatırımları gerçekleştirmesidir.

Bu tür yatırımların kârlılığı son derece az olmasına karşılık, sosyal kârlılığı yüksektir(7). Modern devlet anlayışında amaç; toplum refahını yükseltmek olduğu için sosyal yarar daima özel yarardan üstün tutulmalıdır.

(3) Zeynel DİNLER , Bölgesel İktisat , Uludağ Üniversitesi Ya. No: 3-049-0133 , Bursa , 1986 , s.199.

(4) Bu ülkelerde bölgesel kalkınma planlarının uygulanmasının bir nedeni de , dünya savaşları nedeniyle bazı bölgelerin tahrip edilmiş olmasıdır.

(5) _____ , Government Measures for the Promotion of Regional Economic Development , The Hague , Netherlands , 1964 , s.25-154.

(6) DİNLER , S.199.

(7) Edgar M.HOOVER , An Introduction to Regional Economics , H.Wolff Book Mfg.Co., New York , 1971 , s.255.

2) Kalkınma Kutbu İlkesi

Birinci ilkenin sonucu olarak ortaya çıkan bu ikinci ilkenin tanımı şöyledir; ekonomik gelişme aynı anda ülkenin tümünde birden görülmez , farklı ölçülerde kalkınma kutbu veya kalkınma noktası(8) diye adlandırabileceğimiz alanlarda görülür ve zaman içinde çeşitli kanallarla bütün ekonomiye yayılır.

Ülkenin geri kalmış bölgelerinde yapay olarak yaratılacak bir kalkınma kutbu çevresine , ekonomik , sosyal ve coğrafi planda bir dizi kutuplaşma etkisinde bulunur(9). Bu tür bir kalkınma kutbu oluşturulması , devlete bile çok ağır gelecek bir çabadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde zaten kıt olan kaynakların geri kalmış bölgelere yönlendirilmesi , ekonomik kalkınma hızından bir ölçüde özveride bulunulması sonucunu doğurduğu için eleştirilmektedir.

Böyle bir eleştirinin cevabı , kısa dönemde bu tür bir etki oluşturmaya karşın , uzun dönemde sağlanacak olumlu katkıların bunu telafi edecek nitelikte olmasıdır.

Az gelişmiş bir bölgede yaratılacak yeni bir kutupda , yatırım çabasının tüm sektörlerle birden değil de , bölgesel özelliklere göre daha hızlı gelişebilecek bir öncü sektöre yönlendirilmesi gereklidir. Hızla gelişecek bu sektör , diğer sektörlerin de gelişmesini sağlayacaktır(10).

3) Halkın Katılımı İlkesi

Bölgesel kalkınma politikasının üçüncü ilkesi , bölgesel kalkınma faaliyetlerine halkın katılmasıdır. Kalkınma kutubunu yaratacak bölgesel kalkınma planında ekonomik ve sosyal ortamın etkin beraberliği gerekmektedir. Başarılı olması istenen bir bölgesel kalkınma politikasında insanın rolü en önde gelmelidir(11).

-
- (8) Albert O. HIRSCHMAN , "Interregional and International Transmission of Economic Growth" , REGIONAL ECONOMICS :THEORY AND PRACTICE (Ed.by D.L.McKEE-R.D.DEAN-W.H.LEAHY) , The Free Press , New York , 1970 , s.105.
- (9) Niles M.HANSEN , "Development Pole Theory in a Regional Context", REGIONAL ECONOMICS: THEORY AND PRACTICE (Ed.by D.L.McKEE-R.D.DEAN-W.H.LEAHY) , The Free Press , New York , 1970 , s.105.
- (10) Gordon C. CAMERON , "Regional Economic Development -The Federal Role" , Resources for the Future Inc., Washington , 1970 , s.245.
- (11) Stefan H.ROBOCK , "Strategies for Regional Economic Growth", REGIONAL ECONOMICS: THEORY AND PRACTICE (Ed.by D.L.McKEE-R.D.-DEAN-W.H.LEAHY) , The Free Pless , New York , 1970 , s.245.

Halkın bölgesel kalkınmaya katılması , demokrasinin ekonomik yaşama uygulanması şeklinde gerçekleşebilir. Programlara halkın katılması , başarı şansı az , halktan kopuk planlar şeklinde bir yapı ortaya çıkarır.

Katılma deyimini ile ifade edilmek istenen , bölge halkına dahil kişilerin , planın karar ve uygulama aşamalarında fiilen veya danışman olarak katılmasıdır(12).

Halkın katılması için tüm bunlardan önce , halkın kalkınma planı hakkında bilgilendirilmesi , planın yararlarının açıkça ifade edilmesi , söylenti halinde yayılan olumsuz düşüncelerin önlenmesi de büyük değer taşımaktadır.

B. BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASININ AMAÇLARI VE ARAÇLARI

1) Bölgesel Kalkınma Politikasının Amaçları

Bölgesel kalkınma politikasının hangi amaçları , ulaşılması istenen nokta olarak alınmalıdır , sorusuna değişik cevaplar alınabilmektedir. Bunlardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

- Ülke nüfusunun bölgelerarası dengeli dağılımı ,
- Ülkenin geri kalmış bölgelerinin ekonomik ve sosyal kalkınması ,
- Bölgenin kaynaklarının değerlendirilmesi ,
- Gelişmenin bütün ülkeye yayılması ,
- Bölgesel ekonomilerin entegrasyonu ,
- Bölgelerde sağlıklı büyümenin özendirilmesi ,
- Sanayinin ülkede uygun dağılımının sağlanması ,
- Ulusal ekonomik gelişmeden , geri kalmış bölgelere de adil bir pay verilmesi .

Yukarıda sayılan amaçlar , başlıca iki temel amaç başlığı altında toplanabilir. Bu temel amaçlar , ülke nüfusunun bölgelerarası dengeli dağılımı ve ülkenin bütün bölgelerinin ekonomik ve sosyal kalkınmalarının sağlanması(13) şeklinde ortaya konulabilir.

---

(12) DİNLER , s.202

(13) ROBOCK , s.172

a/ Ülke Nüfusunun Bölgelerarası Dengeli Dağılımının Sağlanması

Ülke nüfusunun gelişmiş bölgelerde yoğunlaşması , geri kalmış bölgelerden bu bölgelere doğru bir göç hareketi olmasının sonucudur. Bu göç hareketiyle , gelişmiş bölgeler aşırı yoğun nüfusun getirdiği birçok sakıncaya muhatap olurken , geri kalmış bölgelerde de azalan nüfus sonucu , temel işlevleri dahi yerine getirecek insan gücü kalmaması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasıyla bu göç hareketi duracak , hatta tersine bir göç başlayabilecektir.

b/ Ülkenin Bütün Bölgelerinin Ekonomik ve Sosyal Kalkınmalarının Sağlanması

Ülkenin geri kalmış bölgelerinin ekonomik ve sosyal kalkınmalarının sağlanması olarak adlandırılan ikinci temel amaç aslında birinci temel amaç ile içiçe bir yapı göstermektedir. Bölgelerarası demografik dengesizliğin ortadan kaldırılması , bölgelerarası ekonomik ve sosyal dengesizliğin giderilmesiyle mümkündür.

Burada temel sorun , geri kalmış bölgelerdeki kalkındırma politikalarının ulusal kalkınma politikaları ile nasıl uyum sağlaması gerektiğidir. Şüphesiz ki , bölgesel kalkınma politikası , ulusal kalkınma planının amaçlarına ulaşmayı hedeflemelidir(14). Ayrıca bölgesel kalkınma politikaları , ülke kaynaklarının gelişmiş bölgelerden geri kalmış bölgelere tamamının naklini de gerektirmemelidir.

Doğal olarak , ülkenin az gelişmiş bölgelerinin kalkındırılması , sonuçta ülkenin kalkınma düzeyini de yükseltecektir. Bir bölgesel kalkınma politikası iyi planlandığı ve uygulandığı takdirde , sadece o bölgeye değil ülkenin diğer bölgelerine de yararlar sağlayacaktır. Politikanın uygulanma aşamasında diğer bölgelerden tüketim , ara ve yatırım malları talep edilirken , projenin tamamlanmasından sonra da bölge halkının gelir düzeyinin yükselmesiyle de bu tür mallar talep ve arz edilecektir(15).

(14) Horst SIEBERT , Regional Economic Growth: Theory and Policy , International Textbook Co., Scranton , 1969 , s.196.

(15) François PERROUX (Trans.by Linda GATES - Anne Maria McDERMOTT), "Note on the Concept of 'Growth Poles'", REGIONAL ECONOMICS : THEORY AND PRACTICE (Ed.by D.L.MCKEE-R.D.DEAN-W.H.LEAHY) , The Free Press, New York , 1970 , s.97.

2) Bölgesel Kalkınma Politikasının Araçları

Bölgesel kalkınma politikasının araçları , uygulanacağı bölgenin özelliklerine bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Gelişmiş veya az gelişmiş ülkeler için de farklılık gösterebilen bu araçlar , bölgenin hiç gelişmemiş , yavaş gelişen veya daha önce gelişip de gerilemeye başlayan bir bölge olmasına göre de farklılık gösterebilmektedir. Fakat , genel olarak uygulanma imkanı bulunan üç temel araç şunlardır.

- Bölgede ekonomik faaliyetlerin özendirilmesi için bazı teşviklerin getirilmesi ,
- Bölgede kalkınmanın sağlanması için devletin yatırımlar yapması ,
- Yönetim örgütünün bölgenin kalkınma sorununa çözümler getirebilecek bir uyum çalışmasının yapılması.

a/ Ekonomik Faaliyetleri Özendirici Teşviklerin Getirilmesi

Genellikle , az gelişmiş bölgelerin çeşitli dezavantajları yüzünden özel sektör bu bölgelerde yatırım gerçekleştirmemektedir. İşte devlet , bu bölgelerde özel sektör yatırımlarını çekebilecek , özel sektörün karlılığını artırmaya yönelik bazı cazip önlemler alabilir(16). Bunlar , vergi ve gümrük muafiyetleri , ucuz kredi imkanları gibi teşvikler(17) , girdi ve çıktı fiyatlarında değişiklikler gibi önlemler(18) olabilir.

b/ Kalkınma İçin Kamunun Yatırım Yapması

Bölgelerarası dengesizliği giderici bir diğer araç da , devletin geri kalmış bölgelerde yatırımlar yapmasıdır. Devletin gerçekleştireceği altyapı yatırımları ve üretken yatırımlar , bu bölgelerde bir kalkınma kutbu yaratarak , bölgenin gelişmesini sağlayacaktır.

-
- (16) David BARKIN - Timothy KING , Regional Economic Development - The River Basin Approach in Mexico , Cambridge University Press, London , 1970 , s.11.
- (17) HIRSCHMAN , s.114.
- (18) STILWELL , s.52=57.

c/ Kalkınma Sorununu Çözebilecek Uyumlu Bir Yönetim Örgütünün Oluşturulması

Bir bölgesel kalkınma politikası uygulamaya başlandığında , yönetim örgütünün bu politikayı uygulayabilecek yönde uyumlaştırılması gerekmektedir(19). Bölge yönetim örgütünün yetkilerinin genişletilmesi , mali imkanların artırılması , yetenekli personele kavuşturulması ve en önemlisi yönetim birimleri arasında koordinasyonun sağlanması gerekmektedir.

C. BÖLGESEL KALKINMA STRATEJİLERİ

Bölgesel kalkınma stratejileri , genel ekonomi politikasından yararlanılarak geliştirilen üç temel stratejiden oluşur. Bu stratejiler , büyümeye dayalı , istikrara dayalı ve bölgesel farkların eşitlenmesine dayalı bölgesel kalkınma stratejileridir(20).

1) Büyümeye Dayalı Bölgesel Kalkınma Stratejisi

Bu yaklaşımda , bölge kalkınmasının gerçekleştirilebilmesi için büyüme kutbunun yaratılması hedeflenmektedir. İlk temel önlemler , altyapı alanındaki darboğaz ve yetersizliklerin giderilmesine yönelik olmalıdır. Bu tür önlemlerin alınabilmesi için bölgeye ilişkin verimlilik , katsayı ve göstergelerinin bilinmesi gereklidir.

Kamusal ilk yatırımları tamamlayıcı nitelikteki özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesi de önem taşımaktadır. Sadece altyapının tamamlanarak özel yatırımların kendi akışına bırakılması , başarılı sonuç almak için yeterli olmayabilir. Bu nedenle , planın alt ve üst yapı yatırımları birlikte ele alınarak , zamanlama konusuna dikkat edilmelidir.

Bölgede kalkınmanın süratle gelişmesi için , önsel ve geriselele bağılılıkları yüksek olan kilit endüstrilerin teşviki

-----
(19) SIEBERT , s.196.

(20) Hüsnü ERKAN , "Entegre Bölgesel Gelişme Yaklaşımı içinde Urfa-Harran Yöresi için Kalkınma Stratejisi", 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Ya. No: 49 , (Der.Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.203.

ve desteklenmesi gerekebilir. Sektörlerarası bağlantılara önem verilerek(21) endüstrilerarası yatay bütünleşmeler sağlanmalıdır. Özel yatırımların kalkınmanın başlangıcında yetersiz kalması durumunda , piyasaya yönelik mal ve hizmet üreten kamusal işletmelerin gerçekleştirilmesi gerekebilir.

Büyümeye dayalı bölgesel kalkınma stratejisinde büyüme kutbu ile birlikte , ihracata dayalı kalkınma stratejisi de izlenebilir. Böyle bir durumda ihracata yönelik üretim yapacak sektör özel olarak teşvik edilmeli ve ihracat artışının yaratacağı potansiyel ve ihtiyaçlar gözönüne alınarak planlama yapılmalıdır(22).

2) İstikrara Dayalı Bölgesel Kalkınma Stratejisi

Bu yaklaşımda temel amaç , bölgenin ekonomik yapısının etkilenerek , ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesidir. Böylece , bölge ekonomisinin krizlere karşı dayanıklılığı sağlanırken , daha sağlıklı çalışma ve yaşama şartlarının (23) oluşturulması da gerçekleştirilebilir.

Amaçlara bağlı olarak , alınan önlemlerin ağırlık noktası şu alanlardan birine dayanabilir.

- Yapısal değişmelere uyum kazandırılması ,
- Mevcut yapının değiştirilmesi veya geliştirilmesi ,
- Mevcut yapının korunması .

Büyümeye dayalı ve istikrara dayalı bölgesel kalkınma stratejileri arasında altyapı ve üstyapı yatırımlarına öncelik verilmesi konusunda farklar vardır (24). Büyümeye dayalı bölgesel kalkınma stratejisi genelde geri kalmış bölgelere uygulanırken , istikrara dayalı bölgesel kalkınma stratejisi de genelde gelişmekte olan veya gelişmiş bölgelerin bazı yapısal sorunlarının çözümünde uygulanmaktadır.

(21) BARKIN - KING , s.29.

(22) ERKAN , s.206.

(23) Lloyd A. METZLER , "A Multiple-Region Theory of Income and Trade" , REGIONAL ECONOMICS : THEORY AND PRACTICE ,(Ed.by D.L.McKEE-R.D.DEAN -W.H.LEAHY) , The Free Press , New York , 1970 , s.199.

(24) ERKAN , s.207.

3) Eşitliğe Dayalı Bölgesel Kalkınma Stratejisi

Bu yaklaşım , bölgelerarası kalkınma farklılıklarının dengeli bir duruma getirilmesi gerektiğini (25) savunmaktadır. Gerek büyüme-ye , gerekse istikrara yönelik stratejilerin bu üçüncü yaklaşımla tamamlanması gerekmektedir.

Bu strateji ile ekonomik olmaktan daha çok sosyal ve politik amaçlar gözönünde bulundurulmaktadır. Stratejinin uygulanacağı bölgede oluşturulacak altyapı yatırımları bir yandan işletmelere yönelik olurken , diğer yandan ev halkına yönelik olmakla uygun sosyal şartlar yaratma fonksiyonunu üstlenmektedir (26).

II- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP) ÇALIŞMALARI

A. GAP BÖLGESİNİN GERİ KALMIŞLIĞI

Gelişmekte olan bir ülke olarak kabul edilen ülkemizin 7 coğrafi bölgesi arasında , gelişmişlik bakımından büyük farklar vardır. Güneydoğu Anadolu bölgemiz , ülkemizin ekonomik ve sosyal yönden geri kalmış bölgelerinden biridir (27).

Bölgelerarası dengesizliklerin giderilmemesi , ülkenin kalkınmasını önleyici bir etki yaratmasının yanısıra , ortaya çıkan ekonomik ve sosyal problemlerin çözümünün de imkansız düzeylere varmasına neden olmaktadır (28).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi , kalkınma için gerekli doğal kaynaklar ve insan gücüne sahip olmasına rağmen , kısa bir süre öncesine kadar bu değerleri harekete geçirecek yatırımların yapılmamış olması , bölgenin geri kalmışlığının temel nedenidir.

(25) John FRIEDMANN , Life Space and Economic Space : Essays in Third World Planning , Transaction Books Inc., New Jersey , 1988 , s.93-95.

(26) ERKAN , s.208.

(27) Murat ŞEKER , Güneydoğu Anadolu Projesi : Sosyal ve Ekonomik Sorunlar , Ankara , 1987 , s.33.

(28) Ayda ERAYDIN , Türkiye'de Ulusal Kalkınma Planlarının Bölgesel Ayrıştırılmasına Yönelik Bir Yaklaşım , Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Ya.No: 31-12 , Eskişehir , 1983 , s.XI.

1) Bölgenin Doğal Özellikleri

a/ Coğrafi Konum

Ülkemizin güneydoğusunda yer alan GAP bölgesine dahil sekiz ilimiz ; Adıyaman , Batman , Diyarbakır , Gaziantep , Mardin , Siirt , Şanlıurfa , ve Şırnak'dır(29). Bölge , kuzeyden Güneydoğu Toroslar ve güneyden Suriye ve Irak sınırları ile çevrilidir.

İnsanlık tarihinin ilk tarımsal çalışmalarının yapıldığının belirlendiği bu bölge , Mezopotamya'nın yukarısında yer almakta ve "Bereketli Hilal" diye anılmaktadır. Bölgede , sahip olduğu uygun iklim ve Dicle-Fırat gibi iki önemli akarsu sayesinde , tarih boyunca önemli uygarlıklar gelişmiştir (30). Fakat çeşitli ihmaller sonucunda , bugün geri kalmış bir yöre durumuna düşmüştür (31).

b/ Su Kaynakları

Çeşitli kolların oluşturduğu Fırat nehrinin sınırlarımız içinde kalan toplam su potansiyeli yaklaşık olarak yılda 31 milyar metre küp kadardır (32). Fırat nehri sınırlarımızı geçtikten sonra önce Suriye ve sonra Irak topraklarına akar.

Yine birçok küçük akarsuyun birleşerek büyüttüğü Dicle nehrinin sınırlarımız içinde kalan toplam su potansiyeli ise yaklaşık olarak yılda 16 milyar metre küp kadardır. Dicle nehri sınırlarımızı geçtikten sonra Irak topraklarında akmaya devam eder.

Türkiye nehirlerinin toplam su potansiyelinin yılda 186 milyar metre küp , Dicle ve Fırat nehirlerinin toplam su potansiyelinin ise 47 milyar metre küp olması , bölgenin yerüstü su kaynaklarının

-----
(29) Batman ve Şırnak , Siirt'e bağlı ilçeler iken , 1990 yılında il yapılmışlardır. Bu yeni illere ait bütün veriler derlenemediğinden , Siirt ili kapsamında incelenecektir.

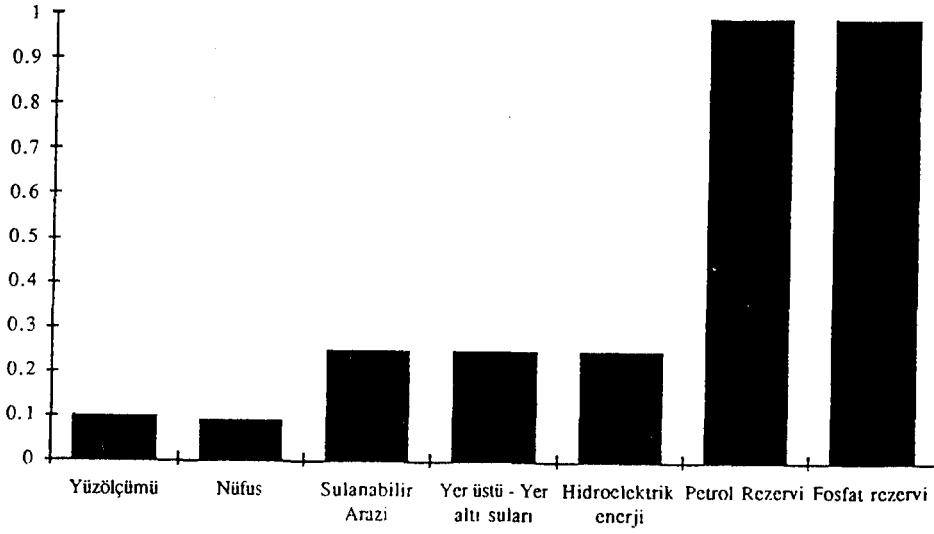
(30) Osman ÖZÇELİK , "Güneydoğu Anadolu Sulama Projesi (GAP)" , ORMAN MÜHENDİSLİĞİ DERGİSİ , Y.26, S.25 , Mayıs 1989, s.31.

(31) Haydar Oğuz TUNCER , GAP ve Özel Sektör , TOBB Ya.No:110 Ar-Ge:40 , Ankara , 1989 , s.1.

(32) _____ , Güneydoğu Anadolu Sulama Projesi (GAP) , GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı., Ankara , 1990 , s.7.

ülkenin toplam yerüstü su kaynaklarının yüzde 25'ine karşılık geldiğini gösterir (33). Ayrıca ülkenin yeraltı su kaynakları potansiyelinin yüzde 25'i de bu bölgededir.

GRAFİK (1)
GAP BÖLGESİ DOĞAL KAYNAK POTANSİYELİ

c/ Toprak Kaynakları

GAP bölgesi ülke yüzölçümünün yaklaşık yüzde 10'una sahip olmasına karşın, ülkenin sulanabilir arazi toplamının yaklaşık yüzde 25'ini bünyesinde barındırmaktadır.

Türkiye'nin toplam arazisi 77,9 milyon hektardır. Toplam 27,7 milyon hektar ekilebilen alanın ise sulanabilir kısmı 8,5 milyon hektardır. Bunun da yaklaşık 2,8 milyon hektarı halen sulanabilmektedir.. GAP tamamlandığında, 1,8 milyon hektarlık tarım arazisi daha sulanabilecektir.

d/ Enerji ve Maden Kaynakları

Tarımsal kalkınma için temel girdi olan su ve toprağa sahip olan bölge, sanayinin gelişmesi için de temel girdilerden olan enerji yönünden de çok zengin kaynaklara sahiptir.

-----
(33) Ferruh ANIK, "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Devlet Su İşleri", TÜBİTAK GAP Paneli 23 Kasım 1989 Ankara, BİLİM VE TEKNİK DERGİSİ, C.23, S.270, Mayıs 1990, s.33.

Bölge , ülkemizin hidroelektrik enerji potansiyelinin yaklaşık yüzde 25'ine sahiptir. Ayrıca , ülkemizin ham petrol rezervlerinin hemen tamamı bu bölgede , özellikle Batman çevresinde bulunmaktadır. Ülkemizde halen kömür yakıtı gibi kullanılan , oysa gaz üretimi , diğer metal üretimi gibi alanlarda da değerlendirme potansiyeli olan asfaltit madeni yönünden de bölge çok zengin kaynaklara sahiptir.

Bugün için yurtdışından büyük miktarlarda ithal ettiğimiz ve yapay gübrenin ana maddesi olan fosfat madeni yönünden de bölge büyük rezervlere sahiptir. Bölge topraklarının zenginleştirilmesi amacıyla kullanılabilir olan fosfatın bölgede bulunması ülkemiz için büyük bir rasyantıdır. Bölgede önemli ölçüde bakır madeni kaynakları da özellikle Sirt Madenköy civarında bulunmaktadır(34).

Fakat , yukarıda sayılan zengin su , toprak , enerji ve maden potansiyelinin sadece çok sınırlı miktarları günümüzde değerlendirilmektedir. Örneğin , sulama potansiyelinin sadece yüzde 2'si , enerji üretimi potansiyelinin de ancak binde 2'si geliştirilmiştir(35).

2) Bölgenin Nüfus ve Alan Yapısı

a/ Bölgenin Nüfus Yapısı

GAP bölgesinin 1985 yılında 4,3 milyon olan toplam nüfusu , 1990 Genel Nüfus Sayımı geçici sonuçlarına göre 5,3 milyona ulaşmıştır. Bu rakam yüzde 21,3'lük bir artışı ifade etmektedir. Buna göre bölgenin yıllık nüfus artış hızı yüzde 3,4'tür. Aynı dönemde Türkiye'nin yıllık nüfus artış hızı yüzde 2,4 dolayındadır. 1985 yılında bölge nüfusu ülke nüfusunun yüzde 8,5'ine eşitken , 1990 sayımına göre bu oran yüzde 9,2'dir.

Bölgenin , göç vermesine ve ölüm oranının yüksek olmasına rağmen yüksek bir nüfus artış hızına sahip olmasının temel nedeni , doğurganlık oranının çok yüksek olmasıdır(36).

-
- (34) Erdoğan YÜZER , "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Maden Kaynakları", TÜBİTAK GAP Paneli 23 Kasım 1989 Ankara , BİLİM VE TEKNİK DERGİSİ , C.23 , S.270 , Mayıs 1990 , s.48.
- (35) Atı BALABAN , "GAP Olanaklar ve Sorunlar" , Ankara Üniversitesi Ya. , Ankara , 1989 , s.4.
- (36) Sema BEYAZIT , "GAP Yöresinin Nüfus Yapısının Gelişimi ve Geleceğe Yönelik Beklentiler" , GAP Yöresinde Vasıflı İşgücü Sorunu ve Çözüm Önerileri Sempozyumu 10-11 Nisan 1990 Şanlıurfa i.t.B.K.Ya. , Ankara , 1990 , s.17.

T A B L O 1
GAP İLLERİ NÜFUSLARI VE ARTIŞLARI (1985-1990)

İLLER	N Ü F U S				Yıllık Artış (%)	5 YILDA ARTIŞ(%)	
		1985	%	1990*			%
ADIYAMAN	Kentse1	158093	36,7	227422	43,5	7,3	43,9
	Kırsal	272635	63,3	295017	56,5	1,6	8,2
	Toplam	430728	100,0	522439	100,0	3,9	21,3
BATMAN	Kentse1	146413	51,3	194458	56,4	5,7	32,8
	Kırsal	139010	48,7	150612	43,6	1,6	8,4
	Toplam	285423	100,0	345070	100,0	3,8	20,9
DIYARBAKIR	Kentse1	480964	51,5	595591	54,8	4,3	23,8
	Kırsal	453541	48,5	490702	45,2	1,6	8,2
	Toplam	934505	100,0	1086293	100,0	3,0	16,2
GAZİANTEP	Kentse1	651713	67,4	876073	71,5	5,9	34,4
	Kırsal	315205	32,6	349790	28,5	2,1	11,0
	Toplam	966918	100,0	1225863	100,0	4,8	26,8
MARDİN	Kentse1	201453	41,1	253744	45,4	4,6	26,0
	Kırsal	288591	58,9	305203	54,6	1,1	5,8
	Toplam	490044	100,0	558947	100,0	2,6	14,1
SİİRT	Kentse1	90885	39,7	109642	44,9	3,8	20,6
	Kırsal	137796	60,3	134819	55,1	-0,4	-2,2
	Toplam	228681	100,0	244461	100,0	1,3	6,9
ŞANLIURFA	Kentse1	407184	51,2	559162	55,4	6,3	37,3
	Kırsal	387850	48,8	449922	44,6	3,0	16,0
	Toplam	795034	100,0	1009084	100,0	4,8	26,9
ŞIRNAK	Kentse1	73257	34,0	150202	53,2	14,4	105,0
	Kırsal	142357	66,0	132355	46,8	-1,5	-7,0
	Toplam	215614	100,0	282557	100,0	5,4	31,1
GAP BÖLGESİ	Kentse1	2209962	50,8	2966294	56,2	5,9	34,2
	Kırsal	2136985	49,2	2308420	43,8	1,5	8,0
	Toplam	4346947	100,0	5274714	100,0	3,9	21,3

* 1990 Genel Nüfus Sayımı Geçici Sonucu

Kaynak: D.İ.E.

GAP bölgesinde kentsel nüfus , toplam nüfusun 1985 yılında yüzde 50,8'i iken , 1990 yılında yüzde 56,2'ye yükselmiştir (Tablo 1). Ülkemizin 1990 yılındaki kentsel nüfusun toplam nüfusa oranı ise yüzde 59,1'dir.

Bölgenin nüfus yoğunluğu , ülke ortalamasından biraz düşüktür. 1990 yılında ülkenin nüfus yoğunluğu 74 kişi/km²'dir.

Bölge nüfusu ile bazı Avrupa ülkelerinin toplam nüfuslarını karşılaştıracak olursak , Hollanda nüfusunun yüzde 44'ü , Belçika nüfusunun yüzde 30'u kadar olduğunu görürüz (37).

(37) Aytekin BERKMAN , "Agricultural Development and GAP" , ICOC DERGİSİ , S.25 , 1989 , s.21.

GAP bölgesi nüfusunun yüzde 47'sini ekonomik yönden aktif (15-65 yaş) grup oluşturmaktadır. 15 yaşından küçük nüfusun payı yüzde 50 , 65 yaşından büyük nüfusun payı ise yüzde 3'dür. Bu veriler , bölge nüfusunun bağımlılık oranının yüksek olduğunu göstermektedir.

Bölge nüfusunun okuma yazma oranı , okullaşma oranına bağlı olarak çok düşüktür. Erkekler için yüzde 60 olan bu oran , kadınlarda yüzde 24'tür. Aynı rakamlar Türkiye ortalaması olarak yüzde 75 ve yüzde 50'dir. Üstelik , okuma yazma bilen bölge nüfusunun çoğunluğu da nitelikli bir eğitimden geçmemiştir (38).

b/ Bölgenin Alan Yapısı

GAP bölgesinde yeralan illerin toplam yüzölçümü yaklaşık 73 bin km2 olup , Türkiye yüzölçümünün yaklaşık yüzde 9,4'üne karşılık gelmektedir.

T A B L O (2)
GAP BÖLGESİ İLLERİ İLÇE, KÖY VE BUCAK SAYILARI

İLLER	İLÇE	BUCAK	KÖY	BUCAK+KÖY
Adıyaman	8	15	326	341
Batman	5	7	247	254
Diyarbakır	13	13	720	733
Gaziantep	10	7	609	616
Mardin	9	6	515	521
Sırt	6	7	264	271
Şanlıurfa	10	19	752	771
Şırnak	6	5	227	232
TOPLAM	67	79	3360	3739

Ülkemizde halen , 73 il , 829 ilçe ve 35986 köy bulunmaktadır.(Tablo 2)'deki verilere göre ülkemizdeki ilçelerin yüzde 8'i , köylerin ise yaklaşık yüzde 10'u GAP bölgesindedir.

(Tablo 3)'den görülebileceği gibi , Türkiye'nin sahip olduğu toplam ekili-dikili arazinin yüzde 11,1'i , çayır-meranın yüzde 11,2 si ve orman-fundalıkların da yüzde 6,4'ü GAP bölgesinde yer almaktadır.

Bölgenin 7,3 milyon hektarlık toplam alanının yüzde 42,2'sini ekili ve dikili araziler , yüzde 33,3'ünü çayır ve meralar , yüzde 20,5'ini de orman ve fundalıklar oluşturmaktadır. Türkiye genelinde ise bu oranlar , sırasıyla yüzde 35,6 , yüzde 28,0 ve yüzde 30,2'dir. Görüldüğü gibi bölge , ülke geneline göre daha yüksek ekili-dikili arazi oranına sahip iken , daha düşük çayır-mera ve orman-fundalık oranına sahiptir.

(38) Ahmet ÖZER , "GAP Bölgesinde Eğitim" , GAP'TA DIYARBAKIR DERGİSİ , Y.2 , S.13 , Ocak 1991 , s.4.

Bölgede kapladığı alan yönünden en büyük il Şanlıurfa'dır. Bu ille sırasıyla Diyarbakır , Mardin , Siirt , Gaziantep ve Adıyaman izlemektedir. Ekili-dikili arazi yönünden de en büyük alana sahip olan il yine Şanlıurfa'dır. Ekili-dikili arazi büyüklüğü yönünden iller sıralaması ise , Diyarbakır , Gaziantep , Mardin , Adıyaman ve Siirt şeklindedir.

GAP bölgesinin alanı , bazı Avrupa ülkelerinin kapladığı alandan daha büyüktür. Örneğin , GAP'ın yüzölçümü , Belçika'nın 2,4 katı , Hollanda'nın 2 katı , İsviçre'nin 1,8 katı ve Danimarka'nın 1,7 katıdır.

T A B L O (3)

GAP BÖLGESİ YÜZÖLÇÜMÜ VE ARAZİ DAĞILIMI

		BÖLGE TOPLAMI	TÜRKİYE TOPLAMI	BÖLGE PAYI (%)
Ekili-Dikili Arazi	ha (%)	3081170 42,2	27699009 35,6	11,12
Çayır-Mera	ha (%)	2427229 33,3	21745690 28,0	11,16
Orman-Fundalık	ha (%)	1493327 20,5	23468804 30,2	6,36
Diğerleri	ha (%)	293895 4,0	4883810 6,2	6,02

Kaynak : Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı.

Yaklaşık 3 milyon hektarlık ekilebilir GAP arazisinin , 1,7 milyon hektarlık kısmının sulanacak olması bölgenin ekim alanlarının yaklaşık yüzde 53'ünde sulu tarım yapılacağı anlamına gelmektedir. Sulanacak bu alan , Çukurova bölgesinde halen sulanan tarım alanlarının yaklaşık 10 katıdır(39).

(39) _____, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) , GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Ya., Ankara , 1990 , s.16.

3) Bölgenin Ekonomik Durumu

GAP bölgesi , Gaziantep ili dışında Kalkınmada öncelikli Yörelere kapsamına giren illerden oluşmaktadır. Bölgenin gelişmişlik düzeyi , hemen hemen tüm göstergeler açısından ülke ortalamasının yarısından daha az bulunmaktadır. Bölgenin ekonomik yapısı büyük ölçüde tarıma dayalıdır ve genelde kuru tarım tekniği uygulanmaktadır (40).

Bölgenin yatırım bakımından önemli bir potansiyele sahip olduğu açıktır. Planlı kalkınma döneminin başlamasından günümüze kadar geçen sürede , bölgesel dengesizliklerin giderilmesine çaba gösterilmiş , fakat bölge sahip olduğu potansiyel ölçüsünde yatırımlardan pay alamamıştır (41).

a/ Plan Dönemlerinde GAP Bölgesinin Ekonomik Durumu

i. Birinci B.Y.K.P. (1963-1967) dönemi

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde bölgede gerçekleştirilen yatırımların sektörel dağılımı incelendiğinde , enerji , madencilik , eğitim ve sağlık alanlarında ülke ortalamalarına yaklaşılmış olmasına rağmen , bölgenin geri kalmışlığına bir çözüm getirilememiştir. Bu plan döneminde bölgede gerçekleşen özel sektör imalat sanayi yatırımı yok denecek kadar azdır.

Gerçekleşen özel sektör yatırımları , büyük bir yatırımdan daha çok , imalathane ölçeğinde olmuştur. Bu yatırımlar da , bölgenin yerel ihtiyaçlarını karşılayacak gıda ve giyim gibi tüketim mallarına yönelik üretim yapacak türden yatırımlar olmuştur.

ii. İkinci B.Y.K.P.(1968-1972) dönemi

Bu plan döneminde de bölgenin yatırımlardan aldığı pay yüzde 5,6 gibi küçük bir oranda gerçekleşmiştir. Bu dönemde . gelişmenin başlıca unsurları olarak sanayileşme ve tarımda modernleşme üzerinde önemle durulmuştur. Fakat , bölgedeki imalat sanayi yatırımlarında büyük bir artış görülmemiş , gerçekleşen yatırımlar daha çok tamamlama yatırımı olmuştur.

-----
(40) BALABAN , s.4.

(41) TUNCER , s.4.

ikinci B.Y.K.P. döneminde bölgedeki yatırımlardan en çok payı eğitim ve madencilik almış , bu sektörleri tarım , imalat , sanayi ,sağlık , enerji ve ulaştırma sektörleri izlemiştir. Bu plan dönemi- de teşvik tedbirleri kurumsallaştırılarak çok sayıda özel sektör projesine teşvik verilmiştir.

iii. Üçüncü B.Y.K.P.(1973-1977) dönemi

Bu plan döneminde , ülkenin geri kalmış bölgelerinin kaynakla- rının verimli bir şekilde değerlendirilmesine özen gösterilmesi he- deflenmiştir. İlke olarak , bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesi için kısa dönemli alınacak tedbirlerin kaynak israfına neden olduğu , bu nedenle uzun dönemli tedbirlerin alınması gerekti- ği kabul edilmiştir.

Bu dönemde , bölgenin kamu yatırımlarından aldığı pay yüzde 6,2 düzeyinde kalmıştır. Sektörler itibariyle en yüksek payı imalat sanayi alırken , bu sektörü enerji , ulaştırma , eğitim ve tarım sektörleri izlemiştir.

iv. Dördüncü B.Y.K.P. (1978-1984) dönemi

Dördüncü kalkınma planı döneminde bölgeye yapılacak yatırımlar uzundönemler itibariyle ele alınmıştır. Bu bağlamda , bölgede geliş- me hamlesinin başlatılması ve devamlılığının sağlanması amaçlanmış- tır. Bölge itibariyle , planlama ve yatırımcı kuruluşlar arasında yatay koordinasyonun sağlanması esas alınmıştır. Ayrıca , bölgede sanayi için gerekli altyapı yatırımlarına ağırlık verilmesi planlan- mıştır.

Bu plan döneminde , bölgenin kamu yatırımlarından aldığı pay yüzde 6,9 olmuştur. Yatırımlar içerisinde en yüksek payı alan sek- törler enerji ve madencilik sektörleri olmuştur.

v. Beşinci B.Y.K.P. (1985-1989) dönemi

Bu planda , gelişmekte olan bölgelerde kaynakların verimli kullanılması hedeflenmiş ve sanayi yatırımlarının altyapı yatırımla- rıyla desteklenmesi önem kazanmıştır. Ayrıca , teşvik tedbirlerinin sektörler itibariyle farklı oran ve kapsamda uygulanmasına başlan- mıştır.

Görüldüğü gibi , günümüz itibariyle Gaziantep hariç , GAP il- lerinin de içinde yer aldığı Kalkınmada öncelikli Yörelere ile ilgili olarak , her plan döneminde çeşitli teşvik tedbirleri öngörülmüştür. Fakat , gerek kamu ve gerekse özel sektör yatırımları , genelde Kal- kınmada öncelikli Yörelere , özelden de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne çekilememiştir(42).

b/ Günümüzde GAP Bölgesinin Ekonomik Durumu

Bölge ekonomisi günümüzde (43) tarıma dayalı bir yapı sergilemektedir. Gaziantep dışındaki illerde mevcut sanayiler , büyük ölçekli verimli kuruluşlara dönüşmemiş ve ticaret ve hizmet sektörleri de pek fazla gelişme gösterememiştir.

Bölge nüfusu , ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 9'unu oluşturmalarına karşın , bölgenin GSYİH'dan aldığı pay yüzde 4 civarındadır. Diğer bir deyişle , bölge insanının kişi başına elde ettiği yıllık gelir , ülke ortalamasının yüzde 47'si kadardır.

Bununla birlikte , GAP bölgesi , buğday , et ve süt ürünleri dahil olmak üzere temel gıda maddeleri yönünden kendine yeterlilik düzeyine erişmiş durumdadır. Yine bu bölge , bazı tarımsal ürünlerde (antepfıstığı , mercimek gibi) ülkenin önde gelen üretim alanlarından biridir(44).

1. Bölgede sektörler itibarıyla ekonomik yapı

GAP illerinde meydana getirilen katma değerın sektörel dağılımının yer aldığı (Tablo 4)'ün incelenmesiyle görüleceği gibi , bölgede en küçük pay yüzde 16,40 ile sanayi sektörüne aittir. Bu sektörü yüzde 38,49 ile tarım sektörü izlemekte ve en büyük pay yüzde 45,11 ile hizmet sektörüne ait bulunmaktadır.

T A B L O (4)
GAP'TA İLLER İTİBARIYLA SEKTÖREL KATMA DEĞER
(Cari üretici Fiyatlarıyla)

İLLER	TARIM (%)	SANAYİ (%)	HİZMET (%)
Adıyaman	48,48	10,78	40,78
Diyarbakır	40,79	11,83	47,38
Gaziantep	22,93	19,55	57,52
Mardin	57,58	9,01	33,41
Sıirt	25,14	45,06	29,80
Şanlıurfa	52,38	5,83	41,79
BÖLGE	38,49	16,40	45,11

Kaynak: ISO , Türkiye'de GSYİH'nın iller itibarıyla Dağılımı , Mayıs 1988

(43) GAP'ın başlangıç yılı olarak kabul edilen 1985 yılına ait veriler , bölgenin mevcut durumu verileri olarak alınmaktadır.

(44) -----,GAP Master Plan Çalışması , Nippon Koei Co.Ltd.- Yüksel Proje A.Ş. Ortak Girişimi , C.1, DPT Yayını , Nisan 1989 , Ankara , s.1.

Ülkenin üç sektör itibarıyla (tarım, sanayi hizmet) yarattığı toplam katma değere , bölge illerinin verdikleri paylar (Tablo 5)'de incelenmiştir. Bölgenin tarımsal katma değerinin , Türkiye toplam tarımsal katma değeri içindeki payı yüzde 8,86 iken , sanayi katma değerinin payı yüzde 1,95 , hizmet sektörü katma değerinin payı da yüzde 3,58 olmuştur.

Verilerden görüldüğü gibi , bölgede en gelişmiş sektör tarım sektörüdür. Bunu hizmet sektörü izlemekte ve gelişmemişlik sınırında da bir sanayi sektörü bulunmaktadır.

T A B L O (5)

TÜRKİYE SEKTÖREL KATMA DEĞERİ İÇİNDE GAP İLLERİNİN PAYI
(1986) (Cari Üretici Fiyatlarıyla)

İLLER	TARIM (%)	SANAYİ (%)	HİZMET (%)
Adıyaman	0,86	0,10	0,25
Diyarbakır	1,95	0,29	0,79
Gaziantep	1,57	0,69	1,35
Mardin	1,70	0,14	0,35
Sıirt	0,66	0,61	0,25
Şanlıurfa	2,12	0,12	0,59
BÖLGE	8,86	1,95	3,58

Kaynak: İSO , Türkiyede GSYİH'nin iller itibarıyla Dağılımı , Mayıs 1988.

ii. Bölgede yatırımlar itibarıyla durum

Bölgede 1981-1985 yılları arasında gerçekleşen yatırımlar ortalamasının yer aldığı (Tablo 6) incelendiğinde , ülkede gerçekleşen yatırımlardan bölgenin toplam yüzde 6,4 pay aldığı görülür. Bölgede kamu yatırımları özel yatırımlara göre daha fazla oranda gerçekleşmektedir. Bölgede gerçekleşen kamu yatırımları , toplam kamu yatırımlarının yüzde 6,9'unu oluştururken , bölge özel sektör toplam yatırımlarından sadece yüzde 5,4'lük bir pay almıştır.

T A B L O (6)

GAP BÖLGESİNİN TOPLAM YATIRIMLARDAN ALDIĞI SEKTÖREL PAYLAR
(1981-1985 Ortalaması)

SEKTÖRLER	KAMU (%)	ÖZEL SEKTÖR (%)	TOPLAM (%)
Tarım	3,3	6,7	5,0
Madencilik	4,2	5,0	4,3
İmalat Sanayi	6,1	3,6	4,7
Enerji	12,1	0,0	12,7
Ulaştırma	6,9	5,0	6,6
Konut	5,1	7,5	7,3
Eğitim	1,1	0,6	1,1
Sağlık	0,9	2,5	1,1
Turizm	1,3	2,5	1,9
Diğerleri	1,9	5,0	2,8
TOPLAM	6,9	5,4	6,4

Kaynak: DPT (SPO) , The Southeastren Anatolia Project Master Plan Study , December 1988 , Ankara.

(Tablo 7)'nin incelenmesinden görüleceği gibi , GAP bölgesindeki kamu yatırımlarının yüzde 47'si enerji , yüzde 22'si ulaştırma ve yüzde 17'si imalat sanayiinde yoğunlaşırken , özel sektör yatırımlarının yüzde 45'i konut, yüzde 26'sı imalat sanayi ve yüzde 15'i de tarım sektöründe yoğunlaşmıştır.

T A B L O (7)

GAP BÖLGESİNDE VE TÜRKİYE'DE SEKTÖRLER İTİBARIYLA YATIRIMLAR
(1981-1985 Ortalaması)

SEKTÖRLER	GAP BÖLGESİ (%)			TÜRKİYE (%)		
	KAMU	ÖZEL S.	TOPLAM	KAMU	ÖZEL S.	TOPLAM
Tarım	3,9	15,3	7,5	8,1	12,3	9,7
Madencilik	5,6	1,1	4,2	9,3	1,2	6,3
İmalat San.	16,9	26,4	19,9	19,2	39,8	26,9
Enerji	46,7	0,0	31,9	25,5	0,1	16,0
Ulaştırma	22,4	6,8	17,4	22,4	7,4	16,8
Konut	1,5	45,0	15,3	2,0	32,3	13,3
Eğitim	0,6	0,0	0,4	3,6	0,4	2,4
Sağlık	0,2	0,2	0,2	1,5	0,3	1,0
Turizm	0,1	0,6	0,3	0,7	1,3	0,9
Diğerleri	2,1	4,6	2,9	7,6	4,9	6,7
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: DPT (SPO) The Southeastren Anatolia Project Master Plan Study , December 1988 , Ankara.

GAP bölgesinde 1981-1985 yılları arasında gerçekleşen kamu yatırımlarından ortalama olarak en fazla payları yüzde 45 ile Diyarbakır , yüzde 42 ile Şanlıurfa ve yüzde 5 ile Siirt alırken , özel sektör yatırımlarından en fazla payları da yüzde 31 ile Gaziantep , yüzde 27 ile Şanlıurfa ve yüzde 17 ile Diyarbakır almıştır (Tablo 8).

Bölge ile ilgili geçmiş yıllarda gerçekleşen yatırımların , bölgenin kalkınmasını sağlayacak ölçülerde olmadığı yukarıda incelendi. GAP'ın uygulamaya başlamasıyla bölgedeki yatırımlar da önemli ölçülerde artmıştır ve gelecekte daha da artacaktır.

T A B L O (8)
GAP BÖLGESİ YATIRIMLARININ İLLER İTİBARIYLA DAĞILIMI
(1981-1985 Ortalaması)

İLLER	KAMU YATITIMLARI (%)	ÖZEL SEKTÖR YATIRIMLARI (%)
Adıyaman	2,8	8,9
Diyarbakır	45,2	16,8
Gaziantep	2,6	30,9
Mardin	2,5	9,0
Siirt	5,2	7,9
Şanlıurfa	41,7	26,5
TOPLAM	100,0	100,0

Kaynak: DPT (SPO) , The Southeastren Anatolia Project Master Plan Study , December 1988 , Ankara.

Örnek olarak , 1989 yılında bölge ülkenin toplam yatırım teşviklerinin yüzde 8,95'ine karşılık gelecek şekilde bir pay alırken , bu oran 1990 yılı sonu itibarıyla yüzde 22,70 gibi yüksek sayılacak bir paya ulaşmıştır (Tablo 9). Bu oranın 1980 yılında sadece yüzde 0,87 , 1985 yılında ise yüzde 6,55 olduğu gözönüne alınırsa , bölgeye yönelen yatırımların artış seyri daha iyi anlaşılabilir.

T A B L O (9)
YATIRIM TEŞVİK BELGELERİNİN BÖLGESEL DAĞILIMI

BÖLGELER	1989		1990	
	TOP.YAT. (MİLYAR TL)	PAYI (%)	TOP.YAT. (MİLYAR TL)	PAYI (%)
Marmara	8310,6	40,43	7603,3	33,60
İç Anadolu	1711,4	8,33	1494,5	6,60
Ege	2344,0	11,40	1968,7	8,70
Akdeniz	2335,8	11,36	2643,6	11,70
Karadeniz	867,7	4,22	1268,2	5,60
Doğu Anadolu	930,6	4,53	2466,5	10,90
G.D.Anadolu	1838,9	8,95	5136,8	22,70
Bölge Belirsiz	2217,6	10,79	42,3	0,20
TOPLAM	20556,6	100,00	22628,9	100,00

Kaynak: DPT.

B. GAP PROJESİNİN HAZIRLANMASI

Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük projesi olan GAP , bir bölgesel kalkınma planı olmasına rağmen , gerçekleştirilmesi sırasında ve tamamlandıktan sonraki etkileri bütün ülkeyi kapsayacak niceliktedir. Böylesine büyük bir projenin hazırlanması da şüphesiz ki zor olmuştur. Projenin hazırlanmasında ve uygulanmasında birçok kuruluşun çalışmalarından faydalanılmıştır.

1) GAP'ta EİE ve DSİ Çalışmaları

GAP bölgesi , Fırat ve Dicle nehirleri gibi ülkenin en büyük yerüstü su kaynaklarını ve Harran ve Silopi ovaları gibi geniş tarım arazilerini bünyesinde toplamıştır. Böylesine kapsamlı kaynakların değerlendirilmesi için yapılan çalışmalar uzun sayılabilecek bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilmiştir (45).

GAP projesinin temel çalışmaları , 26.7.1936 tarihinde DSİ ve EİE Genel Müdürlükleri'nin bölgede Akım Gözlem istasyonları açmasıyla başlamıştır (46).

Projenin önemli baraj ve hidroelektrik santralleri olan Karakaya ve Atatürk barajlarının ilk istikşaf ve arazi çalışmaları ile temel etüdlere EİE'ce yapıldıktan sonra , proje çalışmaları aşaması DSİ'ce tamamlanmıştır. Önceki adı Halfeti , daha sonraki adı Karababa barajı olan (47) , Atatürk Baraj ve Hidroelektrik Santraline ait ilk etüd raporu EİE tarafından 1958-1960 yıllarında hazırlanmıştır(48).

-
- (45) Ali BALABAN - Osman TEKİNEL , "Southeastern Anatolia Project (GAP)" , ECONOMY TURKEY DERGİSİ, Y.2, S.4, December 1989, s.73.
- (46) Selim FAKİOĞLU , GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu'ndaki konuşması.
- (47) YÜZER , s.47.
- (48) Süheyl ELBİR , "Elektrik İşleri Etüd (EİE) idaresi Genel Müdürlüğü'nün GAP ile ilgili Çalışmaları" , TÜBİTAK GAP Paneli 23 Kasım 1989 Ankara, BİLİM VE TEKNİK DERGİSİ ,C.23 , S.270 , Mayıs 1990 , s.36.

Bölgede , Fırat ve Dicle havzalarının ilk defa havza çapında ele alınması 1962 yılına rastlar. Bu tarihte Diyarbakır DSİ 10. Bölge Müdürlüğü bünyesinde kurulan "Fırat ve Dicle Planlama Amirliği" çatısı altında yaklaşık 50 kişilik inşaat , makina , elektrik , ziraat mühendisleri ve jeologlardan oluşan bir kadro , 4 yıl süren geceli gündüzlü bir çalışmadan sonra Fırat ve Dicle havzalarına ilişkin bütün verileri derlemiştir.

GAP , önceleri DSİ Genel Müdürlüğü'nce ele alınan "Aşağı Fırat Projesi" olarak anılmıştır (49). Daha sonraları , "Dicle Havza Planlaması"da bu projeye eklenmiştir. Su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi amacıyla yönelik bu projelerin , bölgenin ekonomik sosyal hayatını büyük ölçüde etkileyici nitelikte olmaları ve arkalarından birçok sektörleri de gelişmeye zorlayıcı karakterde bulunmaları nedeniyle 1970'lerde birleştirilen (50) projeler demeti , 1980 yılından bu yana da Güneydoğu Anadolu Projesi veya kısaca GAP olarak adlandırılmaya başlanmıştır (51).

GAP'ın hazırlanma sürecinde bölgede yapılan etüd faaliyetleri aşağıda özetlenmiştir.

a/ Rasat Çalışmaları (Yerüstü Su Potansiyeli)

GAP ile ilgili olarak 26.7.1936 tarihinden günümüze kadar (52) DSİ tarafından 105 adet , EİE tarafından da 52 adet olmak üzere , toplam 157 adet Akım Gözlem İstasyonu (AGİ) açılmıştır. Havzadaki su potansiyelini belirlemek için gerekli hidrometrik çalışmaların yapıldığı bu istasyonlardan DSİ'nin 64 , EİE'nin de 39 olmak üzere toplam 103 istasyonda değerlendirme yapılmıştır.

-
- (49) Erdiñ TOKGÖZ , "Türkiye'nin Kalkınmasında Bölgesel Dengesizlikler ve Güneydoğu Anadolu Projesi" , HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ İ.İ.B.F. DERGİSİ (Prof.Dr.Osman AKYAR'a Armağan) , C.3 , S.1-2, 1985 , s.406.
- (50) Osman TEKİNEL , "Southeastern Anatolian Project", XVII. ICBP European Continental Section Conference May 15-20 1989 Adana , Çukurova Üniversitesi Ya. , Adana , 1989 , s.2.
- (51) Burhan KACAR , "Cumhuriyetimizin En Büyük Eseri: Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)" , BİLİM VE TEKNİK DERGİSİ , C.18 , S.213 , Ağustos 1985 , s.2.
- (52) 1989 yılı sonu itibarıyla.

Görevlerini tamamlayan istasyonlardan DSi'nin 73 , EiE'nin de 28 olmak üzere toplam 101 adedi kapatılmıştır. Halen çalışan AGİ sayısı DSi'nin 32 , EiE'nin 28 olmak üzere toplam 60'dır. Bunların dışında , meteorolojik olaylardan , yağış , sıcaklık , buharlaşma , rüzgar ve kar gibi faktörlerin ölçülmesi amacıyla bölgede Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nce işletilen istasyon sayısı 109 , DSi'ce işletilen istasyon sayısı 20'dir (53).

b/ Hidroloji Çalışmaları (Yeraltı Su Potansiyeli)

Bölgede yeralan ovaların tümünde DSi tarafından hidrojeolojik etüdler yapılmış ve yeraltı su potansiyeli belirlenmiştir. Verilere göre , bölgede yıllık güvenilir toplam yeraltı su potansiyelinin yaklaşık 400 hm küp olduğu belirlenmiştir.

GAP'ta 40920 hektarı işletmede olmak üzere , toplam 80000 hektar tarım arazisinin yeraltı suyu ile sulanması planlanmıştır.

c/ Harita Çalışmaları

GAP'ta 2510400 hektar alanın fotogrametik harita alımı yapılmıştır. Bunun 1200000 hektarlık bölümünün bütünleme çalışmaları tamamlanmıştır.

d/ Toprak Kaynaklarını Belirleme Çalışmaları

GAP bölgesinin toprak potansiyeli , Fırat ve Dicle nehirleri arasında uzanan geniş ovalardan oluşmaktadır. Bu ovaların yaklaşık tamamında , arazi tasnif çalışmaları planlama kademesinde tamamlanmış ve 2387230 hektar alanın arazi tasnifi hazır hale getirilmiştir(54).

(53) Selim FAKIOĞLU , "GAP'ta DSi Çalışmaları", GAP'ta Tarım Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu 4-5 Ekim 1989 Şanlıurfa , T.C.Ziraat Bankası Ya. , Ankara , 1990 , s.51.

(54) FAKIOĞLU , s.53-54.

2) GAP'ta DPT Çalışmaları

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sahip olduğu gelişme potansiyelinin değerlendirilmesi için . 1986 yılına kadar birbirinden bağımsız ve aralarında koordinasyon olmayan çeşitli kuruluşlar (DSİ, Tarım Bakanlığı , EİE gibi) faaliyet göstermiştir.

GAP'ın bir entegre kalkınma projesi şeklinde ele alınmasının zorunluluğuna zaman zaman değinilmiştir(55). Fakat , bu potansiyelin sulama ve enerji dışındaki yönlerinin ele alınması , Güneydoğu Anadolu'nun çok yönlü kalkınmasını sağlayacak plan ve programların yapılması , projelerin belirlenmesi ve formülasyonunun gerçekleştirilerek fizibilitelerinin hazırlanması , projenin finansmanı için gerekli strateji ve planların koordinasyonu görevinin 1986 yılında DPT'ye verilmesi ile başlamıştır (56).

a/ GAP Proje Yönetim Birimi Çalışmaları

DPT bünyesinde , GAP çalışmalarını yönlendirmek ve çalışmaları kontrol etmek , aynı zamanda projenin genel müşavirlik hizmetlerini yürütmek amacıyla "GAP Proje Yönetim Birimi" kurulmuştur. Bu birim GAP'ın hazırlanmasında , benzer projelerde de deneyimli yerli ve yabancı danışmanlık firmalarından yararlanılmasını uygun görmüştür.

b/ GAP Bölge Kalkınma İdaresi Çalışmaları

DPT bünyesinde faaliyet gösteren GAP Proje Yönetim Birimi , 27.10.1989 tarih ve 388 sayılı Kanun hükmünde Kararname ile "GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı"na dönüştürülerek doğrudan Başbakanlık'a bağlanmıştır. 15 yıl süreli olarak kurulan bu teşkilat , GAP tamamlandığında misyonunu tamamlamış olacaktır. GAP Bölge Kalkınma İdaresinin başkanlığı Ankara'da olup , Şanlıurfa'da bir Bölge Müdürlüğü faaliyet göstermektedir.

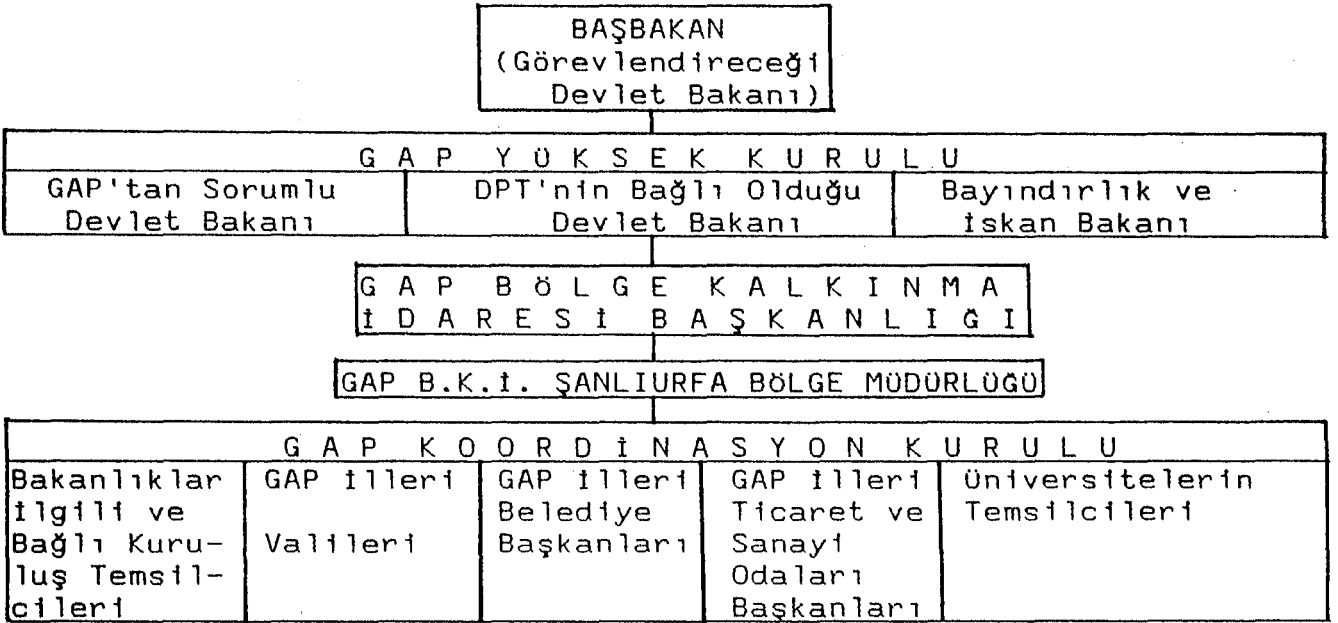
GAP'ın koordinasyonu (Şekil 1)'de gösterilmiştir. GAP koordinasyonu ; Başbakan'ın veya görevlendireceği bir Devlet Bakanı ,

-
- (55) Ali BALABAN , "Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Entegre Sistemi, Planlama ve Uygulama Sorunları" , GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu 18-21 Kasım 1986 Ankara , Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ya. , Ankara , 1986 , s.9.
- (56) Hürman OCAKLI , "GAP'ta Yönetim Birimi Uygulamaları" , GAP'ta Tarım -Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı 4-5 Ekim 1989 Şanlıurfa , T.C.Ziraat Bankası Ya. , Ankara , 1990 , s.27

DPT'nin bağılı olduğu Devlet Bakanı , Bayındırlık ve İskan Bakanı ve GAP Bölge kalkınma idaresi Başkanı'ndan oluşan GAP YÜKSEK KURULU ve Bakanlıklar , ilgili ve bağılı kuruluş temsilcileri , bölge illeri vali ve belediye başkanları , üniversiteler ile Ticaret ve Sanayi Odaları temsilcilerinden oluşan GAP KOORDİNASYON KURULU'ndan meydana gelmektedir. Bu kurullar belirli aralıklarla il toplanarak , GAP ile ilgili gelişmeler konusunda yapılacak çalışmalarını karara bağlamaktadır.

Ş E K İ L (1)

GAP'IN KOORDİNASYONU

GAP Bölge Kalkınma İdaresi , bölgenin kalkınma çabalarına bir bölge kalkınma espirisi içinde ve bölgesel kalkınmanın amaç , hedef ve stratejilerine uygun bir entegrasyonla ve koordineli olarak gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla kurulan , kamu kurum ve kuruluşlarının bölgeyle ilgili program tekliflerini bölge kalkınma prensipleri çerçevesinde inceleyen ve bölgedeki uygulamaları takip ve kontrol eden kuruluştur (57).

(57) OLCAY UNVER , "GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Çalışmaları (II)", GAP'TA DİYARBAKIR DERGİSİ , Y.2, S.13, Ocak 1991,s.20.

3) GAP ile ilgili Diğer Kuruluşların Çalışmaları

GAP ile ilgili çalışmalar , GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığının koordinesinde birçok kuruluşun katkılarıyla sürdürülmektedir. Söz konusu kuruluşlar , kendi uzmanlık alanlarına giren konularda araştırma veya uygulama çalışmaları yaparak , GAP'a destek vermektedirler.

a/ T.O.K.B. Çalışmaları

Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı'nın kendisine bağlı birimlerinde GAP ile ilgili olarak yürüttüğü çalışmalar çok kapsamlıdır. Çünkü GAP'ın temel amacı tarıma dayalı bir gelişme sağlamaktır. Dolayısıyla bölgede tarım konusunda değişik çalışmalar yapan çeşitli kuruluşların bağlı olduğu bu bakanlığın koordinasyon görevini çok iyi yerine getirmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu amaca yönelik olarak , T.O.K. Bakanlığına bağlı bu kuruluşlar GAP Master Planı doğrultusunda uygulayacakları projeler ve yapacakları çalışmaları birer program halinde hazırlayıp , yıllık dilimlerde halinde 1990 yılından itibaren uygulamaya koyacaklardır (58).

Bakanlığa bağlı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü GAP illerinde bitki ve hayvan hastalıkları ve zararlılarıyla mücadele çalışmaları yürütmektedir.

Yine bakanlığa bağlı olarak faaliyet gösteren Proje ve Uygulama Genel Müdürlüğü'nce bölgede yer alan illerde tarımsal araştırma , yayım ve eğitim çalışmalarının yürütecek olan Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Eğitim Projesi (TYUAP) uygulamaya konmuştur (59). 1984 yılında faaliyete başlayan ve Diyarbakır , Şanlıurfa ve Mardin illerini içine alan çalışma TYUAP -1 olarak adlandırılmış , bölgenin diğer illerini kapsayan ve 1990 başından itibaren uygulanmaya başlayan çalışmalar da TYUAP -2 olarak adlandırılmıştır. Çalışmaların finanse edilmesi için uluslararası kredi kuruluşlarından kredi de temin edilen bu projeler sayesinde , tarımsal üretimde verim artışları elde edilmeye başlanmıştır (60).

-
- (58) Haşim ÖGÜT , "Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı'nın GAP Çalışmaları ve Politikası", GAP' ta Tarım -Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu 4-5 Ekim 1989 Şanlıurfa , T.C. Ziraat Bankası Ya. , Ankara , 1990 , s.87.
- (59) Haşim ÖGÜT , "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Tarım Orman Köy İşleri Bakanlığı Çalışmaları", TÜBİTAK GAP Paneli 23 Kasım 1989 Ankara , BİLİM VE TEKNİK DERGİSİ , C.23 , S.270 , Mayıs 1990, s.47.
- (60) ÖGÜT , "Tarım...", s.89-91.

T.O.K.B.'na bağılı olarak çalışan Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü de , bölgede tarım ve orman sektörlerini geliştirilmesi amacıyla deneme , kurs , yayıncılık , kooperatifçilik gibi faaliyetlerle hizmet vermektedir.

GAP bölgesi , orman kaynakları yönünden fakir bir yapıya sahiptir. Bölgede ormancılık ile ilgili olarak yapılacak çalışmalar , üç yönden farklı özellikler taşımaktadır. İlk olarak , bölgede inşa edilecek barajların zamanla yağmur sularıyla taşınacak topraklar ile dolmasını önleyici yönde ağaçlandırma çalışmaları havza bazında ele alınacağından , ağaçlandırma çalışmalarının bölge sınırlarını aşan bir kapsamı vardır. İkinci olarak , bölgenin yakacak odun ihtiyacını karşılayacak oranda orman varlığının oluşturulması gerekmektedir. Son olarak da , özellikle orman sanayii için gerekli olacak kavak ağacının bölge topraklarının suya kavuşması ile büyük miktarlarda üretilebilecektir (61). Bu hedeflere ulaşabilmek için Orman Genel Müdürlüğü bölgeye yönelik çalışmalarını sürdürmektedir.

GAP bölgesinde 3360 adet köy yer alması , bu köylere götürülmesi gerekli hizmetlerin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Daha önceki YSE , Topraksu ve Toprak iskan Genel Müdürlükleri tarafından yürütülen , köylere hizmet götürülmesi çalışmaları 1984 yılında Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü çatısı altında birleştirilmiştir (62). Bu genel müdürlük tarafından bölgede köy içme suyu çalışmaları (63) , arazi toplulaştırılması çalışmaları (64) iskan hizmetleri çalışmaları (65) sürdürülmekte olup , DSİ tarafında arazi sulama hizmetlerinin tamamlanmasından sonra da , tarla içi geliştirme çalışmaları başlayacaktır (66).

- (61) Selahattin TURHAL , "Ormancılık ve Orman Ürünleri Sanayinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No:49 (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara 1988 , s.418.
- (62) İbrahim GÖKDEMİR , "Karayollarımız ve GAP Proje Alanına Giren İllerde Köy Yolu Çalışmaları", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No:49 , (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.270.
- (63) Tuncay OKYAR , "Köy İçme Suları", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No:49 , (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara 1988 , s.275.
- (64) Özkan ATAMAN , "GAP Entegre Kırsal Kalkınma Projesinde Arazi Toplulaştırılması", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No:49 , (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.278.
- (65) İsmail ÇİL , "Güneydoğu Anadolu Projesi Alanında İskan Hizmetleri", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No:49 , (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.299.
- (66) ÖGÜT , "Tarım ...", s.94.

Devlete ait tarım arazilerini topraksız çiftçiye dağıtmak , arazi toplulaştırması yapmak gibi görevleri bulunan Tarım Reformu Genel Müdürlüğü de GAP bölgesinde çalışmalar yapmaktadır. Özellikle arazi toplulaştırma projeleri gerçekleştirildiği takdirde , bölgede elde edilecek tarım gelirinde yüzde 16-31 arasında artışın gerçekleşecek olması (67) , bu çalışmalarını daha da önemli kılmaktadır.

b/ Üniversitelerin Çalışmaları

GAP'a ülkemizin çeşitli üniversitelerin değişik fakülteleri , kendi branşlarıyla ilgili konularda bilimsel araştırmalar yapmak suretiyle destek vermektedirler.

Bölgede , Gaziantep Üniversitesi ve Diyarbakır Dicle Üniversitesi olmak üzere , iki üniversitesi mevcuttur. Ayrıca , bu üniversitelerin bölgedeki illerde ve ilçelerde de çeşitli fakülte ve yüksek okulları bölgeye hizmet vermektedir. GAP'ın merkezi olarak kabul edilen Şanlıurfa'da , Dicle Üniversitesi'ne bağlı olarak bir Ziraat Fakültesinin hizmet vermesi yararlı olmaktadır. Ayrıca , Dicle Üniversitesi bünyesinde GAP'la birlikte ortaya çıkabilecek sorunları belirlemek ve çözüm önerileri üretmek amacıyla , DÜGAP adıyla "GAP Uygulama ve Araştırma" merkezi 1990 yılı içerisinde faaliyete geçmiştir.

---

(67) Betül ŞEHİRLİOĞLU , "Tarım Reformu Hizmetleri Açısından Arazi Toplulaştırması", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No:49 , (Der. Ali İhsan BAGIŞ) , Ankara , 1988 , s.136.

Ülkemizin hemen bütün üniversitelerinin akademisyenlerinin GAP ile ilgilenmesine rağmen , Çukurova Üniversitesinin tarımsal araştırmalarda tecrübeli bilim adamları yaptıkları çalışmalarla ,GAP ile ilgili araştırmaların neredeyse bütün yükünü omuzlarına almış durumdadırlar. GAP bölgesine fiziksel yakınlık avantajı da bulunan bu üniversitenin özellikle Ziraat Fakültesi , GAP ile ilgili çok kapsamlı araştırmalar yürütmektedir. Halen , Şanlıurfa'nın Koruklu mevkiinde 270 dekarlık alan üzerinde , 31 adet değişik araştırma projesi üzerinde çalışılmaktadır. Yapılan araştırmaların yayınlanması sayesinde , bu çalışmada olduğu gibi , ülkenin değişik yörelerinde konuyla ilgilenen araştırmacılar da gelişmeleri takip edebilmektedir.

Bölgeden coğrafi olarak uzak olan diğer üniversitelerde GAP'a, gerek düzenledikleri sempozyumlar , gerekse yaptıkları bilimsel çalışmalar ile destek verme çabasındadırlar.

Dünyanın ilk üniversitesi olarak kabul edilen Harran Üniversitesi'nin temelleri üzerinde , yeni ve modern bir üniversitenin isimle canlandırılması da , bölge halkının en büyük dileklerinden biridir (68).

c/ Diğer Kuruluşların Çalışmaları

Ülke çapında faaliyet gösteren kamu kuruluşlarının hemen hepsi bölge ile ilgili çalışmalar yürütmektedir. Herbirinin çalışması ayrı birer inceleme konusu olabilecek bu kuruluşların belli başlıları ve yürüttükleri çalışmalar şunlardır:

GAP'ın tamamlanmasıyla önemli miktarlarda üretilecek olan elektrik enerjisi ile doğrudan ilgili kuruluş olan TEK'e önemli görevler düşmektedir. Birinci görev , bölgede üretimi gerçekleştirilecek büyük miktarlardaki elektrik enerjisinin , ihtiyaç duyulan tüketim bölgelerine nakli için gerekli tesislerin , santrallerle eşzamanlı olarak gerçekleştirilmesidir. İkinci görev ise , projeye birlikte bölgede yaşanacak hızlı nüfus artışı , kentleşme ve sanayinin doğuracağı elektrik enerjisi ihtiyacının karşılanabilmesi için bölgede yatırımların yapılmasıdır (69). TEK bu yöndeki çalışmalarını sürdürmektedir.

-
- (68) Selahattin DİKMEN , "GAP Bölgesinde Genel Eğitim Durumu", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK. Mesleki Ya.No:49, (Der.. Ali İhsan BAĞIŞ), Ankara 1988 , s.607.
- (69) Zeki ÇERİ , "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Türkiye Elektrik Kurumu", TÜBİTAK GAP Paneli 23 Kasım 1989 Ankara , BİLİM VE TEKNİK DERGİSİ , C.23 , S.270 , Mayıs 1990 , s.47.

Ülkemiz çiftçisine birçok konuda hizmet veren Türkiye Ziraat Donatım Kurumu'nun Şanlıurfa'da bir Tarım Alet ve Makinaları Fabrikası 1977 yılından bu yana faaliyette olup , TZDK bölge çiftçisine tohumluk ve gübre satışı gibi konularda da hizmet vermektedir (70).

Toprak Mahsülleri Ofisi , bölgede uzun yıllardır çiftçilerin üret tiği tarımsal ürünlerin alımını ve satımını yapmakta ve GAP'ın tamamlanmasıyla ortaya çıkacak tarımsal gelişmelere ilişkin projeler de yürütmektedir (71).

Tarım işletmeleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak çalışan Ceylanpınar Tarım işletmesi , bugüne kadar olduğu gibi , bundan sonra da bölge çiftçisine çeşitli faaliyetleriyle yol göstericiliğine devam etmek amacıyla , değişik projeler yürütmektedir (72).

Yem Sanayi T.A.Ş.'ne bağlı olarak bölgede 5 yem fabrikası mevcuttur. Bölgede gelişecek olan hayvancılığın doğuracağı yem ihtiyaçlarını karşılamak için yeni fabrikaların da faaliyete sokulması çalışmaları vardır (73).

-
- (70) Erol CINKI , "GAP ve T.Z.D.K. Genel Müdürlüğü", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No:49 , (Der. Ali İhsan BAĞIŞ), Ankara, 1988, s.586.
- (71) ÖGÜT , "Tarım...", s.96.
- (72) _____, "GAP'ta Tohum ve Damızlık İhtiyaçlarının Karşılansında Ceylanpınar Devlet Üretim Çiftliğinin Yeri", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa, TZDK Mesleki Ya.No:49, (der. Ali İhsan BAĞIŞ), Ankara, 1988, s.109.
- (73) Hidayet TAN-Hüseyin BÜYÜKŞAHİN-Hidayet İLGEN, "GAP Alanında Yem Sanayinde Gelişmeler", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No:49, (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.365.

Bölge çiftçilerine kısa vadeli işletme ve orta vadeli yatırım kredisi sağlayan Tarım Kredi Kooperatifleri de bölgedeki çalışmalarını geliştirerek sürdürmek çabasıdadır(74). Yine bölge çiftçisinin faaliyetlerinin büyümesiyle ortaya çıkacak finans ihtiyaçlarının yeterince ve uygun şartlarla sağlanması için , T.C. Ziraat Bankası da çalışmalar yürütmektedir (75). Hatta bu amaçla bankanın genel müdürlüğü bünyesinde 'GAP Müdürlüğü' kurulmuştur (76).

Projenin gerçekleştirilmesi aşamasında ve tamamlandıktan sonra büyük öneme sahip olan karayolu ulaştırması ile ilgili mevcut yapı çok yetersizdir. Bu nedenle , Karayolları Genel Müdürlüğü'nün bölgede gerçekleştireceği ulaşım ile ilgili yatırımlar da büyük öneme sahiptir. Söz konusu genel müdürlük , projenin amacına ve zamanlamasına göre çalışmalarını yürütmektedir (77).

GAP'ın tamamlanması ile iki katına çıkacak olan ülkemiz kütlü pamuk üretiminin değerlendirilmesinde Çukobirlik'e önemli görevler düşmektedir. Pamuk üreticisine teknik ve finansal destek veren , pamuğun işlenmesi ve pazarlanması konularında faaliyet gösteren Çukobirlik'in şu anda bölgede 9 adet kooperatif , 2 fabrika ve 6500 ortaktan oluşan kapasitesi , ileride çok daha büyüyecektir (78).

(74) ÖGÜT , "Tarım ...", s.97.

(75) Derman ÇOLAKOĞLU , "Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Tarımsal Kredi Sorunları", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Meslekî Ya.No:49 , (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.116.

(76) İrfan CENKÇİ , "GAP Kapsamında Uygulanması Planlanan Tarımsal Kredi Sistemleri", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu 4-5 Ekim 1989 Şanlıurfa , T.C.Ziraat Bankası Ya. , Ankara , 1990 , s.275.

(77) Atilla ARASLI-YILDIZ YAZICI , "Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ulaşım Mevcut Durum Analizi", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Meslekî Ya.No:49 , (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.265.

(78) Özger AYGAR , "Güneydoğu Anadolu Projesinde Çukobirliğin Yeri", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Meslekî Ya.No:49 , (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.113.

Bölge nüfusunun mahalli ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile 1989 yılında TRT tarafından , ülkemizin ilk bölgesel televizyon yayını olan "TVGAP", yayın hayatına başlamıştır. Bölgede yer alan şehirlerde ve kırsal kesimlerde kesintisiz haberleşmeye imkan verecek olan otomatik telefon çalışmaları da PTT tarafından sürdürülmektedir (79).

Bölgede yetersiz olan sağlık hizmetlerinin , en azından ülkenin sağlık hizmetleri düzeyine çıkarılabilmesi amacıyla bir dizi çalışmayı içeren "GAP Sağlık ve Master Planı", Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanmış olup , 1991 yılı Ocak ayından itibaren uygulamaya başlanacaktır.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan "GAP Eğitim Sektör Çalışması" 1990 yılı içerisinde uygulanmaya başlanarak , bölgenin eğitim hizmetlerinin daha verimli bir şekilde gerçekleştirilmesine çalışılmaktadır.

Kültür Bakanlığı tarafından 1990 yılında ikincisi gerçekleştirilen " GAP Kültür ve Sanat Şöleni" ile de bölge halkının kültürel ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmektedir (80).

Burada anılmayan birçok kuruluşun daha GAP ile ilgili çalışmaları mevcuttur. Kamu kuruluşlarının yanısıra , özel sektör de bölgenin gelişme potansiyelini gözönüne alarak çeşitli çalışmalar içersindedir.

C. GAP BÖLGE PLANLAMA ÇALIŞMALARI

GAP'ın ana ilkesi , yıllarca ihmal edilen bu bölgenin fiziki , beşeri ve mali kaynaklarının verimli bir biçimde kullanılarak , bölgenin ekonomik refah düzeyini , ekolojik dengeyi de bozmaksızın , sağlıklı bir şekilde yükseltilmesidir (81).

(79) -----, GAP Kapsamındaki illerde Haberleşme ve Radyo Televizyon Hizmetleri , PTT Genel Müd.Ya., Ankara , 1989 , s.3.

(80) GAP BÜLTENİ , Y.2 , S.7 , Temmuz-Ağustos 1990.

(81) Taylan DERİCİOĞLU , "GAP Entegre Yaklaşımı ve DPT Çalışmaları", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu 4-5 Ekim 1989 Şanlıurfa, Ziraat Bankası Ya., Ankara, 1990,s.20.

Bu projede planlama , büyük miktarlı arazilerde sulamanın gerçekleştirilmesinin yanısıra , modern tarım tekniklerinin de kullanılması gerekliliği , projelerin uygulanmasında eşgüdünün sağlanması ve gerekli finansmanın temini ve bölge ekonomisinin endüstrileşebilmesi için gerekli hazırlıkların yapılması açılarından önem taşımaktadır (82).

GAP çalışmaları , makro düzeyde bir bölge planlama çalışması olup , ayrıca alt bölge planlama çalışmalarını da kapsamaktadır. Proje ; ülke , bölge ve yerel düzeyde planlama çalışmalarının birbirleriyle ilişkilendirilmesini hedeflemektedir (83).

GAP bölge planlama çalışmalarını ; proje birleşenleri , proje aşamaları ve bölgesel analiz yaklaşımları açısından incelememiz mümkündür.

1) Proje Bileşenleri

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin birbirleriyle ilişkili ve koordineli olarak ;

- Bölgesel Perspektif ,
- Kırsal Gelişme ,
- Kentsel Gelişme ve
- Takip , Kontrol ve Değerlendirme başlıkları altında , 4 bileşen kapsamında yürütülmesi öngörülmüştür (Şekil 2). Bu bileşenler içerisinde en önemlisi Bölgesel Perspektif bileşeni olmaktadır ve diğer çalışmalara da baz teşkil etmektedir (84).

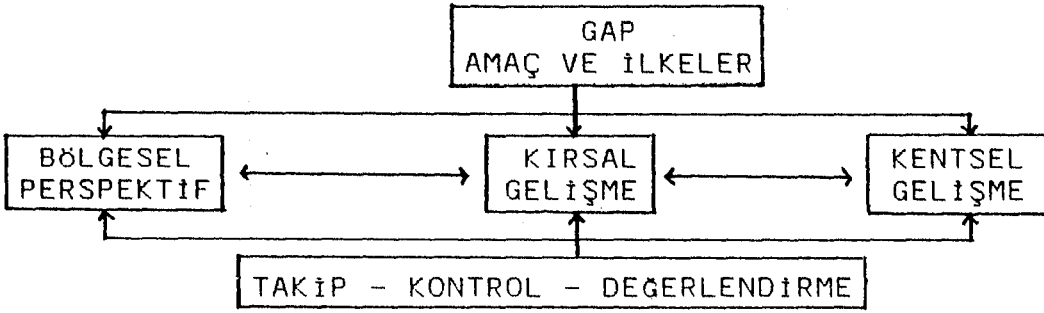
(82) _____ , "Planning the SAP", ICOC DERGİSİ, S.25, 1989, s.48.

(83) Taylan DERİCİOĞLU , "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Devlet Planlama Çalışmaları", TÜBİTAK GAP Paneli 23 Kasım 1989 Ankara , BİLİM VE TEKNİK DERGİSİ , C.23 , S.270 , Mayıs 1990 , s.41.

(84) DERİCİOĞLU , "Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Planlama..."s.16.

Ş E K İ L (2)

GAP PROJE BİLEŞENLERİ

a/ Bölgesel Perspektif

Bölgesel Perspektif çalışmaları bölgenin sosyal , ekonomik ve fiziki yapısının incelenmesini , ülke politikaları çerçevesinde bölgenin gelişmesi için kullanılabilir potansiyel kaynakların belirlenmesiyle , bölgede beklenen tarım , sanayi ve hizmet sektörlerindeki gelişmelerin tahminini ve bölge sorunlarının çözümlenmesi yönünde ileriye dönük politikaların gerekli yatırım alanlarının ve miktarlarının saptanmasını hedef edinmektedir (85).

Bu bileşen kapsamında yürütülen projeler şunlardır:

- Endüstriyel Gelişme ve Yer Seçimi Analizi ,
- Koridor Geliştirme Planlaması ,
- GAP Bölgesi Ulaşım Master Planı Çalışması ,
- GAP Bölgesi Turizm Envanteri ve Gelişme Planlaması ,
- Sağlık Sektörü Planlaması ,
- Eğitim Sektörü Planlaması (86).

(85) Taylan DERİCİOĞLU , "Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Planlama Çalışmaları", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No:49 , (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.16.

(86) OCAKLI , s.31-32.

b/ Kırsal Gelişme

Bu bileşen ile kırsal yörelerdeki toprak , su ve insan gücü kaynaklarının geliştirilmesinde kullanılacak yatırımların planlanması , bu kaynakların verimli bir şekilde değerlendirilmesi için gerekli teknik ve sosyal altyapının düzenlenmesi amaçlanmaktadır.

Bu kapsamsa , hem bölge genel ölçekte hem de yerel olarak uygulanacak projeler şunlardır:

- Batman-Siirt Organize Besicilik Siteleri Kurulması ,
- Uluslararası Tarımsal Araştırma ve Eğitim Merkezi Kurulması ,
- Alternatif Kırsal Yerleşim Modellerinin Hazırlanması ve Pilot Proje Uygulaması ,
- Tarım işletmelerinin Ekonomik Analizi ; Kısa , orta ve uzun vadeli Kredi ihtiyacı ile Kredi Sistemlerinin Analizi ,
- Gaziantep-Oğuzeli Ovasında Toprak Kirliliği ve bu Toprakların Tarımsal Kullanıma Yeniden Kazandırılması Teknolojilerinin Araştırılması.

c/ Kentsel Gelişme

Bu kapsamda , bölgesel kalkınma sırasında üstlenecekleri fonksiyonlar itibarıyla kademeli yerleşim merkezlerinin planlanması , yatırımların kentler üzerindeki etkilerinin kontrol edilmesi ve büyümenin yönlendirilmesi ele alınacaktır.

Kentsel Gelişme bileşeni kapsamındaki projeler , altyapı ve üstyapı projeleri olarak ele alınmıştır. Bu projeler şunlardır:

- Şanlıurfa Harran ilçesi Yeni Yerleşim Alanı Planlaması ve Altyapı Projelendirmesi ,
- Diyarbakır , imarsız Konut Alanları Islah , Yasallaştırma , Altyapı Projelendirmesi ,
- Batman Kentsel Gelişme Planlaması ,
- Mardin Kızıltepe Kentsel Gelişme Planlaması ,
- GAP Bölgesi Belediyeler Birliği Kurulması ve Belediyelerin Eğitimi.

d/ Takip , Kontrol ve Değerlendirme

Bu bileşim kapsamında , yukarıda sayılan teknik düzeyde sürdürülecek çalışmaların yanısıra , bölgeye yönelik faaliyet ve uygulamaların da uygun yöntemlerle takip , kontrol ve değerlendirme mekanizmalarının araştırılması ve bunların kurumsallaştırılması ile ilgili çalışmalar yürütülecektir (87).

2) Proje Aşamaları

GAP amaç ve kapsamı çerçevesinde normatif anlamda geliştirilen Entegre Bölge Planlama Modeli'nde bakıldığında , çalışmaların 4 aşamada sürdürüleceği görülür (88). Bu aşamalar şunlardır:

- Karar Hazırlıkları ,
- Karar Alma ,
- Uygulama ,
- Değerlendirme Aşamaları'dır.

Bu aşamalara ilişkin model , (Şekil 3)' de gösterilmiştir.

a/ Karar Hazırlıkları Aşaması

Bu aşama , üç bölüme ayrılabilen çalışmalarından oluşmaktadır. İlk olarak yapılacak Mevcut Durum Analizi , bir ex-post analiz ve bir diognos niteliğinde olan durum tespit çalışmalarını yansıtmaktadır. İkinci olarak yapılacak Gelecek Yapının Tahmini , projeksiyonlara dayandırılan bir ex-ante analiz ve bir prognos niteliğinde olan ileriye yönelik kestirimlerdir. Son olarak ise , Problem ve ihtiyaçların Tespiti , mevcut ve muhtemel sorun ve ihtiyaçların belirlenmesini kapsamaktadır.

b/ Karar Alma Aşaması

Bu aşamanın ilk adımını oluşturan Planlama ve Aksiyon Stratejisinin Tespiti , bir sorun çözme yaklaşımıdır. Bu amacı gerçekleştirmede alternatif önlemler ve projeler ortaya atılacak , bunların etki analizleri yapılacak ve bu analizlerin ışığında projeler değerlendirilecek ve seçimi yapılacaktır.

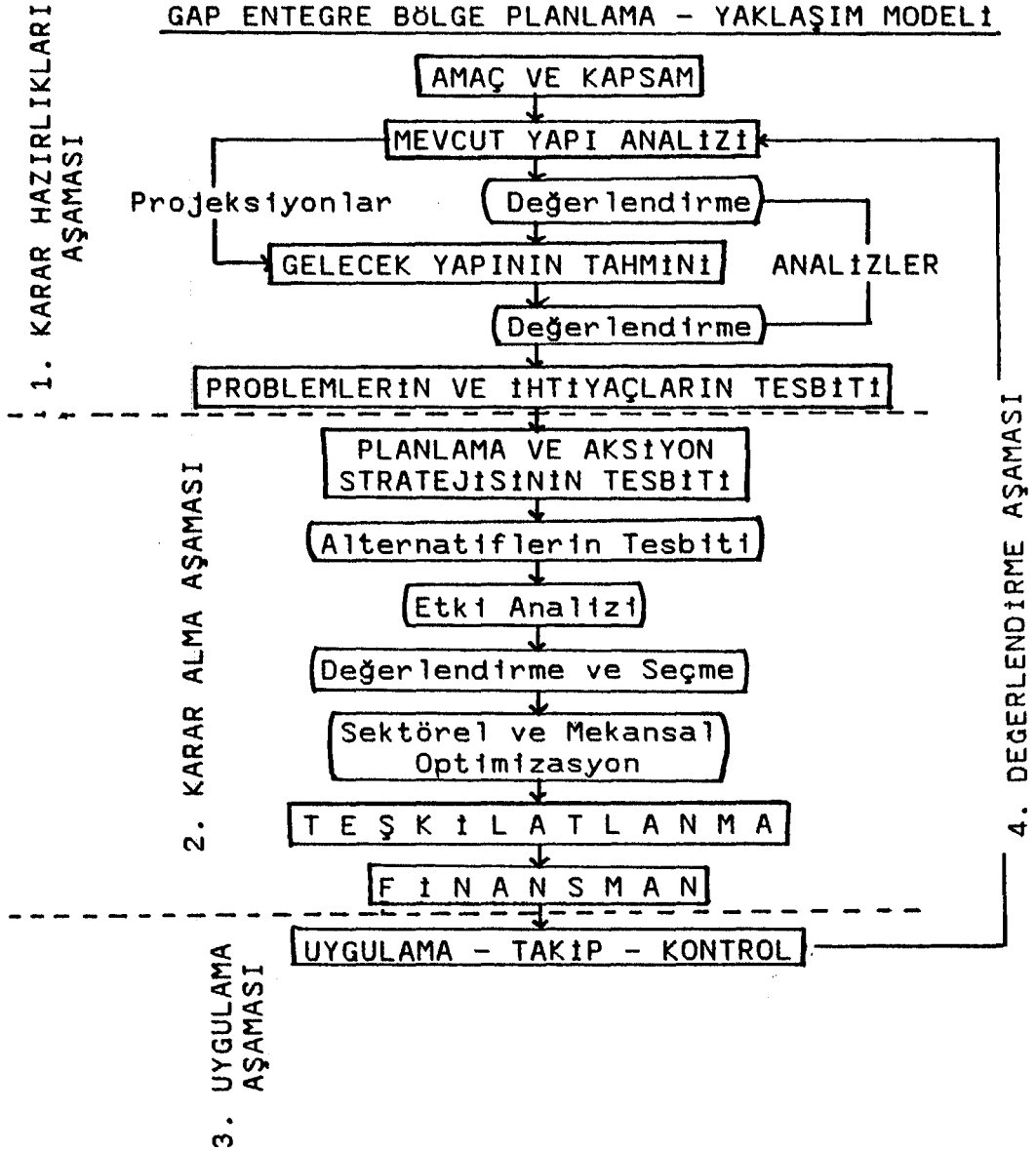
---

(87) DERİCİOĞLU , "Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Planlama...",s.17.

(88) DERİCİOĞLU , "Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Planlama...",s.18.

Ş E K İ L (3)

GAP ENTEGRE BÖLGE PLANLAMA - YAKLAŞIM MODELİ

Bu adımları takip eden çalışmalar ise , projelerin sektörel ve mekansal optimizasyon modellerine oturtulması ve bu modellerin gerektirdiği dikey ve yatay organizasyonun oluşturulması çalışmalarıdır. Daha sonraki adımlar ise , teşkilatlanmanın kurulması ve finansman programının hazırlanması çalışmalarıdır.

c/ Uygulama Aşaması

Seçilen projelerin uygulamaya konulması , başlatılan ve yürütülen projelerin takip ve kontrol altına alınması , bu aşama içerisinde gerçekleştirilecek çalışmalardır.

d/ Değerlendirme Aşaması

Bu aşamada yapılacak çalışma , başarı derecesinin ölçülmesidir. Bütün projeler başta belirlenen amaçlar doğrultusunda değerlendirilecek ve gerekli görüldüğünde hedeflerde yenilemeler ve proje organizasyonunda iç düzenlemeler , döngüsel bir planlama yaklaşımıyla gerçekleştirilecektir.

3) Bölgesel Analiz

Bölgesel Analizi'nin yapılabilmesi için aşağıdaki faktörlerin analizi yapılmalıdır.

- Doğal Yapı ,
- Sosyal Yapı ,
- Sosyo-Ekonomik Yapı ,
- Ekonomik Yapı ,
- Altyapı ,
- Mekansal Yapı ,
- Teşkilatlanma Yapısı ,
- Finansman Yapısı ,
- Yatırım ve Teşvikler Yapısı ,

Yukarıda sayılan bölgesel faktörlerin incelenmesi , ve sentezlenmesi , bu bilgiler sayesinde mevcut ve muhtemel sorunların ortaya konması ve çözüm yollarının araştırılması Bölgesel Analiz çalışmalarının odak noktasını oluşturmaktadır.

D. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ

1) GAP'ta Yeralan Projeler

Bugün için GAP kavramı , Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde inşa edilecek bir seri büyük barajlar ve hidroelektrik santraller ile sulama tesislerini ve proje alanında yapılacak çeşitli altyapı , tarımsal yapı , ulaştırma , sanayi , eğitim , sağlık , turizm ve diğer sektörlerin gelişme tesislerini kapsayan çok yönlü entegre bir gelişme projeler demeti olarak anlaşılmaktadır. GAP , Fırat üzerinde 7 ve Dicle üzerinde 6 olmak üzere toplam 13 projeden oluşmaktadır (89).

T A B L O (10)

GAP'TA YERALAN PROJELER

PROJE ADI	NİTELİĞİ	ENERJİ ÜRETİMİ (KWh/Yıl)	SULANACAK ALAN (ha)
1. Aşağı Fırat	Sulama, HE	8245	706208
2. Karakaya	HE	7354	-
3. Sınır Fırat	HE	3170	-
4. Suruç-Baziki	Sulama, HE	107	146500
5. Adıyaman Göksu-Araban	Sulama	-	82685
6. Adıyaman-Kahta	Sulama, HE	509	74410
7. Gaziantep	Sulama	-	89000
8. Dicle-Kıralkızı	Sulama, HE	444	126080
9. Batman	Sulama, HE	483	37744
10. Batman-Silvan	Sulama, HE	670	213000
11. Garzan	Sulama, HE	315	60000
12. Ilısu	HE	3830	-
13. Cizre	Sulama, HE	1000	121000
TOPLAM		26127	1656627

(89) Osman TEKİNEL ve Diğerleri , Güneydoğu Anadolu Sulama Projesi (GAP) özeti , İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'nde 9 Haziran 1989 Tarihinde verilen Konferans , Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ya., Adana , 1989 , s.1.

GAP , Dicle ve Fırat nehirleri ile kolları üzerinde 21 baraj ve 17 hidroelektrik santralının inşasını öngörmektedir (90).

Proje tamamlandığında yaklaşık 1,7 milyon hektar tarım arazisi sulanabilecektir. Planlanan toplam sulama alanı , Türkiye'deki ekonomik olarak sulanabilir toplam alanın (8,5 milyon hektar) yüzde 19'una karşılık gelmektedir. Projenin öngördüğü toplam sulanacak alan , Cumhuriyet döneminde bugüne kadar gerçekleştirilen kamu sulamaları toplamından fazladır.

Proje ile , 7500 megavatın üzerinde bir kurulu kapasite ile yılda 26 milyar kilowatsaatlik elektrik enerjisi üretilmesi planlanmaktadır. Planlanan bu elektrik üretimi , Türkiye'nin ekonomik olarak gerçekleştirilebilir elektrik enerjisi potansiyelinin (118 milyar kilowatsaat) yüzde 22'sine karşılık gelmektedir. Yine planlanan bu elektrik enerjisi üretimi , Türkiye'nin 1981 yılındaki elektrik enerjisi üretimine eşittir. 1990 yılında ülkemizde üretilen elektrik enerjisi toplamının ise yüzde 42'sine karşılık gelmektedir.

GAP'ın tüm fiziksel yatırımlarının değerini yüzde 60'ı sulama , yüzde 40'ı ise enerji tesislerinin yapımına aittir. Projenin gelişme potansiyelinin 2/3'ü Fırat , 1/3'ü ise Dicle alt sistemindedir.

a/ Fırat Havzasında Yeralan Projeler

Fırat havzasında yeralan proje sayısı 7'dir. Bu projeler tamamlandığında , 19385 GWh/yıl enerji (GAP'ın yüzde 74,2'si) elde edilecek ve 1098803 hektarlık tarım arazisi (GAP'ın yüzde 66,3'ü) sulanacaktır.

Sözkonusu 7 projeden 2'si (Karakaya ve Sınır Fırat) sadece enerji , diğer 2'si (Adıyaman-Göksu-Arabani ve Gaziantep) sadece sulama amaçlı olup , diğer üç proje ise (Aşağı Fırat , Suruç-Baziki, Adıyaman-Kahta) hem enerji hem de sukama amaçlı projelerdir.

---

(90) _____, GAP Master Plan Çalışması , Nippon Koei Co. Ltd. - Yüksel Proje A.Ş. Ortak girişimi , C.1 , DPT Yayını , Ankara, Nisan 1989 , s.3.

Fırat havzasında yer alan 7 proje de , irili ufaklı birçok altprojeden(Üniteden) oluşmaktadır. Bu projeler içerisinde en büyüğü şüphesiz ki , Atatürk Barajı'dır. Bu barajın fiziksel büyüklüğüne en güzel örnek , baraj göl sahasının Türkiye'nin Vangölü ve Tuzgölü'nden sonra en büyük üçüncü büyük göl sahasını oluşturacak olmasıdır(91).

b/Dicle Havzasında Yer Alan Projeler

Dicle havzasında yer alan proje sayısı 6'dır. Bu projeler gerçekleştirildiğinde , 6742 GWh/Yıl enerji (GAP'ın yüzde 25,8'i) üretilecek ve 557824 hektar tarım arazisi (GAP'ın yüzde 33,7'si) sulanacaktır.

Bu havzada yapılması planlanan 6 projeden 1 tanesi (ılısu) enerji üretimi amaçlı olup , diğer 5 tanesi (Dicle-Kralkızı , Batman , Batman-silvan , Garzan , Cizre) hem enerji , hem de sulama amaçlıdır.

Dicle havzasında yer alan 6 proje de bir çok altprojeden (üniteden) oluşmaktadır.

2) GAP'ın Maliyeti ve Tamamlanma Süresi

Ülkemizin gerçekleştireceği en büyük proje olan GAP , Avrupa'nın en büyük , Dünyanın da önde gelen Entegre Bölge Kalkınma Projelerinden biridir. Proje , bölge ülkelerinin yanısıra bütün dünyanın ilgisini üzerine çekmektedir (92).

Böyle büyük bir projenin maliyeti de şüphesiz çok büyük olacaktır. Ayrıca , sınırlı ülke kaynaklarıyla böylesine büyük bir projenin gerçekleştirilebilmesi büyük fedakarlıkları gerektirmektedir.

GAP'ın biran önce tamamlanarak hayata geçirilmesi , bütün ekonomik yatırımlarda olduğu gibi , iki yönden büyük faydalar sağlayacaktır. Birincisi , projenin biran önce tamamlanmasıyla gecikmelerden dolayı ortaya çıkabilecek maliyet artışlarından korunulacaktır. İkinci olarak ise projenin tamamlanıp verimli hale gelmesiyle yapılan masraflar amorti edilmeye başlanacaktır.

(91) _____ , "A Crucial Project: GAP", TURKEY ECONOMY DERGISI , Y.1, S.2 . December 1988 , s.81.

(92) Nigel DUDLEY , "Turkey's Pride and Joy", TIME INTERNATIONAL , 22.1.1990.

a/ GAP'ın Maliyeti

GAP bünyesinde yer alan 13 projenin toplam maliyeti 1989 yılı değerleriyle 20384000 milyon TL olarak hesaplanmıştır (93). 1988 yılı kamu harcamaları toplamının 21006300 milyon TL olduğu gözönüne alınırsa , GAP'ın maliyetinin büyüklüğü konusunda bir fikir sahibi olunabilir.

Bu projeler içerisinde en büyük maliyetli proje , 8483200 milyon TL'lik maliyetiyle Aşağı Fırat Projesi'dir. Daha sonra 2803200 milyon TL'lik maliyetiyle , Batman-Silvan Projesi , ikinci en büyük maliyetli proje olmaktadır. En büyük üçüncü maliyetli proje ise 1856000 milyon TL'lik maliyetiyle Karakaya Projesi'dir(Tablo 11).

GAP'ta yer alan bütün projeler tamamlandığında , 2061986 milyon TL'si enerjiden , 1404196 milyon TL'si da sulamadan olmak üzere , yılda 3466182 milyon TL fayda sağlanacağı hesaplanmıştır.

GAP'ın toplam yatırım değeri yabancı para cinsinden 20 milyar ABD doları'dır (94). Bu değer , Türkiye'nin son yıllardaki ortalama yıllık ihracat gelirlerinin yaklaşık iki katı olan bir miktarı ifade etmektedir.

b/ GAP'ın Tamamlanma Süresi

Değişik isimlerle uzun yıllar önce planlanmasına başlanan , sonraları GAP adı altında bütünleştirilen projeler demetinin , bazı üniteleri (Karakaya Barajı ve HES , Atatürk Barajı gibi) tamamlanmış, bazıları inşa halinde (Şanlıurfa Sulama Tünelleri , Batman Barajı gibi) ve diğerleri de ihale aşamasındadır. Fakat özetle , GAP ta 1991 yılında elektrik enerjisi üretimi (Karakaya HES dışında) , 1992 yılında ise tarım arazileri sulamalarının başlaması planlanmaktadır(95).

(93) FAKİOĞLU , "GAP'ta..." , s.74.

(94) Taylan DERİCİOĞLU , "GAP" , İCOC DERGİSİ , S.25, 1989 , s.8.

(95) Necmi SÖNMEZ , TÜBİTAK GAP Paneli Kapanış Konuşması , s.55.

T A B L O (11)

GAP PROJELERİ MALİYET VE FAYDALARI
(1989 Rayıctı)

SIRA NO	PROJE ADI	YATIRIM MALİYETİ (MİLYON TL)	FAYDALAR (MİLYON TL)		
			ENERJİ	SULAMA	TOPLAM
1	Karakaya Projesi	1856000	619435		619435
2	Aşağı Fırat Projesi	8483200	601115	627193	1228308
a	Atatürk Barajı ve HES	3174400	596000		596000
b	Urfa Tüneli ve HES	873600	4538		4538
c	Sulamalar I. Merhale	904000		126024	126024
d	Mardin-Ceylanpınar(C)	980800		165074	165074
e	Mardin-Ceylanpınar(P)	865600		132237	132237
f	Siverek Pompaj Sulaması	1312000		142000	142000
g	Bozova Pompaj Sulaması	372800	577	61858	62435
3	Sınır Fırat Projesi	678400	201109		201109
4	Suruç-Baziki Projesi	1131200	3916	130018	133934
5	Adıyaman-Kahta Projesi	819200	44157	69744	113901
6	Adıyaman-Göksu-Araban	579200	3078	46980	50058
7	Gaziantep Projesi	390400		79760	79760
8	Dicle-kraıkızı Projesi	651200	9208	104194	113402
9	Batman Projesi	432000	41884	26789	68673
10	Batman-Silvan Projesi	2803200	91809	194731	286540
11	Garzan Projesi	758400	19018	45462	64480
12	Ilısu Projesi	1200000	327411		327411
13	Cizre Projesi	601600	99846	79325	179171
T O P L A M		20384000	2061986	1404196	3466182

Not: Maliyetlere inşaat , elektromekanik teçhizatı , proje kontrol-
luk ve kamulaştırma bedelleri dahildir.

Kaynak: Selim FAKİOĞLU , "GAP'ta DSI Çalışmaları", GAP'ta Tarım-Ta-
rım Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu 4-5 Ekim
1989 Şanlıurfa, T.C. Ziraat Bankası Ya., Ankara, 1990, s.74.

Verilen önceliklere göre yapımı tamamlanıp , birer birer dev-
reye girecek GAP projelerinin tamamının 2005 yılında hizmete girmiş
olması amaçlanmaktadır. Bazı projeler hedeflenenenden daha geç süre-
lerde tamamlanabileceği gibi , bazıları da hedeflenenenden daha önce
(Atatürk Barajı gibi) hizmete sokulabilecektir.

3) GAP'ın Hedefleri

GAP herşeyden önce , ülkemizin bölgeleri arasındaki sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi yönündeki devlet politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (96). Güneydoğu bölgesinin sahip olduğu zengin toprak ve sulama potansiyelini hayata geçirerek , bölgeyi tarıma dayalı bir ihracat merkezi haline getirecek olan bu proje, uzun vadede bölge halkının ve buna bağlı olarak ülkenin refah düzeyini yükseltmeyi hedeflemektedir.

GAP'ın kalkınma amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomik yapısını iyileştirerek gelir seviyesini yükseltmek ,
- Tarım sektöründe üretim , verimlilik ve istihdam imkanlarını artırmak ,
- Nüfus göçünü durdurarak , bölgedeki büyük şehirlerin nüfus emme kapasitesini yükseltmek ,
- Bölge kaynaklarını da harekete geçirip , kararlı ve devamlı bir ekonomik büyümeyi gerçekleştirerek , ihracatı artırmak.

GAP'ın gerçekleştirilmesinde , GAP bölgesi merkezi olarak Şanlıurfa seçilmiştir (97). Bu seçimde , Şanlıurfa'nın bölgenin coğrafi merkezi sayılabilecek bir konumda olmasının yanısıra GAP'ın en kapsamlı projelerinin de bu ile yakın yerlerde gerçekleştirilecek olması etkili olmuştur.

a/ Bölgesel Üretim Hedefleri

GAP Master Planı'nda önerilen çerçeveye (98) kapsamında 1985 yılından 2005 yılına kadar geçecek 27 yıllık sürede GSBH'nın yıllık yüzde 6,8'lik ortalama büyümeyle 3709 milyar TL'den 13929 milyar TL'ye yükseltilmesi hedeflenmektedir.

(96) DERİCİOĞLU , "Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Planlama..",s.15.

(97) _____, "Urban Development in the GAP Region", ICOC DERGİSİ , S.25 , 1989 , s.67.

(98) Bu konu , bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Yine Master Plan'da , GSBH içerisinde söz konusu sürede tarım sektöründe yıllık yüzde 4'lük artışlar , sanayi sektöründe yüzde 9,1'lik artışlar , inşaat sektöründe yıllık yüzde 5,9'luk artışlar ve hizmetler sektöründe yıllık yüzde 8,1'lik artışlar öngörülmektedir.

Bölgede tarıma dayalı bir kalkınma politikası izlenmesine rağmen , görüldüğü gibi , tarım dışı sektörlerde de (tarım sektöründen daha büyük oranlarda) önemli büyümeler olması hedeflenmektedir. Bu durum , bölge ekonominin bütün sektörleri itibari ile kendi kendine yeterli bir duruma gelebilmesi açısından olumludur.

GAP bölgesinde kişi başına GSBH'nın ise yıllık yüzde 3,7'lik artışlarla 862 bin TL'den , 2005 yılında 1784 bin TL'ye ulaştırılması öngörülmektedir.

GAP bölgesinde meydana gelecek tarımsal ve tarıma dayalı sanayi üretimi ile 2005 yılından itibaren , yılda 4 milyar dolarlık ihracatın gerçekleşmesi de hedeflenmektedir (99).

b/ Bölge Nüfusu ve İstihdam Hedefleri

1985 yılında 4,3 milyon olan bölge nüfusunun , yıllık ortalama yüzde 3'lük artışlarla 2005 yılında 7,8 milyona ulaşması öngörülmektedir. Öngörülen bu artışla , 1985 yılında bölge nüfusunun ülke nüfusuna olan yüzde 8,5'lik payı , 2005 yılında yüzde 11'e yükselecektir.

Bölgedeki bu nüfus artışının özellikle kentlerde yoğunlaşması planlanmaktadır. 1985 yılında 2,1 milyon olan bölgedeki kent nüfusunun , yıllık ortalama yüzde 4,6'lık artışlarla 5,3 milyona ulaşması hedeflenirken , kırsal nüfusunda 1985 yılındaki 2,2 milyonluk büyüklüğünün yıllık ortalama yüzde 0,7'lik artışlarla 2005 yılında 2,5 milyona ulaşması öngörülmektedir.

-----
(99) _____ , Güne ydoğu Anadolu Projesi (GAP) , GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Ya., Ankara , 1990 , s.16.

Nüfusu 100 bini aşan kentlerin sayısı da 1985 yılında 4 iken , 2005 yılında 12'ye yükselecektir. Bu gelişmeler sonucunda , halen bölgeden dışarıya doğru gerçekleşen göç olayı duracağı gibi , Türkiye genelinde bölgeye göç de başlayabilecektir.

Bölgedeki istihdamın , 1985 yılında 1,5 milyon iken yıllık yüzde 3,1'lik artışlarla 2005 yılında 2,4 milyona ulaşması öngörülmektedir. 20 yıllık sürede bölgede 1,3 milyon kişiye yeni iş imkanı sağlanması önemli bir gelişmedir (Tablo 12).

T A B L O (12)

GAP İÇİN ÖNGÖRÜLEN SOSYO - EKONOMİK GELİŞME
(1990 fiyatları)

	1985	2005	ÖNERİLEN ÇERÇEVE
	Değer	Değer	Ortalama Yıllık Artış (%)
GSBH (Milyar TL)	8442	21235	6,8
Tarım	3339	5688	4,0
Sanayi	1324	4250	9,1
İnşaat	628	1548	5,9
Hizmetler	3150	9749	8,1
K İ Ş İ B A Ş İ N A			
GSBH (Bin TL)	1962	2804	3,7
NÜFUS (bin Kişi)	4304	7575	3,0
Kent	2148	4859	4,6
Kır	2156	2716	0,7
İSTİHDAM (Bin Kişi)	1528	2355	3,1

Kaynak: GAP Master Plan (II. Baskı) , C.1.

III- GAP'IN BÖLGESEL KALKINMA PLANI OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Günümüze kadar farklı kuruluşların üzerinde çalışmalar yaptığı ve halen sürdürdüğü GAP'ın entegre bir bölgesel kalkınma planı olarak ele alınması , DPT'ye koordinasyon görevinin verilmesiyle başlamıştır.

Nisan 1989'da GAP Master Planı'nın tamamlanması ile bölge için öngörülen Kalkınma Hedefleri ve Stratejisi , Kalkınma Senaryoları , Kalkınma Çerçevesi , Kaynak Geliştirilmesi , Gelişme Alanları ve Projeler ile Kurumsal önlemler belli bir sistem içinde ele alınarak somut önlemler formüle edilmiştir (100).

A. GAP BÖLGESEL KALKINMA HEDEFLERİ VE STRATEJİSİ

GAP bölgesel kalkınma hedefleri ve stratejisi ; bölgenin mevcut kaynakları ve darboğazlarının analizi , ulusal ekonomi ve ulusal kalkınma amaçları da dikkate alınarak belirlenmiştir.

1) GAP Bölgesel Kalkınma Hedefleri

GAP için bölgesel kalkınma hedefleri ; genel , tarımsal ve sınıral kalkınma hedefleri olarak 3 bölümde toplanmıştır.

a/ Genel Kalkınma Hedefleri

Genel kalkınma hedefleri 4 tanedir.

- (1) Mevcut ekonomik yapıyı geliştirerek GAP bölgesindeki gelir düzeylerini yükseltmek ve böylece GAP bölgesi ve diğer bölgeler arasındaki gelir farklılığını azaltmak.
- (2) Kırsal alanlardaki verimliliği ve istihdam imkanlarını arttırmak.
- (3) GAP bölgesindeki büyük kentlerin nüfus emme kapasitelerini arttırmak.
- (4) Bölge kaynaklarının etkili kullanımıyla , kendi başına ekonomik büyüme , sosyal istikrarın sağlanması ve ihracatın teşviki gibi ulusal amaçlara katkıda bulunmak.

Görüldüğü gibi , Master Plan'da belirtilen GAP bölgesi için genel kalkınma hedeflerinin başında bölge halkının gelir seviyesinin diğer bölgelerle aynı seviyeye getirilmesi yer almaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için yapılacak yatırımlar , bölgedeki kırsal kesimdeki verimliliği artıracığı gibi , büyük şehirlerin nüfus emme kapasitesini de artırarak , yaşanan göç olayını tersine çevirebilecektir.

Görünürde bölge nüfusunun doğrudan yararlanacağı bu yatırımlardan , ülke halkı da gerçekleştirecek toplam üretim ve toplam gelir artışı , toplam ihracat gelirleri artışı ve ülkede sağlanacak sosyal istikrar nedeniyle faydalar sağlayacaktır.

b/ Tarımsal Kalkınma Hedefleri

GAP için , Master Plan'da belirlenen tarımsal kalkınma hedefleri 4 tanedir.

- (1) Tarımsal verimliliğin artırılması ve çiftçilik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi yoluyla kırsal bölgelerdeki gelir düzeylerini yükseltmek.
- (2) Tarımsal sanayilere yeterli girdi sağlamak.
- (3) İstihdam imkanlarını artırarak kırsal nüfusun dışa göç etme eğilimlerini en aza indirmek.
- (4) İhraç edilebilir ürünlerin üretilmesine katkıda bulunmak.

Tarımsal kalkınma hedeflerinin başında , kırsal bölgelerdeki tarımsal verimliliğin özellikle sulu tarım yöntemiyle artırılması ve ürün çeşitlendirilmesi yoluyla halkın düşük olan gelir seviyesinin yükseltilmesi gelmektedir. Artacak tarımsal üretimin , tarımsal sanayiye girdi sağlaması ve ihraç edilebilir ürünlerden oluşması da hedeflenmektedir. Böylece kırsal kesimde yaşanan dışarıya göç olayı durdurulabilecektir.

c/ Sınai Kalkınma Hedefleri

GAP için öngörülen sınai kalkınma hedefleri 3 başlıkta toplanmaktadır.

- (1) Bir yandan GAP bölgesinin ekonomik kalkınmasında itici bir güç rolü oynayarak , diğer yandan eğitim-öğretim ve teknolojik gelişme için bir talep yaratıcısı rolünü oynamak.
- (2) Yüksek gelirli istihdam imkanları genişletilerek , bölgelerarası gelir eşitsizliklerinin giderilmesine katkıda bulunmak.
- (3) İhracatın teşviki ve döviz gelir ve tasarruflarının artırılması konusundaki ulusal amaçlara katkıda bulunmak.

Sınai kalkınma hedeflerinin başında , sanayinin bölge kalkınmasında itici bir güç olarak algılanıp , bölgenin sosyo-ekonomik görüntüsünün değiştirilmesine katkıda bulunması gelmektedir. Bölgeler arası gelir dağılımı bozukluğunun giderilmesinde sanayiye de önemli bir işlev yüklenmektedir. Sanayi ürünlerinin ihracı yoluyla da döviz gelirlerinin artırılarak , ulusal amaçlara katkı sağlanması da hedeflenmektedir.

2) GAP Bölgesel Kalkınma Stratejisi

Master Plan'da GAP bölgesel kalkınma stratejisi ; temel , tarımsal ve sınıai kalkınma stratejisi olmak üzere 3 bölümde toplanmıştır.

a/ Temel Kalkınma Stratejisi

GAP temel kalkınma stratejisi 4 tanedir.

- (1) Sulama, kentsel ve sınıai kullanımlar açısından toprak ve su kaynaklarını geliştirmek ve yönetmek.
- (2) Daha iyi tarımsal işletme yönetimi , tarımsal pratikler ve bitki desenleri uygulayarak arazi kullanımını geliştirmek.
- (3) Tarımla ilişkili ve yerel kaynaklara dayalı üretime özel ağırlık vererek , imalat sanayilerini teşvik etmek.
- (4) Yöre insanların ihtiyaçlarına cevap verecek , teknik ve yönetici personelin bölgede kalmasını teşvik edecek şekilde sosyal hizmetleri sağlamak.

Temel kalkınma stratejisinin başında GAP için büyük önemi olan toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi ve yönetilmesi gelmektedir. Modern tarımsal yöntemlerin kullanılmasıyla tarımsal üretimin artmasını gerçekleştirmek ve bu üretimi girdi olarak kullanacak imalat sanayini teşvik etmek de strateji olarak benimsenmiştir. Bölgenin sosyal imkanlarının iyileştirilmesi de bölgeye nitelikli işgücü çekilmesi amacı ile strateji olarak benimsenmiştir.

b/ Tarımsal Kalkınma Stratejisi

GAP tarımsal kalkınma stratejisi , genel , sulama , hayvancılık , balıkçılık ve ormancılık stratejileri olmak üzere 4 başlık altında toplanmıştır.

1. Genel tarımsal kalkınma stratejisi

Bölge için önerilen genel tarımsal kalkınma stratejisi 5 maddede toplanmıştır.

- (1) Olumsuz tarım şartlarına (agro-ekolojik) üstesinden gelmede etkili olacak yerlerde sulama olanaklarının sağlanması.
- (2) Gübre , tarımsal ilaçlar , maddeler ve sulama suyunun uygun bir bileşimi içinde tarımsal meganizasyonu geliştirmek.
- (3) Daha iyi girdileri yeterli miktar ve kalitede zamanında dağıtmak.
- (4) Toprak mülkiyet sistemini iyileştirmek.
- (5) Çiftçilerin teşviki için , fiyat ve pazarlamayı geliştirmek.

ii. Tarımsal sulama stratejisi
Tarımsal sulama stratejisi 3 maddede sıralanmıştır.

- (1) Agro-ekolojik şartlar ve pazarlama imkanları dikkate alınarak , stratejik ürünleri saptamak ve teşvik etmek.
- (2) Yüksek ürün yoğunluğunu sulama ücretlerini ayarlayarak ve ürün rotasyonlarını yerleştirerek teşvik etmek.
- (3) Sulanan alanlardaki çiftçileri su kullanımı ve tarımsal yayım için teşkilatlandırmak.

iii. Hayvancılık stratejisi
Hayvancılık stratejisi , verimliliğin artırılması ve ticari hayvancılığın geliştirilmesine yöneliktir.

- (1) Hayvancılıkta verimliliğin artırılması için:
  - a) Yapay ve doğal tohumlama ile yerli sığır ırklarının geliştirilmesi.
  - b) Mer'a yönetimi , yem bitkileri ve konsantre yem üretimi yoluyla hayvanların beslenmesini iyileştirmek.
  - c) Veterinerlik hizmetlerinin geliştirilmesi.
- (2) Ticari hayvancılık üretimini geliştirmek için , fiziksel altyapıyı iyileştirmek.

iv. Balıkçılık ve ormancılık stratejisi
Balıkçılık ve ormancılık için önerilen strateji 3 madde içerisinde ifade edilmektedir.

- (1) Baraj göllerinden yararlanarak iç su balıkçılığını teşvik etmek.
- (2) Kuluçka tesisleri , balık yavrusu üretimi , eğitim ve araştırma , ürün işleme , pazarlama ve fiyatlandırma dahil olmak üzere su ürünleri üretimi için bir destek hizmetleri paketi sunmak.
- (3) Orman alanlarında ve baraj gölleri çevresinde yoğun bir ağaçlandırma faaliyeti sürdürmek ve işletme bazında ağaç dikimini teşvik etmek.

Yukarıda sıralanan maddelerden görüldüğü gibi , GAP bölgesi için önerilen tarımsal kalkınma stratejisinde , genel olarak çiftçilerin daha kaliteli ve daha fazla miktarlarda tarımsal ürünler elde etmelerine yönelik (su, gübre , mekanizasyon gibi) tedbirlerin yanı sıra , toprak mülkiyetinin iyileştirilmesi ve tarımsal ürün fiyat ve pazarlamasının geliştirilmesi de hedeflenmektedir.

Sulama amaçlı stratejiler ise , toprak şartları ve pazar imkanları ışığında tarımsal ürünlerin teşviki ve çiftçilerin sulama konusunda bilgilendirilmeleridir.

Hayvancılık stratejileri ise , hayvancılığın yoğun olarak ele alınması için gerekli genetik-beslenme-veterinerlik hizmetlerinin gerçekleştirilerek , hayvancılığın ticari amaçla yapılmasıdır.

Balıkçılık alanında , projenin tamamlanmasıyla oluşacak baraj göllerinde iç su balıkçılığının yapılmasını teşvik etmek amacıyla su ürünleri üretimini destekleyecek olan bir destek hizmetleri paketinin sunulması strateji olarak benimsenmiştir.

Ormancılık konusunda ise , baraj göllerinin dolması ve erozyonu önleyecek olan ormancılığın teşvik edilmesi bir strateji olarak benimsenmiştir.

c/ Sınai Kalkınma Stratejisi

GAP bölgesi için Master Plan'da önerilen sınai kalkınma stratejisi 5 maddede açıklanmıştır.

(1) Mevcut yerel hammaddeleri kullanılan ve ihracata yönelik sanayileri belirlemek ve aşamalı olarak geliştirilmelerini teşvik etmek.

(2) Üretim ve yönetim teknolojilerini , sermaye teminini , girişimciliğin geliştirilmesini ve uluslararası pazarlara açılmayı göstermek için stratejik önemdeki endüstrileri örnek olarak değerlendirmek.

(3) Karşılaştırmalı yerseçimi avantajları ve illerarası ilişkileri gözönüne alarak az gelişmiş yedi ilin herbirinde en az bir tane stratejik sanayi kurmak.

(4) İlgili kamu kuruluşlarının fonksiyonlarının iyileştirilmesi.

(5) Kredi , bilgi ve teknik destek sağlayarak , yerel girişimcileri teşvik etmek.

Görüldüğü gibi , GAP bölgesi için öngörülen sınai kalkınma stratejisinde , bölgede mevcut hammaddeleri kullanan ve ihracata yönelik üretim yapabilecek endüstrilerin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca , seçilecek bazı endüstrilerin teknoloji , sermaye ve pazarlama imkanları yönünden örnek endüstri olması da benimsenmiştir.

Avantajlar dikkate alınarak , geri kalmış durumdaki her il için bir temel sanayinin oluşturulması da benimsenmiştir. Bölgeye yatırım yapacak özel girişimcilerin zorluklarla karşılaşmaması için , ilgili kamu kuruluşlarının fonksiyonlarının iyileştirilmesi ve yerel girişimcilerin de desteklenerek bölgede özel sektör sınai faaliyetlerinin geliştirilmesi de strateji olarak öngörülmüştür.

B. GAP BÖLGESEL KALKINMA SENARYOLARI

GAP bölgesi için önerilen üç kalkınma senaryosu ; temel , tarımsal ve sınıai kalkınma senaryolarıdır.

1) Temel Kalkınma Senaryosu

GAP bölgesi için Master Plan'da önerilen temel kalkınma senaryosu , bölgeyi " tarıma dayalı ihracat bölgesi" haline getirmektir. Bu temel kalkınma senaryosu şüphesiz ki , bölgenin mevcut imkanlarından kaynaklanmıştır.

Temel kalkınma senaryosunun temel özellikleri , kalkınma aşamaları ve mekansal gelişme süreçleri şu şekildedir.

a/ Temel özellikler

Bölgenin tarıma dayalı ihracat bölgesi haline gelmesi için geliştirilen temel kalkınma senaryosunun temel özellikleri 2 tanedir.

(1) Bölge ekonomisinde sanayi bitkileri lehinde bir ürün çeşitlendirilmesi , yoğun hayvan yetiştiriciliği , tarıma dayalı sanayileri ve yerel kaynak kullanan sanayileri esas alan bir sınıai kalkınma sayesinde , yapısal değişiklikler ve

(2) Kırsal ve kentsel alanlar arasında , aktif ve olumlu ilişkiler için uygun bir fonksiyonel dağılımın sağlanması.

b/ Aşamalandırma

Bölge için önerilen temel kalkınma senaryosu 3 aşamaya ayrılmıştır (101). Birinci aşama 1994 yılına kadar yapılacak çalışmaları , ikinci aşama 1995-2004 yılları arasındaki çalışmaları ve son aşama ise 2005 yılından sonra alınacak önlemleri kapsamaktadır.,

1. I. aşama (1994'e kadar)

Bu aşamaya Master Plan'da "Devam eden gelişmeler ve kalkışa geçiş hazırlığı aşaması" denmektedir ve 7 maddelik şu çalışmaları içermektedir.

- 1) Devam eden projelerin bitirilmesi ,
- 2) Tarımsal pratiklerin ve daha iyi çeşitleri yaygınlaştırılması için tarımsal yayım ve enformasyona önem verilmesi ,

---

(101) Bilge ERENGÖL , "GAP and Interregional Trade " , MIDDLE EAST BUSINESS AND BANKING , March 1990 , s.11.

- 3) Yeni endüstri bitkileri için demonstrasyon faaliyetleri ,
- 4) Tüketim malları sanayilerinin düzenli gelişimi ,
- 5) Büyük kentlerde su temininin iyileştirilmesi için acil tedbirler,
- 6) Haberleşme imkanlarının geliştirilmesi ve
- 7) Atatürk Barajı sonrası projelerin fizibilite çalışmaları.

ii. II. aşama (1995-2004)

İkinci aşama Master Plan'da "Ekonominin yeniden yapılandırılması ve büyümenin hızlandırılması aşaması" olarak isimlendirilmektedir. Bu aşama 5 maddelik şu çalışmaları içermektedir.

- 1) GAP'a ilişkin bütün öncelikli hidroelektrik ve sulama projelerinin tamamlanması ,
- 2) Yoğun sığır yetiştiriciliğini , kümes hayvancılığını , bağ-kesme tarımını içeren karışık tarım uygulaması aracılığı ile arazi kullanımının yoğunlaştırılması ,
- 3) Yeni tarımsal sanayilerin yayılması ,
- 4) Kent sel altyapı ve hizmetlerin daha da geliştirilmesi ve
- 5) Stratejik önemli olan temel altyapıların , örneğin ; karayolu arterlerinin , sanayi sitelerinin geliştirilmesi , seçilmiş demiryollarının takviyesi , uluslararası bir havalanının ve konteyner depolarının kurulması.

iii. III. aşama (2005 ve sonrası)

Bu son aşama "istikrarlı ve kendi başına büyüme aşaması" olarak adlandırılmaktadır. Temel kalkınma senaryosu ile ulaşılmaya çalışılan hedefe şu iki çalışma ile varılacaktır.

- 1) Bazı altyapılara ve toplumsal hizmetlere aktif özel sektör yatırımları ve
- 2) Önemli kentlerde iletişim/toplantı , yüksek öğrenim/ teknolojik gelişme ve uluslararası turizm gibi , daha yüksek hizmet fonksiyonlarının gerçekleştirilmesi.

Bu üç aşamanın sonucunda , Türkiye'nin diğer bölgeleriyle olduğu birçok başka ülkelerle de doğrudan bağlantılı , açık bir ekonomiye sahip , açık bir toplum oluşturulması hedeflenmektedir.

c/ Mekansal Gelişme Süreci

Master Plan'da bölge için öngörülen mekansal gelişme süreci 3 bölümde toplanmıştır.

- (1) Gaziantep , Şanlıurfa ve Diyarbakır kentlerini birleştiren kırık gelişme aksı boyunca uzanan koridorun konsolidasyonu.
- (2) Bu koridorun aşağıdaki yönlerde genişletilmesi:
  - Diyarbakır - Batman - Siirt
  - Şanlıurfa - Adıyaman
  - Gaziantep - Adıyaman
  - Şanlıurfa - Mardin/Kızıltepe - Silopi.
- (3) Koridor geliştirilmesinin tamamlanması.

2) Tarımsal Kalkınma Senaryosu

GAP bölgesi için Master Plan'da önerilen tarımsal kalkınma senaryosu , sulama projeleri ile ve ürün desenleriyle ilgili olmak üzere iki bölümde toplanmıştır.

a/ Sulama Projelerinin Kademeli Olarak Yürütülmesi

Özellikle tarla-ıçki geliştirme çabaları açısından uygulayıcı kuruluşların kapasitesi , toprakların yeniden dağıtımı ve toplulaştırılmasının mevcut durumu ve tarımsal yayım ve araştırma ihtiyaçları gözönüne alınarak , GAP sulama projelerinin kademeli olarak yürütülmesi tasarlanmıştır. Bu uygulamanın genel ölçütleri şu şekilde olacaktır.

- Uygulamasına başlanmış projeler de dahil olmak üzere , öncelikli projelerin derhal gerçekleştirilmesi ,
- Uygun su kullanımı ve tarımsal yayımı ve daha yüksek ürün yoğunluğu ile yüksek verimliliğe ulaşmak ve
- Sulamanın yararlarının coğrafi dağılımının en çoğa çıkarılması ya da GAP bölgesinde daha iyi bir gelir dağılımının sağlanması.

b/ Ürün Desenleri

GAP bölgesinde tarıma dayalı bir senaryo ile kalkındırılması düşünüldüğünden , bölge için geçerli olacak ürün desenlerini seçimi büyük önem taşımaktadır.

i. Teşvik edilecek ürünler

Diğer sektörlerin ihtiyaçları da dahil , agro-ekolojik ve pazarlanabilirliği gözönüne alınarak , GAP bölgesinde ağırlıklı olarak bulunan tahıl , baklagiller ve pamuğa ek olarak aşağıda belirtilen ürünler özellikle sulama alanlarında teşvik edilmelidir.

- Yağlı tohumlar : Soya fasulyesi , ayçiçeği , kolza ve aspir.
- Meyve sebzeler.
- Kaba yem ve dane yem bitkileri : Yüksek verimli sorgum , mısır ve fiğ.

ii. Ürün rotasyonları

Bölge için öngörülen tipik ürün rotasyonları aşağıdaki gibidir.

Kış mevsimi ürün rotasyonları :

- 1) Kış sebzeleri , yağlı tohumlar veya baklagiller ,
- 2) Kışlık buğday.

Yaz mevsimi ürün rotasyonları :

- 1) Pamuk ,
- 2) Yağlı tohum , mısır veya yaz sebzeleri.

Aşağıdaki rotasyonlar özellikle umut erici görülmekte olup , daha çok araştırma ve deneme gerekmektedir.

- 1) Buğday _ soya fasulyesi ,
- 2) Pamuk/mısır - kışlık baklagiller , örneğin ; baklagiller veya kolza/aspir gibi yağlı tohumlar ,
- 3) Pamuk - fiğ - mısır.

iii. önerilen ürün deseni

Sulama projeleri uygulamaya alındıkça , özellikle buğday ve baklagiller ana ürün olarak hakim olacak ve pamuk ekilen alanlar hızla gelişecektir. Araştırma ve demonstrasyon faaliyetleri ilerledikçe , yukarıda sıralanan ürünlerin ekim alanları giderek artacaktır. Gelişme tamamlandığında uygulanabilecek öneri bitki-ürün deseni (Tablo 13)'de gösterilmiştir.

T A B L O (13)

GAP BÖLGESİ İÇİN ÖNERİLEN ÜRÜN DESENİ

ÜRÜN	TOPLAN ALANDAKİ PAY (%)
Ana Ürünler	
Buğday	25
Arpa ve diğer dane yem bitkileri	15
Mercimek ve kuru fasulye	8
Pamuk	25
Kış sebzeleri	2
Çok yıllık bitkiler*	20
ALT TOPLAM	95
ikincil ürünler	
Soya fasulyesi	10
Mısır ve yem bitkileri	8
Yerfıstığı	5
Ayçiçeği	5
Susam	5
Sebzeler (domates ve patetes dahil)	6
ALT TOPLAM	39
TOPLAM (ÜRÜN YOĞUNLUĞU)	134

* : Antep fıstığı ,üzüm ,meyve ağaçları ,kavak ve fidanlığı kapsar.
Kaynak : GAP Master Plan , C.1.

3) Sınai Kalkınma Senaryosu

GAP bölgesinin sınai kalkınması için Master Plan'da önerilen senaryolar sanayileşme süreci ve stratejik sanayiler başlıkları altında toplanmıştır.

a/ Sanayileşme Süreci

GAP bölgesinin sanayileşmesi genel olarak aşağıdaki süreci izleyecektir.

- 1) Tüketim malları ve inşaat malzemeleri sanayilerindeki mevcut gelişme trendi ile birlikte , stratejik önemdeki yeni sanayilerin gelişmesi ,
- 2) Gelir arttıkça ve kentleşme ilerledikçe inşaat malzemeleri ve tüketim malları sanayilerinin mevcut trendinin ivme kazanması , stratejik önemdeki sanayilerin ise genişlemesi ve
- 3) Önce gübre ve tarımsal makina ve teçhizat , sonra genel makina sanayii gibi diğer sektörlerin yüksek taleplerini karşılayan yeni sanayilerin ortaya çıkması.

Görüldüğü gibi , GAP Master Plan'da sanayileşme süreci olarak , projenin gerçekleştirilmesi sırasında ve gerçekleştirildikten sonra gelir artışının bir ivme kazanmasıyla , ihtiyaç duyulacak tüketim malları ve inşaat malzemelerini üretecek sanayilerin gelişmesinin yanı sıra , gübre , tarımsal makina ve teçhizat sanayilerinin ilk olarak gelişip genişlemesi , daha sonra ise genel makina sanayi gibi ihtiyaç duyulan sanayilerin ortaya çıkması benimsenmiştir.

b/ Stratejik Sanayiler

Stratejik sanayiler de , ümitvar sanayiler ve stratejik önemi olan sanayiler olarak iki bölümde ele alınmıştır.

1. Ümitvar sanayiler

GAP bölgesinde yeni oluşturulabilecek ya da büyük ölçüde geliştirilebilecek , kurulması muhtemel imalat sanayileri aşağıda belirtilmiştir.

- Buğdayla ilişkili sanayi : Buğday unu , makarna/ırmık , hazır şehriye ,
- Pamukla ilişkili sanayi : Çirçir , pamuk ipliği , yünlü ve pamuklu dokumalar , giyim ,
- Yemeklik yağ sanayi : Ham ve rafine yemeklik yağlar , hayvan yemi ,
- Hayvansal ürünler sanayi : Hayvan kesimi , postlar ve deriler , et ve süt mamülleri , deri ürünleri ,
- İnşaat malzemeleri sanayi : Beton bloklar , kiremit ve tuğla , su boruları ,
- Diğer sanayiler : Basım ve yayım , ambalaj malzemeleri , ambalajlama.

Yukarıda yeralan maddelerden anlaşıldığına göre , GAP Master Plan'da ümitvar sanayiler olarak , tarıma dayalı sanayiler , inşaat malzemeleri sanayii ve diğer sanayiler gösterilmektedir.

11. Stratejik önem taşıyan sanayiler

Aşağıdaki sanayiler , Gaziantep ili hariç daha az gelişmiş GAP illeri için stratejik önemi olan sanayiler olarak seçilmiştir:

- Adıyaman ilinde turizm ile ilişkili sanayilerin ana sanayi olarak ele alınması ,
- Batman ilinde ham petrol rafinajının ana sanayi olarak , bakır üretimi ve işlemeciliğinin de diğer sanayi olarak ele alınması ,
- Diyarbakır ilinde yemeklik yağlar sanayinin ana sanayi olarak, hayvan yemi , hayvansal ürün sanayilerinin de diğer sanayi olarak ele alınması.
- Mardin ilinde çirçir, ırmık/hamur işleri , meyve işleme , tohum temizleme , şarap imali, fosfat gübre sanayilerinin ele alınması ,
- Siirt ilinde orman ürünleri sanayinin ana sanayi olarak , krom madenciliğinin de diğer sanayi olarak ele alınması ,
- Şanlıurfa ilinde tekstil-giyim sanayinin ana sanayi olarak , yemeklik yağlar , hayvan yemi , turizmle ilişkili sanayilerin de diğer sanayi olarak ele alınması ,
- Şırnak ilinde (102) et işleme ve deri sanayilerinin ana sanayiler olarak , asfaltit sanayinin de diğer sanayi olarak ele alınması öngörülmektedir.

-----
(102) Şırnak ve Batman illeri için önerilen stratejik sanayiler , Master Plan haricinde Güneydoğu Anadolu Bölge Kalkınma İdaresi tarafından geliştirilmiştir. Bkz. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) , GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Ya., Ankara 1990 , s.18-19.

- Bölge illerine oranla daha yüksek bir gelişmişlik düzeyine ve sanayileşme oranına erişmiş olan Gaziantep ilinin ise , ilde yoğunlaşmış hizmet sektörü faaliyetleri de gözönüne alınarak , bölgenin ihracat kapısı rolünü üstlenmesi beklenmektedir(103).

C. GAP BÖLGESEL KALKINMA ÇERÇEVELERİ

Master Plan'da önerilen kalkınma çerçeveleri , sosyo-ekonomik çerçeve ve mekansal çerçeve olarak iki bölümde incelenmiştir.

1) Sosyo-Ekonomik Çerçeve

GAP Master Plan'da bölgenin sosyo-ekonomik çerçevesi olarak 3 alternatif geliştirilmiş , daha sonra bu alternatiflerden birisi seçilerek önerilmiştir.

a/ Alternatif Sosyo-Ekonomik Çerçeveler

GAP bölgesine ilişkin sosyo-ekonomik projeksiyonlar üç ayrı durumda incelenmiştir. Birinci durumda (A Alternatifi) , bütün önceden planlanan sulama alanları 2005 yılına kadar tamamlanmış olacaktır. İkinci duruma göre (B Alternatifi) Devlet , öncelikli sulama projelerinin devreye sokulması ile birlikte enerji üretimini maksimize etmeye yönelebilir. Üçüncü durumda ise (C Alternatifi) , yalnızca öncelikli sulama ve hidroelektrik enerjisi projeleri uygulanacaktır.

Bu alternatifler ulusal düzeyde tutarlı bir politika çerçevesi içinde ve emek verimliliği , ürün verimleri , katma değer oranları, girdi-çıktı oranları ve diğer sosyo-ekonomik faktörlere ilişkin benzer varsayımlar aynı tutulmak suretiyle değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonuçları (Tablo 14)'de özetlenmiştir.

-----
(103) DERİCİOĞLU , "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Devlet...",s.43.

T A B L O (14)

SEÇİLMİŞ EKONOMİK GÖSTERGELERLE GAP BÖLGESİ
KALKINMA ALTERNATİFLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
(1990 fiyatlarıyla)

GÖSTERGE	A L T E R N A T İ F L E R		
	A Maksimum Sulama	B Maksimum Enerji	C Yavaş Gelişme
Marjinal Sermaye - Hasıla Oranı	3,71	3,27	3,24
Yıllık GSBH Artışı(%)	7,7	7,3	6,8
2005'de kişi başına GSBH (bin TL)	4047	4193	4061
Toplam kamu yatırımları ihtiyacı (milyar TL)	65560	50990	46890
Dışpara ihtiyacı* (milyon dolar)	8080	7147	6490

* 1990 yılı 2320 TL/ABD \$ üzerinden dönüştürülmüştür.

Kaynak: GAP Master Plan (II. Baskı) , C.1.

Master Plan çalışmasında , kalkınma çerçevesi olarak yukarıda görüldüğü gibi 3 alternatif ortaya konulmuştur. GAP ile hedeflenen 1,7 milyon hektar alanın sulamaya açılması ve 26 bin Gigawatt saatlik enerji üretiminin elde edilmesi olmaktadır.

(A) Alternatifi ile planlanan bütün enerji yatırımlarının ve sulama yatırımlarının tamamlanması , yani hem enerji üretiminde hem de sulama alanında maksimum hedeflere varılması öngörülmektedir.

(B) Alternatifi ile daha tasarruflu bir yaklaşıma gidilerek , planlanan sulama projelerinden yalnızca öncelikli olanların uygulanması , yani 1,7 milyon hektar alanın sulanması yerine 900 bin hektarlık alanın sulanması , fakat enerji üretiminin yine 26 bin Gigawatt saat olarak maksimum düzeyde tutulması öngörülmektedir.

(C) Alternatifi ile de , her iki sektörde de bazı tasarrufları ve öncelikli projelerin devreye sokulması ileri sürülerek planlanan enerji ve sulama projelerinden yalnızca önemli olanların uygulanması öngörülüp , öncelikli olmayan diğer projelerin uygulanmasını ise , 2005 yılından sonra gerçekleştirilmesi tavsiye edilmektedir(104).

b/ önerilen Sosyo-Ekonomik Çerçeve

GAP projesinin uygulanması için gerekli kamu yatırımlarının hacmi ve uzun vadeli yatırım kararlarına ilişkin belirsizlikler karşısında , şimdilik önceliği olmayan projelerin ertelenmesi , yani (C) Alternatifi önerilmektedir. Orijinal GAP projelerinin devreye sokulması daha uzun bir süreye yayıldıkça aşağıdaki olumlu sonuçların ortaya çıkması beklenmektedir.

- 1) Kamu sektörü kaynaklarının GAP bölgesine tahsisi , diğer bölgelerin ihtiyaçları ile daha uyumlu bir hale gelecektir ,
- 2) öncelikli projelerdeki ilk yatırımlar daha fazla maliyet etkinliğine kavuşacaktır ,
- 3) Tarla içi geliştirme , sulama tesislerinin gelişmesine daha iyi ayak uydurabilecektir ,
- 4) Bu durum , yeterli drenaj olmamasından kaynaklanan tuzlanma ve su birikimi sorunlarını en aza indirecektir ,
- 5) Gelecekte meydana gelecek teknolojik ilerlemeler , daha sonraki bir aşamada devreye girecek olan projelerde uygulanabilecek , bu da GAP yatırımlarının genel verimlilik düzeyini yükseltecektir.

Bu önerilen (C) Alternatifinin beklenen performansı (Tablo 15) de özetlenmekte ve şimdiki durum ile gelecek projeksiyonuyla da karşılaştırılmaktadır.

Önerilen (C) Alternatifi kapsamında , 2005 yılına kadar devreye sokulacak olan öncelikli sulama ve hidroelektrik projeleri(Tablo 16)'da sıralanmaktadır. Bütün öncelikli sulama projelerinin toplam alanı 894 bin hektarı , diğer bir ifadeyle , başlangıçta planlanan toplam sulanabilir arazinin yüzde 55'ini kapsamaktadır. Bütün öncelikli hidroelektrik enerjisi projelerinin toplam üretim kapasitesi 5300 megavata , yani tüm GAP bölgesi hidroelektrik enerjisi projelerinin toplam tesis kapasitesinin yüzde 70'ine karşılık gelmektedir.

T A B L O (15)

GAP BÖLGESİ İÇİN ÖNERİLEN SOSYO-EKONOMİK ÇERÇEVE
(1990 fiyatları)

GÖSTERGE	1985	2005			
		Trend Projeksiyonu		Önerilen Çerçeve	
GSBH (milyar TL)	8442	21235	(4,7)	31706	(6,8)
Tarım	3339	5688	(2,7)	7252	(4,0)
Sanayi	1324	4250	(6,0)	7528	(9,1)
İnşaat	628	1548	(4,6)	1966	(5,9)
Hizmetler	3150	9749	(5,8)	14960	(8,1)
NÜFUS (bin kişi)	4304	7575	(2,9)	7809	(3,0)
Kent	2148	4859	(4,2)	5313	(4,6)
Kır	2156	2716	(1,2)	2496	(0,7)
İSTİHDAM (bin kişi)	1528	2355	(2,2)	2796	(3,1)

KİŞİ BAŞINA

GSBH (bin TL)	1962	2804	(1,8)	4061	(3,7)
---------------	------	------	-------	------	-------

Not: 1985-2005 arası ortalama yıllık artış yüzdeleri parantez içinde verilmiştir.

Kaynak: GAP Master Plan (II.Baskı) , C.1.

T A B L O (16)

GAP ÖNCELİKLİ SULAMA VE HİDROELEKTRİK PROJELERİ

İLİ	İNŞAAT HALİNDE VE YENİ İNŞA EDİLECEK		BRÜT SUL. ALAN (ha)	KURULU KPS(MW)
	PROJE	TİP		
ADIYAMAN	Koçalı Fatopaşa	SU,E	21605	62
	Büyükçay	SU,E	12322	30
DIYARBAKIR	Dicle-Kralkızı 1	SU,E	74047	
	Dicle Kralkızı 2	SU		
GAZİANTEP	Batman-Silvan	SU,E	213000	150
	Hancağız	SU	2896	
	Kayacık Baraj S.			
	Birecik Pompa.Sis	SU	55960	
MARDİN	Ç.Tepe Baraj ve			
	G.antepp Su Şeb.	SŞ,SU	11937	
	Mardin-C.Pınar	SU	230130	
SİİRT	İlisu	E		1200
	Batman Sulama.	SU,E	32000	173
ŞANLIURFA	Garzan-Kozluk	SU		
	Hezil-Silopı Su.	SU,E		
	Atatürk Barajı	SU,E		672
	Urfa Tüneli	SU,E,SŞ		
	Harran Sulama.	SU		
GENEL TOPLAM	Birecik	E		180
	Karkamış	E		
GENEL TOPLAM			894459	5306

SU : Sulama , E : Elektrik , SŞ : Su şebekesi.

Kaynak : GAP Master Plan , C.1.

2) Mekansal Çerçeve

GAP bölgesi için Master Plan'da önerilen mekansal çerçeve , arazi kullanımı ve ulaşım ağı olarak iki bölümde ele alınmıştır.

a/ Arazi Kullanımı

Mevcut arazi kullanımının analizi ve arazi kabiliyetlerinin değerlendirilmesi sonucu arazi kullanımına ilişkin temel sorunlar ve bunların giderilmesi için geliştirilen çözüm stratejisi , şöyle özetlenmiştir.

- Toprak verimliliğinin artırılması sorununun çözümü için , sulamalı alanların yönetimi , taşların toplanması ve erozyon kontrolü stratejisi benimsenmiştir.
- Ağaçlandırma ve erozyon kontrolü sorununun çözümü için , mevcut fundalıkların ve meraların (kamu arazisi için) ormanlık alana veya (köy orta malı) kontrollü otlatma alanlarına dönüştürülmesi stratejisi benimsenmiştir.
- Kentleşme ve altyapı için arazi tahsisi sorununun çözümü için ise , Master Plan'ın oluşturduğu geniş çerçeve içinde , karayolları şebekesinin yeniden düzenlenmesi ve kentleşme alanları ile organize sanayi siteleri , uluslararası havaalanları , konteyner depoları ve hububat depolama tesisleri gibi yeni altyapılar açısından dikkatli bir planlamanın yapılması benimsenmiştir.

Gelecekteki arazi kullanımını yönlendirebilmenin şartları aşağıda belirtilmiştir.

İlk olarak , bölgesel düzeydeki mekansal gelişme çerçevesi içinde koridorda bulunan önemli temel kentsel alanlar için ayrıntılı kullanım planlarının yapılması ve ikinci olarak da birinci sınıf tarım arazileri üzerinde yapılacak tüm temel yatırımlar için çevresel etki değerlendirmesi , sosyal/ekonomik maliyet-fayda analizinin yapılmasını zorunlu kılacak politika önlemlerinin alınması gerekmektedir.

b/ Ulaşım Ağı

GAP Master Plan'da bölgenin mevcut ulaşım şartlarının , trafik trendlerinin ve gelecekteki trafik beklentilerinin analizi sonucunda, GAP bölgesinde ulaşımın gelişmesi için genel strateji açıklığa kavuşturulmuştur. Bölgesel ulaşım stratejisi dört maddede toplanmıştır.

- 1) Hem bölgeiçi , hem de bölgelerarası trafik açısından aslı ulaşım türü olarak yol şebekesini daha da iyileştirmek için ana yolların iyileştirilmesi ve bakımının geliştirilmesi , şebeke bağlantılarındaki eksikliklerin düzeltilmesi ve seçilmiş kırsal merkezlere erişebilirliğin geliştirilmesi ,
- 2) GAP'la ilişkili mallar için ihraç koridorları kurmak ve pekiştirmek amacıyla seçilmiş ana yolları ve demiryolu sistemini iyileştirmek , dış limanların iyileştirilmesi ve ilgili tesisleri kurarak takviye etmek ,
- 3) Seçilmiş havaalanlarını iyileştirerek , yerel hava ulaşım şebekeleri kurarak ve öncelikle yerli ve yabancı turizm ile sınıf kalkınmaya yönelik olarak bölgelerarası hizmetleri artırarak hava ulaşımını geliştirmek ve
- 4) Belirli yerel özel ulaşım ihtiyaçlarını , örneğin kırsal bağlantı yolları , küçük petrol boru hatlarının yaygınlaştırılması , depolama tesisleri ve bazı kent merkezlerinde kamyon/otobüs terminalleri gibi hizmetleri karşılamak.

c/ Yüksek Potansiyel Alanları

Bölgede yatırım alanlarının önfizibilite etüdlerine göre bir önseçim yapılarak sınıflandırılması , projenin kaderini büyük ölçüde etkileyecektir. Bu yüzden , GAP çerçevesinde yapılacak özellikle sanayi yatırımları ile ilgili olarak makro planların oluşturulması büyük önem taşımaktadır (105).

Kent hizmetlerine ulaşabilme ve arazi kabiliyeti kriterlerini kullanarak , GAP bölgesindeki topraklar dört kesim halinde sınıflandırılabilir. Bu temele dayanarak , aşağıdaki gibi altı büyük gelişme alanı tanımlanmıştır.

- Diyarbakır-Batman gelişme alanı ,
- (Greater) Şanlıurfa gelişme alanı ,
- Gaziantep (Gateway) gelişme alanı ,
- Sırt gelişme alanı ,
- Adıyaman gelişme alanı ,
- Mardin (Frontier) gelişme alanı ,

---

(105) Suphi ŞAHİN - Gülcihan AGAOĞLU, "GAP Kapsamında Gerçekleştirilecek Sanayi Projelerinin Hazırlanması ve Finansman Sorunları", GAP ve Sanayi Sempozyumu 16-17 Ekim 1990 Şanlıurfa, s.2-3.

D. BÖLGESEL KAYNAK GELİŞTİRİLMESİ

Bölgesel kalkınma çeşitli kaynakların geliştirilmesini içerir ve zaman içinde kaynak temeli genişledikçe gerçekleşir. Kaynakların çoğunun geliştirilmesi direkt olarak kaynağın üzerinde gerçekleştirilir (nehir regülasyonu, toprak ıslahı gibi). Bazı kaynaklar diğerlerine göre daha kritik nitelikte olup, ciddi bir planlama ile geliştirilmezlerse, kalkınmanın sınırlarını daraltabilirler. GAP bölgesindeki bu kritik kaynaklar su, enerji, çevre, insan ve finansman kaynaklarıdır.

1) Su Kaynakları

Önerilen ürün desenine ortalama üstü yoğunluklarda dahi, öngörülen sulama alanının büyük bölümü DSI tarafından planlanmış bulunan tesislerle sulanabilecektir. Bazı projelerde, geçmişte görülen en kurak yılların tekrarı durumunda, su açıkları oluşabilecektir, ancak bunlar münferit durumlardır ve kesin projesi bir baraj ve/veya alt-havzalar arasında su transferi ve damla sulaması gibi su tasarrufu sağlayan sulama teknolojilerinin benimsenmesi dahil, çeşitli karşı önlemlerle göğüslenmeleri mümkündür. Daha yüksek bir ürün yoğunluğunun benimsenmesi, tek tek her sulama projesinin geçerlilik derecesini artıracaktır. Ancak son araştırma sonuçları ve hidroelektrik enerjisi ile sulama arasındaki ikame oranı da hesaba katılarak, bazı projelerin fizibilitesinin ciddi olarak yeniden gözden geçirilmesine ihtiyaç vardır.

Bölgenin su kaynaklarıyla ilgili olarak yukarıda sayılan sorunlar ışığında, aşağıdaki pragmatik yaklaşım önerilmektedir.

- 1) İlk öncelik, inşa halinde bulunan projelerin ivedi olarak tamamlanmasına verilmelidir.
- 2) İleri bir aşamada bulunan projeler (kesin projesi tamamlanmış ve/veya finansman bekleyen), mümkün olan en yakın zamanda uygulamaya başlanmalıdır.
- 3) Birim alana düşen sulama maliyeti diğerlerine göre daha düşük olan öncelikli sulama projeleri ile kârlılık oranı yüksek olan öncelikli enerji projelerine ilişkin çalışmalar, uygulama yakın gelecekte başlatılabilecek biçimde hızlandırılmalıdır.
- 4) Bunların yanısıra şu konularda araştırma yoğunlaştırılmalıdır.
  - Sulu tarıma dayalı ürün desenleri ve ürün rotasyonları,
  - Su tasarrufu sağlayan teknolojiler,
  - Tarla içi su yönetimi.

- 5) Güvenilir su veriminin ve/veya sulanabilir alanın büyüyeceği alternatif projelerin mümkün görülebildiği projeler/alt projeler için (ileri aşamada bulunan projeler dışında) kapsamlı fizibilite etüdüleri yapılmalıdır. Bu etüdülerde , alternatif projeler değerlendirilmeli ve halen planlanmış bulunan projeler yeniden gözden geçirilmelidir. Bu çalışmalar , yukarıda 4.madde altında sıralanan konularda geliştirilen güncel bilgilere dayandırılmaktadır.
- 6) Bu proje/alt projelerin yürürlüğe konulması , 5. maddede ortaya konan çerçevenin tutarlılık ve öncelikleriyle uyum içinde olmalıdır.

Birinci ve üçüncü maddeler arasında saptanan öncelikli projelerin listesi (Tablo 16)'da verilmiştir.

2) Enerji Kaynakları

GAP yatırımlarının önemli bir kısmını hidroelektrik enerjisi üretimine yönelik yatırımlar oluşturmaktadır. Projenin tamamlanmasıyla , ülkemizde şu andaki toplam elektrik enerjisi üretimi payı içerisinde termik santraller lehine olan durum , hidrolik santraller lehine dönüşecektir. Bu yeni oluşacak durum , hidroelektrik enerji üretiminin bir "yenilenebilir enerji türü" olması açısından ve elektrik enerjisi üretiminde kullanılan petrol , taşkömürü ve linyiti ikame etmesi yönünden (106) olumludur.

---

(106) C.Necat BERBEROĞLU , Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesinde Elektrik Enerjisi Sorunu , Eskişehir İ.T.İ.A. Ya.No:245/165 , Eskişehir , 1982 , s.190.

işte GAP ile ülkemizin hidrolik enerji potansiyelinin en büyük bölümünü oluşturan santraller devreye sokulacaktır. 1902 yılında , yabancılar tarafından Tarsus'ta devreye sokulan çok küçük bir santral ile başlayan ülkemizdeki elektrik enerjisi üretimi (107) , GAP ile dev boyutlara varacaktır.

GAP bölgesindeki enerji kaynaklarının geliştirilmesine ilişkin hedefler şunlardır.

- 1) Master Plan'da öngörülen yüksek orandaki sanayileşmeyi desteklemek ,
- 2) Kırsal kesimdeki ailelerin enerji kullanımının ortaya çıkardığı yapısal değişimlere çözüm bulmak ,
- 3) Kentleşmenin gelişmesine paralel olarak konvansiyonel enerjiden ticari enerjiye yumuşak bir geçiş sağlamak.

Sanayileşmede ve kırsal alanda kullanılan enerji ve yeni/yenilenebilir enerji konularında önerilen genel önlemler şunlardır.

a/ Sanayileşme

Sanayileşme açısından enerji ile ilgili önlemler 4 maddede incelenmiştir.

- 1) GAP bölgesi hidroelektrik projeleri tarafından üretilecek olan elektrik arzının istikrarlı ve güvenli olarak sağlanması için enerji nakil ve dağıtım şebekesinin yaygınlaştırılması ,
- 2) Giderek artan miktarda ithal edilecek olan petrolün ulaşım alternatiflerinin incelenmesi ,
- 3) İlk aşamada, asfaltit bulmak için sürekli araştırma yapılması ve
- 4) Enerji kaynaklarının verimli bir biçimde kullanılmasını , yurtiçi ve ithal enerji kaynakları arasında daha iyi bir denge kurulmasını teşvik etmek amacıyla , uygun bir enerji fiyat sisteminin kurulması gerektiği önerilmektedir.

b/ Kırsal Enerji

Kırsal kesimde enerji ile ilgili önlemler 3 madde kapsamında incelenmiştir.

- 1) Birbirinden uzakta ve dağınık bir şekilde bulunan tüketim merkezleri için , küçük çaplı hidroelektrik enerji tesisleri konusuna ağırlık vermek ,
- 2) Elektrik , biyogaz , LPG ve bitkisel-organik kalıntılar dahil olmak üzere kaynakların çeşitlendirilmesi , enerji arzının çeşitli kırsal faaliyetlerle entegrasyonu ve
- 3) Yerel katılıma dayalı bir enerji kalkınması ve verimli enerji kullanımı ve tasarrufuna ilişkin bilgilerin yaygınlaşması için , kırsal kooperatiflerin örgütlenmesi önerilmektedir.

c/ Yeni-Yenilenebilir Enerji

Yeni-yenilenebilir enerji ile ilgili önlemler 4 madde kapsamında incelenmiştir.

- 1) Tarımsal ürün işleciliği , mezbahalarda temizlik ve diğer sanitasyon işleri , sını ve kamusal kullanımlarda güneş enerjisi ısıtıcılarının özendirilmesi ,
- 2) Kamu tesislerinde ve denetim altındaki otlaklarda tatbik edilmek üzere fotovolttaik'lerin deneysel kullanımı ,
- 3) Biyogaz tesislerinde ve yeldeğirmenlerinin deneysel nitelikte tesisi ve bunların yerel üretimi ve daha yaygın kullanımı ve
- 4) Enerji üretimi , sını işlemlerde ısıtma , seralar , dinlenme faaliyetleri ve ev-içi kullanımlar da dahil olmak üzere uzun vadede jeo-termal enerji arayışı.

3) Çevre

İktisadi büyümenin düzgün bir çevre yönetimi olmaksızın sürdürülemez , özellikle sert tabiat şartları altında , yaygın olarak anlaşılmıştır. Dolayısıyla gerçek sorun çevre koruması ile ekonomik kalkınma arasında bir tercih sorunu değil , kendi başına ekonomik büyüme için bir çevresel yönetimin sağlanmasıdır.

GAP gerekleŖtiėinde , Fırat ve Dicle havzalarında büyük yapay gller oluŖacak , havzalararası su aktarımıyla geniŖ bir alanda sulamaya geçilecek , bölgenin toprak ve su rejimleri önemli ölçüde deėiŖecektir. Bu ise insanları , bitki ve hayvan türlerini , yani çevreyi kalıcı Ŗekilde etkileyecektir. Bu nedenle evre boyutu, GAP'ın entegre bir parçası olarak değerlendirilebilir (108).

GAP bölgesinde karŖılaŖılabilecek çevresel sorunların çözümü için iki dizi önem önerilmektedir. Birincisi , GAP projesi için evresel Etki Analizleri alıŖmaları baŖlatılmalıdır. Bu alıŖmalar, projeler bazındaki çevresel sorunların belirlenmesine ve alınacak karŖı önlemlerin formüle edilmesine yardımcı olacaktır. GAP projesi ve bu kapsamdaki belli baŖlı yatırımların büyük çoğunluğu , bir evresel Etki Analizi alıŖma Raporu'nun hazırlanmasını zorunlu kılan iŖler kategorisini oluŖurmaktadır. GAP için öngörülen geliŖme ve kalkınmanın leği , sınırının dıŖına taŖan etkileri ve bölgesel kalkınmaya örnek teŖkil etmesi , böyle bir giriŖimi haklı kılmaktadır.

GAP'ta evre Etki Değerlendirmesi (ED) yapılması , projenin yol açabileceği çevresel , sosyal , ekonomik , dolaylı ve doğrudan etkilerin önceden tahmini ve bu önceden tahminlerin mevcut standart yöntemler yardımıyla değerlendirilmesini sağlıyacaktır (109).

ikincisi , çevresel sorunların üstesinden gelmede , daha bütünsel bir yaklaŖım zorunludur ve bu yaklaŖım ilgili kuruluŖlarca sürekli çaba sarfedilmesini gerektirmektedir. Tarımsal yayım , demonstrasyon ve izleme , burada vazgeçilmez unsurlardır. Sulama suyunun , kimyasal gübrenin ve tarım ilaçlarının kullanılmaya baŖlanması , daha iyi ürün desenlerinin ve çiftçilik uygulamalarının benimsenmesi , iŖletme bazında ağaçlandırma , tarımsal yayım konusunu oluŖurmaktadır. Mer'a ıslahı ve kontrollü otlatmanın desteklenmesi , ağaçlandırmanın ivme kazanması ile , deneysel/uygulamalı projeler etkili olacaktır. izleme , su ile bulaŖabilen taŖınan hastalıkların kontrolü , ekolojik ve iklimsel deėiŖikliklerin değerlendirilmesi açısından zorunludur.

(108) Doğan ALTINBİLEK , "Güneydoğu Anadolu Projesi evre Boyutu " , TÜBİTAK GAP Paneli 23 Kasım 1989 Ankara , BİLİM VE TEKNİK DERGİSİ , C.23 , S.270 , Mayıs 1990 , s.50.

(109) Zeynep ARAT , "Güneydoğu Anadolu Projesi ve evre Etki Değerlendirmesi" , TÜBİTAK GAP Paneli 23 Kasım 1989 Ankara , BİLİM VE TEKNİK DERGİSİ , C.23 , S.270 , Mayıs 1990 , s.49.

4) İnsan Kaynakları

İnsan kaynaklarının gelişimi , yalnızca başarılı bir bölgesel kalkınma için değil , daha önemlisi kendi başına bir araçtır. İnsan kaynaklarının geliştirilmesi şunları hedeflemektedir.

Bölge dışına net göç eğilimini tersine çevirmeyi ve bölge içindeki insan gücünü geliştirmeyi hedeflemektedir. Bunları gerçekleştirmek için üç ayrı konuda önlemler önerilmektedir.

a/ Eğitim ve Sağlık Hizmetleri

Farklı düzeylerdeki okullaşma oranlarının 2005 yılına kadar en az bugünkü ulusal ortalamaya ulaştırılması , sağlık tesislerinin de personelinin teminine ilişkin olarak , GAP bölgesindeki sağlık ve eğitim hizmetlerinin iyileştirilmesi ve yaygın sulama göletlerin tesisi sonucu artabilecek hastalıkların izlenmesi ve kontrol altına alınması önerilmektedir.

b/ Teknik Eğitim-Öğretim

Çeşitli tarımsal ürün işletmeciliği , yoğun sığır besiciliği , kümes hayvancılığı ve bunlar ile ilgili hizmet faaliyetlerini içeren geniş bir alan içinde , teknik eğitim ve öğretimin teşviki ve GAP bölgesinin dokumacılık , el sanatları ve ev ekonomisi gibi somut ihtiyaçlarına uygun yaygın eğitimin desteklenmesi öngörülmektedir.

c/ Daha Yüksek Düzeydeki Hizmetler

Projeye değişecek olan bölgenin ekonomik ve sosyal hayatındaki (110) ihtiyaçları karşılamak amacıyla ; yakın bir gelecekte önemli bir yüksek öğrenim kuruluşunun açılması ve uzun vadede uluslararası konferanslar ve teknoloji geliştirme gibi daha yüksek düzeyde fonksiyonları yerine getirecek tesislerin kurulması yoluyla , bölgenin imajının geliştirilmesi önerilmektedir.

---

(110) R.Yücel DEMİRKUŞ , "GAP: The Main Project", ICOC DERGİSİ , S.21 , 1987 , s.21.

Bölgede ihtiyacı hissedilen nitelikli personelin temini ülkenin diğer bölgelerinden gerçekleştirilebilir. Bu temin , yüksek maaş , geniş sosyal imkanlar gibi teşvik unsurlarının sağlanmasıyla mümkün olabilir (111).

GAP'ın ulusal ekonomiye ve bölgesel kalkınmaya beklenen katkıların gerçekleşmesi , fiziksel yatırımlar yanında sosyal alanlardaki yatırımlara da ağırlık verilmesine bağlıdır (112).

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin sosyo-kültürel açıdan değerlendirilmesi için , bünyesinde sosyoloji , antropoloji ve etnografyanın yer alacağı bir "GAP Sosyal Planlama Kurulu"nın oluşturulması ve bölgede insanlararası ilişkiler sistemi ve insan toprak etkileşiminin bu uzman kadro tarafından yürütülmesi önerilmektedir(113). Devlet Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren Aile Araştırma Kurumu'nun bölge kırsal nüfusunun sosyal yönünü araştırmayı amaç edinen kapsamlı bir projeyi "GAP Ailesi" adı altında finanse etmesi , bu konuda atılmış önemli bir adımdır.

5) Finansman

GAP'ın planladığı gibi gerçekleştirilmesi , ulusal düzeyde toplam kamu yatırımlarının yılda yüzde 4 artacağı varsayımıyla , altıncı beş yıllık plan dönemi boyunca ulusal yatırım harcamalarının yüzde 8,6'sına , yedinci beş yıllık kalkınma dönemi boyunca yüzde 10,3'üne ve sekizinci beş yıllık dönemde ise yüzde 8'ine eşit bir kamu sektörü yatırım tahsisini gerektirecektir. Eğer öncelikli olmayan projeler daha ileri teknolojilere uygun bir biçimde yeniden formüle edilebilirse , sekizinci dönem süresi içindeki ödenek daha fazla olabilir.

-
- (111) M.Cüneyt ULSEVER , "GAP Yöresinde Vasıflı İşgücü Yetiştirme Faaliyetleri , Bir Model önerisi", GAP Yöresinde Vasıflı İşgücü Sorunu ve Çözüm önerileri Sempozyumu 10-11 Nisan 1990 Şanlıurfa , i.i.B.K.Ya , Ankara , 1990 , s.62.
- (112) Bülent SAYIN , "GAP'ın Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları", GAP Yöresinde Vasıflı İşgücü Sorunu ve Çözüm önerileri Sempozyumu 10-11 Nisan 1990, Şanlıurfa, i.i.B.K.Ya, Ankara, 1990, s.17.
- (113) Orhan TÜRKDOĞAN , "Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Sosyo-Kültürel Yönü", TMMOB-IMO-ANKARA ŞUBESİ YAYN ORGANI , Y.4 , S.13 , Ekim-Kasım 1989 , s.39.

Ayrıca , proje kapsamındaki bazı ünitelerin "yap-işlet-devret" modeli ile gerçekleştirilmesi düşünülmektedir(114). Özellikle hidro-elektrik enerji üretimi amaçlı projeler için düşünülen bu yöntemle toplam projenin gerektireceği finansmanın azaltılması hedeflenmektedir.

GAP kapsamında yer alan ve yatırım maliyeti 900 milyon Dolar olan Birecik Barajı HES'in inşası , 3069 sayılı kanun çerçevesinde Nisan 1989'da imzalanan bir anlaşma ile Yap-işlet -Devret modeli anlayışı içinde gerçekleştirilmektedir. Bu projeyi gerçekleştirmek amacıyla kurulan Birecik A.Ş.'nin sermayesinin yüzde 30 payı TEK'e ait olmak üzere ; Avusturya , Belçika , Fransız ve Türk şirketlerinin payının da bulunduğu bir konsorsiyum tarafından yürütülmektedir. 5 yılda tamamlanması planlanan yatırım , işletildikten sonra devlete devredilecektir. Diğer 3 GAP enerji projesi (Karkamış(420 milyon Dolar) , Cizre (480 milyon Dolar) , Ilısu(2,1 milyar Dolar)) , yine aynı yasal statü ve teşviklerden yararlanmak suretiyle gerçekleştirilmeyi beklemektedir(115)

Yatırımların finansmanında bir diğer alternatif olan yabancı sermaye de GAP alanında yatırımlar gerçekleştirmek için çalışmalarını sürdürmektedir. Projeye yatırım yapma konusunda en çok ilgi gösteren ülkeler ; Japonya , Danimarka , İsviçre ve Fransa olmaktadır(116).

-
- (114) _____ , "Investment Opportunities in GAP", ICOC DERGİSİ , S.25 , 1989 , s.74.
- (115) _____ , "GAP Projesinin Finansman Gereksinimi" , GAP Bölge Kalkınma İdaresi Ya. , Ankara , 1989 , s.7.
- (116) Erol MANİSALI , "Foreign Capital in the GAP Region", ICOC DERGİSİ , S.25 , 1989 , s.27.

E. BÖLGEDE KURUMSAL ÖNLEMLER

1) Tarım

Bölge toprakları , sulamaya geçilmesiyle birlikte yılda 2-3 ürün almaya elverişli olsalar da(117) , tarım alanında bazı kurumsal önlemlerin alınması bu gelişmeyi daha sağlıklı kılacaktır.

a/ Toprak Mülkiyet Sistemi

GAP bölgesi toprak mülkiyet sistemiyle ilgili olarak GAP Master Plan'da öneriler 5 maddede toplanmıştır.

- 1) GAP bölgesindeki toprak sahipliği durumunun ivedilikle düzenlemeye ihtiyacı vardır. Devlet , arazi tapularının güvenilirliği açısından , gelecekteki tarım reformu mevzuatını açıklığa kavuşturmalıdır.
- 2) Topraksız ortakçı/kiracıların toprak sahipleri karşısındaki konumlarını güçlendirmek amacıyla, ortakçı/kiracılara kredi ve diğer girdiler sağlanması geliştirilmeli, aynı zamanda onlara daha fazla tarımsal yayım hizmetleri ve örgütlenme çabaları götürülmelidir. Benzer bir düzenleme, kamu arazileri için de düşünülebilir.
- 3) Birinci öncelik emek kullanımı ve ürün yoğunluklarının çok daha fazla olacağı 1-5 hektarlık aile çiftliklerinin mülkiyetindeki toprakların artırılmasına verilmelidir.
- 4) Modern girdilerin sağlanması , pazarlama , işletme bazında su amenajmanı ve tarımsal yayım hizmetlerinin etkili bir şekilde aktarımı için , orta büyüklükteki aile işletmelerini kapsayan kooperatifler kurulmalıdır.
- 5) Küçük işletmelerin hakim olduğu yerlerde , sulama alanlarının planlı bir şekilde sulanabilmesi için arazi toplulaştırması gerekli bir önşart olacaktır.

b/ Tarımsal Yayım Araştırma ve Enformasyon Hizmetleri

GAP bölgesi için tarımsal yayım , araştırma ve enformasyon hizmetleri konusunda alınması gereken önlemler 2 başlık altında toplanmıştır.

- 1) TYUAP projesi bütün GAP illerini kapsamalı , yağlık ve yemlik dane bitkileri gibi yeni ürünlerin yaygınlaştırılmasında kullanılmalıdır.
- 2) Araştırma çalışmaları , sulu şartlarda yetiştirme teknikleri benimsenmesine , ürün rotasyonlarına ve ürün yetiştirme tekniklerine ağırlık vermelidir. Bu alanda çalışan önemli kuruluşlar , Sulama Teknikleri Enstitüsü (pamuk) , Gaziantep Antepfıstığı Araştırma Enstitüsü (antepfıstığı , üzüm) , Çukurova Tarımsal Araştırma Enstitüsü ve daha etkili gübreleme yollarına geliştirmeye yönelik toprak analiz laboratuvarlarıdır.

---

(117) Suat AKSOY ve Diğerleri , "Tarımsal Ekonomik Yapı", GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu 18-21 Kasım 1986 , Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ya. , Ankara , 1986 , s.41.

c/ Mali Sistem

Master Plan'da mali sistem ile ilgili olarak alınması gereken önlemler 4 maddede toplanmıştır.

- 1) Kısa vadeli krediler için müteselsil kefalet , yeterli teminat kabul edilmeli , orta ile uzun vadeli krediler için ise T.C.Ziraat Bankası bir kefile/teminata dayanmak yerine getirilen projeleri ciddi bir biçimde değerlendirmelidir.
- 2) Üreticilerin kredi talepleri , ihtiyaçlarının tespiti , tarımsal yayım ve eğitimlerinde T.C.Ziraat Bankası ile TOKB arasındaki koordinasyon güçlendirilmelidir.
- 3) Küçük çiftçilere kısa vadeli kredi temininde önemli bir yeri olan Tarım Kredi Kooperatifleri , daha nitelikli personelle takviye edilmelidirler. Yeni sulama alanlarında kooperatifler kurulmalıdır.
- 4) Bir "Tarımsal Kalkınma Fonu" nun kurulması , bölgedeki çiftçilerin yararlanabileceği kredi miktarını önemli ölçüde artırmak açısından düşünülmeli ; böyle bir fonun gerçekleştirilmesi açısından gerekli yönetim planları ve ölçütleri incelenmelidir.

d/ Tarımsal Girdiler

Tarımsal girdiler konusunda alınması önerilen önlemler 4 maddede toplanmıştır.

- 1) Ceylanpınar Tarım İşletmesi , bölgeye uygun her çeşit kaliteli tohum üreten başlıca kurum olacaktır. Sulu tarım koşulları için uygun Antepfıstığı Araştırma Enstitüsü'nde bir fidanlık kurulmalıdır. Özel girişimciler tohum üretim birimleri ve fidanlıklar kurmak için teşvik edilmelidirler. Bu amaçla , bazı kamu toprakları özel girişimcilere kiralanabilir.
- 2) Tarım Kredi Kooperatiflerinin depolama kapasitesi artırılmalıdır ; çünkü doğrudan çiftçilere gübre dağıtımı açısından , bu kuruluşun kapasitesi daha önemlidir. Özel gübre dağıtıcıları ve imalatçıları da desteklenmelidir.
- 3) Kimyasal gübre kullanımını asgariye indirmek için bitkisel ve hayvansal üretimi birarada yapan işletmeler desteklenmelidir.
- 4) Sulama nedeniyle çoğalabilecek olan hastalıkların ve zararlıların uygun ürün rotasyonu ile en aza indirilmesi mümkündür. Diyarbakır'daki Bölge Ziraat Mücadele Araştırma Enstitüsü , çiftçilere bitki koruma ve diğer ilgili alanlarda hizmet verme çabalarında desteklenmelidir.

e/ Tarımsal Mekanizasyon

Tarımsal mekanizasyon alanında alınacak önlemler 2 maddede toplanmıştır.

- 1) Biçer-döver ve traktör kiralama hizmetleri , özellikle küçük ve orta ölçekli çiftliklere yönelik olarak , diğer makineleri ve teçhizatı da içine alacak şekilde genişletilmelidir. Bunun için, bazı orta büyüklükteki çiftlik sahipleri/işletmecileri tarımsal yayım ve T.C. Ziraat Bankası ile desteklenerek , makina parklarını genişletmeye teşvik edilmelidir.
- 2) Türkiye Ziraat Donatım Kurumu'nun Şanlıurfa'daki Tarım Alet ve Makinaları fabrikası , bölgenin özel taleplerini karşılayacaktır.

Tarımsal mekanizasyonun gerçekleştirilmesinde sadece tarımsal alet ve ekipmanların satın alınmasının yeterli olmadığı , bunları kullanabilecek ve bakım-onarımını yapabilecek işgücünün de mevcut olması gereklidir. Yani , bölgede sulu tarıma geçilmesi ile birlikte , tarım sektöründe kalifiye işgücüne de ihtiyaç artacaktır (118).

f/ Tarım Ürünlerinin Pazarlanması

Tarım ürünlerinin pazarlanması konusunda alınması gerekli önlemler 3 maddede incelenmiştir.

- 1) Çukurova Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Çukobirlik) ve Güneydoğu Anadolu Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Güneydoğubirlik) pamuk , soya fasulyesi , yerbıstığı , susam ve ayçiçeğinin uygun fiyatlarla pazarlanması , uluslararası ve iç pazarların geliştirilmesi ve çiftçilere mali destek vermek ve teşvik etmek için personel ve mali kapasitelerini artırarak yeniden organize edilmelidirler.
- 2) Bölgedeki pazarlama kanallarının daha iyi işlemesi açısından tarımsal ürünlerin işlenmesi , depolanması ve muhafazası tes işleri , ambalajlama ve ulaşıma yönelik özel sektör yatırımları desteklenmelidir.
- 3) Özellikle ihracata yönelik tarımsal ürünlerin ve tarımsal sanayi kalite standartları ve ürün sınıflandırmaları ortaya konmalıdır.

---

(118) Ali İhsan BAĞIŞ , GAP Yöresinde Vasıflı İşgücü Sorunu ve Çözüm Önerileri Sempozyumu 10-11 Nisan 1990 Şanlıurfa konuşması , İ.İ.B.K.Ya. , Ankara , 1990 , s.81.

2) Hayvancılık , Ormancılık ve Balıkçılık

a/ Hayvancılık

Bölgede projeye birlikte hayvancılığın gelişebilmesi için Master Plan'da önerilen 5 önlem şunlardır.

- 1) Kontrollü otlatmaya yönelik demonstrasyon projeleri derhal başlatılmalıdır. Yemlik hububatın ve yem bitkilerinin sulama koşulları altında yaz rotasyonlarına sokulması yoluyla , yem kaynakları genişletilmelidir. Yüksek verimli sığır ırklarının mevcut olduğu alanlarda yem bitkileri demonstrasyonları yürütülmelidir.
- 2) GAP bölgesi sınırda bulunduğundan salgın hastalıkların kontrolü ve iç ve dış parazitlere karşı periyodik aşılama keskinlikle birlikte ele alınmalıdır.
- 3) Hayvansal ürünlerin pazarlanması geliştirilmelidir. İşlenmiş ürünlerin bileşimi beyaz peynirden taze süt ve yoğurda ; karkas olarak ihracat yerine kesilmiş ve paketlenmiş et ihracatına doğru değiştirilmelidir. Devlete ait işleme tesisleri (EBK , SEK) geliştirilmeli ve özelleştirilmelidir.
- 4) Sürü büyüklüklerini sabit tutarak hayvansal üretimi artırabilmek için , suni ve tabii tohumlama yoluyla ve daha çok suni tohumlamaya ağırlık vererek sığırlarda melezleme teşvik edilmelidir.
- 5) Karışık tarımın teşvik edilmesi için , sığır yetiştiriciliğine yönelik tarımsal krediler , orta büyüklükteki işletmelere kaydırılmalıdır. Ziraat Bankası'nın keçicilik ve koyunculuk kredilerinden , sadece ekili arazisi olmayıp yalnızca keçi ve koyun yetiştiren aileler yararlanmalıdır.

b/ Ormancılık

Ormancılık alanında alınması tavsiye edilen önlemler şunlardır.

- 1) Çiftçilere seçilmiş ağaç türlerinin fideleri sağlanarak , fidanlık uygulamaları ve baltalık amanaajmanı konularında yayım hizmetleri sunularak ve odun üretiminin pazarlama ve ekonomik yönleri açıklanarak , işletme bazında ağaç yetiştirilmesi teşvik edilmelidir.
- 2) 6831 sayılı Ormancılık Yasasının ve 1987'de yürürlüğe giren yeni ağaçlandırma Yönetmeliğinin sağladığı teşvik olanaklarıyla fidan/fide üretimi için özel işletmeler desteklenmelidir.

c/ Balıkçılık

Balıkçılık alanında ise , belirlenen bir kuruluş tarafından tesis edilecek ve yönetilecek , araştırma/eğitim faaliyeti yapacak , balıkçılık araç ve metodlarını geliştirecek ve kuluçka , yavru üretim olanakları ile teçhiz edilmiş , dağıtım ve pazarlama sistemini kapsayan bir içsular balıkçılık merkezi kurulması önerilmektedir.

3) Sanayi

Bölgede kamu tarafından gerçekleştirilecek yatırımları , özel sektör yatırımlarının izlememesi durumunda bölgenin kalkınması tam anlamıyla gerçekleşmeyecektir (119). özel sektör , sınıai yatırımlar dışında haberleşme , turizm gibi alanlarda da yatırım şansına sahiptir (120).

a/ imalat Sanayi

imalat sanayiinde alınması önerilen kurumsal önlemler 4 maddede toplanmıştır.

- 1) istekli yatırımcılara , genel yatırım olanakları , pazarlama fırsatları ve mevcut destek hizmetleri , daha özel olarak da yeni üretim yöntemleri/teknolojileri ve yeni sanayilerin kurulmasını etkileyen diğer faktörler konularında teknik yol göstericilik sağlanmalıdır. Bu alandaki DPT girişimlerinin yanısıra , Küçük Sanayi Geliştirme Teşkilatı'nın (KÜSGET) verdiği teknik eğitim , bütün GAP bölgesi illerini kapsayacak şekilde genişletilmelidir.

-----
(119) Nuh KUŞÇULU , "You Can't Expect The State To do Everything " , iCOC DERGİSİ , S.21 , 1987 , s.30.

(120) Bilge ERENGÜL , "GAP Objectives and Strategies" , iCOC DERGİSİ , S.25 , 1989 , s.24.

1990 yılı itibarıyla GAP bölgesi illerinde 2816 işyeri ihtiva eden 7 adet Küçük Sanayi Sitesi hizmete açılmıştır. Bu iller ; Diyarbakır , Gaziantep ve Şanlıurfa'dır. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın 1990 Yılı Yatırım Programı'nda 4766 işyerini içeren 17 Küçük Sanayi Sitesi bulunmaktadır (Adıyaman (1) , Batman (1) , Diyarbakır (4) , Gaziantep (5) , Mardin (2) , Sirt (1) , Şanlıurfa (3)). GAP bölgesinde hizmete açılan Küçük Sanayi Siteleri önceki yıllarda Türkiye genelinde yapılanlara göre yüzde 6 dolayında iken 1990 yılında bu oran yüzde 9'a yükselmiştir.

GAP bölgesinde bugüne kadar sadece Gaziantep'te 1 adet Organize Sanayi Bölgesi yapılmış ve 1983 yılında hizmete girmiştir. Yıllık yatırım Programları'nda bölgede 1990 yılında 2 adet Organize Sanayi Bölgesi (Gaziantep ve Mardin) ,1991 yılında 7 adet Organize Sanayi Bölgesi (Adıyaman , Batman , Diyarbakır , Gaziantep , Sirt ve Şanlıurfa) projesi bulunmaktadır. Böylece gerçekleştirilen Organize Sanayi Bölgeleri önceki yıllarda Türkiye genelinde gerçekleştirilenlere göre yüzde 6 iken , 1990 yılında yüzde 11'e ve 1991 yılında yüzde 18'e ulaşmış olmaktadır (121).

- 2) Hem bölgedeki kalkınma bankalarının şube sayıları , hem de Bölgenin toplam dağıtılan krediler içindeki payı , özel imalat yatırımlarının hızla artan taleplerini karşılayacak şekilde artırılmalıdır. Yabancı sermaye yatırımları ortak girişimler , yap-işlet-devret veya doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak desteklenmeli , yatırım olanakları , mevcut teşvik sistemleri , Türk ortaklarının tanıtılması ve diğer ilgili konularda yabancı sermayeye bilgi sağlanmalıdır.
- 3) Yerel yönetimlere kamu ve özel sektör kuruluşlarının işbirliği ile teknik konularda rehberlik yapabilecek , kredi bulmada yardım edebilecek , yabancı sermayenin katılımını cazıplandıracak , tanıtım faaliyetlerinde danışmanlık hizmetini verebilecek bir özel sektör firmasıyla anlaşılmalıdır.
- 4) Potansiyel yerli girişimciler saptanmalı , fizibilite öncesi örnek araştırmalar hazırlanmalı ve ilgili tüm girişimci adayları yeni yatırım fırsatlarına başvurmaya davet edilmelidir. Genel sınıflı proje yönetim ve uzmanlık konuları da dahil olmak üzere , gerektiğinde her sanayi dalı için eğitim verilmelidir.

---

(121) Sedat BACAK , "GAP Yöresinde Küçük ve Orta ölçekli Sanayi Alt-yapısı ile İlgili Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca Yapılan Çalışmalar", GAP ve Sanayi Sempozyumu 16-17 Ekim 1990 Şanlıurfa sunulan tebliğ , s.4-5.

Gerçekleştirilecek bir Mekansal Gelişme Planlaması ile sanayilerin yerleşim yerlerinin birleşmesinden ayrı olarak bölge kentlerinin herbirinin sanayi bölgesi , işletme kooperatifleri , teşvik unsurları , kredi imkânları , bunların getireceği ilave altyapı hizmetleri , nüfus ve istihdam durumu gibi bu planın ayrılmaz unsurları analitik olarak incelenecek ve ortaya konacaktır. Böyle bir çalışma sonucu;

- GAP Sanayi Konumu Analizi ,
- GAP Bölge Faaliyetlerini Konumlandırma Raporu ,
- GAP Bölgesi Endüstri Yerleşme Politikası ,
- GAP Bölgesi Yatırım Rehberi , hazırlanmış olacaktır (122).

b/ Madencilik

Madencilik alanında ise , varolan maden yatakları ve sondaj sonuçlarının , özel sektörün kolayca yararlanabileceği bir biçimde döküman haline getirilmesi ve bunun maden yatakları temel haritalarını hazırlamaya yönelik kapsamlı bir arazi çalışmasının bir parçası olarak yapılabileceği önerilmektedir.

4) Turizm

Turizm konusunda alınması tavsiye edilen önlemler şunlardır.

- 1) Kültür ve Turizm Bakanlığı ile yerel ve yabancı turizm şirketlerinin işbirliğiyle , bir turizm kaynakları envanteri hazırlanmalıdır. Bu kaynakların kapsamlı bir incelemesi gerçekleştirilmeli , tarihi kalıntıların restorasyonu için bir eylem programını da içeren , geniş bir yölgösterici çerçeve oluşturulmalıdır.
- 2) Otel işletmeciliği ve servisi , tur düzenleyicileri ve seyahat acentaları için gerekli turizm personeli , Kültür ve Turizm Bakanlığı ile TURSAB tarafından eğitilmelidir.

5) Ticaret

Ticaret alanında alınması önerilen önlemler 5 maddede toplanmıştır.

---

(122) Atilla ERİŞ , "GAP Bölgesinde Sanayi Yer Seçimi ve Altyapı Planlama", GAZİANTEP SANAYİCİLER DERNEĞİ DERGİSİ , Y.1 , S.2 , Mart 1991 , s.15.

- 1) Türkiye Halk Bankası'nın (THB) olmadığı alt-bölgesel merkezlerde , banka şubeleri ve mali danışmanlık büroları kurulmalıdır.
- 2) Banka/finans kuruluşları ve otel/restoran hizmetleri personeli için , görev başında uygulamalı eğitim programları teşvik edilmeli ve desteklenmelidir.
- 3) Uzun vadede , birkaçı uluslararası ticarete de uzmanlaşmış olan , daha fazla ticaret merkezi kurulmasına ihtiyaç duyulacaktır.

6) Altyapı

Altyapı olarak , fiziksel ve toplumsal altyapı konularında GAP Master Plan'ında önerilen önlemler şöyledir.

a/ Su Kaynakları

Su kaynakları konusunda alınması tavsiye edilen önlemler şunlardır.

- 1) Sulama suyunun yönetimi ve kullanımını akılcı ve verimli biçimde gerçekleştirebilmek için sulama birliklerinin kurulması gerekmektedir. Pilot bir proje kapsamında , küçük çiftçilerin yoğunlukta olduğu ve/veya arazi toplulaştırmasının ve dağıtımın tamamlandığı bölgelerde örnek çiftlikler kurulmalı , çiftçiler sulama faaliyetlerini ve yönetimini yürütecek icracı bir kuruluşun bünyesinde organize edilmelidir. Yeni bir su fiyat sistemi ve sulama teknolojileri böyle bir kurum aracılığıyla denenebilir.
- 2) Su ve toprak kaynaklarının değerlendirilmesini yürüten değişik icracı kuruluşların faaliyetleri "havza amenaajmanı" kavramı ile yürütülmelidir.

b/ Ulaşım

Ulaşım altyapısı ile ilgili olarak alınması önerilen önlemler 4 maddede toplanmıştır.

- 1) GAP Projesine ilişkin olarak karayolu taşımacılığında ortaya çıkacak olan somut ihtiyaçların belirlenmesi için , en yakın zamanda aşağıdaki önlemler alınmalıdır.
  - i) Çıkış-varış noktaları ve öncelikli karayolları üzerindeki trafik talebi araştırmasının tamamlanması ,
  - ii) Atatürk baraj gölü geçişinin karşılaştırmalı fizibilite etüdünün yapılması ve
  - iii) Kırık kalkınma aksı boyunca stratejik önemdeki sanayilerin altyapı ve hizmet kullanım ihtiyaçlarını saptamak için bir koridor çalışması.

- 2) Demiryollarının rolünü açıklığa kavuşturmak ve mevcut sistemi iyileştirmek amacıyla , hem fiziksel tesislerin iyileştirilmesi, hem de işletme sorunlarını geliştirme imkanlarına duyulan ihtiyaçları kapsayan geniş çaplı bir araştırma yapılmalıdır.
- 3) Konteyner taşımacılığın uluslararası ve yerli düzeyde benimsenmesi gözönüne alınarak , bölge dışındaki limanların yeni bir değerlendirilmesi gerçekleştirilmelidir.
- 4) Bütün bu önlemleri etkili bir şekilde uygulayabilmek için bir Bölgesel ulaştırma araştırması yapılmalı , bu araştırma , alternatif ulaştırma biçimleri arasında tercihleri ve yükün dağılımını , yerel havaalanlarının iyileştirilmesini ve yerel uçak servislerinin tesisi de dahil olmak üzere havacılık ihtiyaçlarını ve yerel ihtiyaçlara yönelik boru hatları kurulmasını kapsamalıdır.

c/ Toplumsal Altyapı

Toplumsal altyapı ile ilgili alınması tavsiye edilen önlemler şunlardır.

- 1) GAP bölgesi ile ulusal ortalama arasındaki hizmet düzeyi farkının daraltılması için , Devlet bütçesinden daha adil bir payın ayrılması yoluyla , eğitim ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine birinci öncelik verilmelidir.
- 2) Yaygın eğitim teşvik edilmeli , verilecek dersler , hedef nüfus ve tesis ihtiyaçları konularında , yaygın eğitimin bölgenin ihtiyaçlarına cevap verebilmesine yönelik çalışma yapılmalıdır.
- 3) Önemli bir yüksek öğretim/araştırma kuruluşu tesis edilmeli , burada , sulama teknolojileri , Ortadoğu ticareti ve politikası gibi konular lisanüstü eğitime sunulmalıdır. Bu kuruluş , uluslararası bir saygınlığı amaçlamalı , uluslararası araştırma enstitüleri ve bağışçı kuruluşlarla temas kurmalıdır.

7) Kent Sektörü

Kent sektörü konusunda alınması gerekli görülen önlemler Master Plan'da şöyle belirtilmektedir.

- 1) Yerel yönetim gelirlerinin çok artırılmasına ihtiyaç vardır ve aşağıdaki önlemler gözönüne alınmalıdır ;
  - i) Genel bütçeden sağlanan parasal destek arttırılmalı; GAP bölgesindeki özel kentsel projeler için tahsis edilmelidir.
  - ii) Belediyelere özel faiz indirimli borçlar sağlanmalıdır ;
  - iii) Kısa vadeli birikmiş borçlar konsolide edilip , yeni bir takvime bağlanmalıdır ;
  - iv) Belediyelere ait fonlar , bu fonların GAP projelerinde , her an kullanılmaya hazır olabilmesi için , ayrı hesaplarda toplanmalıdır. Bu fonlar , bütçe dışı başka fonlarla takviye edilmelidir ;

- v) Yerel yönetimler , aktiflerinin yeniden değerlendirilmesi çabalarında mümkün olduğu kadar etkili olmaya ; borçları için yeterli karşılık sağlamaya ve yeni gelir kaynakları bulmaya yönlendirilmelidir.
- 2) Belediyeler kendi projelerini hazırlamaları doğrultusunda teşvik edilmelidir. Bunun için dışarıdan profesyonel yardım alabilmeli , veya iller Bankası'na başvurmalıdırlar.
- 3) Belediyeler maliyetin geri ödenmesi ile ilgili tedbirleri uygulamaya teşvik edilmelidirler. Bunun sağlanması için , İmar Yasası ve Belediye Gelirleri Yasası en uygun ilkeler zincirini oluşturmaktadır.
- 4) Önemli kent merkezlerinin planlanması , aşağıdaki ilkelerin ışığı altında geliştirmelidir :
- i) Bu plan , yalnızca tesisler ve arazi kullanımına ilişkin fiziksel bir plan olmakla kalmayıp : GAP Master Planı tarafından ortaya konan bölgesel kalkınma çerçevesi içinde kentsel kalkınmanın sosyo-ekonomik çerçevesini belirlemelidir. Kentsel gelişmenin amaçları ve temel stratejisi saptanmalıdır.
- ii) Kentsel gelişme planı gerçekçi ve uygulanabilir olmalıdır. Maliyet tahminleri ve uygulamanın safhalandırılması planda yer almalı ; insan , finansman ve diğer kaynak ihtiyaçları , program formülasyonu sürecinde , her bir kaynağın değerlendirilebilmesi açısından dikkatle tartılmalıdır.
- iii) Kentsel gelişme planı , özel sektör kaynaklarını da devreye sokmalı ve özel sektör faaliyetlerine yol gösterici önlemleri formüle etmelidir. Bu önlemler , arazi kullanımının kontrolünü , kullanıcı bedellerini , çevresel düzenlemeleri , inşaat yasalarını ve diğer önlemleri kapsayacaktır. Bu önlemlerin , planın resmi olarak kabul edilmesiyle birlikte kurumsallaşmasına ihtiyaç vardır.
- iv) Kentsel planlama için temel verilerin toplanması , düzenlenmesi ve kentsel gelişme planlarının güncelleştirilmesine yönelik yöntemler ortaya konmalıdır.

F. DEĞERLENDİRME

GAP , gerek Güneydoğu Anadolu Bölgesi , gerekse Türkiye için büyük önemi olan entegre bir bölgesel kalkınma projesidir. Bu öneme bağlı olarak da projenin sonuçları , uygulandığı bölge ve Türkiye'nin büyüme hedeflerini yakından ilgilendirmektedir.

1990 yılında ortalama olarak günde 5 milyar TL'nin harcandığı , 1991 yılında ise 7-8 milyar TL'lik günlük harcamanın yapılmasının gerektiği tahmin edilen GAP için , 1990 yılı sonu itibarıyla harcanan toplam para 17 trilyon TL'dir. Henüz üretime geçmemiş bir proje için kullanılan böylesine büyük kaynakların , Türkiye'de son yıllarda yaşanan yüksek enflasyonun nedenlerinden birisi olduğu belirtil-

mektedir. Fakat , proje başarı ile tamamlanıp hayata geçirildiğinde, sağlanacak faydalar çok daha büyük olacaktır.

GAP , bölgesel kalkınma yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde ; bölgesel kalkınma politikasının temel ilkelerinden olan 'sosyal kârlılık ilkesi'nin , yukarıda anılan somut rakamlarla gösterildiği gibi , gözönüne alındığı anlaşılmaktadır. Temel ilkelerden ikincisi olan 'kalkınma kutbu ilkesi'nin de , çalışmanın önceki bölümlerinde ayrıntılı olarak incelenen ve sözkonusu her ilin yerel özelliklere bağlı kalarak en az birer kalkınma kutbunun oluşturulması suretiyle , gerçekleştirileceği söylenebilir. Fakat projenin asıl merkezinin Şanlıurfa olması benimsenmiştir. Üçüncü temel ilke olan 'halkın katılımı ilkesi'nin de gerek bölge halkının proje hakkında ayrıntılı olarak bilgilendirilmesi için çalışmaların yapılması gerekse GAP koordinasyonunda bölge oda ve birliklerinin de yer alması suretiyle , gerçekleştirildiği söylenebilir. Fakat halkın proje ile ilgili kararların alınması aşamasında , demokratik katılımlarına daha çok imkân tanınması yararlı olacaktır. Buna en güzel örnek , Dicle havzasında gerçekleştirilecek olan Ilisu barajı nedeniyle , önemli tarihi eserleri içeren Hasankeyf alanını sular altında bırakmamak için , bölge halkının istekleri doğrultusunda projede bazı teknik düzenlemeler yapılması olabilir.

Projenin uygulanmasında , bölgesel kalkınma politikasının temel ilkelerine sadık kalındığı söylenebilir.

Projenin , bölgesel kalkınma politikasının amaçlarından olan 'ülke nüfusunun bölgelerarası dengeli dağılımının sağlanması' ve 'ülkenin bütün bölgelerinin ekonomik ve sosyal kalkınmalarının sağlanması' amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik olduğu açıktır. Nitekim , elde edilen ilk sonuçlara göre bölgede 1985-1990 döneminde gerçekleşen nüfus artış oranı , ülke nüfus artış oranından daha yüksek olmuştur. Bu artış , öngörülen hedefleri dahi birkaç puan aşmıştır.

Bölgesel kalkınma politikasının araçlarından olan 'ekonomik faaliyetleri özendirici teşviklerin getirilmesi' konusunda ; Gaziantep dışında bölge illeri Kalkınmada öncelikli Yörelere kapsamında olup , bu illerde yatırım yapacak müteşebbislere çeşitli teşvikler sağlanmaktadır. Projenin uygulanmaya başlanması ile birlikte yatırımcıların da bu bölgeye ilgisi artmıştır. Örnek olarak , 1990 yılında bölgeye yönelik olarak verilen yatırım teşvikleri toplamı , bir önceki yıla oranla yüzde 180'lik bir artış göstermiştir. Ayrıca , yabancı sermaye de bölgeye yönelik yatırımlar gerçekleştirme çabasındadır(123).

Araçlardan ikincisi olan 'kalkınma için kamunun yatırım yapması' konusunda , GAP projesi için söylenebilecek olan , bölge kalkınmasına yönelik kamu kesimi yatırımlarının çok büyük oranlarda olduğudur. Araçlardan sonuncusu olan 'kalkınma sorununu çözebilecek uyumlu bir yönetim örgütünün oluşturulması' konusunda ise , Başbakanlık'a bağlı olarak faaliyet gösterecek olan GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin kurulmuş olması ve koordinasyon görevini üstlenmesinin yararlı olduğu söylenebilir.

GAP'ta bölgesel kalkınma stratejisi olarak 'büyümeye dayalı bölgesel kalkınma stratejisi ' benimsenmiştir. Bu stratejinin doğal sonucu olarak , bölgenin geri kalmışlığı giderileceğinden , 'eşitliğe dayalı bölgesel kalkınma stratejisi'de gerçekleştirilmiş olacaktır (124).

GAP bölgesi için bugüne kadar "bölgesel kalkınma" amacına yönelik olarak hazırlanan dört çalışma göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi , 1976 yılında o zamanki Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı'nca yaptırılmış olan kısaca "GÜNDAP" diye bilinen 8 ciltlik projedir. Bu projede , başta tarım ve tarıma dayalı sektörler olmak üzere sanayi ve hizmetler sektörü bir bütün olarak ele alınmıştır.

1980 tarihini taşıyan ikinci çalışma , DSI tarafından hazırlanan "Güneydoğu Anadolu Projesi"dir. Bu çalışma daha çok Dicle ve Fırat üzerinde yapılacak barajlar hakkında teknik bilgi ve tarım açısından ürün deseni bilgisi vermektedir (125).

Üçüncü çalışma , 1985 yılında TÜBİTAK Tarım ve Ormancılık Grubu tarafından hazırlanan "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Entegre Bölge Kırsal Kalkınması Yaklaşımı" isimli çalışmadır (126).

En son olarak hazırlanan ve öncekilere göre en ayrıntılı olan çalışma ise DPT tarafından Nippon Koei Co.Ltd. ve Yüksel Proje A.Ş. Ortak Girişimi'ne hazırlattırılan Nisan 1989 tarihli "Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması"dır. Bu çalışmanın , fiyat revizyonları içeren ikinci baskısı Haziran 1990'da yayınlanmıştır.

(124) ERKAN , s.212.

(125) _____ , Güneydoğu Anadolu Projesi , Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı DSI Genel Müdürlüğü Etüt ve Plan Dairesi Başkanlığı Ya. , Ankara , 1980.

(126) Necmi SÖNMEZ - Ali BALABAN - Mehmet KARADENİZ , Güneydoğu Anadolu Projesi ve Entegre Bölge Kırsal Kalkınması Yaklaşımı , TÜBİTAK Ya. , Ankara , 1985.

GAP Master Planı'nda belirlenen hedeflere ulaşılması için uygulanacak modelin tespiti amacıyla açılan "Kalkınan GAP'ı Planlama İhalesi"ni , 6 Mart 1991 tarihinde Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ve Priva Danışmanlık Hizmetleri Şirketi'nin oluşturduğu ortak girişim kazanmıştır. Bu ortak girişim , öncelikle Türkiye'de 1950 yılından bugüne kadar uygulanmakta olan bölgesel ekonomik kalkındırma projelerini ve uygulamalarını , daha sonra da dünyada bölgesel kalkınma için uygulanan ekonomik modelleri ve uygulama sonuçlarını araştırıcaktır.

Yaptığımız bu çalışmada GAP Master Plan bölgesel kalkınma yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Fakat , Master Plan'da ; bir yıl gibi kısa sayılabilecek bir sürede hazırlanmış olması , input-output tekniğinin kalkınma problemlerinin çözümünde kullanılmış olmaması , çok amaçlı bir görünüm arzemesi ve nihayet DPT bünyesinde bu planı hazırlamaya ehil uzmanlar varken , planın yabancı ortağı da olan bir ortak girişime ihaleyle hazırlanmış olması (127) yönlerinden eleştirilmektedir.

Ulusal kalkınma planlarına oranla hazırlanması bazı yönlerden daha zor olan bölgesel kalkınma planları , şüphesiz ki bazı hataları da içerebilecektir. Fakat planın uygulanması aşamasında tespit edilen hatalar , dinamik bir karar alma organının varlığı sayesinde giderilebilecektir.

GAP'ta da projenin başarıya ulaşabilmesi , yönetim örgütünün çok iyi koordine edilmiş ve ortaya çıkan yeni durumlarda karar alabilecek bir yapıda olmasına bağlıdır. Bu anlamda yeni ortaya çıkan bir gelişme , projenin planlanmasından çok sonraları sulanması kararlaştırılan Bozova alanının , Atatürk Barajı'ndan ovaya doğru açılacak "Yazlıca Tüneli" ile Harran Ovası ile aynı sürede sulanacak olmasıdır (128).

Bölgeye gelecek kamu ve özel sektör yatırımlarını destekleyecek gereksiz bürokrasinin önlenmesi ve nitelikli idari personelin temini de önem taşımaktadır (129).

-----
(127) Uçkun GERAY , "GAP ve Kaybolan Yıllar", MİLLİYET GAZETESİ , 17-18 Ekim 1990.

(128) HÜRRIYET GAZETESİ , 25 Şubat 1991.

(129) Ali İhsan BAĞIŞ , GAP ve Bölgesel Kalkınma Konferansı konuşması.

Eğitim konusu da , bölgede kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesi açısından büyük önem taşıtmaktadır. Bölgede eğitim seviyesi ülke ortalamasına göre çok düşüktür. 1984 yılı verilerine göre, bölgede erkeklerin yüzde 38,6'sı , kadınların ise yüzde 75,5'i okur-yazar değlidir (130). Eğitim düzeyinin yükseltilmesi ; tarımsal alanlarda sulamanın benimsenmesi ve yeni üretim tekniklerine uyum sağlanması açısından zorunlu olduğu kadar (131), sanayi alanında istihdamda iyileşme sağlanabilmesi için de gerekecek teknik elemanların yetiştirilmesi açısından gereklidir (132).

Projenin başarıyla uygulanabilmesi için , GAP konusunda yöre halkının yeterince bilgilendirilmesinin (Sosyal Demir Atma Teorisi) yanısıra , GAP yöresindeki işle kelerin şimdiden güçlendirilmesi ve yatırım alanlarının belirlenmesi de (Ekonomik Demir Atma Teorisi) nem taşıtmaktadır (133).

GAP gibi büyük çaplı bir projede , çalışmaların verimli olabilmesi için ; bir bilgi akım sisteminin kurulup işletilmesi de önem taşıtmaktadır. Bu amaçla oluşturulacak GAP Bilgi Akım Sistemi içerisinde yer alacak olan "GAP idaresi Durum Takip Sistemi" aracılığıyla GAP projeleri yakından izlenecek , darboğazlar belirlenip , sorunların zm için ilgili bakanlıklar nezdinde gerekli girişimlerde bulunabilecektir (134). Ayrıca bölgedeki gelişmelere destek verecek "Ekonomik Kalkınma Ajansı"nın kurulması da faydalı olacaktır.

Sonuçta GAP'ın ; bölgenin enerji kaynaklarının yanısıra zengin toprak ve su kaynaklarını da değerlendiren tarıma dayalı bir bölgesel kalkınmayı hedeflediği söylenebilir. Tarımsal rnlerin ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinin üretimi ve bunların ihracatı ile başlayacak bölgesel kalkınmanın zaman içinde bölgenin kaynaklarını değerlendiren bir sınaı yapıyı gerçekleştirmesi amaçlanmaktadır.

-
- (130) Bülent AÇMA , "GAP Merceğinden Güneydoğu Anadolu'ya Bakış" , İSTANBUL TİCARET GAZETESİ , 3 şubat 1989.
- (131) Neslihan GÖKDEMİR , "GAP'ın Geleceği Tartışılıyor". DÜNYA EKONOMİ - POLİTİKA GAZETESİ , 18 Ekim 1990.
- (132) Nejat ERK , "GAP Projesi ve istihdam" , İ.İ.B.K.DERGİSİ S.14 , 1990 , s.17.
- (133) Veysi SEViğ , "GAP zerine Notlar" GAP'TA DİYARBAKIR DERGİSİ S.6 , Haziran 1990 , s.5.
- (134) zgr YEĞENOĞLU , "GAP İstatistik Bilgi Akımı içinde Sanayi İstatistiklerinin Yeri" , GAP ve Sanayi Sempozyumu 16-17 Ekim 1990 şanlıurfa sunulan tebliğ , s.22-23.

Ülkemizin şu andaki mevcut tarımsal üretimi , mevcut nüfusunun gıda ihtiyacını büyük ölçüde karşılayabildiğine göre , bölgede tarımsal üretimde ortaya çıkacak büyük artışların önemli bir kısmının ihraç edilmesi gerekecektir. İşte bu çalışma da , GAP ile ortaya çıkacak bu tarımsal artışın ihraç edilebilme imkanlarını araştırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın izleyen bölümleri , bu imkanları araştırmaya yönelik olmaktadır.

B ö l ü m 2

G A P B Ö L G E S İ T A R I M İ N İ N T Ü R K İ Y E T A R I M İ N A K A T K İ S İ

I- GAP BÖLGESİ TARIMININ MEVCUT DURUMU

Tarımsal üretimde en önemli iki girdi olan , toprak ve su kaynakları yönünden zengin bir potansiyele sahip bulunan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bu potansiyeli GAP ile değerlendirilecektir. GAP bölgesi tarımı hakkında tam bir fikir sahibi olabilmek için , GAP bölgesi tarımının mevcut durumunu ortaya koyduktan sonra , proje tamamlandığında bölge tarımının ulaşacağı boyutları görmek , karşılaştırma yapabilmek açısından faydalı olacaktır.

Güneydoğu Anadolu Projesi uygulanmaya başlamadan önceki yıllara ait (1985 ve izleyen yıllar) veriler , GAP bölgesinin mevcut durumunu gösteren veriler olarak kabul edilmektedir. Söz konusu yıllara ait verilere göre , GAP bölgesindeki tarım sektörü katma değerinin bölgenin toplam katma değeri içindeki payının yüzde 38,5 olduğu görülmektedir(Tablo 4). Yine aynı yıl verilerine göre , bölge tarımının Türkiye tarımı içindeki yaratılan katma değer yönünden payının ise yüzde 8,9 olduğu izlenmektedir(Tablo 5). Diğer sektörler yönünden Türkiye ekonomisi içindeki payları ise daha küçüktür (sanayi için yüzde 2,0 , hizmetler için yüzde 3,6).

Görüldüğü gibi , GAP bölgesinin büyük sektörü , ilkel tarım şartları geçerli olmasına rağmen , tarım sektörüdür. Bölge halkının temel geçim kaynağı da tarımla ilgili faaliyetler olmaktadır(135).

A. TARIMSAL ARAZI KULLANIMI VE ARAZI MÜLKİYETİ

1) Tarımsal Arazi Kullanımı

GAP bölgesinin toplam 7,3 milyon hektarlık yüzölçümünün halen yüzde 42,2'sine karşılık gelen 3,1 milyon hektarlık bölümünde tarım yapılmaktadır. Ülke ortalamasının yüzde 36 olduğu gözönüne alındığında(136) , GAP bölgesi ekilebilir arazi yönünden oransal olarak şanslı bir yapıya sahip olduğu farkedilir.

Fakat , bölge topraklarında bazı problemlili alanlar mevcuttur. Bu alanların problemleri ; erozyon , taşlık ve çoraklık problemlileridir. Bu tür problemlili tarım alanlarının daha verimli hale getirilebilmesi için , ileriye yönelik arazi ıslah çalışmalarının yapılması zorunludur(137).

(Tablo 17)'den görüleceği gibi , GAP bölgesi arazilerinin günümüzde yüzde 85,3'ünü kuru tarım arazileri oluştururken , sadece yüzde 3,9'unu sulanan tarım arazileri teşkil etmekte ve geriye kalan yüzde 10,8'lik kısmı da bağ , bahçe ve diğer alanlar oluşturmaktadır.

Proje başlangıcında , kuru tarım arazilerinin yaklaşık yüzde 97'si ya ürün-nadan-ürün şeklinde bir rotasyona dayalı olarak , ya da nadas yerine mercimek veya nohut ekimi yoluyla işlenmektedir. Nadasa bırakılan arazilerin toplam ekili araziler içerisindeki oranı 1985 yılında yüzde 11 iken , 1986 yılında yüzde 9,5'e düşmüştür(138).

(135) AÇMA , "GAP Merceğinden ...".

(136) _____ , GAP Alanında Tarım Ürünleri Pazarlama Yapısı ve Geliştirilmesi , Çukurova Üniversitesi GAP Ya.No: 33 , Adana , 1990 , s.111.

(137) Alaettin TAYSUN , "Güneydoğu Anadolu'da Toprak Korunumu Sorunları ve Alınması Gereken Önlemler", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No: 49 , (Der.Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.309-311.

(138) _____ , GAP Master Plan Çalışması , Nippon Koei Co. Ltd. -Yüksel Proje A.Ş. Ortak Girişimi , C.3 , DPT Yayını , Ankara , Nisan 1989 , s.1.

T A B L O (17)

GAP BÖLGESİ MEVCUT ARAZİ KULLANIMI

<u>ARAZİ KULLANIMI</u>	<u>TOPLAM ARAZİ (ha)</u>	<u>TOPLAMDAKİ PAYI (%)</u>	<u>ALT GRUPLARDAKİ PAYLARI (%)</u>
İşlenen Arazî	3081170	42,2	100,0
-Kuru tarım arazisi	2628703		85,3
-Sulanan alan	120740		3,9
-Bağ , bahçe	251627		8,2
-özel ürünler	80074		2,6
Çayır - Mera	2427229	33,2	100,0
-Çayır	587		0,0
-Mera	2426642		100,0
Orman ve Fundalık	1493327	20,5	100,0
-Orman	60401		4,0
-Fundalık	1432926		96,0
Yerleşim Alanları	25561	0,4	100,0
Diğerleri	268334	3,7	100,0
TOPLAM *	7295624	100,0	

* Su yüzeyleri dahil edilmemiştir.

Kaynak: TOPRAKSU Genel Müdürlüğü , Türkiye Arazî Varlığı , 1978.

2) Tarımsal Arazî Mülkiyeti

GAP bölgesindeki arazileri ; Hükümete ait (hazine) araziler , özel mülkiyetli araziler ve köy topluluklarına ait araziler olmak üzere üç bölüme ayırmak mümkündür. Hazine arazileri de , ormanlık ve çalılık araziler , bir kısım mer'a araziler , özel kuruluşlara kiralanen bazı tarımsal araziler ile devlet çiftlikleri ve benzerlerinin kullanımına bırakılan arazilerden meydana gelmektedir. Bölgede hazine arazileri toplamı 360 bin hektardır(139).

Bölgede kadastro ve arazi sahipliğinin sağlam bir yapıya kavuşturulması için çalışmalar sürdürülmektedir. Bölge köylerindeki kadastro çalışmalarının yaklaşık yüzde 60 kadarının tamamlanmış olmasına rağmen , arazi anlaşmazlıkları henüz halledilememiştir. 1990 yılı sonu itibariyle , arazi anlaşmazlığı konulu 120 bin dosya mahkemelerde çözüm beklemektedir(140).

(139) Ahmet SAYLAN , "GAP'ta Toprak İnsan İlişkilerinde Mevcut Durum ve Uygulamaları", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu 4-5 Ekim 1989 Şanlıurfa , Ziraat Bankası Ya. , Ankara , 1990 , s.137.

(140) Ali İhsan BAGIŞ , GAP ve Bölgesel Kalkınma Konferansı'ndaki konuşması.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi , ülkemizde birkaç defa teşebbüs edilen Toprak Reformu çalışmalarının uygulanma alanı olması ile de ilginç bir özellik göstermektedir. Şanlıurfa İli , Mülga 1757 Sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu gereğince 1 Kasım 1973 tarihinde ve 3083 Sayılı Sulama alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Yasası gereğince 16 Haziran 1986 tarihinde uygulamaya bölgesi olarak ilan edilmiştir.

1757 Sayılı Kanun çerçevesinde 169 bin hektar tarım arazisi kamulaştırılmış , bu arazinin yaklaşık 1/8 kadarı dağıtılmış , geriye kalan kısım ise ilgili kanunun iptali sebebiyle dağıtılamamıştır. 3083 Sayılı Kanun , dağıtılacak arazi miktarlarını III. sınıf arazide Kuruda 200 , Suluda 60 dekara yükselttiğinden , sahibine bırakılacak arazi miktarı da bunun 10 katı olduğundan , 1757 Sayılı Kanun'a göre kamulaştırılan bir miktar arazinin (86 bin hektar) eski sahiplerine iadesi gerekmiştir(141).

1990 yılı sonu itibariyle , bölgede 754 çiftçi ailesine 1.000 hektar tarım arazisi dağıtılmış , 2.000 çiftçi ailesine de hazineye ait olan 20,7 bin hektar tarım arazisinin dağıtılması ile ilgili çalışmalar sürdürülmektedir.

3) Tarımsal İşletme Büyüklükleri ve Çiftlik Sistemleri

GAP bölgesinde tarımsal işletme büyüklüklerinin dağılımının gösterildiği (Tablo 18) incelendiğinde , proje başlangıcında bölgede topraksız olup da tarımla uğraşan ailelerin oranının ortalama olarak yüzde 40 kadar olduğu , 1-5 hektar arazisi olan ailelerin oranının da yüzde 40 civarında olduğu , 5-20 hektar arasında toprağı olan ailelerin yaklaşık olarak yüzde 15 kadar olduğu , 20-50 hektarlık tarım arazisi olanların oranının yüzde 4 kadar olduğu , 50-100 hektar toprağı olan ailelerin yüzde 1 oranında olduğu ve 100 hektarın üzerinde tarım arazisine sahip ailelerin oranının ise yüzde 0,5 kadar olduğu görülmektedir.

-----
(141) Ersin ÖZBEY , "GAP Üzerine Diyaloglar - 9 (Metin KUMAL ile Yapılan Söyleşi)" , TOK DERGİSİ , S.55 , Eylül 1990 , s.40-41.

T A B L O (18)

GAP BÖLGESİ MEVCUT TARIMSAL İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİ

İşletme büyüklüğü (ha)	İşletme Büyüklüklerinin Dağılımı					
	ADİYAMAN	DIYARBAKIR	GAZİANTEP	MARDİN	SİİRT	Ş.URFA
Topraksız	21,2	45,1	28,6	41,3	44,6	42,1
1-5	58,3	41,3	37,4	46,7	46,6	26,8
5-20	16,7	10,3	27,1	9,6	7,2	23,4
20-50	2,8	2,1	6,5	1,6	1,0	5,1
50-100	0,7	0,7	0,1	0,5	0,5	1,9
100- +	0,3	0,5	0,3	0,3	0,1	0,7

Kaynak: Toprak İskan Genel Müdürlüğü.

Bölge halkına dahil ailelerin yüzde 80 gibi büyük bir kısmının ya hiç topraksız ya da 1-5 hektar arası tarım arazisi olan ailelerden oluştuğu , özetle söylebenilir.

Ailelere ait arazilerin çok parçalı olması da ayrıca dikkati çekmektedir. Mevcut duruma göre , arazilerin yüzde 4'ü 1 parça , yüzde 22'si 2-3 parça , yüzde 24'ü 4-5 parça , yüzde 23'ü 6-9 parça ve yüzde 27'si 10 ve daha fazla parçadan meydana gelmektedir(142).

Arazi parçalanması ; işçilik masraflarının artmasına , makina veriminin düşmesine , tarımsal mekanizasyonun gelişmemesi , arazinin etkin kullanılmasına ve sonuçta birim alan başına tarımsal verimin , dolayısıyla toplam tarımsal üretimin artmasına neden olmaktadır(143). Ülkemizde yıldan yıla artan arazi parçalanmasının sebepleri olarak , miras hukuku , tarım sektöründeki nüfusun başka sektör- lere yeterince kaydırılamaması , toprakların denetimsiz alım satımı, kamulaştırma ve mer'aların parçalanması gösterilmektedir(144).

Bölgede mevcut çiftlik sistemlerini gösteren (Tablo 19)'u in- celediğimizde , tarımla uğraşan çiftçilerin sadece yüzde 9'unun yal- nız bitkisel üretim yaptıklarını , geriye kalan yüzde 91'lik kısmı oluşturan çiftçilerin ise hem bitkisel üretim , hem de hayvancılık yapan karma tarım faaliyetleri ile uğraştıklarını görmekteyiz.

(142) SAYLAN , s.29.

(143) Bahri ÇEVİK , "Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Arazi Toplulaş- tırmasının Yeri , Önemi ve Sorunları", GAP 1. Urfa-Harran Kal- kınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No: 49 , (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara ,1988 , s.158.

(144) ŞEHİRLİOĞLU , s.130-131.

T A B L O (19)

GAP BÖLGESİ MEVCUT ÇİFTLİK SİSTEMLERİ

İLLER	Yalnız Bitkisel Üretim Yapan Çiftlikler		Bitkisel Üretim ve Hayvancılık Yapan Çiftlikler		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Adıyaman	2213	7,3	28055	92,7	30268	100
Diyarbakır	1669	4,0	40267	96,0	41936	100
Gaziantep	3933	12,3	27902	87,7	31835	100
Mardin	4239	10,0	37622	90,0	41861	100
Sırt	2056	8,7	21639	91,3	23695	100
Şanlıurfa	3922	12,5	27333	87,5	31255	100
Toplam	18032	9,0	182818	91,0	200850	100

Kaynak: DSI , GAP Semineri Notları.

B. ÜRÜN DESENİ VE BİTKİSEL ÜRETİM

1) Ürün Deseni

GAP bölgesindeki mevcut ürün deseni , yüzde 72,3 gibi büyük bir oranla , buğday başta olmak üzere , hububat ağırlıklı bir yapı göstermektedir(Tablo 20). Geriye kalan kısmı ise , pamuk , antepfıstığı , sebze , bağ gibi ürünler ile nadas bırakılan araziler oluşturmaktadır. Bölgede ürün yoğunluğu , önemli miktarlarda (yüzde 9,5 gibi) arazinin nadas bırakılması nedeniyle , yüzde 90,5 civarındadır.

Bölgede hasadı yapılan bitkisel ürünlerin , birim alan başına verimleri Türkiye ortalamasına göre düşüktür. Bu verim düşüklüğünde en önemli faktör bölgede yağışın az , buna karşılık sıcaklığın yüksek olmasıdır(145)

(145) İbrahim GENÇ , "GAP Alanında Tahıl Tarımı ve Sorunları " , GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Meslekî Ya.No: 49 ,(Der. Ali İhsan BAĞIŞ), Ankara, 1988 , s.48.

T A B L O (20)

GAP BÖLGESİ MEVCUT ÜRÜN DESENİ , VERİMLER VE ÜRETİM MİKTARI

ÜRÜNLER	ALAN (ha)	VERİM (kg/ha)	ÜRETİM (TON)	TOPLAM ALANDAKİ PAYI (%)
Buğday	1048598	1795	1882000	33,9
Arpa	570781	1878	1071800	18,5
Pirinç	3089	1845	5700	0,1
Mısır	2960	4459	13200	0,1
Nohut	86929	1350	117400	2,8
Mercimek	519524	1244	646300	16,8
Baklagiller	3392	1222	4146	0,1-
Pamuk	95127	2080	177125	2,8
Ayçiçeği	6398	938	6000	0,2
Şeker Pancarı	310	26452	8200	0,0
Susam	57223	327	18700	1,9
Tütün	13499	1133	15300	0,4
Sebzeler	67670		1119100	2,2
Kaba Yem	1472			0,0
Antep Fıstığı	148084	187	27700	4,8
Üzüm	141629	4620	654400	4,6
Diğerleri	32740			1,1
Kuru Soğan	3981	19171	76320	0,1
Patates	247	15380	3799	0,0
Darı	3896	1537	5992	0,1
Nadas	294012			9,5
Toplam Alan	3091561			100,0
Ürün Yoğunluğu				90,5

Kaynak : DiE , Tarımsal Yapı ve Üretim , 1986
(Yayın Tarihi , 1988)

İller itibariyle GAP bölgesinde mevcut ürün desenini (Tablo 21)'den incelediğimizde , Adıyaman ilinde en çok alan kaplayan ilk üç bitkisel ürünün sırasıyla buğday , arpa ve antepfıstığı , Diyarbakır ilinde yine sırasıyla buğday , arpa ve mercimek , Gaziantep ilinde buğday , arpa ve antepfıstığı , Mardin ilinde ise buğday , arpa ve mercimek olduğunu görürüz.

T A B L O (21)
GAP BÖLGESİ İLLER İTİBARIYLA MEVCUT ÜRÜN DESENİ (ha)

ÜRÜNLER	İLLER					
	Adıyaman	D.Bakır	G.Antep	Mardin	Sirt	Ş.Urfa
Buğday	93825	246924	100737	162280	82240	362592
Arpa	52203	141008	62963	67668	26450	220489
Mısır	1393	858	407	-	-	308
Pirinç	128	1562	-	292	214	893
Nohut	19470	22714	22362	12187	1676	8520
Mercimek	25772	109060	39851	151099	33320	160422
Pamuk	3594	22125	12860	13827	2505	30216
Susam	3850	4115	1189	262	118	47689
Şeker Pancarı	169	54	87	-	-	-
Ayçiçeği	-	6164	-	-	-	-
Tütün	7579	1369	45	78	4428	234
Kuru Soğan	327	926	1309	472	596	351
Patates	15	75	5	152	-	-
Antepfıstığı	36375	2450	61515	3362	6234	38148
Üzüm	14641	22262	51538	25745	7710	19733
Sebzeler	3964	17943	8365	120	74	124
Nadas	7630	91195	1600	34000	22800	136787
Toplam	270935	690804	364833	471444	188365	1102506

Kaynak: DiE , Tarımsal Yapı ve Üretim , 1986

2) Bitkisel Üretim

GAP bölgesi mevcut bitkisel üretim düzeyleri incelendiğinde , bölgenin bazı tarımsal ürünler açısından ulusal üretimin önemli bir bölümünü , örneğin antepfıstığının yüzde 92'sini , mercimeğin yüzde 76'sını , susamın yüzde 41'ini , sorgum ve darının yüzde 39'unu , narın yüzde 28'ini , üzümün yüzde 22'sini , nohutun yüzde 19'unu , arpanın yüzde 15'ini ve buğdayın yüzde 10'unu sağladığı görülmektedir(Tablo 22).

T A B L O (22)

GAP BÖLGESİNİN TARIMSAL ÜRETİMDEKİ MEVCUT PAYLARI

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>TÜRKİYE ÜRETİMİ (Ton)</u>	<u>BÖLGE ÜRETİMİ (Ton)</u>	<u>BÖLGENİN PAYI (%)</u>
Buğday	19000000	1882000	9,9
Arpa	7000000	1071800	15,3
Mısır	2300000	13200	0,6
Pirinç	165000	5700	3,5
Nohut	630000	117400	18,6
Mercimek	850000	646300	76,0
Fig	170000	100	0,1
Burçak	16000	1300	8,1
Pamuk	1346800	177125	13,2
Susam	45000	18700	41,6
Sorgum Darı	15000	5900	39,3
Fasulye	170000	2700	1,6
Şeker Pancarı	10662346	8200	0,1
Ayçiçeği	940000	6000	0,6
Tütün	170000	15300	9,0
Antep Fıstığı	30000	27700	92,3
Nar	35000	9900	28,3
Üzüm	3000000	654400	21,8
İncir	370000	8200	2,2
Zeytin	1010000	38600	3,8
Kayısı	300000	5800	1,9
Erik	172000	5300	3,1
Sebzeler	14823000	1119100	7,5
Süt	6192024	409394	6,6
Et	677428	65267	9,6

Kaynak : Tarımsal Yapı ve Üretim , 1986.

C. HAYVANCILIK

1) Hayvan Sayıları

GAP bölgesindeki mevcut hayvan varlığı (Tablo 23)'de gösterilmiştir. Bölgede yoğun olarak yetiştirilen hayvan türleri yerli keçi ve koyun olmaktadır. Bölgede mevcut yerli keçi sayısı 2,2 milyon adet olup , Türkiye toplamının yüzde 19,3'ünü oluşturmaktadır. Bölgede yetiştirilen koyun sayısı da yaklaşık 5 milyon olup , ülke toplamı içersindeki payı yüzde 11,7 olmaktadır.

Bölgede keçi ve koyun yetiştiriciliğinin ağır basması , bölgenin sosyo-kültürel geçmişi , iklim şartları ve göçer-konar hayvan yetiştiriciliğinin geçerli olmasının sonuçlarıdır.

Bölgede yetiştirilen diğer hayvanların ülke toplamı içindeki payları şöyledir ; tiftik keçileri yüzde 8,8 , sığırlar yüzde 6,5 , mandalar yüzde 2,7 , tavuklar yüzde 6,1 , hindiler yüzde 12,8 ve arı kovanları yüzde 3,1. Ayrıca bunlara ek olarak , büyük sayıda at(ülke toplamının yüzde 12,7'si) , katır(yüzde 17,7) ve eşek (yüzde 11,3) de yük hayvanı olarak kullanılmaktadır.

T A B L O (23)

GAP BÖLGESİ MEVCUT HAYVAN VARLIĞI

	Bölge Toplamı	Bölgenin Ülkedeki Payı (%)	Türkiye Toplamı
Koyun	5010632	11,7	42791144
Keçi	2152512	19,3	11158634
Tiftik Keçisi	189571	8,8	2163056
Sığır	830706	6,5	12695293
Manda	14977	2,7	554331
Tavuk	3538471	6,1	58039000
Hindi	411926	12,8	3207000
Arı Kovanı	80264	3,1	2586971

Kaynak: Tarım Orman Köyişleri Bakanlığı , 1986.

2) Hayvansal Üretim

a/ Kırmızı Et Üretimi

GAP bölgesinde mevcut kırmızı et üretiminin verildiği (Tablo 24) incelendiğinde , bölgede yıllık kırmızı et üretimi toplamının 65.267 ton olduğu görülür.

Bölgede en çok kırmızı et sağlanan hayvanlar , koyun (toplamin yüzde 57,8'i) , sığır (yüzde 22,6) ve keçi (yüzde 17,6) olmaktadır. Bölgenin en fazla kırmızı et üretimi gerçekleştirilen illeri ise Diyarbakır (bölge toplamının yüzde 22,4'ü) , Şanlıurfa (yüzde 21,9) ve Mardin (yüzde 19,3) olmaktadır.

T A B L O (24)

GAP BÖLGESİ MEVCUT KIRMIZI ET ÜRETİMİ (1987)
(Birim : Ton/Yıl)

	KOYUN	KEÇİ	TİF.KEÇİSİ	SIGIR	MANDA	TOPLAM	PAYI(%)
Bölge Top.	37729	11518	949	14762	309	65267	100,0
Payı (%)	57,8	17,6	1,5	22,6	0,5	100,0	

Kaynak : Master Plan , C.3.

Hayvansal üretimde önemli bir girdi olan yem konusunda bölgede faaliyet gösteren fabrika sayısı 7 tanedir. Mevcut yem talebini şu anda karşılayabilen bu fabrikaların üretimleri , proje gerçekleştirildiğinde yetersiz kalacak ve yeni yem fabrikalarının kurulması gerekecektir(146).

T A B L O (25)

GAP BÖLGESİ MEVCUT BEYAZ ET VE YUMURTA ÜRETİMİ

ÜRÜN CİNSİ	BÖLGE TOPLAMI
Tavuk + Hindi Sayısı (adet)	6995517
Beyaz et (Toplam - Ton)	11016
Yumurta Üretimi (toplam - Ton)	19185
Yumurta Üretimi (Bin Adet)	351485

Kaynak : GAP Master Plan , S.3.

b/ Beyaz Et ve Yumurta Üretimi

(Tablo 25)'den görüleceği gibi , bölgede mevcut yıllık beyaz et üretimi toplamı , 8.700 tonu tavuk ve 2.300 tonu hindi eti olmak üzere 11.000 tondur.

Yıllık yumurta üretimi ise , 338 bin tavuk , 13,5 bin hindi yumurtası olmak üzere toplam 351 bin adet ve ağırlık olarak buna karşılık gelen 19,2 bin ton'dur.

Bölgenin en fazla et ve yumurta üreten illeri Diyarbakır , Şanlıurfa ve Mardin'dir.

c/ Süt Üretimi

GAP bölgesinde mevcut süt üretimi (Tablo 26)'da gösterilmiştir. Değişik hayvan ırklarına göre , ortalama süt verimleri de değişiklik gösterebilmektedir. GAP bölgesinin yıllık mevcut süt üretiminin 409 bin ton kadar olduğu tahmin edilmektedir. Bölgedeki süt üretiminin önemli bir kısmı (yüzde 75-80 kadarı) , üretici çiftçiler tarafından tüketilmekte , kalanı ise pazara arz edilmektedir.

T A B L O (26)

GAP BÖLGESİ MEVCUT SÜT ÜRETİMİ (1987)
(Birim: Ton/Yıl)

İLLER	TOPLAM SÜT ÜRETİMİ	PAYI (%)
Adıyaman	42293	10,3
Diyarbakır	100846	24,6
Gaziantep	58312	14,2
Mardin	65850	16,1
Siirt	52134	12,7
Şanlıurfa	89959	22,0
Bölge Toplamı	409394	100,0

Kaynak : GAP Master Plan , C.3.

Bölgede hayvan varlıklarına bağlı olarak en fazla süt üretimi gerçekleştirilen iller yine Diyarbakır (bölge toplamının yüzde 24,6 sı) , Şanlıurfa (yüzde 22) ve Mardin'dir (yüzde 16,1).

d/ Yün , Kıl ve Tiftik Üretimi

GAP bölgesinde yıllık mevcut yün üretimi 9.270 ton , kıl üretimi 1.260 ton ve mohair üretimi de 322 ton'dur. En fazla yün üreten GAP illeri Şanlıurfa , Mardin ve Diyarbakır , en fazla kıl üreten iller Siirt , Mardin ve Gaziantep , en fazla mohair üreten iller de Mardin ve Siirt olmaktadır(Tablo 27).

T A B L O (27)

GAP BÖLGESİ YÜN , TIFTIK VE KIL ÜRETİMİ (1987)

İLLER	YÜN ÜRETİM (Ton)	KIL ÜRETİM (Ton)	MOHAİR ÜRETİM (Ton)
Adıyaman	596	122	-
Diyarbakır	1660	199	-
Gaziantep	1238	209	-
Mardin	1805	235	253
Sirt	1419	325	69
Şanlıurfa	2552	170	-
Toplam	9270	1260	322

Kaynak: Master Plan , C.3.

e/ Bal ve Balmumu Üretimi

GAP bölgesinde mevcut bal üretimi , genellikle modern olmayan şartlarda gerçekleştirilmektedir. (Tablo 28)'den görüleceği gibi , bölgenin yıllık mevcut bal üretimi 383 ton , balmumu üretimi ise 27 ton'dur. Bölgenin en fazla bal üreten illeri , Adıyaman , Gaziantep ve Mardin'dir.

T A B L O (28)

GAP BÖLGESİ MEVCUT BAL VE BALMUMU ÜRETİMİ (1987)

ÜRÜN CİNSİ	BÖLGE TOPLAMI
Kovan Sayısı	
Eski Tip	69.833
Modern Tip	10.477
Bal Üretimi (kg)	382.887
Balmumu Üretimi (kg)	26.730

Kaynak : Master Plan , C.3.

D. ORMANCILIK

1) Mevcut Orman Kaynakları

a/ Orman Alanları

GAP bölgesinin 73 bin km²'lik toplam yüzölçümünün 15 bin km² lik kısmı , yani yüzde 20'si orman ve çalılıklarla kaplıdır. Ülke genelinde yüzde 30 olan bu oran , bölge için hayli düşük seviyededir.

Bölgedeki orman ve fundalık alanlar , ülkenin toplam orman ve fundalık alanlarının yüzde 6,4 gibi çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Bölgenin gerçek orman alanı yüzölçümü ise sadece 604 km² dir.

b/ Orman Kaynakları

Bölgedeki orman kaynakları konusunda yapılan incelemelerde , bu kaynakların kalitesinin yıldan yıla düştüğü belirlenmiştir. En son araştırmalar , enerji ormanlarının (funda ve çalılıklar) yüzde 60-90'ının düşük kaliteli olduğunu göstermektedir. Bu durum , bölgede odun veriminin giderek azalması ve erozyonun artması anlamına gelmektedir(147).

Orman kaynaklarının giderek azalmasının başlıca nedenleri ise, yaygın otlatma , yakacak odun kesiminin kanunsuz bir şekilde yürütülmesi ve tarımsal arazileri genişletme çabalarıdır.

2) Mevcut Orman Ürünleri Arz ve Talebi

a/ Yakacak Odun Arz ve Talebi

Bölgenin mevcut yakacak odun talebinin , yılda yaklaşık 1,5 milyon ton olduğu , Orman Genel Müdürlüğü tarafından tahmin edilmektedir. Oysa , bölgenin mevcut yakacak odun veriminin yılda 679,5 ton olduğu hesaplanmaktadır. Yani bölge , odun ihtiyacının yüzde 47 sini kendi orman kaynaklarından karşılayabilmekte , kalan kısmını da bölge dışından temin etmektedir.

b/ Sınai Kereste Arz ve Talebi

Bölgenin mevcut sınai kereste ihtiyacının yılda 170 bin metreküp olduğu , buna karşılık bölgede mevcut orman kaynaklarından sağlanabilen sınai kereste toplamının 43 bin metreküp olduğu gözönüne alındığında , bölgenin sınai kereste yönünden kendine yeterlilik oranının yüzde 25 olduğu anlaşılır.

-----
(147) Yusuf İzzettin TAPÇI , "Çölden Vaha Yaratılırken Şanlıurfa'da Ormancilık", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No: 49 , (Der. Ali İhsan BAĞIS) , Ankara , 1988 , s.424-425.

E. BALIKÇILIK

GAP bölgesinde balıkçılık faaliyetleri , nehir ve göletlerde gerçekleştirilen tatlısu balıkçılığıdır. Ülkemizin tatlısu balıkları üretimi , ulusal balık üretimimizin yüzde 8'lik bir kısmını oluşturmaktadır. GAP bölgesi üretimi ise tatlısu balığı üretimimizin yüzde 2'lik bir kısmını oluşturmaktadır.

Projenin tamamlanmasıyla birlikte , ortaya çıkacak baraj göllerinde yoğun olarak gerçekleştirilecek olan tatlısu balıkçılığının , şu andaki bölge üretimi görüldüğü gibi çok düşük seviyelerdir.

T A B L O (29)

GAP BÖLGESİ MEVCUT TATLISU BALIK ÜRETİMİ (1986)

BALIK CİNSİ	(Birim: kg)		
	GAP BÖLGESİ	DİĞER İLLER	ÜLKE
Toplam (kg)	398310	42456120	43354930
Payı	2,07	97,93	100,00
Nüfus (1985)	4303567	46350891	50664458
Kişi başına tüketim (kg)	0,21	0,92	0,86

Not: 1980 ve 1984 yılları tatlısu balık üretimi 805 ve 1515 ton olarak gerçekleşmiştir.

Kaynak: Balıkçılık İstatistik Yıllığı , 1986.

F. TARIMLA İLGİLİ DİĞER YAPILARDA MEVCUT DURUM

1) Tarımsal Mekanizasyon

a/ Tarımda Makinalaşma Seviyeleri

GAP bölgesindeki mevcut traktör ve diğer makina/ekipman sayılarının verildiği (Tablo 30) incelendiğinde , bölgede mevcut tarımsal mekanizasyon düzeyinin çok yetersiz olduğu görülmektedir(148). Tarımsal mekanizasyonun düşük seviyede olmasının temel nedeni , bölgede mevcut kuru tarım sisteminde , sulu tarım sistemine oranla yüksek seviyede mekanizasyona ihtiyaç duyulmasıdır. Düşük seviyedeki mevcut tarımsal mekanizasyonun diğer sebepleri ise , parçalı arazi sahipliği ve çiftçilerin tarımsal kredi alma konusunda karşılaştıkları güçlüklerdir.

(148) Yusuf ZEREN , "Urfa-Harran Ovası Mekanizasyon Düzeyi , Sorunları ve Önerileri", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa, TZDK Mesleki Ya.No: 49 , (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.580.

T A B L O (30)

GAP BÖLGESİNDE MEVCUT TARIMSAL ALET VE EKİPMAN SAYILARI(1986)

MAKİNE VE GEREÇ	BÖLGE	TÜRKİYE	BÖLGE PAYI(%)
Traktör	27559	583974	4,7
Biçer döğeri	614	13615	4,5
Mibzer-Ekim Makinesi	11073	228447	4,8
Kültüvatör	16775	217821	7,7
Çapa makinesi	1773	85822	2,1
Pulluk	28389	670359	4,2
Gübre dağıtıcısı	5386	120802	4,5
Çayır biçme makinesi	862	33651	2,6
Harman makinesi	3488	117986	3,0
Pulvarizatör	9449	194442	4,9
Motopomp	9387	161795	5,8
Römork	23825	525791	4,5
Karasaban	94013	706324	13,3
Hayvan Pulluğu	3558	654181	0,5

Kaynak : Tarımsal Yapı ve Üretim , 1986.

Tarımsal mekanizasyon düzeyinin ölçülmesinde en yaygın olarak kullanılan ölçütler , belirli bir alana düşen traktör miktarı veya bir traktöre düşen tarım alanıdır. Bu ölçütlere göre ; mevcut durumda Türkiye'de ortalama 1.000 hektara 24,4 traktör düşerken , GAP bölgesinde 8,9 traktör düşmekte , diğer taraftan Türkiye'de bir traktöre 41 hektar tarım arazisi düşerken , GAP bölgesinde 111,8 hektar arazi düşmektedir. Bu ölçütler de bize , ülke ortalamasına göre GAP bölgesinde tarımsal mekanizasyonun düşük seviyelerde olduğunu açıkça göstermektedir.

b/ Tarım Makinaları Üretim imkanları

Daha önce de belirtildiği gibi , bölgede TZDK'nun Şanlıurfa'da tarımsal makina ve ekipman üreten büyük kapasiteli bir fabrikası mevcuttur. Halen kapasitesinin çok altında üretim yapan bu fabrikanın , projenin olgunlaşmasıyla birlikte ihtiyaç duyulacak tarımsal alet ve makinaları üretmesi mümkündür.

Ayrıca bölgede , tarım makinalarının üretildiği atölyeler özellikle Gaziantep , Şanlıurfa ve Diyarbakır'da mevcuttur. Ancak , ülke genelinde yaygın olan organize traktör ve makine kiralama hizmetlerine GAP bölgesinde pek rastlanmamaktadır.

2) Tarımsal Üretim ve Katma Değer

a/ Bitkisel Üretim ve Verim

GAP bölgesinde halen 3 milyon hektarlık arazide tarım yapılmaktadır. Bitkisel üretimde en çok alan kaplayan ürünler ; 1,1 milyon hektarla buğday , 587 bin hektarla arpa , 408 bin hektarla nohut ve 145 bin hektarla antepfıstığı'dır. En fazla üretimi gerçekleştiren bitkisel ürünler ise ; 1,7 milyon ton ile buğday , 1,1 milyon ton ile arpa , 1,1 milyon ton ile diğer sebzeler ve 699 bin ton ile üzüm'dür.

Bölgede mevcut bitkisel ürün verimi , şeker pancarı , patetes ve kuru soğan gibi köklü bitkilerdeki olağan verim yüksekliği dışında , üzümde 4,95 ton/ha , mısırdaki 2,32 ton/ha , fasulyede 1,98 ton/ha ve pamukta 1,89 ton/ha şeklinde en yüksek verimler olmaktadır.

T A B L O (31)

GAP BÖLGESİNDE MEVCUT BİTKİSEL ÜRETİM VE VERİM (1985)

ÜRÜN	İŞLENEN ARAZİ (HA)	ÜRETİM (TON)	VERİM (Ton/ha)
Buğday	1109500	1748800	1,58
Arpa	587500	1103800	1,88
Mısır	3600	8300	2,32
Pirinç	3600	6400	1,78
Darı	4000	6400	1,61
Bezelye	62300	69800	1,12
Nohut	408000	464700	1,13
Koca	600	400	0,72
Fiğ	3100	3600	1,16
Fasulye	1000	2000	1,98
Pamuk	85000	160600	1,89
Susam	48400	18300	0,38
Ayçiçeği	5300	5500	1,04
Tütün	12500	16200	1,30
Şeker Pancarı	200	6300	26,87
Patetes	300	4600	16,84
Kuru Soğan	4500	75100	16,81
Antepfıstığı	144800	33000	0,23
Üzüm	141000	698600	4,95
Domates	70000	192700	-
Diğer Sebzeler		1092100	-
Yem Bitkileri	2700	-	-
Diğerleri	36000	-	-
Nadas	347600	-	-
Toplam	3081200	-	-

Kaynak : Tarımsal Yapı ve Üretim , 1985.

(Yayın Tarihi : 1987)

(Tablo 31)'de diğer bitkisel ürünlerin mevcut verimleri de gösterilmektedir. Bu verim düzeylerinin , bölgede şu anda büyük ölçüde geçerli olan kuru tarım tekniği verimleri olduğu gözönünde bulundurulmalıdır.

b/ Tarımsal Üretimde Katma Değer

GAP bölgesinde mevcut tarımsal katma değer toplamı 1.467 milyar TL'dir. Bölgedeki tarımsal katma değerın yüzde 72,8'lik önemli bir kısmını bitkisel üretim , yüzde 24,9'unu hayvancılık faaliyetleri ve geriye kalan yüzde 2,3'ünü de balıkçılık , orman ürünleri v.s. oluşturmaktadır(Tablo 32).

T A B L O (32)

GAP BÖLGESİ MEVCUT TARIMSAL KATMA DEĞER TAHMİNLERİ (1985)

SEKTÖR	KATMA DEĞER (milyar TL)	(%) PAYI
Bitkisel üretim	1068,1	72,8
Hayvancılık	365,8	24,9
Balıkçılık ,orman ürünleri vs.	33,2	2,3
Toplam	1467,1	100,0

Kaynak: Tablo (33) ve Tablo (34).

Bitkisel üretimde en fazla birim katma değer sağlayan ürünler; patates , domates , diğer sebzeler , üzüm ve fasulye'dir. En çok toplam katma değer sağlayan bitkisel ürünler ise ; üzüm , nohut , antepfıstığı , diğer sebzeler ve buğday'dır(Tablo 33).

Hayvansal üretimde en fazla üretim değeri sağlanan ürünler ise ; kırmızı et , süt , çiftlik gübresi , yün ve beyaz et'dir. Gayrisafi üretim değerine 0,55'lik genel katma değer oranı uygulanarak bulunan , 366 milyar TL tutarında hayvancılık katma değeri mevcuttur(Tablo 34).

T A B L O (33)

GAP BÖLGESİ MEVCUT BİTKİSEL ÜRÜN KATMA DEĞERLERİ (1985)

ÜRÜN	BİRİM KATMA DEĞER (bin TL/ha)	TOPLAM KATMADEĞER (milyar TL)
Buğday	57,2	63,5
Arpa	54,9	32,3
Mısır	160,2	0,6
Pirinç	811,8	5,0
Darı	143,9	1,6
Nohut	539,4	231,0
Fasulye	1728,6	1,7
Pamuk	542,6	46,1
Susam	400,9	19,6
Ayçiçeği	256,6	1,4
Patates	4645,4	1,4
Antepfıstığı	822,0	121,7
Üzüm	2051,0	290,4
Domates	4367,6	54,6
Diğer sebzeler	2065,8	118,6
Diğer	600,0	78,6
Toplam		1068,1

Kaynak: GAP Master Plan , C.3.

T A B L O (34)

GAP BÖLGESİ MEVCUT HAYVANCILIK ÜRETİMİ VE KATMA DEĞERLERİ (1985)

ÜRÜN	ÜRETİM (bin ton)	FİYAT (bin TL/kg)	ÜRETİM DEĞERİ (milyar TL)	KATMA DEĞER ORANI	KATMA DEĞER PAYI (milyar TL)
Kırmızı Et	62,94	2,90	182,53		
Beyaz Et	12,72	1,80	22,90		
Süt	394,79	0,45	177,65		
Yumurta	18,50	1,00	18,50		
Yün	8,94	2,80	25,03		
Tiftik	0,31	9,95	3,07		
Kıl	1,04	1,08	1,12		
Ham Deri			12,00		
Bağırsak			1,00		
Çiftlik Güb. 1187179		0,01	118,72		
Kesilmiş Hay. Derileri			8,10		
Envanter					
Değişikliği			94,50		
Toplam			665,13	0,55	365,82

Kaynak : GAP Master Plan , C.3.

3) Destekleme Sistemleri

a/ Tarımsal Yayım

GAP bölgesindeki tarımsal yayım çalışmaları T.O.K.B.'nin Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü'ne bağlı Çiftçi Eğitim ve Yayım Şubesi yayım elemanları tarafından yürütülmektedir. Ayrıca , bölge illerinde TYUP-1 ve TYUAP-2 isimli Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projeleri yürütülmektedir.

Tarımsal yayım faaliyetlerinde görevli elemanlar , sorumlu oldukları köylerdeki seçilmiş çiftçiler aracılığıyla hizmet götürmektedirler. Ayrıca bu elemanlar , tarım ve hayvan sağlığı yüksek okulları mezunları tarafından da desteklenmektedir.

b/ Bitkisel Üretimde Girdi Arzı

Ülkemizde son yıllara kadar TMO , TZDK , TKK , TSK , ve Tarım İşletmeleri Genel Müdürlükleri gibi kamu kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirilen tohum üretimi ve dağıtımı işinde artık özel sektör de devreye girmiştir. Bölgede faaliyet gösteren Ceylanpınar Tarım İşletmesi'nin tohum ve fide üretimi işlevinin boyutları bölgeyle sınırlı kalmayıp , ulusal düzeydedir.

Bölgede mevcut buğday ve arpa tohumluğu dağıtımı ile ihtiyacı, karşılaştırmalı olarak (Tablo 35)'de gösterilmiştir. Tablo'dan görüldüğü gibi , bölgede bu iki ürünün tohumluk dağıtımının , ihtiyacı karşılamakta çok yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu durumun en önemli sebebi , bölge çiftçilerinin kendi ürünlerini tohumluk olarak kullanmayı tercih etmeleridir. Şeker pancarı ve pamuk dışındaki bitkisel ürünlerin hemen tümünün tohumluk temininde aynı olan bu durum neticesinde , doğal olarak tohum kalitesi düşük olmaktadır.

T A B L O (35)

GAP BÖLGESİ MEVCUT TOHUM DAĞITIMI VE İHTİYACI KARŞILAMA ORANLARI (1984-1985)

	İHTİYAÇ		YILLAR	DAĞITILAN MİKTAR		DAĞITIMIN İHTİYACI KARŞILAMA ORANI(%)	
	Türkiye	GAP		Türkiye	GAP	Türkiye	GAP
Buğday	360000	43493	1984	185877	12700	51	29
			1985	166318	8197	46	19
Arpa	130000	22289	1984	44361	382	34	3
			1985	24434	340	19	2

Kaynak : GAP Master Plan , C.3.

(149) ÖGÜT , "Tarım ...", s.90-91.

Ülkemizde gübre dağıtımı , kamu kuruluşlarının yanısıra özel satış acentaları tarafından da gerçekleştirilmektedir. Gübre üretiminde de aynı durum geçerli olup , gübre kullanımının yaygınlaşması amacıyla devlet tarafından sübvansé edilmektedir. GAP bölgesi ve Türkiye'deki mevcut gübre kullanımına ait veriler (Tablo 36)'da gösterilmektedir.

T A B L O (36)

GAP BÖLGESİ VE TÜRKİYE MEVCUT GÜBRE TÜKETİMİ (1985)
(Birim : Ton)

	AZOTLU	FOSFORLU	POTASLI	TOPLAM
Bölge	382406	218294	1616	602216
Türkiye	4754211	3380754	62883	7197848
GAP Bölgesi				
Payı (%)	8,0	6,5	2,5	7,3

Kaynak : Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı

Zirai mücadele ilaçlarının sağlanması ve dağıtımı ise genellikle özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir. Bölgede halen geçerli olan kuru tarım tekniğinde pek rastlanılmayan zararlıların , projenin tamamlanıp arazilerin sulanmasıyla birlikte yoğunlaşacağı tahmin edilmektedir.

c/ Hayvansal Üretimde Destekler

Hayvansal üretimde bölge çiftçilerine sağlanan destekler tohumlama , hastalık kontrolü ve yem konularında olmaktadır. GAP bölgesinde hayvan ırklarının iyileştirilmesi amacıyla yapılan yapay tohumlama çalışmaları sınırlı kalmıştır. Bunun sebepleri , dağınık yerleşim düzeni , bilgi ve eğitim yetersizliği , özendirme eksikliği ve tesis yetersizliğidir. Bölgede doğal tohumlama uygulaması da sınırlıdır. Bölge çiftçileri genellikle ineklerini , soyu belirgin olmayan boğalarla birarada barındırmaktadırlar. Damızlık hayvanların dağılımı ırklara göre (Tablo 37)'de verilmiştir.

T A B L O (37)

GAP BÖLGESİ MEVCUT DAMIZLIK HAYVAN DAGILIMI VE PROJEKSİYONLAR

YIL	Saf Kan Toplamı	Melez Toplamı	Yerli Irklar Toplamı	Genel Toplam
1986	13226	32577	784903	830786
1989	14229	34800	310224	359850
1994	17379	39948	860988	918810
1999	21145	350291	683439	1947875
2004	27357	840991	286832	1154480
2009	50507	1142420	91978	1284900

Saf Kan , Melez ve Süt Sığıncı Damızlık Hayvan Programı 1989 yılında başlamıştır.

Kaynak : GAP Master Plan C. 3.

Bölgede görülen hayvan hastalıklarının hızla yayılmasında en önemli faktör , Irak ve Suriye sınırlarını dahi dikkate almayan göçebe hareketleridir. TOKB'nin gerçekleştirdiği koruyucu aşılama çalışmaları , hastalıkların yayılmasını şimdilik kontrol altına almış durumdadır.

Hayvan yemi üretimi gerçekleştiren bölgedeki fabrikaların sayısı halen 8 adettir. Bu fabrikaların yıllık toplam yem üretimi 108 bin ton'dur. Bölgedeki yem bitkileri üretimi mevcut toplamı ise 5,4 milyon ton'dur (Tablo 38).

T A B L O (38)

GAP BÖLGESİ MEVCUT KABA YEM ÜRETİMİ (1987) (Birim: Ton)

Yem Türü	Bölge Toplamı	
	(%)	
Tabii yem	1054459	19,5
Yeşil ot	19355	0,4
Sap , saman , kavuz	3591287	56,3
Nadas alanı	73477	1,4
Anız	72732	1,3
Kök ve Yumruğu Bit.	570	0,0
Sebze artıkları	434002	8,0
Bahçe artıkları	144858	2,7
Sanayi artıkları		
TOPLAM	5416618	100,0

Kaynak : TOKB.

4) Pazarlama

Bölgede üretimi gerçekleştirilen gerek bitkisel , gerekse hayvansal ürünlerin bazılarının (arpa , saman , tavuk , yağ gibi) önemli bir kısmı pazara çıkmadan çiftçilerin kendisi tarafından tüketilirken , bazı ürünler de (susam , pamuk , biber , domates , antepfıstığı , koyun , keçi , yapağı gibi) neredeyse tamamen pazar için üretilmektedir. Bazı ürünler ise (buğday , mercimek , üzüm gibi) hem kendi ihtiyaçları için , hem de pazara sunulmak için üretilmektedir(150).

T A B L O (39)

GAP BÖLGESİ TARIMSAL ÜRÜNLERİNİN MEVCUT PAZARLAMA TİPLERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>PAZARLAMA YÖNTEMİ</u>	<u>DEĞERLENDİRME</u>	<u>DEPOLAMA</u>
Buğday	Serbest piyasa	Un , Makarna İrmik	TMO Un değirmeni
Arpa	Serbest piyasa	Yem Fabrikası	TMO yem fab.
Mısır	Serbest piyasa	Yem fabrikası	Yem Fabrikası
Pirinç	Serbest piyasa	Çeltik işleme	TMO
Susam	Serbest piyasa	Tahin	
Şeker pancarı	Serbest piyasa	Şeker fabrikası	
Ayçiçeği	Serbest piyasa	Yağ Fabrikası	Yağ Endüstrisi
Tütün	(TEKEL)	Tütün , Sigara	TEKEL
Antepfıstığı	Serbest piyasa	Sınıflan,paketle	Koop.
Pamuk	Serbest piyasa	Çirçirleme,Dokuma	Koop.
Üzüm	Serbest piyasa,Koop.	Şarap, meyvasuyu	
Süt	Serbest piyasa, SEK Fab., mandıra	Süt Fabrikası,kaşar Mandıra	
Et	Serbest piyasa,EBK	Kesimhane,kasaplık et ürünleri	
Yapağı	Serbest piyasa, TYT	İplik , Tekstil	İplik,tekstil
Tiftik	Serbest piyasa, TYT	İplik , Tekstil	İplik,tekstil
Deri, Postekı	Serbest piyasa Koop.	Tabakçılık , deri işleme	fab.
Canlı hayvan	Serbest piyasa EBK Kesimhane		

EBK - Et ve Balık Kurumu

SEK - Süt Endüstrisi Kurumu

TYT - Türkiye Yapağı Tiftik

Kaynak: GAP Master Plan , C.3.

(150) Turan GÜNEŞ - Rauf ARIKAN - Nurşen ALBAYRAK - Abdi KARACABEY ,
"GAP'ta Tarım Ürünlerinin Pazarlanması Sorunları", GAP 1.
Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa,
TZDK Meslekî Ya.No:49 , (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara ,
1988 , s.502.

a/ Bitkisel Ürünlerde Pazarlama

GAP bölgesinde belli başlı tarımsal ürünlerin pazar türleri ve pazarlama yöntemlerinin verildiği (Tablo 39)'un incelenmesinden görüleceği gibi , tarımsal ürünlerin büyük çoğunluğu yerel pazarlarda serbestçe alınıp satılabilmektedir. Şeker pancarı ve tütün gibi özelliği olan bazı ürünlerin sadece kamu kuruluşları tarafından alımı yapılmaktadır(151).

TMO , tahıllar ve baklagiller açısından destek veren temel kamu kuruluşudur. TMO'nun bölgede halen 421 ton depolama kapasitesine sahip 32 istasyonu mevcuttur. Güneydoğubirlik ve Çukobirlik de çeşitli bitkisel ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması konularında bölge çiftçilerine hizmet veren kuruluşlardır.

Bölgede mevcut tarım ürünlerini işleme ve soğuk muhafaza tesisleri (Tablo 40)'da gösterilmiştir. Bölgede en yoğun tarımsal ürün işleyen tesislerin un değirmenleri , soğuk depo lama tesisleri , pamuk çırçırılama ve pamuk ipliği tesisleri olduğu görülmektedir.

T A B L O (40)

GAP BÖLGESİ MEVCUT TARIMSAL ÜRÜN İŞLEME VE SOĞUK MUHAFAZA TESİSLERİ (1985)

Tesis	Birim	G A P	
		Sayı	Kapasite
Un değirmeni	t/gün	49	3233
İrmik - Makarna	t/gün	5	111858
Yenilebilir Yağ	t/gün	2	15191
Pamuk çırçırılama		21	0
Pamuk ipliği		18	0
Tekstil		3	0
Yün işleme		1	0
Tütün		1	0
Yem fabrikası	t/saat	8	90
Süt fabrikası	t/yıl	5	36000
Kesimhane	büyükbaş/gün	0	900
	küçükbaş/gün	4	7000
Soğuk depolama	ön soğutma/gün	0	11995
	dondurma:t/gün	36	1700
Tarım aletleri ve Ekipman		0	0
		1	0

Kaynak :GAP Master Plan , C. 3.

(151) Atilla ERIŞ , "Main Features of Agriculture in GAP Region",
AGRO-TEKNIK TARIM TEKNOLOJİSİ DERGİSİ , Y.1 , S.1 , Şubat-Mart
1990 . s.44.

b/ Hayvansal Ürünlerde Pazarlama

Bölgede iki tür hayvan pazarı mevcuttur. Bunlardan ilki, belediyelerin gösterdiği yerlerde haftanın belirli günlerinde kurulan geleneksel hayvan pazarları olup, ikincisi TOKB tarafından kurulan ve haftanın her günü açık olan hayvan borsalarıdır.

GAP bölgesinde mevcut Et ve Balık Kurumu ile Süt Endüstrisi Kurumu tesislerinin dökümü (Tablo 41)'de verilmiştir. Bu tesisler genellikle kurulu kapasitelerinin çok altında çalışmaktadırlar. Bölgede et pazarlama işlerinin çok büyük bir kısmı özel sektörde yürütülmektedir. EBK'nın et satışlarındaki payı yüzde 10 civarındadır. Süt ürünlerinin üretimi de büyük ölçüde mandıralar tarafından gerçekleştirilmektedir.

T A B L O (41)

GAP BÖLGESİ MEVCUT HAYVAN ÜRÜNLERİ İŞLEME VE PAZARLAMA TESİSLERİ		
İLLER	EBK (ton/yıl)	TSEK Süt Fabrikası (ton/yıl)
Adıyaman	-	7500
Diyarbakır	96000	6000
Gaziantep	4800	-
Mardin	10650	7500
Sıirt	-	-
Şanlıurfa	7200	6000

Kaynak : EBK , TSEK.

5) İhracat

Tarımsal ürünlerin bölgeden diğer ülkelere ihracı büyük ölçüde Gaziantep ilinden gerçekleşmektedir. Bu durumun nedeni, Gaziantep'in bir sınır ili olmasından çok, ilde ticaret ve tarıma dayalı sanayinin gelişmiş olmasıdır.

Halen bölgeden en fazla ihracatı gerçekleştirilen tarımsal ürünler; canlı hayvan, et, tahıllar, mercimek, nohut, mercimek samanı ve taze sebzelerdir. Tarımsal ürün ihracatları genellikle Ortadoğu ülkelerine yöneliktir.

Bölgenin Ortadoğu ülkelerine olan fiziki yakınlığı, bu bölgeden gerçekleştirilen tarım ürünleri ihracatının büyük bölümünün bu ülkelere yönelik olması sonucunu doğurmaktadır(152).

(152) Hürman OCAKLI, "Southeast Anatolia Project Issues on Agricultural Development", AGRO-TEKNİK TARIM TEKNOLOJİSİ DERGİSİ, Y.1, S. 1, Şubat-Mart 1990, s.57.

Ülkemizin toplam tarım ürünleri ihracatında Ortadoğu ve Körfez ülkelerinin payı son yıllarda yüzde 25'ler civarında gerçekleşmektedir. Ülkemizin tarıma dayalı işlenmiş ürünler ihracatı içerisinde söz konusu ülkelerin payı ise yüzde 35'ler seviyesindedir.

Önemli bir tarım ürünleri ithalatçısı grubu oluşturan bu ülkelerin , tarım ürünleri ithalatlarında Türkiye'nin payı yüzde 3'ler civarındadır. Söz konusu ülkelere en çok tarım ürünleri satan ülkeler ABD , Avustralya ve AT ülkeleridir.

Ülkemizin Ortadoğu'ya yaptığı tarım ürünleri ihracatının yüzde 60 kadarı işlenmemiş ürünlerdir. Batılı ülkelerin bölgeye yaptığı tarım ürünleri ihracatında bu oran ancak yüzde 10-15 kadardır. İşlenen tarımsal ürünlerin , ham ürüne oranla 2-10 kat daha fazla gelir sağladığı gözönüne alınırsa , kaybımız açıkça ortaya çıkacaktır (153).

6) Tarımsal Kredi

Ülkemizde tarımsal girdi temini için kredi veren iki önemli kuruluş Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri'dir. Tarımsal kredilere uygulanan faiz oranları , diğer kredi faizlerine oranla daha düşüktür.

Ziraat Bankası , ülkemizde tarımsal kredi veren tek bankadır. Geniş bir şube ağına sahip olan bu kamu bankasının çiftçilere yönelik kredileri 3 grupta toplanır. Bunlar ; kısa vadeli üretim kredileri , orta vadeli makina-ekipman kredileri ve orta ve uzun vadeli yatırım kredileridir. Bankanın GAP bölgesinde 68 şubesi mevcuttur.

GAP bölgesinde 83 şubesi ile faaliyet gösteren Tarım Kredi Kooperatifleri'nin bir görevi de , çiftçilere kendi kaynaklarından ve Ziraat Bankası kaynaklarından kısa ve orta vadeli kredi vermektedir. Bu kooperatifler , üyelerinin tarımsal girdi ve ekipmanlarını genellikle aynı olarak karşılayıp , kredilendirirler. Ayrıca , hasattan önceki masrafları karşılayabilmeleri için üyelerine avans da verilmektedir.

-----
(153) Osman TEKİNEL , "GAP , Tarımda Uzun Vadeli Üretim ve Ticaret Perspektifi", İSTANBUL İHRACATÇI BİRLİKLERİ BÜLTENİ , Kasım 1990 , s.21.

Bölgede uygulanmakta olan önemli tarımsal kredi projelerinden birisi de Ziraat Bankası kaynaklarını desteklemek amacıyla Dünya Bankası tarafından sağlanan ikinci Tarımsal Projesi'dir. Bu projenin temel amaçları ; nadas alanlarının daraltılması ve ikinci ürün tarımının geliştirilmesidir.

7) Tarımsal Araştırma

Bölgede en önemli uygulamalı tarımsal araştırmaları yapan kuruluş Ceylanpınar Tarım İşletmesi'dir. Bölge şartlarına uygun bitkisel ve hayvansal üretim çalışmaları yapan bu kuruluş , araştırma enstitülerine ve üniversitelere arazi ve tesis de tahsis etmektedir.

Bölgede tarımsal araştırma çabaları yürüten kuruluşlar şunlardır:

- Güneydoğu Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü (Diyarbakır) ,
- Sulama Teknikleri Araştırma Enstitüsü (Akçakale) ,
- Köy Hizmetleri Araştırma Enstitüsü (Şanlıurfa) ,
- Bölge Ziraat Mücadele Araştırma Enstitüsü (Diyarbakır) ,
- Antepfıstığı Araştırma Enstitüsü (Gaziantep) ,
- Meyvecilik Üretim İstasyonu (Kilis) ,
- Bitki üretim istasyonları (8 ayrı yerde) ,
- Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarımsal Araştırma Enstitüsü (Koruklu mevki - Şanlıurfa).

Ayrıca bölgede , çiftçilerin kendi arazilerinin toprak analizlerini yaptırabildikleri ve gübreleme analizlerini alabildikleri 4 adet toprak analiz laboratuvarı da mevcuttur.

8) Teknik Öğretim

Bölgede halen mevcut iki üniversiteden sadece Diyarbakır Dicle Üniversitesi tarım eğitimi vermektedir. Bu üniversitenin Şanlıurfa da bir Ziraat Fakültesi vardır. Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi de bölgeye yönelik birçok araştırma faaliyeti yürütmektedir.

Sirt ve Mardin'deki iki Ziraat Teknik Lisesi ise halen kapalı durumda olup , Sirt'teki okul şu anda ev ekonomisi okulu olarak hizmet vermektedir.

9) Çiftçi Birlikleri

Ülkemizde yasal statüye haiz çiftçi birlikleri sadece Ziraat Odaları ile Ziraat Odaları Birliği'dir. 1957 tarihli Ziraat Odaları Kanunu , her odaya tarımsal yayım , araştırma , girdi sağlama , pazarlama ve çiftçileri destekleyecek diğer çabalarda bulunma yetki ve sorumluluğunu vermiştir.

GAP bölgesindeki Ziraat Odaları'nın birçoğu mali problemler nedeniyle iyi örgütlenmemiş olup , aktif durumda değildir.

II- GAP TAMAMLANDIĞINDA BÖLGE TARIMININ OLASI DURUMU

Hazırlık çalışmaları çok uzun yıllar alan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin , uygulanmaya başlama yılı olarak 1985 yılı kabul edilmiştir. Verilen önceliklere göre , belirli bir sıra ile yapımı gerçekleştirilip devreye sokulan projelerin , tamamının 2005 yılında hizmete girmesi planlanmaktadır.

İçinde bulunduğumuz 1991 yılı itibarıyla GAP'a dahil bazı projeler (Karakaya Barajı , Hancağız Barajı ve Sulaması , Atatürk Barajı gibi) tamamlanmak üzeredir. GAP'ın hayata geçirilmesi konusunda gösterilen tempo , bazı projelerin planlanan tarihlerden daha önce tamamlanmaları sağlanmıştır.

GAP kapsamında gerçekleştirilecek olan yatırımlar sonucunda dahil tarım sektörü bölgede en önemli sektör olma özelliğini sürdürecektir. Fakat , bölge tarım sektörü önemli bir dönüşüm yaşayacak ve bu sektördeki gelişmeler sanayi sektörünün gelişmesine de neden olacaktır(154).

Projenin tamamının bitirilmesiyle bölge tarımının kavuşacağı yeni çehre , projeden önceki yapıdan çok farklı olacaktır. Verimli tarım arazilerinin sulanmasıyla bitkisel üretimde büyük artışlar meydana geleceği gibi , ürün deseninde de değişikliklerin olması kaçınılmazdır. Hayvancılık için daha uygun şartlar meydana getirecek olan proje , hayvansal ürünlerin üretim artışını da beraberinde getirecektir. Projeyle birlikte bölgede ormancılığın da gelişmesi , bir ihtiyaçtan çok zorunluluktur. Projenin öngördüğü barajların tamamlanmasıyla ortaya çıkacak büyük baraj göllerinde tatlısu balıkçılığının gelişmesi de beklenmektedir.

-----
(154) Ayda ERAYDIN , "Güneydoğu Anadolu Projesinin Bölge Yerleşme Düzenine Olan Etkileri " , GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No:49 (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.181.

Master Plan'da bölge tarımının 2005 yılına kadar yıllık ortalama yüzde 4'lük büyümelerle , GSBH'ye katkısının 467 milyar TL'den 3.186 milyar TL'ye çıkması öngörülmektedir.

Sektörler bazındaki verilere göre , şu an için tarım sektörünün aldığı yüzde 71'lik pay düşerek yüzde 49 oranına inecektir. İmalat sanayinde ise yüzde 5'den yüzde 9,5'e ulaşan bir yükselme beklenmektedir. İnşaat sektöründe önemli bir değişiklik beklenmemekte , yüzde 3'lük payın yüzde 4'e çıkması yeterli görülmektedir. Hizmetler sektöründe ise yüzde 21'den yüzde 37,5'e çıkan bir artış söz konusudur(155).

Bölgenin sahip olduğu toprak , su ve iklim kaynaklarından oluşan uygun ortam sayesinde yılda en az 2-3 defa ürün alınması mümkün olup , ileri teknoloji ve üstün genetik materyalin kullanılması durumunda tarımsal üretim değerinin proje öncesine göre 10-60 kat artırılmasının mümkün olduğu ifade edilmektedir(156).

Şu anda tarımsal üretim yönünden kendi kendini besleyebilen ülkemizde , GAP'ın tamamlanmasıyla ortaya çıkacak tarımsal ürün fazlasını değerlendirmenin en akılcı yolu , bunları ihraç etmektir(157).

A. TARIMSAL ARAZİ KULLANIMI VE ARAZİ MÜLKİYETİ

1) Tarımsal Arazi Kullanımı

GAP projesinden önce , bölgede sulanan tarım alanları toplamı 121 bin hektar iken , projenin tamamlanmasından sonra 1,7 milyon hektara yükselecektir. Bir diğer ifadeyle , daha önce sadece yüzde 4'ü sulanabilen bölge tarım arazilerinin , projeye yüzde 55'i sulanabilecektir.

(155) Taylan DERİCİOĞLU , GAP Yöresinde Vasıflı İşgücü Sorunu ve Çözüm Önerileri Sempozyumu 11 Nisan 1990 Şanlıurfa konuşması , İ.İ.B.K. Ya. , Ankara , 1990 , s.88.

(156) Celal ER , "Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Alanında Tarımın Geleceği ve Alınması Gerekli Tedbirler", TMMOB-İMO ANKARA ŞUBESİ YAYIN ORGANI , Y.4 ,S.13 , Ekim-Kasım 1989 , s.46.

(157) Namık ÖZCAN , GAP'ın Ekonomik ve Sosyal Boyutları Sempozyumu'ndaki konuşması , GAP'TA DİYARBAKIR DERGİSİ , S.5 ,Mayıs 1990, s.9.

GAP'a dahil sulama projelerinin her birinin sulama alanları (Tablo 42)'de verilmiştir. 17 büyük sulama projesinden oluşan GAP sulama projeleriyle net olarak toplam 1.641 bin hektar tarım arazisi sulanacaktır. Tablo'da net 1.641 bin hektar tarım arazisinin sulanmasına karşılık, net ekilen arazi toplamının 2.081 bin hektar olarak gösterilmesinin nedeni, sulama ile birlikte elde edilecek 2.ve 3. ürünlerin bu toplama dahil edilmesidir.

T A B L O (42)

SULAMA PROJESİ	SULANACAK ALAN (bin ha)	EKİLEN ARAZİ *	
		Brüt (bin Ha)	Net (bin ha)
Urfa-Harran	141,5	189,7	180,2
Mardin-Ceylanpınar (I.aşama)	230,1	308,4	292,9
Mardin-Ceylanpınar (II.aşama)	104,8	140,4	133,4
Siverek-Hilvan Pompaj	160,1	214,5	203,8
Bozova Pompaj	69,7	91,3	86,7
Suruç-Baziki	146,5	191,9	182,3
Adıyaman-Kahta	77,4	103,7	98,5
Adıyaman-Göksu- Araban	71,6	93,8	89,1
Gaziantep	81,7	107,0	101,6
Dicle Sağ Sahil	52,0	70,8	67,2
Dicle Sağ Sahil Pompaj	74,0	100,7	95,7
Batman Sağ Sahil	18,8	25,1	23,9
Batman Sol Sahil	19,0	25,4	24,2
Batman Silvan	213,0	285,4	271,2
Garzan	60,0	80,4	76,4
Silopi	32,0	42,9	40,7
Nusaybin-Cizre- Idil	89,0	119,3	113,3
GENEL TOPLAM	1.641,2	2.190,7	2.081,2

* : 2. ve 3. ürünler dahil
Kaynak : GAP Master Plan , C.3.

Projenin tamamlanacağı yıl olan 2005 yılına kadar geçecek sürede , toplam tarım arazilerinin yüzde 10'luk bir artışla 3,081 bin hektardan , 3.389 bin hektara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu kazanım , tarıma elverişli olmayan arazilerin , çeşitli işlevlerden geçirilerek tarıma uygun hale getirilmesiyle mümkün olacaktır.

2) Tarımsal Arazi Mülkiyeti

GAP uygulanmaya başlamadan önce , bölgedeki topraksız veya 1-5 hektar arası işlenebilir toprağa sahip ailelerin oranı çok yüksektir. Projenin tamamlanma aşamalarından birisi de , bu olumsuz durumun giderilmesi için topraksız ailelere hazine arazilerinin dağıtımı ve arazi toplulaştırılması çalışmalarıdır.

Burada unutulmaması gereken bir nokta , topraksız ailelerin toprak edinmesi için toprak reformu'nun tek başına yeterli olmadığı, bu tür ailelerin dağıtılan arazilerini tekrar ellerinden çıkarmamaları için , gerekli olan sermayenin de uygun kredilendirme imkanlarıyla sağlanması gerektiğidir.

Üstelik , toprak reformu ile bölgesel ekonomik kalkınmanın bütün problemleri de çözülmüş olmamaktadır. Toprak reformu ile birlikte , tarım dışı sektörlerde yeni iş imkanlarının yaratılması(158) ve yoksul kitleler için toprak dışındaki sosyal güvenlik araçlarının da devreye sokulması gereklidir(159).

Fakat yine de , GAP bölgesinde Şanlıurfa ili dışında kalan sulanacak tarım arazilerinin de arazi mülkiyet sisteminin iyileştirilmesi ve sulama yatırım hizmetlerinden daha geniş kitlelerin yararlanabilmesi amacıyla 3083 sayılı kanun uygulanmalı , toprak ve tarım reformu uygulamalarına ve arazi toplulaştırılması çalışmalarına başlanmalıdır(160).

(158) İsmail ŞENER , Toprak Reformu ve Tarım Reformu , İstanbul , 1971 , s.106.

(159) Murat ŞEKER , Türkiye'de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi , Ankara , 1986 , s.205.

(160) Aytekin BERKMAN , "Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Tarımsal Altyapıyı Geliştirme Sorunları" , TARIM VE MÜHENDİSLİK DERGİSİ , S.36 , 1991 , s.12.

Bölgede gerçekleştirilebilecek arazi toplulaştırılması faaliyetleri de büyük öneme sahip olan çalışmalardan birisidir. Çünkü , küçük parselde çalışmanın TL/ha maliyetinin , büyük parselle oranla daha yüksek olduğu(161) , yapılan araştırmalar sonucu ortaya konmuştur.

3) Tarımsal İşletme Büyüklükleri ve Çiftlik Sistemleri

Master Plan'da değişik işletme büyüklüklerine göre hem kuru (projesiz) , hem de sulu (projeli) şartlar için elde edilebilecek hektar başına net gelir ve birim katma değer belirlenmiştir. Bu değerler (tablo 43)'de verilmektedir.

T A B L O (43)

GAP BÖLGESİ HEKTAR BAŞINA OLASI NET GELİR VE BİRİM KATMA DEĞER
(Birim: bin TL/ha)

<u>İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ</u>	<u>PROJESİZ</u>	<u>PROJELİ</u>
2 hektar	236	568
5 hektar	350	873
10 hektar	588	1.172
25 hektar	594	1.185
60 hektar	483	1.155
BİRİM KATMA DEĞER	476	940

Kaynak : GAP Master Plan , C.3.

Yine Master plan'da bölgenin sulu tarıma geçmesiyle uygulanması tavsiye edilen çiftlik sistemi . 2 hektardan büyük bütün tarım işletmelerinde hem bitkisel hem de hayvansal üretimin yapıldığı karma çiftlik sistemidir.

B. ÜRÜN DESENİ VE BİTKİSEL ÜRETİM

1) Ürün Deseni

Projeyle birlikte GAP bölgesi tarım arazilerinin suya kavuşması , bölgedeki bitkisel ürün desenini de önemli ölçüde değiştirecektir. Projeden önce bölgede geçerli olan kuru tarım tekniğinin bir sonucu olarak , hububat ekili araziler toplam ekili araziler içerisinde önemli bir yekun oluşturmaktaydı. Tarım tekniğinde sulu tarıma dayalı bir değişikliğin , önceki yapıyı değiştirmesi normaldir.

(161) E.GÜZEL , "Arazi Toplulaştırmasının Tarımsal Mekanizasyon Planlamasına Etkisi", 1.Ulusal Kültürteknik Kongresi Bildirileri , Çukurova Üniv. Ua., Adana , 1984 , s.165-166.

(Tablo 44)'den görüleceği gibi , buğday alanlarının toplam tarım alanları içindeki payı eskiden yüzde 33,9 iken , projeye birlikte yüzde 25'e düşeceği tahmin edilmektedir. Arpa ekili alanların payının yüzde 18,5'den yüzde 10'a gerileyeceği tahmin edilmektedir. Üretim alanlarının daralacağı tahmin edilen ürünler yanında , üretim alanlarının artacağı tahmin edildiği ürünler de vardır. Bunlar ; pamuk yüzde 2,8'den yüzde 20'lere , susam yüzde 1,9'dan yüzde 5'e , mısır yüzde 0,1'den yüzde 5'e , ayçiçeği yüzde 0,2'den yüzde 5'e şeklinde olan bazı bitkilerdir.

T A B L O (44)

ÜRÜN	EKİLİŞ (%) (Alan)	EKİLEN ARAZI (bin ha)	
		Brüt	Net
Buğday	25,0	408,7	388,2
Arpa	10,0	163,4	155,3
Kuru fasulye	3,0	49,1	46,6
Mercimek	5,0	81,8	77,7
Pamuk	20,0	327,0	310,6
Susam	5,0	81,8	77,7
Domates	4,0	65,3	62,0
Patates	2,0	32,7	31,1
Mısır	5,0	81,8	77,7
Baklagiller	10,0	163,4	155,3
Diğer sebzeler	2,0	32,7	31,1
Soya	10,0	163,4	155,3
Yerfıstığı	5,0	81,8	77,7
Ayçiçeği	5,0	81,8	77,7
Yem bitkileri	3,0	49,1	46,6
Çok yıllık Bitkiler	20,0	327,0	310,6
TOPLAM	134,0	2.190,8	2.081,2

Kaynak : GAP Master Plan , C.3.

GAP alanı , makarnalık buğday yetiştirmeye çok elverişlidir. Makarnalık buğdayın sulamayla birlikte bu bölgede yoğun olarak üretilmesiyle , dünya ölçüsünde alıcısı olan bu ürünün dünya pazarlarına ihracı mümkün olacaktır(162).

Ayrıca , bölgede daha önce hasadı hiç yapılmayan bazı ürünlerin de , sulamayla birlikte önemli ölçülerde ve genellikle 2.-3. ürün olarak tarımının yapılacağı tahmin edilmektedir(163). Bunlara örnek olarak , soya (yüzde 10 oranında) ve yerbıstığı (yüzde 5 oranında) verilebilir.

Son yıllarda Avrupa ve Arap ülkeleri pazarlarında aranan bir meyve olan nar için GAP bölgesi çok uygun iklim şartlarına sahiptir. Bölgede sulama şartlarının sağlanmasıyla , ülkemiz açısından da yeni sayılabilecek olan pıkan cevizi yetiştirilmesi , bölgenin ekolojik şartlarında büyük ölçüde verim sağlayacaktır(164).

GAP bölgesine sulama imkanlarının gelmesiyle birlikte , eskiden toplam arazilerin yüzde 9,5'inin nadas bırakılmasının bir sonucu olarak yüzde 90,5 olan ürün yoğunluğunun , projeye sulanacak alanlarda yüzde 134 olacağı hesaplanmaktadır. Yüzde 100'ün üzerinde bir ürün yoğunluğu olmasının açıklanması , sulu tarım tekniğiyle 2. hatta 3. ürünün elde edilebilecek olmasıdır.

GAP bölgesindeki tarla tarımı içerisinde endüstri bitkileri üretim alanının toplam ekim alanlarının mevcut durumda yüzde 4,48 kadar olduğu , ancak bu alanın sulama ile birlikte toplam ekim alanının yüzde 56'sına ulaşacağı belirtilmektedir. Bölgenin tarım alanlarının suya kavuşmasıyla , endüstri bitkilerinin den en fazla pamukta , daha sonra yağ bitkileri üretiminde önemli artışlar olması beklenmektedir(165).

(163) İbrahim GENÇ ve Diğer., "Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Alanında Ürün Deseni", Ziraat Mühendisliği 3. Teknik Kongresi , TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası ve Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ya., Ankara , 1990 , s.770.

(164) Önder TUZCU-Nurettin KAŞKA , "Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) İçinde Bahçe Bitkileri Alanında öncelikle Ele Alınması Gereken Sorunlar ve Araştırma Konuları", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No:49, (Der. Ali İhsan BAGIŞ) , Ankara , 1988 , s.64.

(165) Oktay GENÇER , "Sanayi Bitkisi Pamuk", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya. No: 49 , (Der. Ali İhsan BAGIŞ) , Ankara , 1988 , s.53.

Yağ bitkilerinin bölgede üretiminin yaygınlaşmasıyla , ham yağ ithalatçısı olan Türkiye , ileride net ham yağ ihracatçısı olabilecektir(166).

Şüphesiz ki , Master Plan'da bölgenin olası bitkisel ürün desenleri hakkında verilen oranlar ve rakamlar ileriye yönelik bir tahminden öte bir anlam taşımamaktadır. GAP bölgesi için öngörülen ürün deseni ve dolayısıyla üretim hedeflerini değişen ekonomik şartlar ve pazar yapısına göre yeniden gözden geçirmek , ayrıca uygun tarımsal fiyat ve pazarlama politikaları geliştirerek , tarım ürünleri pazarlaması için gerekli tesisleri ve modelleri de hazırlamak zorunluluğu vardır(167). Kaldı ki , şu anda dahil GAP bölgesi için öngörülen bitkisel ürün desenleri arasında farklılıklar mevcuttur(168).

2) Bitkisel Üretim

Bitkisel üretimde verimlilik artışında pek çok faktör etkili olmakla birlikte , şu şekilde bir döküm yapılabilir:

- Toprakların , arazi kullanım yetenek sınıfları içerisinde kullanılması ,
- iyi vasıflı tohumluk kullanılması ,
- Tarımsal mekanizasyon ve uygun alet ve ekipman kullanılması ,

-
- (166) Ümit ERSOY-Cahit ERASLAN , "Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Türkiye Bitkisel Yağ Sanayi'ne Yapacağı Etkiler", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No:49, (Der.Ali İhsan BAĞIŞ), Ankara, 1988, s.337.
- (167) Osman TEKİNEL , "GAP ve Tarımda Uzun Vadeli Üretim ve Ticaret Perspektifi", Türkiye Ticaret Odaları Başkanları Toplantısı 19 Ocak 1990 Adana , Çukurova Üniversitesi Ya., Adana , 1990 , S.4-5.
- (168) Karşılaştırmalar için bkz.
Osman TEKİNEL ve Diğerleri , Güneydoğu Anadolu Sulama Projesi (GAP) özeti , Ankara Üniversitesi'nde 7 Haziran 1989 tarihli Konferans , Çukurova Üniversitesi Ya., Adana , 1989 , s.10.
Z.AKGÜN-Rıza KANBER, "GAP-Harran Ovası sulamasında Su Yetmezliği Dikkate alınarak Maksimum Geliri Verecek Ürün Deseni Belirlenmesi için Optimizasyon Programının Hazırlanması", ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ DERGİSİ , C.1, S.3, s.27.
Ahmet ERKUŞ ve Diğerleri , "Tarımsal İşletme Organizasyonu", GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu 18-21 Kasım 1986 , Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ya., Ankara 1986. s.
_____, Güneydoğu Anadolu Projesi , Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü Etüt ve Plan Dairesi Başkanlığı Ya., Ankara , 1980 , S.VII-8.

- Etkilli bir zirai mücadele yapılması ,
- Gübreleme ,
- Sulama ,
- Çiftçi Eğitimi(169).

GAP bölgesi tarım arazilerinin büyük oranda sulanabilmesiyle , bölgede ortaya çıkacak bitkisel üretim artışları hakkında bir fikir edinebilmek amacıyla oluşturulan(Tablo 45)'i incelediğimizde , sulu şartlarda yapılacak şeker pancarı üretimindeki verim artışı kuru şartlara oranla ortalama olarak yüzde 125, buğday'da yüzde 60 , bezelye'de yüzde 160 , ayçiçeği'nde yüzde 350 , pamuk'ta yüzde 90 , yerbıstığı'nda yüzde 60 , susam'da yüzde 70 , mısır'da yüzde 85 ve soya fasulyesi'nde yüzde 120'dir.

Sulamaların bitkisel üretimde verimi çok yüksek oranlarda artırdığı açıktır. Bazı ürünlerde sulama sayesinde verim , 1'e , 2'ye ve hatta 3'e katlanabilmektedir. Tablo'da verim artışı konusunda dikkati çeken bir diğer hususda , gübre kullanımının sulu tarım ile birlikte ortaya çıkan verim artışını daha da yükseltici olumlu bir etki yapmakta oluşudur.

-----
(169) Nedim ARIKBAY , "Sulanan ve Sulamaya Açılacak Alanlarda Çiftçi Eğitiminin önemi", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No:49 , (Der.Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.122.

T A B L O (45)

BİTKİ TÜRÜ	GÜBRELEME DURUMU	VERİM (KG/DEKAR)		ARTIŞ (%)	DENEME İSTASYONLARI YERİ
		KURU	SULU		
ŞEKER PANCARI	GÜBRESİZ	830	1870	125,3	ESKİŞEHİR
ŞEKER PANCARI	GÜBRELİ	1960	4100	109,2	"
BUĞDAY	GÜBRESİZ	130	215	65,4	"
BEZELYE	GÜBRESİZ	73	190	160,3	"
AYÇİÇEĞİ	GÜBRESİZ	60	270	350,0	"
PAMUK	GÜBRESİZ	100	155	55,0	TARSUS(MERSİN)
PAMUK	GÜBRELİ	110	205	86,4	"
YER FISTIĞI	GÜBRESİZ	190	300	57,9	"
PAMUK	GÜBRESİZ	70	225	221,4	MENEMEN(İZMİR)
SUSAM	GÜBRESİZ	75	125	66,7	"
MISIR	GÜBRESİZ	135	250	85,2	"
BUĞDAY	GÜBRESİZ	135	210	55,6	ÇUMRA(KONYA)
ŞEKER PANCARI	GÜBRELİ	960	2660	177,1	"
MISIR	GÜBRELİ	540	785	45,4	SAMSUN
SOYA FASULYESİ	GÜBRELİ	160	350	118,8	"

Kaynak: Osman TEKİNEL , Tarımda Sulamanın önemi , Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Türkiye Tarımındaki Yeri ve Yörenin Kalınmasına Beklenen Etkileri , Adana , 1988.

GAP bölgesinin sulu tarıma kavuşmasıyla , bölgenin bitkisel üretiminde ortaya çıkacak üretim artışları , Türkiye'nin bitkisel üretimi ile karşılaştırmalı olarak (Tablo 46)'da verilmiştir. Şüphesiz ki , Türkiye'nin mevcut bitkisel üretimi ile GAP'ın olası bitkisel üretimini karşılaştırmak , pek sağlıklı bir analiz olmamakla birlikte , çalışmanın ileriki bölümlerinde yapılacak ayrıntılı analizlere bir baz teşkil etmektedir.

T A B L O (46)

GAP BÖLGESİ OLASI BİTKİSEL ÜRETİM ARTIŞLARI (Ton)

ÜRÜNLER	TÜRKİYE ÜRETİMİ (1986)	GAP İLE MEYDANA GE- LECEK ÜRETİM ARTIŞI	GAP X 100 TÜRKİYE
Pamuk	518000	685402	132
Tütün	158480	18888	12
Pancar	10662346	4098895	38
Yağlı Tohumlar	2074711	1327820	64
Mısır	2300000	117869	5
Pirinç	165000	141838	86
Sebze-Bostan	14838075	3513842	24
Hayvan Yemi	4274467	1092898	26
Antep Fıstığı	30000	66458	222
Meyve (Turunçgil)	1396000	660019	47

Kaynak : TEKİNEL , "GAP ve Tarımda Uzun Vadeli...".

(Tablo 46)'ya göre , projenin tamamlanmasıyla GAP bölgesinde ortaya çıkacak bitkisel üretim artışı ile ülkemizin mevcut bitkisel üretimi arasındaki ilişki şöyle özetlenebilir ; antepfıstığı üretimi 2,2 kat , pamuk üretimi 1,3 kat , meyve (turunçgil) üretimi 0,9 kat, pancar üretimi 0,4 kat ve Tablo'daki diğer ürünlerde de önemli oranlarda artabilecektir.

Fakat bu büyük üretim artışları , bölgede üretilecek her bir tarımsal ürün için , pazarlama potansiyelinin ürünlerin ekim döneminden önce araştırılarak , ekimin ihtiyaca göre yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Yoksa , 1989 yılında yaşanan , mercimekte plansız üretim patlaması sonucu ürünün bir kısmının tarla kalması gibi olumsuz durumlar yaşanabilir(170).
da

(170) Turgay BUDAK , Dicle Üniversitesi'nde GAP Toplantısı'ndaki konuşması , GAP'TA DIYARBAKIR DERGİSİ , S.5 , Mayıs 1990 , s.23.

C. HAYVANCILIK

1) Hayvan Sayıları

Bölge topraklarının sulanmasıyla , toprak değer kazanacak ; doğal mer'a , nadas ve anız alanları giderek azalacaktır. Böylece küçükbaş hayvan yetiştiriciliği eşik bölgelere , yaylalara ve ovada ağıla doğru kayacaktır. Fakat GAP bölgesindeki küçükbaş hayvancılık, yöre halkının geleneksel hayvansal üretim ve tüketim alışkanlıklarına ve iç ve dış ticaret imkanlarına bağlı olarak tamamen ortadan kalkmayacaktır(171).

Büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ise , bölgede yem bitkilerinde üretim artışı , sektörün teşviki ve damızlık ihtiyacının karşılanmasında Ceylanpınar Devlet Üretim Çiftliği gibi tecrübeli bir kuruluşun desteği ile önemli ölçülerde gelişecek ve bölgedeki kırmızı et ve süt üretimi de büyük oranlarda artacaktır(172).

Master Plan'da hayvancılık konusunda yapılan projeksiyonlar , hayvan sayılarını içermemektedir. Fakat , bölgenin sulu tarıma geçmesiyle , bölge çiftçilerinin hem bitkisel hem de hayvansal üretim yapacakları karma çiftlik sistemini seçmelerinin uygun olacağına belirtilmesi , hayvancılığın da önemli oranda gelişeceğinin bir işaretidir. Yine Master Plan'da , ekilebilir arazisi olmayan çiftçi ailelerini hayvan yetiştiriciliğine yöneltmek için uygun kredi olanaklarının sağlanması gerektiği de belirtilmektedir.

Bölgede suni ve doğal tohumlama yöntemleriyle , verimi daha yüksek hayvan ırklarının bakımının yapılması ve uygun şartlar , besin değeri yüksek yemler ile veterinerlik hizmetlerinin iyileştirilmesi yoluyla hayvan başına elde edilecek verimin yükseltilmesi öngörülmektedir. Yani , bölgede hayvan sayısının artışıyla birlikte , hayvan başına elde edilecek verimin yüksek olmasına da önem verilmektedir.

-
- (171) Lütfü ÖZCAN - Osman TORUN , "GAP Bölgesinde Küçükbaş Hayvancılığın Dünü , Bugünü ve Geleceği", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Meslekî Ya.No:49, (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 . s.67-68.
- (172) Erdoğan PEKEL , "Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Alanında Büyükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Bugünü ve Geleceği", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Meslekî Ya.No:49 , (Der.Ali İhsan BAĞIŞ), Ankara, 1988 , s.89.

T A B L O (47)

GAP BÖLGESİ OLASI HAYVANSAL ÜRETİM PROJESİYONLARI

HAYVANSAL ÜRÜN	1 9 8 7			2 0 0 5					
	M E V C U T D U R U M			I No.lu		II No.lu		III No.lu	
	Fiyat (TL/Kg)	Miktar (bin ton)	Değer (milyar TL)	Miktar (bin ton)	Değer (milyar TL)	Miktar (bin ton)	Değer (milyar TL)	Miktar (bin ton)	Değer (milyar TL)
Kırmızı Et	2750	65,3	179,5	134,9	371,0	147,8	406,3	160,8	442,3
Beyaz Et	1400	13,2	18,5	20,7	29,0	21,4	30,0	22,1	30,9
Toplam Et		78,5	198,0	155,6	400,0	169,2	436,3	182,9	473,2
Süt	300	409,3	122,9	1178,1	353,4	1253,4	376,0	1343,9	403,2
Yumurta(1000020 TL/ton)	60	19,2	19,2	27,3	27,3	28,2	28,2	29,0	29,0
Yün	3600	9,3	33,4	9,7	34,9	9,7	34,9	9,7	34,9
Tiftik	4500	0,3	1,4	0,3	1,2	0,3	1,2	0,3	1,2
Kıl	1080	1,3	1,4	1,3	1,4	1,3	1,4	1,3	1,4
Ham Deri			12,0		11,8		11,8		11,8
Bağırsak			1,0		0,9		0,9		0,9
Hayvan Gübresi(bin ton)		12,3	123,1	17,9	174,4	18,6	185,5	19,1	190,9
Kesilen Hayvan Derisi			8,1		7,6		7,6		7,6
Envanter Değişimi			94,5		26,5		26,5		26,5
T O P L A M			614,3		986,4		1057,4		1127,6

Kaynak : GAP Master Plan , C.3.

2) Hayvansal Üretim

Hayvansal üretim düzeylerinin ne olacağı , Master Plan'da hayvancılık faaliyetlerinde 4 değişik alternatif için incelenmiştir. Bu alternatifler şunlardır ;

- GAP bölgesinde mevcut verimlilik düzeyi ,
- 2005 yılına kadar ülke ortalama verimlilik düzeyine yetiyecek şekilde , yavaş bir verimlilik artış hızını öngören I. no.lu verimlilik düzeyi ,
- Ulusal ortalama ile şu anki Avrupa standartları arasında yer alan , II. no.lu verimlilik düzeyi ,
- Şu anki Avrupa standartlarını içeren III.no.lu verimlilik düzeyi.

Hayvancılık faaliyetlerinin katma değer oranlarının artışı , yukarıda yer alan 4 alternatif üretim düzeylerine göre , sırasıyla yüzde 1,8 , yüzde 2,9 . yüzde 3 ve yüzde 3,4 oranında olacaktır(Tablo 47).

Bölgede proje tamamlandıktan sonraki hayvancılık faaliyetleri, farklı verimlilik düzeylerindeki üretimin bir karışımı olacaktır. Master Plan'da , hayvancılık alanındaki katma değerın yıllık artış hızının yüzde 2,8 olacağı tahmin edilmektedir.

Bölge için öngörülen hayvancılık modelleri (Tablo 48)'de verilmiştir. Tablo'ya göre , projersiz (kuru tarım) işletmelerde 2 hektardan büyük işletmeler için hayvancılık öngörülürken , projeli (sulularım) işletmelerde 2 hektarlık işletmeler için dahi hayvancılık faaliyeti öngörülmektedir. Koyun yetiştiriciliğine daha büyük oranda yer verilen öneride , projeli işletmelerin projersiz işletmelere oranla 2 kat daha fazla sayıda hayvan yetiştirebileceğine yer verilmektedir.

T A B L O (48)

GAP BÖLGESİ OLASI HAYVANCILIK MODELLERİ

İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ (ha)	H A Y V A N C I L I K		M O D E L i
	Projersiz		
2	-		15 koyun
5	20 koyun		40 koyun + 4 inek
10	100 koyun + 2 inek		200 koyun + 10 inek
25	150 koyun + 5 inek		250 koyun + 10 inek
60	250 koyun + 10 inek		500 koyun + 30 inek

Kaynak : GAP Master Planı , C.3.

Hayvancılık konusunda bir gelişme de , Diyarbakır ve çevresinde zengin bir maziye sahip olan ipekböcekçiliğinin , tekrar geliştirilmesi olacaktır. Bu gelişimi sağlamak amacıyla , gerekli tesbitler yapılmış ve belirlenen darboğazlar ve ihtiyaçlar çerçevesinde hazırlanan "ipekböcekçiliğini Geliştirme Projesi" uygulanmak üzere TOKB Diyarbakır İl Müdürlüğü'ne verilmiştir(173).

D. ORMANCILIK

1) Orman Alanları ve Kaynakları

Çalışmanın önceki bölümlerinde de belirtildiği gibi , ormancılık faaliyetleri GAP için büyük önem taşımaktadır. Bu önem , inşa edilecek barajların göl alanlarının erozyon topraklarıyla dolmasını önleyici bir fayda sağlamasından ve projeden önce de kendi kendine yetersiz olan bölgenin yakacak odun ve sınav kereste kaynaklarının , projeden sonra daha da artması muhtemel olduğundan , bu olumsuz durumun giderilmesi zorunluluğundan kaynaklanmaktadır.

a/ Orman Alanları

GAP bölgesi orman alanlarını geliştirme planına ait veriler (Tablo 49)'da yer almaktadır. Tablo'ya göre , bölgedeki 1,2 milyon hektarlık orman alanlarının sabit bırakılarak , orman içi geliştirme çalışmalarına ağırlık verilmesi öngörülmektedir. Koru kaynaklarının yıllık yüzde 2,4'lük artışlarla 48 bin hektardan 2005 yılında 68 bin hektara , verimli enerji ormanlarının yüzde 1,6'lık artışlarla 279 bin hektardan 354 bin hektara ulaşması öngörülmürken , verimsiz enerji ormanlarının yıllık yüzde 1,6'lık azalışlarla 872 bin hektardan 777 bin hektara gerilemesi öngörülmektedir.

T A B L O (49)

GAP BÖLGESİ OLASI ORMAN ALANLARI

T Ü R Ü	YILLIK Artış(%)	A L A N		
		1990	2000	2005
Koru	2,4	47.916	60.741	68.386
Verimli Enerji Ormanı	1,6	279.000	326.995	354.005
Verimsiz Enerji Ormanı	-1,6	872.150	811.330	776.673
TOPLAM ALAN (ha)		1.199.066	1.199.066	1.199.066

Kaynak : Ulusal ormancılık Master Planı.

(173) _____, Güneydoğu Anadolu Projesi , DPT Yönetim Birimi Ya., Ankara , 1988 , s.16.

Bölge için öngörülen bir gelişme de , sulama alanlarında ağaç dikiminin özendirilmesidir. Projeyle birlikte ortaya çıkacak sulama alanlarında , ortalama olarak yüzde 5 oranında ağaç dikiminin gerçekleştirilmesi , 6 bin hektar olan ağaç dikim alanlarını 62 bin hektara çıkaracaktır(Tablo 50).

T A B L O (50)

GAP BÖLGESİ SULAMA ALANLARINDA AĞAÇ DİKİM ALANLARI

	SULAMA ALANI(ha)	DİKİM ALANI*(ha)
Fırat Havzası Toplamı	707.151	35.358
Dicle Havzası Toplamı	408.824	20.441
(Fırat-Dicle) Toplamı	1.115.975	55.799
Mevcut Durum	121.983	6.099
T O P L A M		61.898
Toplam Yatırım (milyon TL)		21.664
Toplam Yatırım (milyon \$)		16

* : Sulama alanının yüzde 5'i.

Not: 1 \$: 1350 TL.

Kaynak : GAP Master Plan , C.3.

Genellikle 'kavak' ağacı dikiminin teşvik edileceği bölgede , bu dikimlerin maliyeti sabit fiyatlarla 21.664 milyon TL veya buna karşılık gelen 16 milyon dolar olarak tahmin edilmektedir.

b/ Orman Kaynakları

Bölgede , orman alanları pek büyümese de , orman içi geliştirme çalışmalarıyla hektar başına elde edilen verimin yükseltilmesi hedeflenmektedir. Bu hedefleri gösteren (Tablo 51) incelendiğinde , koru ormanlarında 0,9 m3/ha olan verimin yıllık yüzde 2,9'luk artışlarla 2005 yılında 1,4 m3/ha'a çıkarılması , verimli enerji ormanlarında 25 ton/ha olan verimin yıllık yüzde 1,6'lık artışlarla 32 ton/ha'a çıkarılması , verimsiz enerji ormanlarında ise 5 ton/ha olan verimin yine yıllık yüzde 1,6'lık artışlarla 6 ton/ha'a çıkarılmasının öngörüldüğü anlaşılır.

T A B L O (51)

GAP BÖLGESİ OLASI ORMAN VERİMLERİ

T Ü R Ü	BİRİM	YILLIK ARTIŞ(%)	Y I L L A R		
			1990	2000	2005
Koru	m3/ha	2,9	0,9	1,2	1,4
Verimli Enerji Ormanı	ton/ha	1,6	25	29	32
Verimsiz Enerji Ormanı	ton/ha	1,6	5	6	6

Kaynak : Ulusal Ormancılık Master Planı.

2) Orman Ürünleri Arz ve Talebi

a/ Yakacak Odun Arz ve Talebi

GAP bölgesinin , projenin tamamlanmasına kadar geçecek süre içerisinde ve tamamlandığında , yakacak odun üretimi ve talebi (Tablo 52)'de gösterilmiştir. Tablo'ya göre , bölgenin yakacak odun talebi yıllık yüzde 2'lik artışlarla 1,5 milyon ton'dan 2005 yılında 2 milyon ton'a ulaşacaktır. Bölgenin kendi orman kaynaklarından gerçekleştirilen yakacak odun üretimi ise yıllık yüzde 3,2'lik artışlarla 698 bin ton'dan 2005 yılında 1,1 milyon ton'a yükselecektir.

Bölgenin yakacak odun arz ve talebi ile ilgili tahminler göstermektedir ki , bölgenin yakacak odun yönünden kendine yeterlilik oranı yüzde 46,5'den 2005 yılında yüzde 55,6'ya yükselecektir. Fakat , bu artacak oran dahi yeterli değildir. Çünkü , bölgenin şu anda 803 bin ton alan yakacak odun açığı , 2005 yılında 896 bin ton'a yükselecektir.

T A B L O (52)

GAP BÖLGESİ OLASI YAKACAK ODUN ARZ VE TALEBİ

	BİRİM	YILLIK ART.(%)	Y I L L A R		
			1990	2000	2005
Yakacak Odun Talebi	bin/ton	2,0	1500	1828	2019
Yakacak Odun Üretimi	bin/ton	3,2	698	958	1123
Bölgesel Yeterlilik Oranı	%		46,5	52,4	55,6
Yakacak Odun Açığı	bin/ton		802	870	896
Kesim Yapılan Verimli Alan *	ha	1,6	27900	32700	35401
Kesim İçin Ek Alan ihtiyacı	ha	-0,8	32100	29704	28242
Talebi Karşılacak Toplam Alan	ha	0,4	60000	62404	63643

* : Arazinin yüzde 10'u verimli enerji ormanıdır.
Kaynak: GAP Master Plan , C.3.

Bölgede yakacak odun üretimi amacıyla kesim yapılan verimli alanların yıllık yüzde 1,6'lık artışlarla 27.900 hektardan 2005 yılında 35.401 hektara ulaşacağı öngörülürken , kesim için ek alan ihtiyacının yıllık yüzde 0,8'lik azalışlarla 32.100 hektardan 28.242 hektara gerileyeceği öngörülmüştür. Bölgenin yakacak odun talebini karşılayacak toplam kesim alanının ise yıllık yüzde 0,4'lük artışlarla 60.000 hektardan 2005 yılında 63.643 hektara ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Görüldüğü gibi , GAP bölgesinin mevcut yakacak odun ihtiyacı bölgesel kaynaklarla karşılanamadığı gibi , proje tamamlandığında geliştirilecek orman kaynaklarıyla dahi , olası yakacak odun talebi karşılanamayacaktır.

Bölgesel odun açığının giderilmesinde iki alternatif vardır. Birincisi , diğer bölgelerden yakacak odun temin edilmesi , ikincisi bölgenin orman kaynaklarından bilinçsiz ve aşırı bir şekilde kesim yapılarak orman kaynaklarının tahrip edilmesidir. Her ikisi de olumsuz bazı sonuçları olan bu alternatiflere , olumlu bir alternatif getirilerek , sorunun çözümü mümkündür. Bu alternatif , bölge nüfusunun ısınma enerjisinin orman kaynakları ile değil de , kömür , doğalgaz gibi alternatif enerji kaynaklarıyla karşılanmasıdır. Böylece , bölge için ileride önemi daha da artacak olan orman kaynakları büyük ölçüde korunmuş olacaktır.

b/ Sınav Kereste Arz ve Talebi

GAP bölgesinin , projenin tamamlanacağı yıl olan 2005 yılına kadar sınav kereste arz ve talebinin göstereceği olası gelişim (Tablo 53)'de verilmiştir. Tablo'ya göre , bölgenin sınav kereste talebi yıllık 2,9'lük artışlarla 170.079 m³'den 2005 yılında 261.145 m³'e yükselecektir. Bölgenin sınav kereste üretimi ise yıllık yüzde 5,4 lük artışlarla 43.124 m³'den 94.505 m³'e yükselecektir.

T A B L O (53)

GAP BÖLGESİ OLASI SİNAİ KERESTE ARZ VE TALEBİ

	BİRİM	YILLIK ARTIŞ(%)	Y I L L A R		
			1990	2000	2005
Sınai Kereste Talebi	m3	2.9	170.079	226.363	261.145
Sınai Kereste Üretimi	m3	5,4	43.124	72.757	94.505
Sınai Kereste Açığı	m3	1,8	126.955	153.606	166.640
Bölgesel Yeterlilik Oranı	%		25,4	32,1	36,2

Kaynak : GAP Master Plan , C.3.

Bölgenin sınai kereste açığı da miktar olarak büyüyerek 126.955 m3'den 166.640 m3'e ulaşacaktır. Bu verilere göre , bölgenin sınai kereste yönünden kendine yeterlilik oranı yüzde 25,4'ten yüzde 36,2'ye yükselecektir.

E. BALIKÇILIK

GAP baraj projelerinin oluşturacağı su alanlarında , tatlısu balıkçılığı yapılması suretiyle bölgede balıkçılık önemli ölçüde gelişecektir(174). Deniz kıyılarına fiziksel uzaklık nedeniyle , deniz balığının pek ulaşamadığı bölgede , tatlısu balıkçılığının gelişmesiyle , bölge nüfusunun balık eti tüketimleri artacak , böylece kişi başına protein tüketimi de artacaktır.

GAP'ın tamamının gerçekleşmesiyle , bölgenin toplam su alanları yüzölçümü 2,200 km² olacaktır. Atatürk baraj gölü için yapılan balıkçılık katma değer tahmini (Tablo 54)'de gösterilmiştir. Bu tahminden hareketle , projenin tamam lanmasından sonra bölgede gerçekleştirilmesi muhtemel balıkçılık faaliyetlerinden bir yıl içerisinde , sabit fiyatlarla 20 milyar TL'lik katma değer yaratabileceği tahmin edilmektedir.

T A B L O (54)

ATATÜRK BARAJINDA GERÇEKLEŞTİRİLECEK BALIKÇILIK KATMA DEĞERİ

Baraj Gölü Yüzölçümü	660 km ²
Balık Verimi	50 kg/ha/yıl
Üretim	3.300 ton/yıl
Fiyat	2.000 TL/kg
Üretim Değeri	6,6 milyar TL
Katma Değer Oranı	0,8
Katma Değer	5,3 milyar TL

Kaynak : GAP Master Plan , C.3.

F. TARIMLA İLGİLİ DİĞER YAPILARDA OLASI DURUM

1) Tarımda Su Kullanımı ve Modernizasyon

Tarımsal üretim sürecinin , sulama altyapısı ile entegrasyonunun iki tenel bileşeni vardır(175). Bunlar , etkin su dağıtımı ve kullanımı ile tarımın modernizasyonudur. Bu işlevler tam anlamıyla yerine getirildikten sonra , sulanacak bölge topraklarından yılda 2-3 ürün almak mümkün olacaktır(176). Eskiden yüzde 4'ü sulanabilen bölge tarım arazilerinin , projeye yaklaşık yüzde 55'inin sulanacak olması , su kullanımının önemini açıkça ortaya koymaktadır.

-
- (174) Sabahattin PAYZIN , Dicle Üniversitesi'nde GAP Toplantısı konuşması , GAP'TA DİYARBAKIR DERGİSİ, S.5, Mayıs 1990, s.22.
- (175) Ali BALABAN-Osman TEKİNEL , "Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Su Kullanım Politikası", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu 4-5 Ekim 1989 Şanlıurfa , Ziraat Bankası Ya., Ankara , 1990 , s.148.
- (176) Swayne F. SCOTT , "Irrigation Development and the Role of Extension ", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu 4-5 Ekim 1989 Şanlıurfa , Ziraat Bankası Ya., Ankara , 1990 , s.253.

a/ Tarımda Etkin Su Dağıtımı ve Kullanımı

Sulama projelerinde, etkin su dağıtımı ve kullanımının gerçekleştirilmesi iki tür faaliyetin başarıyla yürütülmesine bağlıdır. Bu faaliyetler , sulama tesislerinin bakım ve işletme hizmetleri , arazi topluluğu aştırılması , tarla tesviye , tarımsal yollar , tarla içi sulama ve drenaj çalışmalarını içine alan "Tarla İçi Geliştirme Faaliyetleri" ve sulama uygulamaları ve örgütlemeyi içine alan "Sulama Destek Hizmetleri"dir.

Sulama projeleri gerçekleştirilirken , fiziksel tesislerin tarımsal üretim süreci ile yeterince entegre edilmediği durumlarda , büyük masraflar ile yapılmı gerçekleştirilen sulama altyapısının ekonomiye yarar yerine yük getirdiği bilinen bir gerçektir(177).

b/ Tarımın Modernizasyonu

GAP alanında tarımın modernizasyonu ile ifade edilmek istenen, gelirin maksimizasyonuna yönelik yüksek verimli bir sistemin kurulması , sürekliliğinin sağlanmasıdır. Tarımın modernizasyonu ile yüksek verimli bir tarım sisteminin temel öğeleri ise ,uygun teknoloji seçimi ve kullanımı , uygun girdi kullanımı , ekonomik özendirme ve tarımla ilgili kurumsal yapının modernizasyonudur.

2) Tarımda Mekanizasyon

Proje ile suya kavuşacak olan GAP topraklarından umulan yüksek verimin sağlanabilmesi için modern tarım tekniklerinin uygulanması , bunun için de tarım da modernizasyonun en üst düzeye çıkarılması gereklidir. Tarımsal mekanizasyon , hasadı yapılacak ürün , toprağın yapısı ve sulama olanakları gibi faktörlere bağlı olarak farklılıklar gösterebilecektir(178).

(177) BALABAN - TEKİNEL , s.148.

(178) Richard John GODWIN, "Mechanisation for Soil and Water Management in Irrigated Agriculture", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu 4-5 Ekim 1989 Şanlıurfa , Ziraat Bankası Ya. , Ankara , 1990 , s.155.

Tarımda mekanizasyonun temel ölçütü olan traktörün , proje tamamlanmış olduğunda projeden öncesine göre ekili alan başına sayısının 3 kat artacak olması (Tablo 55) , bölgede gerçekleşecek tarımsal mekanizasyon konusunda bir fikir vermektedir.

T A B L O (55)

GAP TARIMSAL KALKINMASININ BAZI İNDEKSLERE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ
(1990 fiyatları)

<u>İ N D E K S</u>		<u>1985</u>	<u>2005</u>
Toplam tarım arazisi	bin ha	3,081	3,389
Tarımda istihdam edilen kişi başına tarım arazisi	ha	2,84	2,35
Ekili alan başına toplam gübre tüketimi (X)	kg/ha	195	772
Ekili alan başına traktör saayısı	adet/1000 ha	8,3	26,6
Ekili alan başına katma değer	bin TL/ha	1084	2140
Kırsal nüfus başına katma değer	bin/TL	1684	2905
Kişi başına süt üretimi	kg/yıl	95,1	160,5
Kişi başına et üretimi	kg/yıl	17,7	20,7

(X) % 21 N, % 17 P2 ve % 50 K2 0 içeren toplam gübre olarak hesaplanmıştır.

Kaynak: GAP Master Plan , (II.Baskı) , C.3.

Sulu tarıma geçildikten sonra proje alanında 97.300 traktöre ihtiyaç duyulacağı hesaplanmaktadır. Yani , 70.300 adetlik bir traktör parkının , bölgenin mevcut traktör parkına ilave edilmesi gerekmektedir. Ayrıca , tarımsal üretimin türüne bağlı olarak , her traktöre 1 pulluk , 1 ekim makinası ve 1 tarım arabası gerekebilecektir(179).

Sulamanın tamamlanmasıyla birlikte , bölgedeki küçük tipte traktör kullanımının yerini büyük arazilere uygun olan 120 , 160 ve 200 beygirlik traktörlere bırakacağı belirtilmektedir(180).

(179) Onur ERKAN - Oğuz YURDAKUL , "GAP Alanında Tarımsal Girdi Politikası", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu 4-5 Ekim 1989 Şanlıurfa , Ziraat Bankası Ya., Ankara , 1990 , s.178.

(180) , "Traktör Üreticilerinde GAP Hazırlığı Başladı", TARIM TEKNOLOJİ DERGİSİ , Y.1 , S.5 , Ekim-Kasım 1990 , s.10.

3) Tarımsal Üretim ve Katma Değer

a) Bitkisel Üretim ve Verim

(Tablo 56)'daki verilerden de görülebileceği gibi , GAP bölgesi için temel alınacak verilere örnek teşkil eden Harran Ovası'nda sulamayla birlikte ortaya çıkacak verim düzeyleri oldukça yüksektir.

T A B L O (56)

HARRAN OVASI BİTKİSEL ÜRETİMİNDE OLASI VERİM DÜZEYLERİ

<u>ÜRÜN CİNSİ</u>	<u>OLASI ORTALAMA VERİM (kg/ha)</u>
Tahıllar	3.000
Baklagiller	3.500
Yağ bitkileri	2.000
Pamuk	800
Şeker Pancarı	40.000
Yonca ve diğer yem bitkileri	20.000
Sebzeler	40.000
Meyveler	15.000

b/ Tarımsal Üretimde Katma Değer

GAP projelerinin tamamlanmasıyla ortaya çıkacak tarımsal gelişme , bazı indeksler yardımıyla değerlendirilebilir(Tablo 55). Bu indeksler ile bölgenin 1985 ile 2000 yıllarındaki tarımsal durumunun karşılaştırılması mümkündür.

Toplam tarım arazisinin yüzde 10 artmasına karşılık , tarımda istihdam edilen kişi başına düşen tarım arazisi 2,84 hektardan 2,34 hektara düşecektir. Buna karşılık , diğer indekslere göre belirgin bir ilerleme görülmektedir. Ekilen birim alan başına katma değer iki katına çıkarken , kırsal nüfus başına katma değer yüzde 70 oranında yükselecek ve kişi başına et ve süt üretimleri önemli ölçüde artacaktır. Bu gelişmeleri sağlamak için ise , ekili alan başına gübre tüketimi yaklaşık dört kat , traktör talebi ise üç kattan fazla artacaktır.

Master Plan'da geliştirilen 3 değişik kalkınma alternatifi için öngörülen tarımsal katma değer projeksiyonları(Tablo 57)'de özetlenmiştir. (A) Alternatifinde toplam tarımsal katma değer yıllık ortalama yüzde 4,9'luk artış hızıyla 1985'deki 3389 milyar TL'den , 2005 yılında 8674 milyar TL'ye yükselecektir. Bu miktar , (B) ve (C) Alternatifleri için ise yıllık ortalama yüzde 4 artış hızıyla 2005 yılında 7253 milyar TL'ye yükselecektir.

T A B L O (57)

DEĞİŞİK KALKINMA ALTERNATİFLERİNE GÖRE GAP BÖLGESİ OLASI
TOPLAM TARIMSAL KATMA DEĞERLERİ (1990 fiyatları)

Ürün/Aktivite	Alternatif A		Alternatif B/C	
	Üretim (bin ton)	Katma-değer (milyar TL)	Üretim (bin ton)	Katma-değer (milyar TL)
Bitkisel Üretim				
Buğday	3279,2	481,8	3270,2	343,0
Arpa	1475,9	115,9	1624,6	117,7
Kuru fasulye	95,1	183,5	53,3	103,1
Mercimek	566,2	571,8	704,6	702,7
Pamuk	858,7	789,9	477,8	439,6
Susam	107,0	310,5	70,3	202,6
Domates	1584,4	914,4	1024,4	591,6
Patetes	590,0	156,4	325,4	87,9
Diğer sebzeler	1367,8	568,6	1181,5	514,2
Mısır	281,4	55,1	150,0	27,8
Pirinç	108,3	132,5	96,4	116,8
Baklagiller	424,9	82,9	265,4	49,9
Soya	316,0	145,9	158,0	72,8
Yerfıstığı	155,9	247,7	85,1	135,2
Ayçiçeği	160,1	93,8	91,1	53,5
Antepfıstığı	-	-	-	-
Üzüm	-	2173,3	-	1991,6
Diğer	-	-	-	-
Alt-toplam	-	6970,9	-	5550,0
Hayvan Ürünleri				
Süt	1253,7	-	1273,7	-
Et	162,0	-	162,0	-
Diğer ürünler*	-	-	-	-
Alt-toplam	-	1475,1	-	1475,1
Balıkçılık , ormancılık ve diğerleri				
		227,6		227,6
Toplam tarımsal Katma-Değer				
		8673,6		7252,7

* : Yumurta , yün , tiftik , kıl , ham deri , bağırsak , hayvan gübresi , kesilmiş hayvan derisi dahil.

Kaynak : GAP Master Plan , II. Baskı , C.3.

Bilindiği gibi , (A) Alternatifi ile planlanan bütün enerji ve sulama yatırımlarının tamamlanması , yani maksimum hedeflere varılması öngörülmektedir. (B) Alternatifi ile enerji yatırımlarının tamamı gerçekleştirilirken , sulama projelerinden sadece öncelikli olanların 2005 yılına kadar uygulanması , yani 1,7 milyon hektar yerine 900 bin hektar alanın sulanması öngörülmektedir. (C) Alternatifi ile de , her iki sektörde de öncelikli projelerin devreye sokulması öngörülüp , diğer projelerin ise 2005 yılından sonra gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Bu alternatifle de 900 bin hektar arazinin sulanması hedeflenmektedir.

Bu nedenle , (B) ve (C) kalkınma alternatiflerinde (A) Alternatifine göre daha düşük seviyede toplam tarımsal katma değer elde edileceği öngörülmektedir.

4) Destekleme Sistemleri

a/ Tarımsal Eğitim ve Yayım

GAP'ın planladığı gibi tarımsal üre timde başarıya ulaşabilmesi için sadece mühendislik tesislerinin tamamlanmasının yeterli olmadığı unutulmamalıdır. Sulamanın tarımsal yönüne verilecek ağırlığın önemi çok fazladır. İyi bir çiftçi eğitiminin gerçekleştirilmesiyle sulamanın ilk sağladığı yararın sürekli kılınması , hatta teknolojik gelişmelerin de katkısıyla , verimin birkaç kat artırılması mümkün olabilecektir(181). Aksi takdirde , bilinçli olmayan bir sulama sisteminin varlığı , verimli toprakları dahi kıraç topraklara çevirebilir.

Bölgede uygulanan TYUAP-1 ve TYUAP-2 projeleri sayesinde , tarımsal yayımın çiftçilerin ayağına kadar ulaşması mümkün olacaktır.

Eğitim olayı zaman alan bir iştir. Bölge halkının ve dolayısıyla bölge çiftçisinin eğitim düzeylerinin düşük olması , bölgede daha bugünden itibaren bir eğitim seferberliğinin başlatılmasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca , bölgede bir "Çiftçi Eğitim Merkezi" kurulması ve tarımla ilgili tüm eğitim çalışmalarında Ziraat Odaları'ndan yararlanılması gereklidir(182).

(181) Osman TEKİNEL - Bahri ÇEVİK - Rıza KANBER , Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Dünü , Bugünü , Yarını , Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yardımcı Ders Notları No:3 , Adana , 1984, s.9.

(182) ARIKBAY , s.126.

Tarım sektöründe sulamaya tamamen geçilmesiyle ihtiyaç duyulacak ara eleman ihtiyacının karşılanabilmesi için , bölgede Ziraat Meslek Yüksek Okulları ve Ziraat Teknisyen Okulları'nın açılması faydalı olacaktır(183). Projenin başarıya ulaşması , vasıflı işgücünün yetiştirilmesine ve bu işgücünün yerinde ve etkili kullanımına bağlıdır(184).

b/ Bitkisel Üretimde Girdi Arzı

Sulu tarımda istenilen verimin alınabilmesi için , yüksek verimli , hastalık ve zararlılara dayanıklı tohumların kullanılması gereklidir. Projenin tamamlanmasıyla 125 ton Elit , 205 ton Orjinal, 3416 ton Anaç (generatif) , 124 ton Elit , 1227 ton Orjinal , 12265 ton Anaç (vegetatif-yumru) ve 6668000 adet (vegetatif-fidan) tohumluğa ihtiyaç duyulacaktır. Bu ölçüde tohumluk üretimi için ise , 53090 hektar tohumluk üretime yapılacak alan gerekecektir(185). Yapılan hesaplamalara göre , proje tamamlandığında , başta tahıllar ve pamuk olmak üzere 123 bin ton tohuma ihtiyaç duyulacaktır(186).

Bu tohumların üretimi ve çiftçilere dağıtımında , bugün olduğu gibi , bölgeye yoğun bir şekilde hizmet veren Ceylanpınar Tarım İşletmesi'ne önemli görevler düşecektir. Ayrıca , tohumculuk konusunda faaliyet gösteren özel sektör firmalarının da , bölgenin tohumluk ihtiyacının karşılanmasında katkıları olacaktır.

GAP alanında tam sulamaya geçilmesiyle birlikte , önerilen bitki ürün deseni dikkate alınarak yapılan projeksiyonda , toplam gübre tüketiminin saf madde olarak 280 bin ton artacağı hesaplanmaktadır. Proje başlangıcında GAP yöresinde 19,5 kg/ha olan birim

-
- (183) İsmail DEMİRKOL , GAP Yöresinde Gelecekteki Vasıflı İşgücü Sorunu ve Çözüm önerileri Sempozyumu 11 Nisan 1990 Şanlıurfa konuşması , i.i.B.K. Ya., Ankara , 1990 , s.92.
- (184) İsmail BİRCAN , "GAP Yöresinde Vasıflı İşgücü Yetiştirme Faaliyetlerinin Organizasyonu", GAP Yöresinde Gelecekteki Vasıflı İşgücü Sorunu ve Çözüm önerileri Sempozyumu 11 Nisan 1990 Şanlıurfa , i.i.B.K. Ya., Ankara , 1990 , s.75.
- (185) Oktay GENCER , "GAP Alanı için Tohumculuk Projeksiyonu", Türkiye'de Tohumculuğun Gelişimi ve Geleceği Sempozyumu 13-14 Aralık 1988 Ankara , TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Ya.No: 1989/1 , Ankara , 1989 , s.263.
- (186) ERKAN - YURDAKUL , s.179.

alanda gübre tüketiminin proje tamamlandığında 77,2 kg/ha olacağı tahmin edilmektedir(187).

Bölgede , yakacak maddesi olarak kullanılan hayvan gübresinin (tezek) , tarım alanlarında değerlendirilmesi de , bitkisel verim düzeyini yükseltici bir etki yapacaktır.

Yapay gübrenin ana maddesi olan fosfat madeni yönünden bölgenin büyük rezervlere sahip olması(188) ve yukarıdaki veriler göstermektedir ki , GAP bölgesinde sulu tarıma geçilmesiyle bölgede ve ülkede gübre konusunda herhangi bir sorunla karşılaşılmayacaktır.

Sulu tarımda görülen tarımsal hastalık ve zararlıların , kuru tarıma oranla daha fazla olması , bölgede sulu tarımın başlamasından sonra tarımsal hastalık ve zararlıların da artması sonucunu doğuracaktır. İleride görülebilecek hastalık ve zararlıların neler olacağı ve bunların boyutlarının ne kadar olacağını şimdiden tahmin edilmesi çok zordur. Bu nedenle , ihtiyaç duyulacak zirai mücadele ilaçlarının çeşitleri ve miktarları konusunda sağlıklı bir kestirim yapmak mümkün değildir. Bununla birlikte , ileride artacak tarımsal savaş ilaçları talebi mevcut fabrikalarda ve gerektiğinde ithalat yoluyla karşılanabilecektir(189). Fakat , zirai mücadele ilaçlarının yoğun şekilde kullanımının insan ve toplum sağlığını tehdit etmemesi için tedbirler alınmalıdır(190).

c/ Hayvansal Üretimde Destekler

Hayvansal üretimde damızlık sorununun çözümünde Ceylanpınar Tarım İşletmesi önemli katkılar sağlayacak olmasına rağmen , bölgenin bütün ihtiyacını karşılayabilecek durumda değildir. İşte bu aşamada , kültür ırkı hayvan yetiştirilen tarım işletmeleri desteklenmeli ve bu işletmeler ellerinde bulunan ihtiyaç fazlası damızlıkların , ihtiyaç sahibi diğer çiftçilere dağıtılmasını sağlayacak organizasyon modellerinin geliştirilmesi faydalı olacaktır.

(187) Suna MIRON , "GAP ve Gübre Sanayii'nde Yaratacağı Potansiyel", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No:49 , (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) ,Ankara, 1988 , s.378.

(188) YUZER , s.48.

(189) ERKAN - YURDAKUL , s.180.

(190) Turgay BUDAK , "İnsan , Pestisid ve Tarım ", GAP'TA DIYARBAKIR DERGİSİ , S.6 , Haziran 1990 , s.20.

GAP bölgesinde sulu tarıma geçilmesiyle , ensantif hayvancılığın gelişmesi ve buna bağlı olarak da potansiyel yem talebinin artması beklenmektedir. Artacak bu yem talebinin karşılanması konusunda bir sorunla karşılaşılmayacağı , çünkü mevcut yem fabrikalarının kapasitelerinin artırılması ve yeni yem fabrikalarının kurulması suretiyle yem ihtiyacının karşılanacağı tahmin edilmektedir.

Projenin tamamlanmasıyla bölgede yoğunlaşacak hayvancılığın ortaya çıkaracağı taze yem ihtiyacını karşılamada , uygun şartlar sağlandığında yılda 7-8 biçim ot verebilen yonca bitkisinin yetiştirilmesi , önemli faydalar sağlayabilecektir. Böylece , hem yılın 12 ayında hayvanlar taze yem yiyebilecekler , hem de ekim için ayrılan arazi , işgücü ve ekipman daha verimli kullanılacaktır(191).

d/ Sulanamayan Alanlar için önlemler

GAP bölgesinde , sulanacak alanlarda önemli gelir artışları beklenmesine karşın , sulanamayan alanlarda yaşayan nüfus için de bazı tedbirlerin alınmaması , bu kesimin projeden faydalanamaması sonucunu doğuracaktır.

GAP illerinde , sulanamayan kırsal alanlara yönelik kalkınma çalışmaları şu şekilde önerilmektedir:

- Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın geliştirilmesi ,
- Kuru tarım alanlarında da bitkisel üretimin geliştirilmesi ,
- Ormancılık ve ağaçlandırma çalışmalarının gerç ekleştirilmesi ,
- El sanatlarının geliştirilmesi ,
- Bağıcılığın geliştirilmesi(192).

Bölgenin sulanamayan alanlarında , kurak şartlarda tarımı mümkün olan ; bağ , zeytin , badem ve antepfıstığı gibi bitkisel ürünlerin teşvik edilmesi ve verim artışları için araştırmaların yapılması da yararlı olacaktır(193).

-----
(191) Şehabettin ELÇİ , "Güneydoğu Anadolu Projesi için Yem Bitkisi Üretiminin önemi", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Meslekî Ya.No:49 , (Der.Alî İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.57-58.

(192) Zekai BAKAR , "GAP illeri Sulanamayan Kırsal Bölgeler için Kırsal Çalışmaların üzerine Düşünceler", GAP'ın Ekonomik ve Sosyal Boyutları Sempozyumu 27 Mayıs 1990 Diyarbakır , GAP'TA DİYARBAKIR DERGİSİ , S.5 , Mayıs 1990 , s.9.

(193) ELÇİ , s.56.

5) Pazarlama

Sulama ile önemli ölçülerde artacak olan tarımsal üretimle elde edilecek ürünlerin pazarlanması , projenin bölge ve ülke nüfusuna özlenen faydayı verebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Proje tamamlandıktan sonra bölgede üretilen ürünlerin gerçekleştirilecek tarımsal ürünlerin pazarlanma işlevi artık bölgesel değil ulusal , hatta uluslararası bir yapı kazanacaktır(194). Tarım politikasının önemli bir unsuru olan tarımsal pazarlama politikası hedeflere ulaşmakta belirleyici rol oynayabilmektedir(195).

Tarımsal ürünlerin pazarlanmasında devlet ve özel sektörün yanısıra verimli çalışan çiftçi kooperatiflerine de önemli görevler düşmektedir(196). Tarımsal ürünlerin pazarlanmasında , işleme , paketlenme , muhafaza ve depolama faaliyetlerinin , ürünün hasadı ile eşzamanlı olarak yürütülmesi gereklidir. Bu tür faaliyetlerin , hasadın gerçekleştirildiği merkezlerde yapılması , ürün kaybını azaltacağı gibi , bölgede katma değer ve ek istihdam imkanları da yaratacaktır(197).

Bölgede yetiştirilecek bitkisel ürünlerin , kalitesini kaybetmeden uzak pazarlara ulaştırılması için uzun ve kısa süreli muhafaza yöntemlerinin belirlenmesi de gereklidir(198). Ayrıca , tarımsal ü-

-
- (194) Turan GÜNEŞ - Rauf ARIKAN - Abdi KARACABEY - Nurşen ALBAYRAK , "Tarım Ürünlerinin Pazarlanması", GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu 18-21 Kasım 1986 , Ankara Üniversitesi Ya. , Ankara , 1986 , s.535.
- (195) Turan GÜNEŞ , "GAP'ta Tarımsal Ürünlerin Pazarlanması Politikaları", GAP'ta Tarım-Tarım Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu 4-5 Ekim 1989 Şanlıurfa , Ziraat Bankası Ya. , Ankara , 1990 , s.194.
- (196) Klaas Karel VERVELDE , "Market Organisation in the Evaluation of Agricultural Products", GAP'ta Tarım-Tarım Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu 4-5 Ekim 1989 Şanlıurfa , Ziraat Bankası Ya. , Ankara , 1990 , s.214.
- (197) A.Kadir HALKMAN , "Tarım Ürünleri İşleme Sanayinin Geliştirilmesi", GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu 18-21 Kasım 1986 , Ankara Üniversitesi Ya. , Ankara , 1986 , s.568.
Hasan KAZDAĞLI , "GAP Yöresinde Sanayi ve Hizmet Sektöründe Oluşacak İşgücü Talebine İlişkin Beklentiler", GAP Yöresinde Gelecekteki Vasıflı İşgücü Sorunu ve Çözüm Önerileri Sempozyumu 11 Nisan 1990 Şanlıurfa , İ.İ.B.K. Ya. , Ankara , 1990 , s.56.
- (198) TUZCU - KAŞKA , s.66.

r nlerin zamanında bölge dışı pazarlara ulaŐtırılabilmesi için iyi bir ulaşım sisteminin kurulması Őarttır(199).

6) ihracat

GAP'tan beklenen olumlu sonuçların alınabilmesi için , tarımsal üretim kadar üzerinde durulması gereken bir diŐer konu da , pazarlama ve baŐlantılı olarak ihracat konusudur. GAP bölgesi tarım ürünlerinin ihracatında amaç , ham tarım ürünlerinden , işlenmiş tarım ürünlerine kayma yönünde olmalı ve mümkün olduğunca ürün  esitlendirmesine gidilmelidir(200).

 lke içi pazarlara sunuma oranla , daha titiz kalite , ambalaj ve depolama özellikleri isteyen dış pazarlara sunum , bu yönde bölgede faaliyet gösterecek tesislere daha büyük  l de ihtiyaç doğuracaktır(201).

Bölgede uygulanacak bitkisel ürün deseni , geliştirilecek hayvan ırkları belirlenirken , ihracat imk nlarının araştırılması faydalı olacaktır(202).

GAP bölgesinde sulamayla birlikte üretilcek yaş meyve sebzenin özellikle havayolu taŐımacılıĐı ile AT ülkelerine ihraç imkanı saŐlanabilir. Türkiye , AT'nin bazı ürünlerde uyguladığı tarım taktimi engelini de bu sayede aŐabilecektir.  nk  bölge , ilkbahar ve yaz sıcaklık ortalaması yönünden turfandacılığa çok uygundur. Üstelik , meyve ve sebze yaş olduğu kadar dondurulmuŐ olarak da Avrupa ülkelerine pazarlanabilir(203). GAP ile artacak olan tahıl ürününün

-
- (199) ismet ERGÜN , "GAP Alanında Ulaştırma Sektörünün  nemi", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa, TZDK Mesleki Ya.No:49 , (Der.Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988, s.243.
- (200) TUNCER , s.32.
- (201) OĞuz YURDAKUL - Onur ERKAN , "Türkiye'nin Tarım  r nleri ihracat Sorunları ve GAP Alanında Dikkat Edilmesi Gereklisi Bazı Konular", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No:49 , (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.485.
- (202) Haydar TUNCER , "GAP'ta Tarıma Dayalı Sanayi Politikaları", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu 4-5 Ekim 1989 Şanlıurfa , Ziraat Bankası Ya. , Ankara , 1990 , s.231.
- (203) Canan BALKIR , "GAP Alanı Sanayinin Dışa Açılması", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Mesleki Ya.No:49 , (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.566-567.

bir kısmının , Ortadoğu ülkelerinin yanısıra daha uzak ülkeler olan Kuzey Afrika ülkeleri ve Sovyetler Birliği'ne satış imkanı olabilecektir(204).

7) Tarımsal Kredi

Bölgede kuru tarım tekniğinden, sulu tarım tekniğine geçilecek olması , bölge çiftçilerinin gerek sabit sermaye gerekse işletme sermayelerini eskiye oranla büyük ölçüde artıracaktır(205).

GAP yöresinde yoğun olarak görülen küçük ölçekli tarımsal işletmelerin "Sözleşmeli Çiftçi" adı verilen bir model kapsamında kredilendirilmesine yönelik(206) çalışmaların yanısıra , tarımsal girdi üreten , tarımsal ürün işleyen , pazarlayan ve ihraç eden sektörlerinde kredilendirilmesi gerekmektedir(207).

Uygun bir tarımsal kredilendirme sistemi sayesinde potansiyel pazarı olan ürünlerin yoğun olarak üretiminin özendirilmesi de sağlanabilir.

8) Tarımsal Araştırma

Tarımın , yerel koşullara büyük ölçüde bağımlı olması , başka bölge veya ülkelerde geliştirilen teknolojilerin GAP alanında başarılı sonuçlar vermesini engelleyebilir. Bu nedenle , bitkisel ve hayvansal üretimde uygulanacak teknolojilerin ; yörenin ekolojik şartlarında geliştirilmesi veya ithal edilecek teknolojilerin yeterli adaptasyondan geçirilmesi gereklidir(208).

-
- (204) Tarık ÇUHACI , "GAP'la Artacak Hububat Ürünümüz için Potansiyel bir Pazar : Mısır Arap Cumhuriyeti", DIŞ TİCARET FORUM DERGİSİ , Y.1 , S.3 , Mart 1987 ,s.34.
- (205) _____ , "Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Tarımsal Finansman", GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu 18-21 Ekim 1986 , Ankara Üniversitesi Ya., Ankara , 1986 , s.
- (206) Altan ÜNVER , "GAP Alanında Sözleşmeli Çiftçi Kredilendirme Yöntemleri Konusunda Alternatif öneriler", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu 4-5 Ekim 1989 Şanlıurfa , Ziraat Bankası Ya., Ankara , 1990 , s.265.
- (207) CENKÇİ , s,275.
- (208) Ali BALABAN - Osman TEKİNEL , "Güneydoğu Anadolu Projesinde Tarımsal Araştırma ve Eğitim", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu 4-5 Ekim 1989 Şanlıurfa , Ziraat Bankası Ya., Ankara , 1990 , s.241.

Proje alanında , bir zorunluluk halini alan tarımsal teknoloji üretimine yönelik bir araştırma sistemi ve bunun kurumsal yapısının oluşturulması çalışmaları şu kuruluşlar tarafından yerine getirilecektir ; TÜBİTAK , T.O.K. Bakanlığı , Üniversiteler ve GAP Tarımsal Araştırma Enstitüsü.

Bölge topraklarında verimli bir şekilde tarımsal üretim gerçekleştirilebilmesi için , toprak etüd ve haritalama çalışmalarına , toprakların üretim potansiyellerine ve çeşitli kullanım biçimlerine uygunluklarının eklenmesi gereklidir. Böylece , bölge çiftçileri de bu çalışmalardan faydalanabilecektir(209).

III- GAP TAMAMLANDIĞINDA TÜRKİYE TARIMINA KATKILARI

A. TARIMSAL ARAZI KULLANIMI YÖNÜNDEN KATKISI

Ortadoğu'nun en önemli su kaynakları olan Dicle ve Fırat nehirlerini(210) kontrol altına alacak olan proje tamamlandığında , GAP bölgesinde yaklaşık olarak 1,7 milyon hektarlık tarım arazisinin sulanması mümkün olacaktır. Böylece , bölgede sulanan arazi miktarlarındaki artış , ülke genelinde de toplam tarım arazisinde sulanan alanların payını artıracaktır. Mevcut durumda ülkemizde ekim yapılan tarım arazilerinin yüzde 16,8'lik kısmı sulanabilirken , bu oran 2005 yılında GAP'ın da tamamlanması durumunda yaklaşık olarak yüzde 25,2'ye çıkabilecektir(Tablo 58).

-
- (209) Ural DİNÇ - Şefik YEŞİLSOY , "Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Alanı Toprakları", GAP 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa , TZDK Meslekî Ya.No:49 , (Der. Ali İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988 , s.155.
- (210) Marion CLAWSON - Hans H. LANDSBERG - Lyle T. ALEXANDER , The Agricultural Potential of the Middle East , New York , 1971 , s.202.

GAP'ın tamamlanacağı yıl olan 2005 yılına kadar , ülkenin diğer bölgelerindeki tarım arazilerinin 559 bin hektarlık kısmının daha sulu tarıma açılacağı(211) düşünülerek böyle bir hesaplama yapılmıştır. Bu durumda , 2005 yılına kadar ülkenin sulanabilir arazi oranındaki artış miktarının sadece 8,4 puanlık bir kısmı GAP tarafından gerçekleştirilecektir.

T A B L O (58)

GAP'IN TÜRKİYE TARIMINA SULANAN TARIM ARAZİSİ YÖNÜNDEN KATKISI
(bin ha)

	MEVCUT DURUM		OLASI DURUM	
	GAP	TÜRKİYE	GAP	TÜRKİYE
Toplam Ekilen Tarım Arazisi	3100	18500	3390	21000
Sulanın Tarım Arazisi	121	3100	1641	5300
Sulanın Arazi Payı (%)	3,9	16,8	48,5	25,2

Kaynak: Çeşitli verilerden faydalanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Diğer taraftan , GAP bölgesinde sulanabilir arazinin toplam tarım arazisi içerisindeki payı proje sayesinde yüzde 3,9'dan yüzde 48,5'e yükselecektir.

B. BİTKİSEL ÜRETİM YÖNÜNDEN KATKISI

Ülkemiz tarımının 1980'li yıllarda kazandığı gelişme hızını koruyacağı ve ürün deseninde çok önemli değişiklikler olmayacağı varsayımları altında , bitkisel üretim miktarlarımızın 2005 yılında ulaşacağı boyutlar ile ilgili olarak yapılan projeksiyonlar(Tablo 59)'da yer almaktadır.

GAP'ın gerçekleşmesi ile ortaya çıkacak bitkisel üretimin , ülkemiz bitkisel üretimine sözkonusu tarihteki katkıları da yine aşağıdaki Tablo'da verilmiştir. GAP'ın proje sonrası bitkisel ürün katkılarını , proje öncesi bitkisel ürün katkıları ile birkaç ürün için kıyasladığımızda şu ilginç yapı karşımıza çıkmaktadır:

-----
(211) Mithat ÖZSAN , " Türkiye'de Tarımsal Araştırma , Geliştirme ve Apre Endüstri" , DÜNYA EKONOMİ - POLİTİKA GAZETESİ , 17 Ekim 1990.

Buğday yönünden bölgenin projeden önce ülkemiz buğday üretimindeki payı yüzde 9,9 iken , proje tamamlandığında yüzde 10,6'ya çıkacaktır. Arpa üretiminde proje öncesi payı yüzde 15,3 iken , proje ile birlikte yüzde 13,1'e gerileyecektir. Mısır üretimindeki payı binde 6 iken , yüzde 2,9'a yükselecektir. Çeltik üretimindeki payı yüzde 3,5 iken , yüzde 30'a yükselecektir.

T A B L O (59)

GAP TAMAMLANDIĞINDA TÜRKİYE TARIMINA OLASI BİTKİSEL ÜRÜN KATKISI
(bin ton)

<u>ÜRÜN CİNSİ</u>	<u>GAP'SIZ TÜRKİYE</u>	<u>GAP'LI TÜRKİYE</u>	<u>GAP'IN KATKISI</u> (%)
HUBUBAT			
Buğday	30750	34020	10,6
Çavdar	350	390	11,4
Arpa	12440	14065	13,1
Mısır	5238	5388	2,9
Çeltik	473	615	30,0
BAKLIYAT (toplam)	3200	3910	22,2
ENDÜSTRİ BİTKİLERİ			
Tütün	356	375	5,3
Şeker pancarı	11821	15920	34,7
Pamuk(kütlü)	2672	5322	99,2
YAĞLI TOHUMLAR			
Ayçiçeği	2500	2591	3,6
Soya	319	477	49,5
SEBZE-MEYVELER			
Taze meyveler	9251	12091	30,7
Turunçgiller	2147	2809	30,8
Sebzeler	25532	29046	13,8
YUMRU BİTKİLER			
Patates	5926	6251	5,5
Soğan	1795	1867	4,0

Not : Kalkınma Alternatifleri'nden (B/C) esas alınmıştır.
Kaynak: Çeşitli verilerden faydalanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Proje tamamlandığında toplam bakliyat üretimi yönünden bölge tarımının ülke tarımına katkısı yüzde 22,2 olacaktır. Tütün üretiminde proje öncesi yüzde 9 olan katkısı yüzde 5,3'e gerileyecektir. Şeker pancarı için binde 1 olan proje öncesi katkısı , önemli ölçüde artarak yüzde 34,7'ye ulaşacaktır. Pamuk üretimi için yüzde 13,2 olan proje öncesi payı da çok yükselerek yüzde 99,2'ye ulaşacaktır. Bu artış , tekstil sanayimizin sürekli gelişmesi nedeniyle artacak olan pamuk talebinin karşılanabilmesi yönünden çok olumludur(212).

Yağlı tohumlardan olan ayçiçek için proje öncesi bölgenin payı binde 6 iken , yüzde 3,6'ya yükselecektir. Soya üretimine katkısı ise yüzde 49,5 olacaktır. Ayrıca pamuk çığidından elde edilecek bitkisel yağ miktarı da , pamuk üretimi artışını bağlı olarak yükselecektir(213).

Sebze - meyveler yönünden de projeli bölge tarımının ülke tarımına önemli katkıları olacaktır. Taze meyveler yönünden proje öncesinde çok düşük olan katkısı , projeye birlikte yüzde 30,7'ye yükselecektir. Sebze üretiminde yüzde 7,5 olan proje öncesi payı , yüzde 13,8'e yükselecektir. Turunçgiller yönünden bölgenin Türkiye tarımına katkısı proje sonrasında yüzde 30,8 olacaktır.

Görüldüğü gibi , projenin tamamlanmasıyla birlikte bölge tarımının ülke tarımına bitkisel üretim yönünden katkıları bazı ürünlerde önemli ölçülerde artacak iken , bazı ürünler için azalabilecektir. Katkının en büyük olacağı bitkisel ürünler ; mısır , çeltik , şeker pancarı , kütlü pamuk , soya , taze meyveler , turunçgiller ve sebzelerdir.

---

(212) Osman TEKİNEL - Oğuz YURDAKUL - M.Necat ÖREN , Türkiye Pamuk ve Pamuklu Dokuma Sanayii Üretimi , Dış Ticareti ve GAP'ın Olası Etkileri , Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ya., Adana , 1991 , s.15.

(213) GENÇER , "Sanayi Bitkisi...", s.54.

C. HAYVANSAL ÜRETİM YÖNÜNDEN KATKISI

Ülkemiz hayvancılık üretiminin 1980'lerde gösterdiği ortalama gelişme hızının önümüzdeki yıllarda da devam edeceği varsayımı ile yapılan projeksiyonda , 2005 yılında hayvansal üretimimizin ulaşacağı boyutlar ile bu üretime GAP'ın katkısı (Tablo 60)'da verilmiştir.

Daha önceki bölümlerde yer alan GAP bölgesi tarımının ülkenin toplam hayvansal üretimine proje öncesi katkısı ile proje tamamlandığında olacak katkısını karşılaştırdığımızda şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır :

Toplam et üretimi yönünden ülke tarımına katkısı proje öncesinde yüzde 9,6 iken yüzde 5,4'e gerileyeceği , süt üretiminde katkısının yüzde 6,6 iken yüzde 9,9'a yükseleceği ve yumurta üretiminde katkısının yüzde 5,2'den yüzde 3,2'ye gerileyeceği ortaya çıkmaktadır.

T A B L O (60)

GAP TAMAMLANDIĞINDA TÜRKİYE TARIMINA OLASI HAYVANSAL ÜRÜN KATKISI (bin ton)

<u>ÜRÜN CİNSİ</u>	<u>GAP'SIZ TÜRKİYE</u>	<u>GAP'LI TÜRKİYE</u>	<u>GAP'IN KATKISI (%)</u>
Toplam et	2989	3151	5,4
Süt	12813	14087	9,9
Yumurta	1055	1089	3,2

Kaynak: Çeşitli verilerden faydalanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Görüldüğü gibi , proje tamamlandığında süt üretimi hariç diğer hayvansal ürünlerin üretimi yönünden GAP bölgesinin Türkiye tarımına katkıları proje öncesine göre artmak bir yana , tersine azalacaktır. Bu durum , hayvancılık faaliyetlerinin GAP kapsamında yeniden ele alınarak , daha fazla önem verilen bir yapıya kavuşturulması gerektiğini göstermektedir.

GAP bölgesi için öngörülen bitkisel ürün deseni içerisinde yem bitkilerinin payı yüzde 3 gibi çok düşük bir orandır. Bölgede proje öncesinde mevcut çayır ve meraların zaten çok yetersiz olduğu , sulamayla birlikte bunların da büyük ölçüde ekilip-biçilmeye başlanacağı da gözönüne alındığında , bölgede yapılacak hayvancılık üretiminde büyük ölçüde taze yem bitkileri yetersizliği ile karşılaşılabileceği açıktır.

Eğer GAP'ın gerek bölge gerekse ülkemiz için hayvancılık yönünden yaratacağı katma değerlerin yüksek olması isteniyorsa , hayvancılıkta önemli bir darboğaz teşkil edeceği şimdiden görünen hayvan yemleri konusunda sadece mevcut olan veya yeni açılacak yem fabrikaları yeterli görülmemeli , öngörülen ürün deseni içinde yem bitkilerinin payı büyütülmeli ve bölgedeki çayır ve meralar özenle korunmalı , hatta geliştirmelidir.

Ayrıca , hayvansal üretimde verimi artırmada önemli girdiler olan , hayvan ırklarının ıslahı , veterinerlik hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve hayvanların bakım şartlarının iyileştirilmesi için de , GAP bölgesinde gerekli tedbirler şimdiden alınmaya başlanmalıdır. Çünkü hayvancılık üretimi , bitkisel üretime oranla daha çok bilgi , emek ve zaman gerektiren bir uğraşdır.

Bölge halkının geleneksel olarak yaygın şekilde yaptığı koyun-keçi gibi küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin , projeye birlikte daha modern ve bilinçli şekilde devam etmesi faydalı olacaktır. Çünkü küçükbaş hayvancılık konusunda deneyim sahibi olan bölgenin hayvan yetiştiricileri , büyükbaş hayvan yetiştiriciliğine oranla daha başarılı olabileceklerdir. Üstelik küçükbaş hayvancılık ürünlerinin , gerek bölgeye komşu Ortadoğu ülkelerine , gerekse AT ülkelerine ihracat şansı yüksektir. Bu nedenlerle küçükbaş hayvancılık , projeye birlikte bölgede özel olarak desteklenmelidir.

D. ORMANCILIK ÜRETİMİ YÖNÜNDEN KATKISI

GAP tamamlandığında , bölgenin ormancılık üretimi yönünden ülkeye pek büyük katkısının olmayacağı söylenebilir. Gerçi , bölgede orman alanları genişletilmese de , orman içi geliştirme çalışmalarıyla birim orman alanı başına orman ürünü verimlerinin yükseltilmesi ve projeye birlikte sulama alanlarında özellikle kavak ağacı dikiminin teşvik edilerek 21,7 bin hektarlık alanda ağaç dikilmesi öngörülmektedir , fakat bu gelişmeler dahi bölgenin gerek yakacak odun gerekse sınavi kereste ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde değildir.

Ormancılığın bölgede öngörülen gelişmesi her ne kadar ülkenin ormancılık üretimine büyük ölçülerde katkı sağlamasa da , bölgenin orman ürünleri yönünden kendi kendine yeterlilik düzeyini artırması açısından önemlidir. Bu artan yeterlilikler , yakacak odun için yüzde 46,5'den yüzde 55,6'ya ve sınavi kereste yönünden de yüzde 25,4'den yüzde 36,2'ye yükselmesi şeklinde olacaktır.

E. BALIKÇILIK ÜRETİMİ YÖNÜNDE KATKISI

GAP kapsamındaki baraj projelerinin meydana getireceği toplam 2200 km²'lik baraj gölü alanlarında önemli ölçülerde tatlısu balıkçılığı yapılabilecektir. Deniz kıyılarına uzaklık nedeniyle deniz balığının pek ulaşmadığı bölgede , projeye birlikte tatlısu balıkçılığının yaygınlaşması , bölge halkının balık eti tüketimi ve dolaşısıyla kişi başına protein tüketimini artıracaktır.

Projenin tamamlanmasıyla ortaya çıkacak baraj gölü alanlarının tamamında tatlısu balıkçılığı yapılması durumunda , bölgenin yıllık balık üretimi yaklaşık olarak 11 bin ton olacaktır. (Tablo 61)'den görüleceği gibi , GAP tamamlandığında bölgede gerçekleşecek olan balıkçılığın , ülkenin tatlısu balıkçılığına katkısı yüzde 13,9 , ülkenin toplam balıkçılık üretimine katkısı ise , yüzde 1 civarında olacaktır.

T A B L O (61)

GAP TAMAMLANDIĞINDA TÜRKİYE TARIMINA OLASI BALIKÇILIK ÜRÜNLERİ KATKISI (ton)

<u>ÜRÜN CİNSİ</u>	<u>GAP'SİZ TÜRKİYE</u>	<u>GAP'LI TÜRKİYE</u>	<u>GAP'IN KATKISI(%)</u>
Deniz Balıkları	1028364	1028364	-
Tatlısu Balıkları	79014	90014	13,9
Toplam Balıkçılık	1107378	1118378	1,0

Kaynak: Çeşitli verilerden faydalanarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi , GAP'ın tamamlanması çok kolay olmasa da , birçok problemi beraberinde getirirse de (214) , kimilerince zamansız , verimsiz , riskli bir yatırım olarak ve bölge nüfusuna oranla yapılacak yatırımın çok yüksek olduğu(215) iddia edilse de , ülkenin hızla artan nüfusunun doğuracağı tarımsal ürün ihtiyacını karşılayacak(216) ve dış satım imkanları sağlayabilecektir.

- (214) _____, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Gerçekler , Sorunlar , Beklentiler , Genç İşadamları Derneği Ya., İstanbul , 1989 , s.12.
- (215) İbrahim KAVRAKOĞLU , Dengeli Gelişme İçin Ekonomi Politikaları , İstanbul , 1990 , s.76.
- (216) Cihan DURA , Tarımın Türk Ekonomisinin Gelişmesine Katkısı , Bugün ve Yarın , ENKA Vakfı Ya., İstanbul , 1987 , s.85.

B ö l ü m 3

T Ü R K İ Y E V E A T T A R I M L A R I

I- TÜRKİYE VE AT EKONOMİLERİNDE TARIMIN YERİ

Düşünsel temelleri daha eski tarihlere götürülebilen(217) Avrupa Topluluğu'nun temelini atan ilk somut anlaşma 18 Nisan 1951 tarihli Paris Anlaşması'dır. Bu anlaşma ile Fransa'nın önderliğinde F.Almanya , Belçika , İtalya , Lüksemburg ve Hollanda'nın katılımı ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur(218).

Paris Anlaşması'na imza koyan Avrupalı 6 ülke , işbirliklerini başka alanlarda da sürdürmek için uzun görüşme ve teknik çalışmalarından sonra 25 Mart 1957'de imzalanan Roma Anlaşması ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'yi kurmuşlardır.

Roma Anlaşması'na tepki olarak 6'lar dışında kalan bazı Avrupa ülkeleri (İngiltere , Avusturya , İsveç , İsviçre , Danimarka , Norveç , Portekiz ve daha sonra Finlandiya) 4 Ocak 1960'da imzaladıkları sözleşme ile Avrupa Serbest Mübadele Birliği (EFTA)'yı kurmuşlardır(219).

Avrupa Topluluğu(220) anayasasını oluşturan 3 anlaşmanın (AKÇT , EURATOM , AET) ardından , 1 Temmuz 1967 tarihinde yürürlüğe giren bir başka anlaşmayla da , Topluluğun organları birleştirilir.

Topluluğun genişlemesi 1 Ocak 1973'de İngiltere , İrlanda ve Danimarka'nın katılımıyla (9'lar) başlamış , 1 Ocak 1981'de Yunanistan'ın katılımıyla (10'lar) sürmüş ve 1 Ocak 1986'da İspanya ve Portekiz'in katılımıyla (12'ler) şimdilik tamamlanmıştır(221).

(217) Harry B.ELLIS , The Common Market , The World Publishing Co., Cleveland , 1965 , s.11-38.

(218) _____ , Avrupa Topluluğu Nedir? , Avrupa Topluluğu Ya., Ankara , 1975 , s.18.

(219) S.Rıdvan KARLUK , Dünya Ekonomisinde Uluslararası Ekonomik Kuruluş ve Birleşmeler , İstanbul , 1990 , s.322.

(220) 1987 yılından itibaren Topluluk AET yerine AT olarak anılmaya başlanmıştır.

(221) Ömer BOZKURT , Avrupa Topluluğu'nun Bütünleşme Süreci ve Yapısı : Genel Bir Bakış , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya., Ankara , 1990 , s.12-13.

Türkiye'nin AT ile ilişkilerinin başlangıcı , Roma Anlaşması'nın imzalanışından yaklaşık 2 yıl kadar sonra 31 Temmuz 1959 tarihli başvurusudur. Görüşmelerden sonra 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara Anlaşması imzalanmıştır(222).

1 Aralık 1964 tarihinde uygulamaya konan Ankara Anlaşması ; Türkiye'yi Topluluğa "Ortak Üye" yapan , imzalayan taraflar arasında bir gümrük birliğine dayanan ve ileride Türkiye'nin tam üyeliğini öngören bir Ortaklık Anlaşması'dır(223). Ankara Anlaşması , 3 aşamalı olarak Türkiye'nin Topluluk ile bütünleşmesini öngörmekteydi. Fakat geçen süre içerisinde gerek Türkiye gerekse Topluluk içinde meydana gelen bazı gelişmeler nedeniyle , ilişkiler bazen kesilme noktasına gelmiş , bazen de canlanmıştır(224).

Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliğinde öngörülen 3 aşamanın ilki olan Hazırlık Dönemi 1 Aralık 1964 tarihinde başlamış , 5 yıl sürmesi öngörülen bu dönem 9 yıla uzamıştır. Katma Protokol'ün 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmesiyle Türkiye'nin 22 yıllık Geçiş Dönemi başlamıştır. 14 Nisan 1987 tarihinde Türkiye , Ankara Anlaşması'na bağlı kalmadan , yani bu anlaşmada öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden bir Avrupalı devlet olma özelliğini kullanarak Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.

Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna 18 Aralık 1989 tarihinde Konsey Komisyonu tarafından hazırlanan Görüş Raporu ile cevap verilmiştir. Verilen bu cevapta , Türkiye'nin tam üyelik başvurusu red edilmemekle birlikte , 1993 yılına kadar Tek Senet hedeflerine ulaşılmadan hiçbir ülkenin tam üyelik başvurusunun kabul edilmeyeceği ve bu bağlamda Türkiye'nin sözkonusu süreye kadar Topluluk ile olan güçlüklerini gidermesi halinde , tam üyeliğinin 1993 yılından sonra ele alınabileceği belirtilmiştir.

Raporda belirtilen konulardan bizim açımızdan önemli olanı , Topluluk ile Türkiye tarımları arasındaki yapısal ve kurumsal farklılıklar konusudur.

-
- (222) Nahit TÖRE , "Avrupa Toplulukları Hareketi ve Türkiye", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant , TMO Eğitim Şube Md. Ya. No: 4 , Ankara , 1989 , s.36.
- (223) Rıdvan KARLUK , "Avrupa Toplulukları ve Türkiye" , İstanbul , 1990 , s.206.
- (224) Ahmet Y.GÖKDERE , "Türkiye-AET ilişkileri Ekonomik Açısından Yaklaşım (1959-1988)", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant , TMO Eğitim Şube Md. Ya.No: 4 , Ankara , 1989 , s.80.

Topluluğu kuran Roma Anlaşması'nda yer alan tarımla ilgili maddeler (38.-46. md.) gibi , Türkiye ile Topluluk arasında ortaklık kuran Ankara Anlaşması'nda da tarımla ilgili maddeler mevcuttur. Bu kapsamda , Hazırlık Döneminde tarım sektörü ile ilgili olarak Türkiye tarımında önemli bir yere sahip olan dört tarımsal üründe Türkiye'ye tercihli bir rejim sağlanmıştır(225). Geçiş Dönemi kurallarını düzenleyen Katma Protokol ile de bu dönemin sonuna kadar Türkiye tarımının AT Ortak Tarım Politikasına uyumu ve bu dönemin sonuna kadar sözkonusu uyum için Türk Hükümetinin gerekli uyum önlemlerini alması öngörülmektedir.

Türkiye ve AT tarımları arasındaki farkları ortaya koyan unsurlar ; Tarımın Ekonomideki Yeri , Tarımsal Yapı ve Uygulanan Tarım Politikasıdır.

A. TARIMIN ULUSAL GELİRLERDEKİ PAYI

Bir ülke ekonomisinde bir sektörün önemini ortaya koyan ölçülerden ilki , ilgili sektörün ulusal gelirdeki payıdır. Her ne kadar tarımın ekonominin diğer sektörlerine oranla nisbi değeri azalmışsa da , tarım sektörü iyi değerlendirildiğinde sadece gelişmekte olan ülkeler için değil , gelişmiş ekonomiler için dahi dinamik bir unsur olabilmektedir(226). Buna en güzel örnek ABD ve AT'dir. Çünkü tarımda modern teknikleri ve makinalaşmayı uygulayabilen(227) , aldıkları tedbirlerle az gelişmiş ülkelerin aksine tarımdaki ağır nüfus baskısını(228) yok eden ve tarımın gelişmesi için sıkı sıkıya bağlı olunan eğitim , kültür , kurumsallaşma ve politikalar yönünden(229) gelişmiş olan ülkeler bu ülkelerdir.

-
- (225) Ahmet ŞAHİNÖZ , AET Tarım Ürünlerinde Dış Ticaret Politikası , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1990 , s.25.
- (226) Walter W.WILCOX - Willard W.COCHRANE - Robert W.HERDT , Economics of American Agriculture , New Jersey , 1974 , s.280.
- (227) Hans BINSWANGER , "Agricultural Mechanization : A Comparative Historical Perspective" , THE WORLD BANK RESEARCH OBSERVER , V. 1 , N 1 , January 1986 , s.27-28.
- (228) J. LECAILLON - C. MORRISON - H. SCHNEIDER - E. THORBECKE , Economic Policies and Agricultural Performance of Low-Income Countries , Paris , 1987 , s.16.
- (229) Y.S. BRENNER , Agriculture and the Economic Development of Low Income Countries , Mouton , 1971 , s.98.

1) Türkiye'de Tarımın Ulusal Gelirdeki Payı

Ülkemizde üç temel sektörün GSYİH'daki paylarını gösteren (Tablo 62) incelendiğinde ; Tarım sektörünün I. BYKP için yıllık ortalamasının yüzde 35'ler düzeyinde iken sürekli düşerek 1980'de yüzde 22,6'ya , 1990 yılında ise yüzde 18,1'e gerilediği görülmektedir. Yani , tarımın ulusal gelirimiz içerisindeki payı giderek azalmaktadır(230).

Ulusal tarım üretim değerinin mutlak olarak artmasına karşılık (231) , GSYİH içindeki payının azalmasının(232) iki temel nedeni vardır. Birincisi diğer sektörlerin (sanayi ve hizmetler) daha hızlı büyümeleri , ikincisi belli başlı tarımsal ürün fiyatlarının tarım dışı ürünler fiyatlarından daha yavaş yükselmesidir(233).

T A B L O 62

TÜRKİYE'DE GSYİH'NİN SEKTÖREL DAĞILIMI (%)

	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER
I. BYKP Yıllık Ort.	35,0	17,5	47,5
II. BYKP Yıllık Ort.	29,5	20,9	49,6
III. BYKP Yıllık Ort.	24,1	22,7	53,2
IV. BYKP Yıllık Ort.	23,4	22,6	54,0
1980 Yılı	22,6	25,0	52,4
1981 Yılı	22,0	26,1	51,9
1982 Yılı	20,8	27,1	52,1
1983 Yılı	19,6	28,6	51,8
1984 Yılı	19,6	29,4	51,0
1985 Yılı	18,8	31,6	49,6
1986 Yılı	18,5	31,9	49,7
1987 Yılı	18,0	31,8	50,2
1988 Yılı	17,5	32,4	50,1
1989 Yılı	16,6	31,3	52,1
1990 Yılı	18,1	29,3	52,6

Kaynak: TOBB İktisadi Rapor (Değişik Yıllar)- DPT Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler , Şubat 1991.

- (230) Zülal GÜNGÖR - Ergun KİP , "Türkiye'de Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım Sektörü ile Diğer Sektörler Arasındaki Yapısal İlişkiler", PLANLAMA DERGİSİ , S.26 , Eylül 1990 , s.83.
- (231) Selçuk CİNGİ , "Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Finansman", HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ İ.İ.B.F.DERGİSİ, C.5, S.1-2, 1987, s.15.
- (232) Oddvar ARESVIK , The Agricultural Development of Turkey , New York , 1975 , s.4.
- (233) A.Baki PİRİMOĞLU - Özcan DAĞDEMİR , "Türkiye'de Planlı Dönemin Başlangıcından Günümüze Kadar Gelir Dağılımındaki Gelişmeler", ANADOLU ÜNİVERSİTESİ ESKİŞEHİR İ.İ.B.F. DERGİSİ , C.VI ,S.2, Kasım 1988 , s.193.

2) AT'de Tarımın Topluluk Gelirindeki Payı

AT ülkelerinin tarım sektörlerinin GSYİH'larındaki paylarının verildiği (Tablo 63) incelendiğinde ; 1980 yılından 1987 yılına kadar bazı ülkeler için payın arttığı , bazı ülkeler için ise aynı payın muhafaza edildiği görülmekle birlikte ; AT 10'ların yüzde 5,9'dan yüzde 3,4'e gerilediği , AT 12'ler için yüzde 6,5'den yüzde 3,4'e gerilediği görülmektedir. Oysa aynı dönemde tarımsal üretim önemli oranlarda artmıştır.

T A B L O (63)

TARIM SEKTÖRÜNÜN AT ÜLKELERİ GSYİH'LARINDAKİ PAYLARI (%)

ÜLKELER	1980	1984	1987
Belçika	2,3	2,7	2,2
Danimarka	4,4	5,5	4,0
F.Almanya	2,0	2,0	1,5
Yunanistan	15,0	16,8	15,6
İspanya	7,0	5,7	5,2
Fransa	4,2	4,0	3,5
İrlanda	17,7	11,8	10,3
İtalya	7,3	6,1	4,5
Lüksemburg	3,2	2,7	2,4
Hollanda	4,7	4,5	4,1
Portekiz	12,7	6,5	6,4
İngiltere	2,1	2,2	1,7
AT 10	5,9	3,7	-
AT 12	6,5	3,9	3,4*

* Portekiz hariç.

Kaynak: The Agricultural Situation in the Community - Report (Değişik Yıllar).

3) Türkiye ve AT Verilerinin Karşılaştırılması

Yukarıdaki veriler , Türkiye için tarım sektörünün ekonomideki yerinin AT'na göre kat kat fazla olduğunu göstermektedir. Türkiye için tarımın ekonomideki payı son yıllarda yüzde 20'ler seviyesinde iken , AT için yüzde 3,5'ler civarındadır.

Topluluk içerisinde tarımın ekonomilerinde önemi fazla olan ülkeler , Yunanistan (yüzde 15'ler) , İrlanda (yüzde 10'lar) , Portekiz (yüzde 6'lar) ve İspanya (yüzde 5'ler) olmakla birlikte , Türkiye oranında tarım ağırlıklı ekonomiye sahip başka ülke yoktur(234).

B. TARIM SEKTÖRÜNDE İSTİHDAMIN PAYI

Ekonomide bir sektörün önemini ortaya koyan ölçülerden ikincisi , ilgili sektörde istihdam edilenlerin ekonomideki toplam istihdam içerisindeki payıdır. Bugün için dünyamızda , tarımsal istihdam ile tarımsal üretim arasında ilginç bir ilişki vardır. Günümüzde , toplam istihdamının (yüzde 6 gibi) çok küçük bir kısmını tarımda barındıran ülkelerde tarımsal üretim fazlası problem haline alırken , çalışan nüfusunun (yüzde 60 gibi) önemli bir kısmını tarımda istihdam eden ülkelerde ise açlık veya yetersiz beslenme tehlikesi vardır(235).

1) Türkiye'de Tarım Sektöründe İstihdamın Payı

Ülkemizde mevcut istihdamın sektörel dağılımının gösterildiği (Tablo 64) incelendiğinde ; Tarım sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdam içindeki payının 1980 yılında yüzde 55 düzeylerinde iken , sürekli azalarak 1990 yılında yüzde 49'lara kadar gerilediği görülmektedir. Buna karşılık , sanayi ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdam içerisindeki payları 1980 yılından bu yana sürekli artarak 1990 yılında sanayi sektörü için yüzde 15,5 e , hizmetler sektörü için yüzde 35,2'ye yükselmiştir. Hızlı nüfus artışı ve tarım dışı istihdam olanaklarının sınırlı olması , ülkemiz tarım sektöründe istihdamın azaltılamamasının temel nedenleridir.

T A B L O (64)

TÜRKİYE'DE İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI (%)			
SEKTÖRLER	1980	1985	1990
Tarım	54,9	52,7	49,3
Sanayi	13,8	14,8	15,5
Hizmetler	31,3	32,5	35,2

Kaynak : TOBB İktisadi Rapor (Değişik Yıllar).

2) AT'de Tarım Sektöründe İstihdamın Payı

Topluluk ülkel erinde toplam istihdam içerisinde tarım sektörü istihdamının payı 1960'da yüzde 21 , 1970'de yüzde 14 iken(237) , son yıllardaki durumu ortaya koyan (Tablo 65) incelendiğinde 1980 yılında AT- 10'lar için yüzde 8 olan bu oranın sürekli azalarak 1987 yılında yüzde 6,7'ye gerilediği , yine 1980 yılında AT- 12'ler için yüzde 9,6 olan bu oranın sürekli azalarak 1988 yılında yüzde 7,7'ye gerilediği görülmektedir.

- (235) Ahmet ŞAHİNÖZ , ABD - AET - Türkiye Tarım Politikaları ve Dünya Pazarları (Ortadoğu) , İstanbul , 1989 , s.8.
- (236) Yavuz TEKELİOĞLU , "Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye'de Tarım", HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ İ.İ.B.F. DERGİSİ , C.8 , S.1 , 1990 , s.159.
- (237) _____ , The Agricultural Situation in the Community 1989 Report , Brussels , 1990 , s.T/96.

T A B L O (65)

AT ÜLKELERİNDE TARIM SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM (%)

<u>ÜLKELER</u>	<u>1980</u>	<u>1984</u>	<u>1988</u>
Belçika	3,0	3,0	2,7
Danimarka	8,1	7,5	6,3
F.Almanya	5,6	5,6	5,2
Yunanistan	30,3	29,4	27,0
İspanya	18,9	18,0	14,4
Fransa	8,7	7,8	6,8
İrlanda	18,3	16,6	15,4
İtalya	14,3	11,9	9,9
Lüksemburg	5,4	4,5	3,4
Hollanda	4,9	5,0	4,7
Portekiz	28,6	23,8	20,7
İngiltere	2,6	2,6	2,2
AT 10	8,0	7,4	6,7
AT 12	9,6	8,9	7,7

Kaynak : The Agricultural Situation in the Comunity - Report (Değişik Yıllar).

Toplulukta tarımda çalışanların yüzde 65'i erkek olup , tüm çalışanların sadece yüzde 25 ücretli , diğerleri ise kendi işlerinde çalışmaktadırlar. Tarımda çalışanların yüzde 66,7 gibi önemli bir kısmı orta yaş ve üzeridir(37-65 yaş).

3) Türkiye ve AT Verilerinin Karşılaştırılması

1988 yılı itibarıyla tarım sektöründe çalışanların toplam istihdam içerisindeki oranı , Türkiye için yüzde 50 civarında iken , AT 12'ler için yaklaşık yüzde 8'ler civarındadır. Bu , çok büyük bir farkı ifade etmektedir(238).

AT ülkeleri içerisinde tarım sektöründe en fazla oranda işgücü istihdam eden ülkeler ; Yunanistan (yüzde 27) , Portekiz (yüzde 20,7) , İrlanda (yüzde 15,4) ve İtalya'dır(yüzde 9,9). Fakat , yine de Türkiye gibi tarım sektörü istihdamı yüzde 50'leri bulan bir ülke AT içerisinde mevcut değildir(239).

Üstelik Topluluğun tamamında tarım sektöründe çalışanların sayısı 1987 yılı için yaklaşık 10 milyon kişi iken , aynı yıl için ülkemizde tarım sektöründe çalışanların sayısı 8,3 milyon kişidir.

(238)   , Türkiye ve AT Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Verileri ile Karşılaştırılması , TOBB Ya.No : 115-2 , Ankara , 1989 , s.51.

(239) Canan BALKIR , The Structural Adjustement of Turkish Agriculture in the Context of Integration with the European Economic Community , İstanbul . 1984 , s.295.

C. TARIMIN DIŞ TİCARETTE PAYI

Tarım sektörünün ekonomik kalkınmaya en önemli katkılarından birisi de , ödemeler Dengesine yapacağı olumlu katkıdır(240). Tarım ürünleri dış satımı ile elde edilecek döviz gelirleri , döviz giderlerini finanse edebilir.

1) Türkiye'nin Dış Ticaretinde Tarımsal Ürünlerin Payı

Daha önceleri sayıları birkaçı geçmeyen geleneksel tarım ürünlerinden oluşan ülkemizin tarım ürünleri ihracatı(241) 1980 sonrasında çeşitlenmiştir. Ülkemizin gerçekleştirdiği toplam ihracat içerisinde ham ve işlenmiş tarım ürünleri ihracatının payı 1980 yılında yüzde 64,6 gibi çok yüksek bir oran iken , bu pay izleyen yıllarda azalarak 1990 yılında yüzde 25,4'lere kadar gerilemiştir(Tablo 66).

1980 yılında toplam ihracatımız 2,9 milyar dolar , tarımın değer olarak buna katkısı 1,9 milyar dolar iken , 1990 yılında toplam ihracatımız 13 milyar dolar , tarımın buna değer olarak katkısı 3,3 milyar dolar olmuştur. Yani , son 11 yıllık dönemde tarım ürünleri ihracatımız değer olarak artış gösterirken , toplam ihracat içerisindeki payı azalmıştır. Üstelik son yıllarda tarımsal ihracatımız içerisinde hayvansal ürün ihracatımızın payı da giderek azalmıştır(242).

T A B L O (66)

TÜRKİYE TOPLAM İHRACATINDA TARIM ÜRÜNLERİNİN PAYI (%)	1980	1985	1990
Tarım ve Hayvancılık	57,4	21,6	18,1
İşlenmiş Tarım Ürünleri	7,2	8,1	7,3
TOPLAM	64,6	29,7	25,4

Kaynak : DiE , DPT.

Ülkemizin dış ülkelerden yaptığı toplam ithalat içerisinde tarım ürünleri ithalatının payı 1984 yılında yüzde 7,9 iken , bu oran dalgalı bir artışla 1990 yılında yüzde 12,2'ye ulaşmıştır(Tablo 67).

1984 yılında 10,8 milyar dolarlık toplam ithalatın 0,8 milyar dolarlık kısmını tarım ürünleri oluştururken , 1990 yılında 22,3 milyar dolarlık toplam ithalatımızın 2,7 milyar dolarlık kısmını tarım ürünleri ithalatımız oluşturmuştur.

T A B L O (67)

TÜRKİYE TOPLAM İTHALATINDA TARIM ÜRÜNLERİNİN PAYI (%)	1984	1987	1990
Tarım ve Hayvancılık	3,9	5,5	5,9
İşlenmiş Tarım Ürünleri	4,0	5,1	6,3
TOPLAM	7,9	10,6	12,2

Kaynak : DiE , DPT .

- (240) Ayten HİSARLI , "Tarım Sektörünün Ekonomik Gelişmeye Ürün Katkısı", ANADOLU ÜNİVERSİTESİ ESKİŞEHİR İ.İ.B.F. DERGİSİ, C.VII, S.2 , Kasım 1989 , s.242.
- (241) Muammer YAYLALI , "Ihracata Yönelik Başlıca Tarım ve Sanayi Ürünlerinin Karşılaştırmalı Ekonomik Analizi", Ankara , 1988 , s.21.
- (242) Nüvit OKTAY , "Başlıca Madde Gruplarına Göre İhracat ve İthalatta Mevsimlik Dalgalanmalar (1980-1987)", ANADOLU ÜNİVERSİTESİ ESKİŞEHİR İ.İ.B.F. DERGİSİ , C.VI , S.2 , Kasım 1988 , s.242.

Ülkemizin tarım ürünleri dış ticaret dengesine baktığımızda , 1984 yılında 1,7 milyar dolar olan fazlanın düşerek 1987 yılında 1,3 milyar dolara gerilediği , 1988 yılında ise yaklaşık 2 milyar dolara yükseldiği , daha sonra sürekli düşerek 1990 yılında 568 milyon dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir(Tablo 68).

T A B L O (68)

<u>TÜRKİYE TARIM ÜRÜNLERİ DIŞ TİCARET DENGESİ (Milyon Dolar)</u>			
	1984	1987	1990
Tarım Ürünleri ihracatı	2557,5	2806,4	3287,7
Tarım Ürünleri ithalatı	849,4	1501,8	2720,0
Tarım Ürünleri Dış Tic.Dengesi	1708,1	1304,6	567,7

Kaynak : DiE , DPT .

Tarım ürünleri ihracatımızda bazı özel şartlara (iklim , dünya fiyatları gibi) bağlı olarak görülen dalgalanmaya karşı , tarım ürünleri ithalatında son yıllarda net bir artış gözlenmektedir. Bu artış , kurak geçen yıllarda temel gıda ürünlerinin zorunlu olarak ithal edilmesinin yanısıra , uygulanan liberasyon politikası ve halkın ithal tarım ürünleri talebindeki artış ile açıklanabilir.

2) AT'nin Dış Ticaretinde Tarımsal Ürünlerin Payı

AT toplam ihracatında tarım ürünlerinin payının 1980'den 1988 yılına kadar geçen sürede yıllık olarak yüzde 8-9 civarında olduğu görülmektedir(Tablo 69). AT toplam ithalatında tarım ürünlerinin payının 1980 yılında yüzde 15,9 iken dalgalı bir azalışla 1988 yılında yüzde 13,8'e gerilediği görülmektedir.

AT tarım ürünleri dış ticaret dengesi 1980 yılında 34 milyar dolar açık verirken , izleyen yıllarda bu açık yaklaşık aynı seviyelerde sürmüş , son olarak 1988 yılında 23,5 milyar dolarlık tarım ürünleri dış ticaret açığı verilmiştir.

T A B L O (69)

AT DIŞ TİCARETİNDE TARIMIN YERİ

	1980	1984	1988
Toplam ihracatta Tarım Ürünlerinin Payı(%)	9,4	9,4	8,3
Toplam ithalatta Tarım Ürünlerinin Payı(%)	15,9	15,6	13,8
Tarım Ürünleri Dış Tic.Dengesi (Milyar \$)	-34,0	-22,4	-23,5

Kaynak : The Agricultural Situation in the Community - Report (Değişik Yıllar).

Topluluk tarım ürünleri ihracatı 1988 yılında yaklaşık olarak 30 milyar dolar , tarım ürünleri ithalatı ise 53,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Topluluk ülkelerinin kendi aralarındaki tarım ürünleri ticaret hacmi ise 1988 yılında yaklaşık 154 milyar dolar olmuştur.

3) Türkiye ve AT Verilerinin Karşılaştırılması

Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde tarım ürünleri ihracatının payı son yıllarda yüzde 27'ler civarında iken , AT için bu oran yüzde 8'ler civarındadır. Türkiye'nin toplam ithalatı içerisinde tarım ürünlerinin payı yüzde 10'lar seviyesinde iken , AT için yüzde 15'ler civarındadır.

Yapılan bu karşılaştırmaların daha sağlıklı olabilmesi için , Türkiye'nin 1988 yılında toplam ihracatının 11,6 milyar dolar , toplam ithalatının 14,3 milyar dolar olduğu , buna karşılık AT'nin 1988 yılı toplam ihracatının 428,6 milyar dolar , toplam ithalatının 457,6 milyar dolar olduğunun gözönünde bulundurulması gereklidir.

Yani , 1988 yılında ülkemizin tarım ürünleri ihracatı 3,2 milyar dolar , ithalatı 1,2 milyar dolar iken , Topluluğun 1988 yılında tarım ürünleri ihracatı 30 milyar dolar ithalatı ise 53 milyar dolar olmuştur.

1987 yılı için 1970,4 milyar dolar olan dünya toplam ihracatının 257,4 milyar dolarlık , yani yüzde 13,1'lik kısmını tarım ürünleri ihracatı oluşturmuştur. 1980 yılında yüzde 15,2 olan bu oran , sürekli bir düşme eğilimi göstermektedir.

257,4 milyar dolarlık 1987 yılı dünya toplam tarım ürünleri ticareti içerisinde , ihracat yönünden Topluluğun payı yüzde 12,8 , Türkiye'nin payı ise yüzde 1,1 olurken ; ithalat yönünden Topluluğun payı yüzde 22,8 , Türkiye'nin payı ise binde 6 olmuştur.

Türkiye'nin tarım ürünleri dış ticaret dengesi 1988 yılında 1,9 milyar dolar ve 1990 yılında 568 milyon dolar iken , Topluluğun 1988 yılında dış ticaret dengesi önceki yıllara benzer olarak 24 milyar dolarlık açık verecek şekilde gerçekleşmiştir(243).

Topluluğa yönelik tarım ürünleri ihracat benzerlik endeksleri bizim gibi Akdeniz ülkeleri olan Yunanistan ve İspanya ile özellikle bitkisel ürünler yönünden çok yüksektir(244).

-----
(243) TEKELİOĞLU , s.157.

(244) Halis AKDER , "İspanya , Portekiz , Yunanistan ve Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna Yaptıkları Tarım Ürünleri İhracatının Benzerlik İndeksleri", DIŞ TİCARETTE DURUM DERGİSİ , S.3 , Mart 1987 , s.14.

Türkiye ve Topluluğun tarım ürünleri dış ticaretine ilişkin yapılan karşılaştırmaların belli bir hata payını içermesi olasıdır. Çünkü, Türkiye ve Topluluk tarım ürünleri dış ticaret sınıflaması farklıdır. Topluluk, hammaddesini tarım sektöründen alan (işlenmiş dahi olsa) tüm ürünleri tarım ürünü olarak sınıflandırırken, Türkiye sadece işlenmemiş tarım ürünlerini tarım ürünü olarak sınıflandırmaktadır. Bu farkı bir ölçüde gidermek için, Türkiye'nin tarım ürünleri ile ilgili dış ticaret rakamlarına işlenmiş tarım ürünleri de dahil edilmiştir.

4) Türkiye ile AT Arasında Tarımsal Ürün Dış Ticareti

Türkiye'nin Topluluk ile olan tarımsal ürün ve gıda ürünleri dış ticareti 1980-1988 döneminde artışlar göstermiştir. (Tablo 70)'den görüleceği gibi, Türkiye'nin Topluluğa tarımsal ürün ve gıda ürünleri ihracatı 1980 yılında 586 milyon ECU iken, yıllar itibarıyla sürekli artarak 1987 yılında 888 milyon ECU'ye yükselmiş ve 1988 yılında 844 milyon ECU'ye gerilemiş, 1989 yılında ise 978 milyon ECU olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin Topluluk'tan tarımsal ürün ve gıda ürünleri ithalatı 1980 yılında 144 milyon ECU iken zaman içinde sürekli artarak 1987 yılında 300 milyon ECU'ye kadar yükselmiş, 1988 yılında 211 milyon ECU'ye gerilemiş, 1989 yılında ise 399 milyon ECU olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ile Topluluk arasındaki tarımsal ürün ve gıda ürünleri dış ticaret dengesi Türkiye lehine olmak üzere 1980 yılında 442 milyon ECU iken, 1986 yılında 694 milyon ECU, 1987 yılında 588 milyon ECU, 1988 yılında 633 milyon ECU olmuş ve 1989 yılında 579 milyon ECU olarak gerçekleşmiştir.

T A B L O (70)

TÜRKİYE'NİN AT İLE TARIMSAL ÜRÜN VE GIDA ÜRÜNLERİ DİŞ TİCARETİ

(Milyon ECU)

	1980	1986	1987	1988	1989
İHRACAT	586	859	888	844	978
İTHALAT	144	165	300	211	399
DENGE	442	694	588	633	579

Kaynak : The Agricultural Situation in the Community Reports.

Görüldüğü gibi 1980'li yıllarda Türkiye ile Topluluk arasındaki tarımsal ürünler ve gıda ürünleri dış ticareti sürekli bir gelişme göstermiş ve tarımsal ürünler ve gıda ürünleri dış ticaret dengesi dalgalı da olsa Türkiye lehine kalan vermiştir. 1986 yılında en üst seviyeye ulaşan bu fazla, son yıllarda bir azalma eğilimi göstermektedir.

Topluluğun en çok tarımsal ürün ve gıda ürünü ihraç ettiği ülkeler sıralamasında 1980-1987 yılları ortalamasında Türkiye 24. sırada yer alırken, 1987-1989 yılları ortalamasında 20. sıraya yükselmiş, Topluluğun en çok tarımsal ürün ve gıda ürünü ithal ettiği ülkeler sıralamasında 1980-1987 yılları ortalamasında Türkiye 15. sırada yer alırken, 1987-1989 yılları ortalamasında 20. sıraya gerilemiştir.

II- TÜRKİYE VE AT TARIMLARININ YAPISI

Bir ülkede tarımın yapısını ortaya koyan belli başlı ölçüler , ülkenin tarımsal büyüklükleri , tarımsal üretimleri , tarımda kendi kendine yeterlilikleri , tarımda işgücü , makine ve diğer girdi kullanımları ile tarımsal üretimde verimlilikleridir. Ayrıca , o ülkede uygulanan tarım politikaları ve dolayısıyla tarım ürünlerinde fiyat oluşumları ve tarım ürünleri dış ticaretinin kompozisyonu da o ülkenin tarımsal yapısını ortaya koyan verilerdir.

A. TARIMSAL BÜYÜKLÜKLER

Tarımsal büyüklükleri ortaya koyan temel ölçüler ; bitkisel üretimde tarım arazileri ve tarım işletmeleri olurken , hayvansal üretimde hayvan sayılarıdır.

Türkiye'de tarımsal büyüklükleri ortaya koymak amacıyla , Cumhuriyetten bu yana 1927 , 1950 , 1963 , 1970 ve 1980 yıllarında olmak üzere 5 kez genel tarım sayımı yapılmıştır. İçinde bulunduğumuz 1991 yılı da dahil olmak üzere sonu (1) ile biten her 10 yılda Genel Tarım Sayımı yapılacaktır. Ülkemizde sayımla görevli memurların tarımsal işletmelere kadar giderek yapılan tarım sayımları , Toplulukta düzenli olarak işletmelere gönderilen ayrıntılı anket formları ile gerçekleştirilmektedir.

1) Tarım Alanları ve İşletmeleri

a) Türkiye'de Tarım Alanları ve İşletmeleri

Üzerinde yaşadığımız Anadolu toprakları , insanlık tarihinin ilk tarımsal faaliyetlerini gerçekleştirdiği kara parçalarından birisidir(245). Bugün için , ülkemizdeki ekilen arazilerin toplam alanı 1980 yılında 16,4 milyon hektar iken , sürekli artarak 1989 yılında yaklaşık 19 milyon hektara ulaşmıştır. 1980 yılında 8,2 milyon hektar olan ülkemiz nadas alanları ise yıllar itibariyle çeşitli teknikler sonucu(246) bir azalma göstererek 1989 yılında 5,2 milyon hektara gerilemiştir.

T A B L O (71)

<u>ARAZİ TÜRÜ</u>	<u>TÜRKİYE'DE TARIM ARAZİLERİNİN KULLANIM ŞEKLİ (bin ha)</u>			
	<u>1980</u>	<u>1985</u>	<u>1989</u>	
			<u>Alan</u>	<u>Pay(%)</u>
Ekilen Arazi	16372	17908	18976	39,5
Nadas	8188	6025	5234	10,9
Sebze Bahçeleri	596	662	610	1,3
Sürekli Bitkiler *	3019	2935	3017	6,3
Ormanlar	20199	20199	20199	42,0
TOPLAM	48374	47729	48036	100,0

* : Bağ , Meyve bahçeleri ve zeytin ağaçları.

Kaynak : DiE.

(245) Andrew M.WATSON , Agricultural Innovation in the early Islamic World , Cambridge , 1985 , s.21.

(246) Rifat GEREK , "İç Anadolu'da Nadaslı Ziraat Sistemi , Nadası Kaldırma veya Nadas Oranını Azaltma İmkanları" , Türkiye Tahıl Sempozyumu 6-9 Ekim 1987 Bursa , TMO Ya. , Ankara , 1988 , s.11-15.

Sebze bahçelerinin kapladığı alan 1980 yılında 596 bin hektar iken , yıllar içinde dalgalı bir seyir göstererek 1989 yılında 610 bin hektar olarak gerçekleşmiştir. Bağlar , meyve ağaçları ve zeytin ağaçlarının oluşturduğu sürekli bitkilerin kapladığı alanlar ise . 1980 yılında 3,02 milyon hektar iken , yaklaşık aynı oranını koruyarak 1989 yılında 3,02 milyon hektar olmuştur. Ormanların kapladığı alanlar ise 1980 Genel Tarım Sayımı rakamları esas alınarak 1980'den 1989'a kadar değişmeden 20,2 milyon hektar olarak gösterilmiştir (Tablo 71).

Ülkemizde tarım arazilerinin oransal olarak dağılımı 1989 yılı verilerine göre şöyledir : Ekilen arazi yüzde 39,5 , nadas alanları yüzde 10,9 , sebze bahçeleri yüzde 1,3 , sürekli bitkiler yüzde 6,3 ve ormanlar yüzde 42.

Toplam arazi miktarına ilişkin rakamlar yıllar itibarıyla 48,7 milyon hektar ile 47,3 milyon hektar arasında değişmektedir. Bu durum , bu istatistiklerin pek de sağlıklı olmadığını göstermektedir. Fakat , ortalama olarak ülkemizin tarım arazilerinin toplam alanının (orman alanları dahil) 48 milyon hektar olduğu söylenebilir. Orman alanları çıkarıldığında , ülke mizde tarım yapılan alanlar 27,8 milyon hektar olarak hesaplanmaktadır.

Ülkemizdeki tarımsal işletme büyüklüklerini gösteren (Tablo 72) incelendiğinde , 5 hektardan küçük tarımsal işletmelerin toplam işletmeler içindeki sayısal oranı yüzde 62 olup , bu oranda çiftçi ailesi toplam tarım arazisinin sadece yüzde 19,4'ünü işleyebilmektedir.

T A B L O (72)

TÜRKİYE'DE TARIMSAL İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİ

İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ (ha)	İŞLETME		KULLANILAN ARAZİ	
	(bin adet)	(%)	(bin ha)	(%)
0-2	1102,4	30,2	941,4	4,1
2-5	1164,7	31,9	3614,2	15,3
5-10	738,4	20,2	4839,2	21,3
10-20	422,3	11,6	5433,0	23,9
20-50	193,7	5,3	5200,2	22,8
50- +	29,4	0,8	2736,0	12,0
TOPLAM	3650,9	100,0	22764,0	100,0

Kaynak : DİE , 1980 Genel Tarım Sayımı.

5-50 hektar arasında tarım arazisi işleyen çiftçi ailelerinin sayısal oranı ise yüzde 37,1 olup , bunların işledikleri tarım arazileri toplam arazinin yüzde 68'ini oluşturmaktadır. 50 hektardan daha fazla arazisi olan işletme sayısının oranı binde 8 olup , bunların işlediği arazi toplam arazinin yüzde 12'sine karşılık gelmektedir.

Görüldüğü gibi , ülkemiz tarımsal yapısında küçük ölçekli tarımsal işletmeler çoğunluktadır(247). Üstelik , bu küçük işletmeler dahi çok parçalı bir yapıya sahiptir(248). Tarımsal üretimde sermaye birikimini(249) , makinalaşmayı(250) ve dolayısıyla tarımsal verimi çok düşüren bu durumun iyileştirilmesi gereklidir.

b/ AT'de Tarım Alanları ve İşletmeleri

AT ülkelerinin tarıma elverişli alanları toplamı 1988 yılında 128,6 milyon hektardır (Tablo 73). 1980'de 134 , 1985'de 133 milyon hektar olan AT toplam tarım arazileri yıldan yıla küçük azalmalar göstermektedir.

T A B L O (73)

<u>AT ÜLKELERİNDE TARIMA ELVERİŞLİ ALANLAR (1988)</u>	
<u>ÜLKELER</u>	<u>TARIMA ELVERİŞLİ ALAN(bın ha)</u>
Belçika	1395
Danimarka	2817
Almanya	11915
Yunanistan	5741
İspanya	27110
Fransa	31354
İrlanda	5701
İtalya	17404
Lüksemburg	127
Hollanda	2019
Portekiz	4532
İngiltere	18528
AT - 12	128643

Kaynak : The Agricultural Situation in the Community 1989 Report.

AT'de tarımsal işletme büyüklüklerine ilişkin verileri içeren (Tablo 74)'ü incelediğimizde , 1987 yılında Toplulukta 6,9 milyon tarımsal işletme olduğunu , bunlardan 5 hektardan daha az arazisi olanların sayısal oranının yüzde 49,2 olduğu ve bu çiftçi ailelerinin toplam tarım arazisinin sadece yüzde 7,1'lik kısmını işlediğini görürüz. 5-50 hektar arazisi olan çiftçi ailelerinin sayısal oranının ise yüzde 44 olduğu ve bunların toplam arazinin yaklaşık yüzde 44,3'ünü işlediği görülmektedir. 50 hektarın üzerinde tarım arazisine sahip olanların sayısal oranı yüzde 6,8 ve bunların işlediği arazi toplam tarım arazisinin yüzde 48,6'sıdır.

- (247) Emin IŞIKLI-Ela ARDIÇ, "Tarımda Yeter Gelirli İşletme Büyüklüğü Ölçütleri ve Bazı Öneriler", VERİMLİLİK DER., S.1989/3, s.160
- (248) Mehmet BÜLBÜL, "Türk Tarımındaki Sayısal Değişiklikler ve Verimlilikler", VERİMLİLİK DER., C.14, S.3, 1985/3, s.28.
- (249) C.Necat BERBEROĞLU, "Türkiye Tarımında Sermaye Birikimi ve Tarımsal Kredilere İlişkin Sorunlar", 2.Türkiye İktisat Kongresi 2-7 Kasım 1981 İzmir (Tarım Komisyonu Tebliğleri), DPT Ya. No: 1783, Ankara, 1982, s.799.
- (250) Nurettin ALPKENT, "Tarımsal Kalkınmada Mekanizasyon Planlaması", MPM Ya. No: 417, Ankara, 1990, s.10.

T A B L O (74)

AT'DE TARIMSAL İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİ (1987)

İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ (ha)	İŞLETME		KULLANILAN ARAZI	
	(bin adet)	(%)	(bin ha)	(%)
0-5	3411	49,2	8080	7,1
5-10	1163	16,8	8116	7,1
10-20	936	13,5	13237	11,5
20-50	946	13,7	29505	25,7
50- +	473	6,8	55624	48,6
TOPLAM	6929	100,0	114562	100,0

Kaynak : The Agricultural Situation in the Community 1989 Report.

Görüldüğü gibi , AT'de tarımsal işletme büyüklükleri büyük ölçekli işletmeler lehine bir yapı göstermektedir. Bu yapının olumlu yansımaları , tarımsal alan başına daha yüksek verimlerin elde edilmesidir.

c/ Türkiye ve AT Verilerinin Karşılaştırılması

Türkiye'de tarıma elverişli alanların toplamı 1988 yılında 22,4 milyon hektar iken , Topluluktaki tarıma elverişli alanların toplamı 1987 yılında 128,6 milyondur. Yani , Topluluğun tarıma elverişli alanlarına ülkemizin tarıma elverişli alanlarının oranı yüzde 17,4'tür. Ülkemizin tarıma elverişli alanları yüzölçümünün yüzde 35'ine karşılık gelirken , Toplulukta bu oran yüzde 58'dir.

Oysa , ülkemizde tarımsal işletme sayısı yaklaşık 3,7 milyon iken , Topluluktaki tarımsal işletme sayısı 6,9 milyondur. Yani , Topluluktaki tarımsal işletme sayılarına , ülkemizin tarımsal işletme sayısının oranı yüzde 53,6'dır.

Yukarıdaki kıyaslamaların da , rakamları doğrular şekilde ortaya koyduğu gibi , Topluluğa göre ülkemizde tarımsal işletmeler daha küçük ölçeklidir.

2) Hayvan Sayıları

Bir ülkede mevcut hayvancılık ile ilgili yeterli bilgi tek başına hayvan sayılarının elde edilemese de(251) , bir fikir vermesi açısından hayvan sayıları aşağıda verilmektedir.

-----
(251) Nedim ARIKBAY , "Türkiye'de Hayvancılığın Bugünkü Durumu , Sorunları ve Çözüm Yolları", VERİMLİLİK DERGİSİ , S.1990/4 , s.178.

a/ Türkiye'de Hayvan Sayıları

Ülkemizde pek de gelişmiş olmayan hayvancılık sektörünün, 1980 sonrasında hayvan sayıları yönünden daha da gerilediğini söylemek mümkündür. (Tablo 75)'de yer alan verilerin gösterdiği gibi, 1980 yılında 15,9 milyon adet olan sığır sayısı 1984 yılında 12,4 milyona gerilemiştir. Bu sayının 1990 yılına kadar bir ölçüde yükselerek 14,6 milyona ulaşması VI. BYKP'de öngörülmektedir.

T A B L O (75)

TÜRKİYE'DE TÜRLERİNE GÖRE HAYVAN SAYILARI (bin adet)

HAYVAN TÜRÜ	1980	1984	1990 *
Sığır	15894	12410	14632
Manda	1031	544	737
Koyun	48630	40391	48664
Kıl Keçisi	15385	11127	13363
Tiftik Keçisi	3658	1973	2780
Domuz	13	12	-
Kümes Hayvanları	59659	63760	60991**

* : VI. BYKP Tahmini.   ** : 1987 yılı
Kaynak : DiE , DPT.

Ülkemizde yetiştirilen manda sayısı da benzer olarak 1980 yılında 1 milyon adet iken, 1984 yılında 544 bine gerilemiş, 1990 yılında ise 737 bine yükselmesi öngörülmüştür.

Küçükbaş hayvancılığımızın üç önemli türü olan koyun, kıl keçisi ve tiftik keçisi sayıları da 1980 yılında 1984 yılına kadar önemli derecede gerilemiş, 1990 yılında ise nisbeten yükseleceği öngörülmüştür.

Dini inançlarımız nedeniyle iç tüketimi olmayan domuzun yetiştirilme sayısı da 1980 yılında 13 bin iken, 1984 yılında 12 bine gerilemiştir.

1980 yılı sonrasında sayı olarak gelişen tek hayvan türü kümes hayvanları olmuştur(252). 1980 yılında 59,7 milyon olan kümes hayvanlarının sayısı 1984'de 63,8 milyona yükselmiş, 1987 yılında ise 61 milyon olarak gerçekleşmiştir.

-----
(252) Kemal YALMAN, "Dünyada ve Türkiye'de Tavuk Eti Üretim ve Pazar Durumu", DIŞ TİCARET FORUM DERGİSİ, Y.1, S.6, Haziran 1987, s.10.

b/ AT'de Hayvan Sayıları

Toplulukta 1980 yılında sığır sayısı 79 milyon adet iken , 1987 yılında 82 milyona ulaşmış , 1989 yılında ise 78,3 milyon olmuştur. Koyun sayısı ise sürekli artarak 1980 yılındaki 55,2 milyonluk büyüklükten 1987 yılında 86,3 milyona , 1989 yılında ise 90,9 milyona ulaşmıştır. Keçi sayıları ise 1980 yılında 6,7 milyon iken, 1987'de 12,5 milyon , 1989'da 11,9 milyon olmuştur (Tablo 76).

Toplulukta çok yaygın olan domuz eti tüketimi nedeniyle , yetiştirilen domuz sayıları da yüksektir. 1980 yılında 77 milyon olan domuz sayısı , 1987'de 100,6 milyona , 1989'da ise 101,3 milyona yükselmiştir. Kümes hayvanlarının sayısı da benzer şekilde 1980 yılında 2 milyar adet iken , 1987'de 3 milyara , 1989'da ise 3,1 milyara yükselmiştir.

T A B L O (76)

AT'DE TÜRLERİNE GÖRE HAYVAN SAYILARI (bin adet)

HAYVAN TURU	1980 *	1987	1989
Sığır	78997	81984	78269
Koyun	55216	86289	90909
Keçi	6705	12484	11877
Domuz	77012	100639	101304
Kümes Hayvanları	2043500 **	3014897	3112074

* : AT - 10

** : AT - 9 .

Kaynak : The Agricultural Situation in the Community Reports.

c/ Türkiye ve AT Verilerinin Karşılaştırılması

Toplulukta hayvancılık , ülkemize göre çok daha yoğun bir şekilde yapılmaktadır. Ülkemiz hayvancılığının 1980'den sonra gerilemesine karşın Toplulukta hayvancılık sürekli büyümüştür. Bu büyüme bazı türlerde (keçi) yaklaşık iki katına ulaşırken , bazı türlerde (koyun , domuz ve kümes hayvanları) ise yaklaşık 1,5 kat olmuştur.

Son yılların verilerine göre ülkemizdeki sığır sayısı (manda dahil) 15,4 milyon iken , Toplulukta 78,3 milyondur. Ülkemizdeki koyun sayısı 48,7 milyon iken , Toplulukta bu sayı 90,9 milyondur. Ülkemizdeki keçi (kıl + tiftik) sayısı 16,1 milyon iken , Topluluk için bu sayı 11,9 milyondur. Ülkemizde yetiştirilen domuz sayısı 12-13 binlik sayı ile yok denecek kadar az iken , Toplulukta bu sayı 101,3 milyondur. Ülkemizde yetiştirilen kümes hayvanları 61 milyon adet iken , Topluluk için bu sayı 3,1 milyardır.

Görüldüğü gibi , Toplulukta mevcut hayvancılık ülkemize oranla daha gelişmiş olup , büyükbaş hayvancılık da nisbeten daha ağırlıklıdır.

B. TARIMSAL ÜRETİMLER

1) Türkiye'de Tarımsal Üretimler

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemiz köylülerinin önemli bir kısmı , kapalı köy birimlerinde kendilerine yetecek kadar tarımsal üretim yaparken(253) , artık günümüzde neredeyse tamamen pazara yönelik tarımsal üretim yapılmaktadır.

a/ Bitkisel Üretimler

Bitkisel üretim miktarlarını büyük ölçüde belirleyen , bitkisel ürün desenini ülkemiz için (Tablo 77)'den incelediğimizde , toplam tarım yapılan alanlara yüzde 61'lik büyük bir kısmını hububatların oluşturduğunu , buğday ekili alanların ise yüzde 42'sini kapladığını görmekteyiz. Bu yapı bizi , dünyanın önemli buğday üreticilerinden birisi yapmaktadır(254).

Toplam bakliyat alanlarının , toplam tarım yapılan alanlar içerisindeki payı ise yüzde 9,2'dir. Endüstri bitkilerinden , tütünün payı binde 9 , şeker pancarının payı yüzde 1,8 ve pamuğun payı yüzde 2,6'dır. Yağlı tohumların payı ise yüzde 7'dir.

Taze meyvelerin toplam tarım yapılan araziler içindeki payı yüzde 6,7 , turunçgillerin payı binde 3 , sebzelerin payı yüzde 2,7 , bağların payı yüzde 2,6 ve zeytinliklerin payı da yüzde 3,8'dir. Patates ekim alanlarının payı ise binde 9'dur.

-
- (253) Oya SİLİER , Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938), Boğaziçi Üniversitesi Ya., İstanbul , 1981 , s.103.
(254) Sezgin ÜNAL , "Türkiye'de Un ve Unlu Mamüller Sanayii", VERİM-
LİLİK DERGİSİ , C.12 , S.4 , 1983/4 , s.98.

T A B L O (77)

TÜRKİYE'DE VE AT'DE BİTKİSEL ÜRÜN DESENİ (1987) (%)		
ÜRÜN CİNSİ	TÜRKİYE	AT
HUBUBAT (Toplam)	61,0	46,9
Buğday	42,1	20,2
Çavdar	1,1	1,4
Arpa	14,7	16,4
Mısır	2,5	5,0
Çeltik	0,3	0,5
BAKLIYAT (Toplam)	9,2	2,6
ENDÜSTRİ BİTKİLERİ		
Tütün	0,9	0,3
Şeker Pancarı	1,8	2,4
Pamuk	2,6	0,3
YAĞLI TOHURLAR (Toplam)	7,0	6,4
SEBZE - MEYVELER		
Taze Meyveler	6,7	15,5
Turunçgil	0,3	0,7
Sebze	2,7	2,2
Bağlar	2,6	5,5
Zeytinlikler	3,8	5,7
YUMRU BİTKİLER		
Patates	0,9	1,9
YEŞİL YEM BİTKİLERİ		6,2

Kaynak : DİE - EUROSTAT.

Ülkemizde tarımsal üretim değerinin yaklaşık yüzde 75'lik kısmını oluşturan bitkisel üretim miktarlarında , 1980'li yıllarda nadas alanlarının azaltılması ve alan başına verimlerin artırılması sayesinde , önemli sayılabilecek gelişmeler sağlanmıştır. Örnek olarak , 1981 yılında yaklaşık 17 milyon ton olan toplam buğday üretimimiz 1988'de 20,5 milyon tona , yine aynı zaman dilimi içerisinde arpa üretimimiz 5,9 milyon tondan 7,5 milyon tona , 1,2 milyon ton olan mısır üretimimiz 2 milyon tona yükselmiş , 1981 yılında 198 bin ton olan çeltik üretimimiz 1988 yılında 263 bin tona ulaşmıştır (Tablo 78).

Son 8 yıllık dönemde , yukarıda anılan hububat ürünleri için ekim alanlarının yaklaşık olarak aynı kalmasına rağmen , toplam üretim miktarlarındaki bu artış ; birim alan başına daha çok ürün elde edildiğini göstermektedir(255).

Bakliyat grubundaki bitkisel ürünler için ise , toplam ekilen araziler içerisindeki payları önemli ölçüde artarken , birim alan başına elde edilen ürün miktarında bir gerileme görülmektedir. Fakat sonuç olarak ülkemiz bakliyat üretiminde söz konusu süre içerisinde önemli artışlar olduğu söylenebilir. Bu artışlar , nohutta 235 bin tondan 778 bin tona , mercimekte 280 bin tondan 1 milyon tona , fasulyede 160 bin tondan 211 bin tona ve fiğde 100 bin tondan 184 bin tona artışlar şeklinde olmuştur.

(255) İ.Hakkı İNAN - Erkan REHBER , "Türkiye'de Tahıl Üretiminin Ekonomik Yapısı ve Sorunları", Türkiye Tahıl Sempozyumu 6-9 Ekim 1987 Bursa , TMO Ya. , Ankara , 1988 , s.667.

T A B L O (78)

TÜRKİYE'DE SEÇİLMİŞ BAZI BİTKİLERDE EKİM ALANLARI ,
ÜRETİM MİKTARLARI VE VERİMLERİ

ÜRÜN CİNSİ	1981			1988		
	Ekiliş (bin ha)	Üretim (bin ton)	Verim (kg/ha)	Ekiliş (bin ha)	Üretim (bin ton)	Verim (kg/ha)
HUBUBAT						
Buğday	9250	17000	1838	9435	20500	2173
Çavdar	410	530	1293	180	280	1567
Arpa	2965	5900	1990	3445	7500	2177
Mısır	580	1200	2069	500	2000	4000
Çeltik	73	198	2712	51	263	5147
BAKLIYAT						
Nohut	200	235	1175	778	778	999
Mercimek	255	280	1098	983	1040	1058
Fasulye	105	160	1524	176	211	1199
Fiğ	122	100	820	245	184	751
ENDÜSTRİ BİTKİ.						
Tütün	177	168	948	237	214	904
Şeker Pancarı	360	11165	30987	317	11354	36385
Afyon(Kapsül)	15	10	662	18	10	541
Pamuk(Kütlü)	654	1438	2200	740	1750	2027
YAĞLI TOHURLAR						
Ayçiçeği	500	575	1150	750	1150	1533
Susam	40	25	625	94	45	479
Haşhaş	15	11	746	18	12	635
Soya	17	15	882	66	150	2273
SEBZE-MEYVELER						
Taze Meyveler	-	6612	-	-	7327	-
Turunçgil	-	1170	-	-	1418	-
Sebzeler	-	12173	-	-	15446	-
YUMRU BİTKİLER						
Soğan	75	1090	14533	75	1345	17933
Patates	180	3000	16667	196	4360	22194

Kaynak : DiE Tarım İstatistikleri Özeti (Değişik Yıllar).

Endüstri bitkilerinden olan tütünün ekim alanları ve toplam üretimlerinde bir miktar artış görülmekle birlikte , birim alan başına verimin 1981 yılından sonra pek yükselmediği , hatta bir miktar düştüğü gözlenmektedir. Buna rağmen tütün üretimimiz 168 bin tondan 214 bin tona yükselmiştir. Şeker pancarı ekim alanlarının , 1981 yılından sonra biraz azalmasına karşılığın , toplam üretimin 1981 yılında 11,2 milyon ton iken , 1989 yılında yaklaşık 11,4 milyon tona ulaşması bu ürün için verimin nisbeten yükseldiğini göstermektedir. Afyon kapsülünün ekimi izne tabii olduğu için , verilen izinlere bağlı olarak ekim alanı ve üretimlerin yıldan yıla değişmekle birlikte ve-

rimleri aynı düzeyde gerçekleşmiştir. Kütlü pamuk ekim alanlarında yıldan yıla küçük artışlar olduğu görülmektedir. Kütlü pamuk üretimi 1981 yılında 1,4 milyon ton iken , dalgalı bir artışla 1988 yılında 1,7 milyon tona ulaşmıştır. Pamuk veriminde de önemli bir artış görülmemekte , hatta bazı yıllar pamuk verimi bir gerileme göstermektedir(256).

Ülkemizde , yağlı tohumlar grubuna giren ayçiçeği ve soya ürünlerinde 1981-1988 döneminde hem ekim alanlarında , hem toplam üretim miktarlarında ve hem de birim alan başına verimlerinde önemli büyümeler olduğu görülmektedir. 1981 yılında toplam ayçiçeği üretimimiz 575 bin ton iken , 1988 yılında yaklaşık olarak 1,2 milyon tona ulaşmıştır. Soya üretimimiz de çok büyük oranda artış göstererek , söz konusu süre içerisinde 15 bin tondan 150 bin tona yükselmiştir. Yine söz konusu zaman dilimi içerisinde susam ve haşhaş verimlerinde bir miktar gerileme görülmesine karşın , toplam ekim alanlarındaki genişleme nedeniyle toplam üretim miktarlarında bir yükselme olmuştur. Söz konusu sürede ülkemiz toplam susam üretimi 25 bin tondan 45 bin tona , haşhaş üretimi ise 11 bin tondan 12 bin tona yükselmiştir.

Ülkemiz sebze-meyve ekim alanlarına ilişkin güvenilir rakamlar olmasa da , sebze-meyve üretimlerine ait rakamlar (Tablo 78)'de verilmiştir. 1981-1988 döneminde ülkemiz sebze-meyve üretimi bir artış göstermiştir(257). Yıllık taze meyve üretimimiz 6,6 milyon tondan 7,3 milyon tona , turunçgil üretimimiz 1,2 milyon tondan 1,4 milyon tona ve sebze üretimimiz ise 12,2 milyon tondan 15,4 milyon tona yükselmiştir.

Yumru bitkiler üretimimiz de , söz konusu dönemde artışlar göstermiştir. 1981 yılında 1,1 milyon ton olan yıllık soğan üretimimiz , 1988 yılında 1,3 milyon tona , patates üretimimiz ise 3 milyon tondan 4,4 milyon tona yükselmiştir.

-
- (256) Turan GÜNEŞ ve Diğerleri , Başlıca Tarım Ürünleri Maliyetleri Projesi , TMO Ya. , Ankara , 1989 , s.63.
- (257) Atilla ERİŞ - Mehmet ÖZGÜR , " Avrupa Topluluğu ile Türkiye Sebzeçiliğinin Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme" , PLAN LAMA DERGİSİ , S.26 , Eylül 1990 , s.3.
- Tamer ARPACI , Tarımsal Pazar Koordinasyonu ve Ekonomik Gelişme , Ankara İ.T.İ.A. Ya. No: 170 , Ankara , 1982 , s.59.

b/ Hayvansal Üretimler

Ülkemizde hayvansal ürünlerinin üretim miktarlarını gösteren (Tablo 79) incelendiğinde , 1980 yılından 1989 yılı sonuna kadar geçen 10 yıllık sürede önemli artışlar olduğu görülmektedir. 1980 yılında 1,1 milyon ton olan ülkemiz toplam et üretimi düzgün sayılacak bir artışla 1989 yılında 1,6 milyon tona ulaşarak , yaklaşık yüzde 47,5'lik bir artış göstermiştir. Ülkemiz süt üretimi(258) 1980 yılında 5,7 milyon ton iken , 1989 yılına kadar yüzde 35,3'lük bir artış göstererek 7,7 milyon tona ulaşmıştır. Yine aynı sürede , 218 bin tonluk yumurta üretimimiz yüzde 85,3 artarak 404 milyon tona ulaşmıştır. Yapağı-tiftik-kıl üretimimiz ise 95 bin tondan 113 bin tona yükselerek yüzde 19'luk bir artış göstermiştir. Fakat yine de sonuç olarak , ülkemizde hayvancılığın taşıdığı önem oranında gelişmediği söylenebilir(259).

T A B L O (79)

TÜRKİYE'DE HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİM MİKTARLARI (bin ton)	1980	1985	1988	1989
ÜRÜN CİNSİ				
Toplam Et	1098	1300	1540	1620
Süt	5685	6400	7330	7690
Yumurta	218	340	386	404
Yapağı-Tiftik-Kıl	95	104	110	113

Kaynak : DİE.

c/ Tarımsal Üretim Bileşimi

Ülkemiz tarımından elde edilen gelirlerin yaklaşık yüzde 75'i bitkisel üretim kökenlidir. Hububat , toplam tarımsal gelirlerimizin yaklaşık yüzde 23'ünü sağlarken , sebze-meyveler de yüzde 17,4'ünü oluşturmaktadır(Tablo 80).

T A B L O (80)

TÜRKİYE'DE TARIMSAL ÜRETİMİN BİLEŞİMİ (%)	DEĞER OLARAK PAYI (%)
ÜRÜN CİNSİ	
Bitkisel Üretim	75,4
Hububat	22,9
Sebze-Meyve	17,4
Alkollü İçecek	-
Şeker Pancarı	2,0
Diğerleri	33,1
Hayvansal Üretim	24,6
Süt	7,2
Sığır Eti	6,8
Domuz Eti	-
Koyun ve Keçi Eti	6,5
Kümes Hay. ve Yumurta	1,1
Diğerleri	3,0
T O P L A M	100,0

Kaynak : T.C. Ziraat Bankası 1987 Yılı Programı.

- (258) Ülkemiz toplam süt üretiminin yüzde 55'i inek sütü , yüzde 35'i koyun sütü ve yüzde 10'u keçi sütünden oluşmakta ve süt üretimi mevsimler itibarıyla dalgalanma göstermektedir. Bkz. Turan GÜNEŞ , "Ekonomik Kalkınmada Süt Endüstrisinin Yeri", VERİMLİLİK DERGİSİ , C.12 , S.4 , 1983/4 , s.111.
- (259) Gülcan ERAKTAN , Topluluk ve Türkiye'de Ürün Bazında Genel Çizgiler ve Uygulanan Politikalar : Et ve Mamülleri , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1988 , s.6.

Toplam tarımsal üretim değeri içerisinde yüzde 25'lik düşük bir payı olan hayvansal üretimimiz(260) içerisinde de en büyük payı yüzde 7,2 ile süt , daha sonra yüzde 6,8 ile sığır eti , yüzde 6,5 ile koyun ve keçi eti almaktadır. Hayvansal üretimin tarımsal üretim bileşimi içindeki düşük payı , hayvan varlığı ile değil , hayvan başına elde edilen ürün miktarı düşüklüğü ile açıklanabilir(261).

2) AT'de Tarımsal Üretimler

a/ Bitkisel Üretimler

Toplulukta bitkisel ürün üretim miktarlarını belirleyen bitkisel ürün desenine baktığımızda , hububatların toplam ekilen alanlar içerisinde yüzde 46,9'luk bir pay aldığını , toplam buğdayın payının ise yüzde 20,2 olduğunu görürüz(Tablo 77).

Toplam bakliyat alanlarının payı yüzde 2,6 , tütünün payı binde 3 , şeker pancarının payı yüzde 2,4 , pamuğun payı binde 3 ve yağlı tohumların payı yüzde 6,4'tür.

Taze meyvelerin bitkisel ürün deseninde payı yüzde 15,5 , turunçgillerin payı binde 7 , sebzelerin payı yüzde 2,2 , bağların payı yüzde 5,5 ve zeytinliklerin payı yüzde 5,7'dir. Patatesin payı yüzde 1,9 iken , hayvanlar için üretilen yeşil yem bitkilerinin payı ise 6,2 gibi yüksek bir orandır.

Toplulukta ekim alanlarının ürün bazında dağılımına baktığımızda(Tablo 81) , 1980 yılında ilk sırayı hububatların aldığını , bu ürünü daha sonra sebze-meyvelerin , endüstri bitkilerinin , yumru bitkilerin izlediğini ve son olarak yağlı tohumların yer aldığını görürüz. 1988 yılına gelindiğinde ise hububat ve sebze-meyvelerin yine ilk sırayı oluşturmasına karşın , üçüncü sırayı bu defa yağlı tohumların aldığı ve bu ürünlerin endüstri bitkileri ile yumru bitkilerin izlediğini görürüz. Yani , söz konusu sürede hemen tüm bitkisel ürün gruplarının ekim alanlarında bir daralma görülmesine karşın , yağlı tohum ekim alanlarında yaklaşık 2 katlık bir artış görülmektedir.

Hububat ekim alanlarının 1980 yılından 1988 yılına kadar daralmasına rağmen , elde edilen hububat toplam üretimleri yükselmiştir. Bu da , zaman içerisinde birim alan başına daha yüksek verimlerin elde edildiğinin bir göstergesidir. 1980 yılında 15,7 milyon hektarlık alanda buğday ekimi yapılmış ve 61,7 milyon ton ürün elde edilmiştir. Bu rakamlar 1988 yılında 15,5 milyon hektarda 75 milyon tona ulaşmıştır.

Çavdar ekim alanlarının 1980 yılında 1,2 milyon hektar iken sürekli azalarak 1988 yılında 954 bin hektara gerilediği görülmektedir. Çavdar ekim alanlarının daralmasına bağlı olarak çavdar üretim miktarları da azalmış , 1980 yılında 3,4 milyon ton olan bu rakam 1988 yılında 2,9 milyon tona gerilemiştir.

(260) Turan GÜNEŞ , "Türk Tarımında Değişmeler ve Ülke Ekonomisine Etkileri", VERİMLİLİK DERGİSİ , S. 1990/1 , s.101.

(261) Nihat ÖZEN , "Doğu Karadeniz Bölgesi Hayvancılığı ile Hayvansal Ürünleri İşleme Sanayinin Verimlilik Sorunları", Doğu Karadeniz Bölgesinde Tarımsal Üretimin Verimlilik Sorunları Sempozyumu 28-30 Eylül 1988 Trabzon , MPM Ya.No: 404 , Ankara, 1990 , s.232.

T A B L O (81)

AT'DE SEÇİLMİŞ BAZI BİTKİLERDE EKİM ALANLARI ,
ÜRETİM MİKTARLARI VE VERİMLERİ

ÜRÜN CİNSİ	1980			1988		
	Ekiliş (bin ha)	Üretim (bin ton)	Verim (kg/ha)	Ekiliş (bin ha)	Üretim (bin ton)	Verim (kg/ha)
HUBUBAT						
Buğday	15704	61718	3930	15531	75048	4832
Çavdar	1172	3384	2890	954	2865	3000
Arpa	13474	50323	3730	12219	50737	4150
Mısır	3762	20538	5460	4038	28186	6980
Çeltik	201	1057	5230	346	1946	5620
BAKLIYAT (Toplam)	491	972	1980	1252	4276	3890
ENDÜSTRİ BİTKİLERİ						
Tütün	194	333	1720	228	395	1730
Şeker Pancarı	1989	95472	48000	1840	95680	52000
Şerbetçiotu	27	42	1530	26	38	1440
Pamuk (Kütlü)	141	355	2511	256	750	2928
YAĞLI TOHURLAR						
Ayçiçeği	806	977	1212	2102	3895	1880
Kolza	731	1998	2730	1845	5175	2810
Zeytinyağı	-	1466*	-	-	1794	-
Soya	16	18	2030	537	1687	3140
SEBZE-MEYVELER						
Taze Meyveler	2893	22218	7700	3063	23285	7600
Turunçgiller	465	6608	14200	526	8193	15600
Sebzeler	1619	37993	23500	-	41464	-
Şaraplık Üzüm **	4340	219694	52	3908	212027	53
YUMRU BİTKİLER						
Patates	1889	44200	24200	1636	42700	27700
Soğan	-	2943	-	-	3097	-

* : 1985 yılı ** : Üretim (bin hl) , verim (hl/ha).

Kaynak : The Agricultural Situation in the Community Reports.

Topluluktaki arpa ekim alanları da sürekli daralarak 1980 yılında 13,5 milyon hektar iken , 1988 yılında 12,2 milyon hektara gerilemesine karşın , elde edilen toplam ürün söz konusu yıllarda 50,3 milyon tondan 50,7 milyon tona yükselmiştir.

Toplulukta mısır ekim alanları ise sürekli büyüyerek 1980 yılında 3,8 hektar iken 1988 yılında 4 milyon hektara yükselmiştir. Toplam mısır üretim miktarlarında ise ekim alanlarından daha büyük bir artış görülmektedir. 1980 yılında 20,5 milyon ton mısır üretilmişken 1988 yılında 28,2 milyon ton mısır üretilmiştir. Çeltik ekim alanları ise 1980 yılında 201 bin hektar iken , 1988 yılında 346 bin hektara yükselmiş , üretim miktarı da söz konusu yıllarda 1,1 milyon tondan 2 milyon tona ulaşmıştır.

Toplulukta tütün ekim alanları 1980 yılında 194 bin hektar iken sürekli artarak(262) 1988 yılında 228 bin hektara ulaşmıştır. Ekim alanlarının artışına bağlı olarak tütün üretimi de artmış , 1980 yılında 333 bin ton olan tütün üretimi 1988 yılında 395 bin tona ulaşmıştır.

(262) Selahattin ERAKTAN , Topluluk ve Türkiye'de Ürün Bazında Genel Çizgiler ve Uygulanan Politikalar : Tütün , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1988 , s.1.

Bakliyat ekim alanları söz konusu sürede 491 bin hektardan 1,3 milyon hektara yükselmiş iken , toplam bakliyat üretimi de 1 milyon tondan 4,3 milyon tona yükselmiştir.

Toplulukta şeker pancarı ekim alanları bir miktar gerilemiş(263) olmasına karşın , toplam şeker üretimi gerilememiş , hatta az da olsa artmıştır. 1980 yılında 2 milyon hektarlık alanda 95,5 milyon ton şeker pancarı üretilmişken , 1988 yılında 1,8 milyon hektarlık alanda 95,7 milyon ton şeker pancarı üretilmiştir.

Toplulukta şerbetçiotu ekimi için ayrılan alanlar 1980 yılından 1988 yılına kadar geçen sürede bir miktar azalırken , söz konusu sürede üretilen şerbetçiotu miktarı daha fazla oranda azalmıştır. 1980 yılında 27 bin hektarlık alandan 42 bin tonluk şerbetçiotu üretimi sağlanırken , 1988 yılında 26 bin hektardan 38 bin tonluk şerbetçiotu üretimi elde edilmiştir.

1980 yılında 141 bin hektarlık alanda 355 bin tonluk kütlü pamuk üretimi gerçekleştiren Topluluk , 1988 yılında 250 bin hektardan 750 bin ton kütlü pamuk üretimi gerçekleştirmiştir. Yani Topluluğun kütlü pamuk ekim alanı , üretimi ve verimi sürekli yükselmiştir.

Yağlı tohumlar üretim alanları ve buna bağlı olarak da üretim miktarları 1980 yılından 1988 yılına kadar geçen sürede Toplulukta sürekli artmıştır(264). 1980 yılında 806 bin hektar olan Topluluk toplam ayçiçek ekim alanları 1988 yılında 2,1 milyon hektara yükselirken , ayçiçeği üretimi de söz konusu yıllarda 977 bin tondan 3,9 milyon tona ulaşmıştır.

Toplulukta kolza ekim alanları ve üretim miktarları da incelenen sürede sürekli artmıştır. 1980 yılında 731 bin hektar olan Topluluk kolza ekim alanları 1988'de 1,8 milyon hektara ulaşmıştır. Toplam kolza üretim miktarı da 1980 yılında 2 milyon ton iken , 1988 yılında 5,2 milyon tona ulaşmıştır.

Toplulukta toplam zeytinyağı üretimi 1985 yılında 1,5 milyon ton iken , 1988 yılında 1,8 milyon tona ulaşmıştır.

Soya , incelenen yıllar içerisinde ekim alanları ve üretimi en hızlı artan bitkisel ürün olmuştur. 1980 yılında 16 bin hektarlık alanda ekimi yapılan soyadan elde edilen üretim 18 bin ton olmuşken , 1988 yılında 537 bin hektarlık alanda 1,7 milyon tonluk soya üretimi gerçekleştirilmiştir.

Toplulukta taze meyve ekim alanları söz konusu sürede bir miktar artmıştır(265). 1980 yılında 2,9 milyon hektarlık alandan 22,2 milyon ton meyve üretimi gerçekleştirilirken , 1988 yılında 3,1 milyon hektardan 23,3 milyon ton meyve üretimi gerçekleştirilmiştir.

(263) Gülcan ERAKTAN , Topluluk ve Türkiye'de Ürün Bazında Genel Çizgiler ve Uygulanan Politikalar : Şeker , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1988 , s.1.

(264) Ahmet ERKUŞ , Topluluk ve Türkiye'de Ürün Bazında Genel Çizgiler ve Uygulanan Politikalar : Yağlı Tohumlar , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1988 , s.3.

(265) Turan GÜNEŞ , Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye Yaş Meyve ve Sebze Pazarlaması , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1988 , s.8.

Topluluğun turunçgil ekim alanları da bir artış göstermektedir. 1980 yılında 465 bin hektar olan turunçgil ekim alanları , 1988 yılında 526 bin hektara yükselmiştir. Turunçgil üretimi de 1980 yılında 6,6 milyon ton iken , 1988 yılında 8,2 milyon tona yükselmiştir.

Sebze ekim alanları ve üretim miktarları da incelenen dönem içerisinde bir artış göstermiştir. 1980 yılında 1,6 milyon hektarlık alandan 38 milyon ton sebze elde edilirken , 1988 yılında 41,5 milyon ton sebze üretilmiştir.

Şaraplık üzüm için ayrılan alanlarda ise bir azalma görülmektedir. 1980 yılında 4,3 milyon hektar tarım arazisinde 219,7 milyon hektalitre şaraplık üzüm elde edilirken , 1988 yılında 3,9 milyon hektardan 212 milyon hektalitre şaraplık üzüm üretilmiştir.

Toplulukta patates (taze patates dahil) için ayrılan tarım alanları ve üretim miktarları da incelenen süre zarfında azalma göstermiştir. 1980 yılında toplam 1,9 milyon hektarda 44,2 milyon ton patates üretilirken 1988 yılında 1,6 milyon hektarda 42,7 milyon ton patates üretimi gerçekleştirilmiştir. Toplulukta soğan üretimi 1980 yılında 2,9 milyon ton iken , 1988 yılında 3,1 milyon tona yükselmiştir.

b/ Hayvansal Üretimler

1980-1988 yılları arasında Toplulukta üretilen hayvansal ürün miktarlarında artışlar olmuştur. Bu artışlar , toplam et için yüzde 28 , süt için yüzde 6 ve yumurta için yüzde 24 olmuştur(Tablo 82).

Toplulukta 1980 yılında 22,5 milyon ton olan toplam et üretimi 1988'de 28,8 milyon tona yükselmiştir. Toplam et üretiminde domuz etinin payı yüzde 43,5 , sığır etinin payı yüzde 25,2 , kümes hayvanları etinin payı yüzde 19,7 ve koyun keçi etinin payı yüzde 3,4 tür.

1980 yılında 103,8 milyon ton olan Topluluk süt üretimi 1988 yılında 110 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Toplulukta yumurta üretimi 1980 yılında 4,1 milyon ton iken , 1988 yılında 5 milyon tona kadar yükselmiştir.

T A B L O (82)

AT'DE HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİM MİKTARLARI (bin ton)

<u>ÜRÜN CİNSİ</u>	<u>1980 *</u>	<u>1988</u>
Toplam Et	22506	28781
Süt	103778	109834
Yumurta	4062	5022

* AT - 10

Kaynak : The Agricultural Situation in the Community Reports.

c/ Tarımsal Üretim Bileşimi

Toplulukta üretilen tarımsal ürünlerin toplam değerinin yüzde 52'lik kısmını hayvansal ürünler oluştururken , geriye kalan yüzde 48'lik kısmını bitkisel ürünler meydana getirmektedir. Yani 1988 yılı verilerine göre Topluluğun 185,7 milyar ECU tutarındaki toplam tarımsal üretim değerinin 94,7 milyar ECU'luk kısmını hayvansal ürünler , 90,5 milyar ECU'luk kısmını ise bitkisel ürünler meydana getirmiştir.

Hububatın toplam tarımsal üretim değeri içindeki payı yüzde 9, sebze-meyvelerin payı yüzde 15 , alkollü içeceklerin payı yüzde 4,9, şeker pancarının payı yüzde 2,3'tür(Tablo 83).

Topluluk hayvansal üretiminde en ağırlıklı pay yüzde 17,7 ile sütündür. Sığır etinin toplam tarımsal üretim içerisindeki payı yüzde 12,3 , domuz etinin payı yüzde 9,7 , koyun ve keçi etinin payı yüzde 1,7 , kümes hayvanlarının ve yumurtanın payı da yüzde 6,9'dur.

T A B L O (83)

<u>AT'DE TARIMSAL ÜRETİMİN BİLEŞİMİ</u>	
<u>ÜRÜN CİNSİ</u>	<u>DEĞER OLARAK PAYI (%)</u>
Bitkisel Üretim	48,7
Hububat	9,0
Sebze-Meyve	15,0
Alkollü İçecek	4,9
Şeker Pancarı	2,3
Diğerleri	17,5
Hayvansal Üretim	51,3
Süt	17,7
Sığır Eti	12,3
Domuz Eti	9,7
Koyun ve Keçi Eti	1,7
Kümes Hay. - Yumurta	6,9
Diğerleri	3,0
<u>T O P L A M</u>	<u>100,0</u>

Kaynak : The Agricultural Situation in the Community Reports.

3) Türkiye ve AT Verilerinin Karşılaştırılması

Ülkemiz ile Topluluğun bitkisel ürün desenlerinde önemli farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. (Tablo 77)'yi incelediğimizde , hububatların bitkisel ürün deseninde payı ülkemiz için yüzde 61 iken , Toplulukta yüzde 46,9'dur. Bizim buğday üretimine ayırdığımız toplam arazi payı yüzde 42,1 iken , Toplulukta bu pay yüzde 20,2'dir.

Toplam bakliyat üretimi için Türkiye'de yüzde 9,2'lik bir pay ayrılırken , Toplulukta sadece yüzde 2,6'lık pay ayrılmıştır. Tütün için ülkemizde ekim yapılan arazilerin binde 9'u ayrılmışken , Toplulukta binde 3'ü ayrılmıştır. Şeker pancarı için ülkemizde yüzde 1,8'lik , Toplulukta yüzde 2,4'lük ve pamuk için ülkemizde yüzde 2,6'lık Toplulukta binde 3'lük tarım arazisi payı ayrılmıştır. Toplam yağlı tohumlar için ülkemizde ayrılan pay yüzde 7 iken , Toplulukta yüzde 6,4'tür.

Taze meyve üretim alanlarının bitkisel ürün desenindeki payı ülkemiz için yüzde 6,7 iken , Toplulukta yüzde 15,5'dir. Turunçgillerin payı ülkemizde binde 3 , Toplulukta binde 7'dir. Sebzeler için ülkemizde ayrılan pay yüzde 2,7 iken , Toplulukta ayrılan pay yüzde 2,2'dir. Bağların kapladığı alan ülkemizde yüzde 2,6 iken , Toplulukta yüzde 5,5'tir. Zeytinliklerin payı ülkemizde yüzde 3,8 iken , Toplulukta yüzde 5,7'dir. Patates üretimi için ayrılan pay ülkemizde binde 9 , Toplulukta yüzde 1,9'dur. Yeşil yem bitkileri için ise Toplulukta ayrılan pay yüzde 6,2'dir.

Ülkemiz ve Topluluk bitkisel üretim miktarlarını gösteren (Tablo 78) ve (Tablo 81)'i karşılaştırdığımızda,1988 yılına ilişkin olarak şu sonuçları görürüz ; Toplam buğday üretimi ülkemizde 20,5 milyon ton iken , Toplulukta 75 milyon ton , çavdar üretimi ülkemizde 280 bin ton iken , Toplulukta 2,9 milyon ton , arpa üretimi ülkemizde 7,5 milyon ton iken , Toplulukta 50,7 milyon ton , mısır üretimi ülkemizde 2 milyon ton iken , Toplulukta 28,2 milyon ton ve çeltik üretimi ülkemizde 263 bin ton iken , Toplulukta 1,9 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.

Toplam bakliyat üretimi ülkemizde 2,3 milyon ton iken , Toplulukta 4,3 milyon ton olmuştur. Tütün üretimi ülkemizde 214 bin ton iken , Toplulukta 395 bin ton , şeker pancarı üretimi ülkemizde 11,4 milyon ton iken , Toplulukta 95,7 milyon ton ve kütlü pamuk üretimi ülkemizde 1,8 milyon ton iken , Toplulukta 750 bin ton olarak gerçekleşmiştir.

Yağlı bitkilerden ayçiçeğinde ülkemiz üretimi 1,2 milyon ton iken , Topluluk üretimi 3,9 milyon ton ve ülkemiz soya üretimi 150 bin ton iken , Topluluk üretimi 1,7 milyon ton olmuştur.

Taze meyvelerde ülkemiz üretimi 7,3 milyon ton iken , Topluluk üretimi 23,3 milyon ton , turunçgilde ülkemiz üretimi 1,4 milyon ton iken , Topluluk üretimi 8,2 milyon ton , sebzelerde ülkemiz üretimi 15,4 milyon ton iken , Topluluk üretimi 41,5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.

Yumru bitkilerden patates üretimi ülkemizde 4,4 milyon ton iken , Toplulukta 42,7 milyon ton , soğan üretimi ülkemizde 1,3 milyon ton iken , Toplulukta 3,1 milyon ton olmuştur.

1988 yılında ülkemizde üretilen toplam et miktarı 1,5 milyon ton iken , Toplulukta aynı yıl üretilen toplam et miktarı 28,8 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı yıl ülkemizde sadece 7,3 milyon ton süt üretimi mevcut iken , Toplulukta 109,8 milyon ton süt üretilmiştir. Yumurta üretimi ülkemizde ilgili yıl için 404 bin ton olarak gerçekleşmiş iken , Toplulukta 5 milyon ton olmuştur.

1988 yılında ülkemiz nüfusunun 54,2 milyon , Topluluk nüfusunun 304,8 milyon olduğunu kabul ederek bir hesaplama yaptığımızda ; ülkemizde kişi başına yıllık 28 kg et , 133 kg süt , 700 gr yumurta üretimi düşerken , Toplulukta kişi başına yıllık 89 kg et , 338 kg süt ve 15,5 kg yumurta üretiminin gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Bu durumun sonucu olarak beliren gerçek , ülkemiz insanların Topluluğa göre dengesiz hatta yetersiz beslendiğidir(266).

Ülkemiz ve Topluluk tarımları üretiminde en büyük yapısal fark bitkisel ve hayvansal üretimlerin dağılımıdır(267). Ülkemizde bitkisel ürünler , toplam tarımsal üretim değerinin yüzde 75'ini oluştururken , Toplulukta yüzde 48'ini oluşturmaktadır. Toplulukta yüzde 52 gibi önemli bir ağırlığı bulunan hayvansal ürünler üretim değerinin , ülkemiz tarımsal üretim değerindeki payı sadece yüzde 25'tir.

---

(266) Tarık ÇUHACI , "AET Rekabeti Karşısında Türk Tarımının Durumu", DIŞ TİCARET FÖRUM DERGİSİ , Y.1 , S.7 , Temmuz 1987 , s.33-34.

(267) Yüksel İŞYAR , "Türkiye'de Hayvancılık Sektörünün Darboğazları ve Çözüm Yolları", VERİMLİLİK DERGİSİ , C.13 , S.13 , 1984/3 , s.43.

C. TARIMDA GİRDİ KULLANIMLARI

1) Türkiye'de Tarımda Girdi Kullanımları

Tarımsal verimliliği artıran en önemli girdiler gübre kullanımı ve makinalaşmadır(268). Ülkemizde , ekilen alan başına kullanılan kimyasal gübre oranlarına baktığımızda ; 1981 yılında 18,2 kg/ha olan azotlu gübre kullanımının dalgalı bir artışla 1989 yılında 24 kg/ha'a ulaştığı görülmektedir. Fosforlu gübre kullanımı için 1981 yılında 14,3 kg/ha'lık olan oran yıllar itibariyle artış ve azalışlar göstererek 1989 yılında 15,6 kg/ha olarak gerçekleşmiştir. Ülkemizde çok düşük oranda kullanılan potaslı gübrenin kullanım oranı 1981 yılında 0,5 kg/ha iken , izleyen yıllarda daha da düşmüş , son olarak 1989 yılında yine 0,5 kg/ha düzeyinde kullanılmıştır.

T A B L O (84)

TÜRKİYE'DE BİTKİSEL ÜRETİMDE GİRDİ KULLANIMLARI

GİRDİ TÜRÜ	1980	1981	1985	1987	1989
GÜBRE KULLANIMI(kg/ha)					
Azotlu Gübre	-	18,2	20,4	24,3	24,0
Fosforlu Gübre	-	14,3	13,0	15,4	15,6
Potaslı Gübre	-	0,5	0,3	0,5	0,5
MAKİNALAŞMA (adet)					
Traktör Sayısı	436369	458714	583974	637449	672845
Traktör/ 100 ha	2,2	2,3	2,7	2,9	3,0
Biçerdöver Sayısı	13677	13100	13615	11794	11551
Biçerdöver/ 100 ha *	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9

* : Hububat ekili alanlar.

Kaynak : TOKB - DİE.

Tarımda makinalaşmanın temel ölçüsü olarak kabul edilen tarım arazisi başına traktör sayısı yönünden ülkemizde 1980 yılından bu yana bir artış görülmektedir. 1980 yılında 100 hektarlık tarım arazisi başına düşen traktör sayısı 2,2 iken , bu oran sürekli büyüyecek 1989 yılında 3'e ulaşmıştır. Fakat , 1989 yılı sonu itibariyle 673 bine ulaşan ülkemizdeki traktör parkı kapasitesinden tam olarak faydalanmadığı(269) ifade edilmektedir. Tarımda makinalaşmayı sınırlayan faktörler olduğu gibi(270) , satın alınan tarım makinasının da kullanım kapasitesinin çok iyi değerlendirilmesi gereklidir(271).

Ülkemizde hububat ekili her 100 hektarlık alan başına düşen biçerdöver sayısına baktığımızda , 1980 sonrasında 1 olan bu sayının 1987 yılında 0,9'a gerilediği , 1989 yılında da 0,9 olarak gerçekleştiğini görürüz. Söz konusu yıllar içerisinde toplam biçerdöver sayısının da 13,7 binden 11,6 bine gerilediği görülmektedir.

- (268) Güngör YAVUZCAN , "Tarımda İleri Makineleşmenin Güncel Sorunları ve Çözüm Yolları", VERİMLİLİK DERGİSİ , C.13 , S.12 , 1984/2 , s.29
- (269) Zeynel DİNLER , "Türk Tarımında Makinalaşma", ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ İ.İ.B.F. DERGİSİ , C. V , S. 1 , Mart 1984 , s.6.
- (270) Yavuz TEKELİOĞLU , "Türkiye'de Tarımsal Makinalaşmanın Temel Sorunu : Traktör", TZDK Mesleki Ya. , Ankara , 1983 , s.31-37.
- (271) Abdî YALTIRIK - Serdar ÖZCAN , "1989 Yılında Türkiye'de Tarımsal Mekanizasyon", TOK DERGİSİ , S.46 , Haziran 1989 , s.30.

2) AT'de Tarımda Girdi Kullanımları

Belçika hariç , Topluluk ülkelerinde 1987 yılında 1 hektarlık tarım arazisi başına düşen ortalama gübre kullanımı azotlu gübre için 93 kg/ha , fosforlu gübre için 35 kg/ha ve potaslı gübre için 38 kg/ha'dır. Birim tarım arazisi için en düşük oranda gübre kullanan ülkeler İspanya , Yunanistan ve Portekiz'dir.

T A B L O (85)

AT'DE BİTKİSEL ÜRETİMDE GİRDİ KULLANIMLARI (1987)

GİRDİ TÜRÜ	AT	BEL.	DAN.	ALM.	YUN.	İSP.	FRA.	İRL.	İTA.	LUKS.	HOL.	POR.	İNG.
Gübre kullanımı(kg/ha)													
Azotlu gübre	93*	-	136	126	43	30	77	57	57	133	247	33	84
Fosforlu gübre	35*	-	38	61	22	16	47	24	35	47	40	27	24
Potaslı gübre	38*	-	52	78	5	11	58	31	19	62	59	14	28
Makinalaşma (bin adet)													
Traktör sayısı	6272	109	169	1479	181	650	1485	160	1269	9	175	76	510
Traktör/100 ha	4,9	7,7	6,0	12,3	3,2	2,4	4,7	2,8	7,3	7,0	8,7	1,6	2,7
Biçerdöver sayısı	501	7	34	150	6	47	145	5	42	2	4	5	54
Biçerdöver/100 ha**	1,4	2,1	2,1	3,2	0,4	0,6	1,5	1,4	0,9	4,7	2,3	0,5	1,4

* : Belçika hariç. ** : Hububat ekili alanlar.

Kaynak: The Agricultural Situation in the Comm.-1989 Report.

Toplulukta tarımsal makinalaşma oldukça üst seviyededir. 1987 yılı sonu itibarıyla Toplulukta toplam olarak 6,3 milyon adet traktör , 501 bin adet biçerdöver mevcuttur. Toplulukta birim alan başına düşen traktör sayısı ortalama olarak 4,9 traktör/100 hektardır. Birim hububat ekim alanı başına düşen biçerdöver sayısı ise ortalama olarak 1,4 biçerdöver/100 hektardır. Toplulukta en düşük makinalaşma düzeyine sahip ülkeler yine İspanya , Yunanistan ve Portekiz'dir.

3) Türkiye ve AT Verilerinin Karşılaştırılması

Ülkemiz tarımı , girdi kullanımı yönünden Topluluk tarımına göre oldukça geridir(272). 1987 verilerine göre ülkemizde tarım alanı başına 24 kg/ha'lık azotlu gübre tüketilirken , Toplulukta bu oran yaklaşık 4 kat daha fazla (93 kg/ha) olmuştur. Türkiye tarımı için yaklaşık 15 kg/ha'lık fosforlu gübre tüketimi söz konusu iken , Toplulukta bu oran 2 kattan daha fazla (35 kg/ha) olmuştur. Potaslı gübre tüketimi ülkemiz için 0,5 kg/ha iken , Topluluk için 38 kg/ha olmuştur.

Tarımda makinalaşma yönünden de Topluluk ortalamasına göre çok geri bir seviyede olduğumuz görülmektedir(273). Toplulukta 4,9 traktör/100 ha ve 1,4 biçerdöver/100 ha gibi makinalaşma düzeyleri geçerli iken , ülkemiz için bu oranlar 3 traktör/100 ha ve 0,9 biçerdöver/100 ha'dır. Fakat yine de , bazı Topluluk ülkelerine (İspanya, İrlanda , Portekiz ve İngiltere) göre traktör yönünden , bazı ülkelere (Yunanistan , İspanya , Portekiz) göre de biçerdöver yönünden daha iyi durumda olduğumuz görülmektedir.

(272) Ömer BOLAT , "AET Karşısında Türk Tarımının Durumu", İKV DERGİSİ , S. 46 , Haziran 1986 , s.5

(273) Adnan ÇİÇEK , "Teknolojik Gelişmeler ve Tarımsal Kalkınmaya Etkileri", VERİMLİLİK DERGİSİ , C.16 , S.4 , 1987/4 , s.106.

D. TARIMDA VERİMLİLİKLER

Tarımsal üretimde verimliliği ortaya koyan 3 temel ölçü ; birim işgücü başına düşen üretim , birim alan (arazi) başına düşen üretim ve birim sermaye başına düşen üretimdir(274). Burada , bitkisel üretimde verimliliği ölçmek için birim alan başına düşen üretim, hayvansal üretimde verimliliği ölçmek için ise hayvan başına düşen üretim esas alınarak tarımsal üretimde verimlilikler ortaya konmaya çalışılacaktır.

1) Türkiye ve AT Bitkisel Üretiminde Verimlilikler

Türkiye ve Topluluk için 1980 yılından 1988 yılı sonuna kadar geçen 9 yıllık sürede bitkisel üretimde verimlilik düzeylerinin gösterildiği (Tablo 86)'yı incelediğimizde , söz konusu sürede hem Türkiye'de , hem de Toplulukta bitkisel verim düzeylerinde genel bir yükselme olduğunu görmekteyiz. Fakat , Topluluktaki verim düzeyindeki yükselme , ülkemizdeki verim düzeyindeki yükselmeden daha fazla oranda olmuştur. Bunun sonucunda , incelenen dönemin başlangıcı olan 1980 yılına göre 1988 yılı sonunda Türkiye ile Topluluk tarımlarında bitkisel verimlilik düzeyleri arasındaki Türkiye aleyhine olan fark, daha da büyümüştür.

1988 yılı verilerini ölçü alarak , Türkiye ve Topluluk tarımları bitkisel ürünler verimlilik düzeyleri arasındaki farkları ürün bazında incelersek şu sonuçları görürüz ; hububat grubunda yer alan buğdayda ülkemizde verimlilik Topluluğa göre yüzde 45 civarındadır. Çavdarda bu oran yüzde 52,2'ye , arpada yüzde 52,5 , mısırdaki 57,3 ve çeltikte yüzde 91,6'dır.

Toplam olarak bakliyat verimlerini incelediğimizde , ülkemizde bakliyat verimi bir düşme gösterirken , Toplulukta bakliyat veriminde söz konusu sürenin sonunda yaklaşık 2 katına varan bir verim artışı sağlanmıştır. 1988 yılı verilerine göre Türkiye'de toplam bakliyat verim düzeyi , Topluluk bakliyat verim düzeyinin yüzde 26,5'i nispetindedir.

Endüstri bitkilerinden olan tütün için ülkemizdeki verimlilik düzeyi Toplulukta yüzde 52,3'ü civarında iken , bu oran şeker pancarında yüzde 70 , kütlü pamukta ise yüzde 69,2'dir. Yağlı tohumlarda söz konusu süre içerisinde gerek Türkiye'de gerekse Toplulukta verim düzeyleri yükselmekle birlikte , ülkemizdeki verimlilik Topluluğun gerisindedir. Son verilere göre ayçiçeği için yüzde 81,5 olan bu oran , soya için yüzde 72,4'dür.

Yumru bitkilerde de benzer şekilde verim artışları görülmesine karşın , Türkiye aleyhine olan fark azalmış fakat kapanmamıştır. 1988 yılı sonunda patates verimliliği düzeyimiz Topluluğa göre yüzde 80,1 seviyesindedir. Soğan için ise Topluluğun yüzde 56,1'i oranında verimlilik düzeyine sahip olduğumuz görülmektedir.

(274) Dilek ŞENEL , "Verimlilik ve Tarımsal Verimliliği Belirleyen Temel Faktörler", Doğu Karadeniz Bölgesinde Tarımsal Üretimin Verimlilik Sorunları Sempozyumu 28-30 Eylül 1990 , Trabzon , MPM Ya. No: 404 , Ankara , 1990 , s.17.

T A B L O (86)

TÜRKİYE VE AT'DE BİTKİSEL ÜRETİM VERİMLİLİK DÜZEYLERİ (kg/ha)

ÜRÜN CİNSİ	1980		1988		TR/AT(%)
	TÜRKİYE*	AT	TÜRKİYE	AT	
HUBUBAT					
Buğday	1838	3930	2173	4832	45,0
Çavdar	1293	2890	1567	3000	52,2
Arpa	1990	3730	2177	4150	52,5
Mısır	2069	5460	4000	6980	57,3
Çeltik	2712	5230	5147	5620	91,6
BAKLIYAT (Toplam)	1167	1980	1032	3890	26,5
ENDÜSTRİ BİTKİLERİ					
Tütün	948	1720	904	1730	52,3
Şeker Pancarı	30987	48000	36385	52000	70,0
Pamuk (Kütlü)	2200	2511	2027	2928	69,2
YAGLI TOHURLAR					
Ayçiçeği	1150	1212	1533	1880	81,5
Soya	882	2030	2273	3140	72,4
YUMRU BİTKİLER					
Patates	16667	24200	22194	27700	80,1
Soğan	14533	28900**	17215	30700	56,1
SEBZE-MEYVELER					
Domates	37700**	46800**	37500	45100	83,1
Elma	18900**	27800**	18700	27500	68,0
Armut	8000**	19000**	8800	19700	44,7
Şeftali	9200**	12600**	12700	12500	101,6
Portakal	13700**	17600**	19300	16100	119,9
Limon	17100**	14600**	25800	13900	185,6

*: 1981 yılı verileri ** : 1985-1986 verileri.

Kaynak : DİE - EUROSTAT .

Domates üretiminde verimlilik düzeyimiz Topluluğa göre 1988 yılı için yüzde 83,1 oranındadır. Elma üretiminde yüzde 68 , armut üretiminde yüzde 44,7 oranında verimlilik düzeyine sahip iken , şeftali için yaklaşık aynı verimlilik düzeyine (yüzde 101,6) , portakal (yüzde 119,9) ve limon (yüzde 185,6) için ise daha yüksek verimlilik düzeylerine sahip olduğumuz görülmektedir(275).

2) Türkiye ve AT Hayvansal Üretiminde Verimlilikler

Ülkemiz tarımında hayvansal üretim verim düzeyleri Topluluğa göre oldukça düşüktür. Bunun temel nedeni , ülkemiz hayvan varlığının büyük ölçüde düşük verimli yerli ırklardan oluşmasıdır(276). Etkin bir pazarlama ve muhafaza sisteminin olmaması da verimi düşürmektedir(277).

(275) Arslan KARABAĞLI , Avrupa Topluluğu Karşısında Türkiye Meyve ve Sebze Alt Sektörünün Durumu ve Rekabet Şansı , MPM Ya.No: 421 , Ankara , 1990 , s.22.

(276) O.Cenap TEKİNŞEN - Mehmet ALKAN , "Et Endüstrisinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Önemi" , EBK DERGİSİ , C.9 , S.54 , Eylül 1989 , s.25.

(277) Burhan DİNÇER , "Et Endüstrisinin Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi" , EBK DERGİSİ , C.9 , S.53 , Haziran 1989 , s.5.

Türkiye ve AT hayvansal üretimlerinde verimlilik düzeylerinin karşılaştırılması olarak verildiği (Tablo 87) incelendiğinde, 1981-1988 dönemi içerisinde gerek ülkemizde gerekse Toplulukta hayvansal verim düzeylerinin belirli bir ölçüde yükseldiği görülür. İncelenen son yıl olan 1988 yılı verileri esas alındığında, ülkemizde hayvan başına sığır eti verim düzeyi Topluluğa göre yüzde 54,6 civarındadır. Koyun ve keçi için ülkemizde ve Toplulukta yaklaşık aynı verim düzeyleri söz konusudur.

T A B L O (87)

TÜRKİYE VE AT'DE HAYVANSAL ÜRETİM VERİMLİLİK DÜZEYLERİ

ÜRÜN CİNSİ	1981		1988		TR/AT (%)
	TÜRKİYE	AT	TÜRKİYE	AT	
Sığır Eti*	133,6	287,3	168,4	308,3	54,6
Koyun-Keçi Eti*	13,3	15,9	14,2	13,9	102,2
İnek Sütü**	577,0	4067,0	1200,0	4571,0	26,3

* : Karkas ağırlığı (kg/baş) , ** : kg/yıl.

Kaynak : DiE - EUROSTAT.

Süt verimi yönünden ise ülkemiz Topluluğa göre oldukça geridedir(278). 1988 yılı itibarıyla, Toplulukta inek başına elde edilen yıllık süt verimi ülkemize göre yaklaşık 4 kat daha fazladır.

E. TARIMDA KENDİ KENDİNE YETERLİLİKLER

Ülkemizin ve Topluluğun tarımsal üretim yönünden kendi kendine yeterliliklerinin verildiği (Tablo 88)'i incelediğimizde, buğday ve arpa üretimi yönünden gerek Türkiye'nin gerekse Topluluğun üretim fazlası olduğunu, mısır ve pirinç yönünden ise tam olarak yeterliliğin sağlanamadığını görürüz.

Baklagiller yönünden Toplulukta bir açık görülürken, ülkemizde üretim fazlası olduğu görülmektedir. Patates üretimi yönünden hem topluluk hem de ülkemiz bir fazlalığa sahiptir. Şeker üretiminde ise Toplulukta bir fazlalık varken, ülkemizde üretim tüketimi karşılayamamaktadır.

Taze sebze yönünden her iki tarafda da üretim fazlalıkları olmasına karşın, taze meyve yönünden sadece Topluluk kendi ihtiyacına cevap verememekte(279), Türkiye'de ise üretim fazlası bulunmaktadır. Turunçgillerde ise bu durum daha da ağırlaşmaktadır. Bitkisel yağlar yönünden her iki taraf da kendi kendine yetersiz durumdadır(280).

- (278) Ersin İSTANBULLUOĞLU, "Hayvancılığın Ülke Ekonomisinde Yeri", Doğu Anadolu Hayvancılık Sempozyumu 19-20 Aralık 1985 Elazığ, Fırat Üniversitesi Ya., İstanbul, 1986, s.11.
- (279) Rodney STANDRING, "The European Community in the 1990's with Reference to the Common Agricultural Policy", 1990'larda Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Ortak Tarım Politikası Semineri 14-16 Nisan 1990 Marmaris, DPT Ya.No:2243-26, Ankara, 1991, s.69.
- (280) Tayfun ÖZKAYA, "Türkiye'de Gıda Sanayinin Temel Sorunları", VERİMLİLİK DERGİSİ, C.16, S.2, 1987/2, s.30.

T A B L O (88)

TÜRKİYE VE AT'DE TARIMSAL ÜRÜNLERDE KENDİ KENDİNE YETERLİLİK DÜZEYLERİ VE KİŞİ BAŞINA TÜKETİMLER (1987/1988)

ÜRÜN CİNSİ	KENDİ KENDİNE YETER.(%)		KİŞİ BAŞINA TÜK.(kg/yıl)	
	TÜRKİYE	AT	TÜRKİYE	AT
BİTKİSEL ÜRÜNLER				
Buğday*	120	119	250	72
Arpa*	107	117	1	3
Mısır*	96	91	2	7
Pirinç	91	79	4	4
Baklagıl (Toplam)	112	82	6	12
Patates	107	101	51	81
Şeker	92	127	26	34
Taze Sebze	121	106	132	119
Taze Meyve	117	85	55	62
Turunçgil	124	74	23	31
Bitkisel Yağlar	70	63	17	26
HAYVANSAL ÜRÜNLER				
Sığır Eti	98	107	20	24
Koyun-Keçi Eti	105	81	4	4
Domuz Eti	100	103	-	39
Kümes Hay. Eti	103	106	5	17
Süt (taze)	100	101	41	160
Yumurta	107	102	5	14
Bal	111	43	-	-

Kaynak : DİE - DPT - EUROSTAT.

* : Un eşdeğerliliği

Hayvansal ürünler yönünden , bal ve koyun-keçi eti haricinde diğer tüm ürünlerde kendi kendine yeterliliğin aşmış olan(281) Topluluk karşısında , ülkemiz bütün hayvansal ürünler yönünden kendi kendine yeterli görünmektedir. Oysa , yine (Tablo 88)'de yer alan verilerin de gösterdiği gibi , ülkemizde kişi başına hayvansal gıda tüketimleri Topluluğa göre çok düşüktür. Yani ülkemizde kendi kendine gıda ürünleri yeterliliği tüketim alışkanlıklarının , ekonomik zorunlukların ve yetersiz gelir düzeyi nedeniyle yetersiz beslenmenin getirdiği bir yeterliliklidir.

(Tablo 88)'de görüleceği gibi ülkemiz insanları tahıl ağırlıklı olarak beslenmekte , hayvansal protein tüketim seviyeleri ise çok düşük kalmaktadır. Topluluk nüfusunun gıda tüketim yapıları , bitkisel-hayvansal yönden dengeli bir yapı göstermektedir(282).

Ülkemizdeki kişi başına gıda tüketimini Topluluk düzeyine çıkarmak için gerekli üretim artışlarını son yılların verilerine göre hesapladığımızda , et üretimimizi 3 kat , süt üretimimizi 3,9 kat , yumurta üretimimizi 2,5 kat , yağ bitkileri üretimimizi 2,1 kat , turunçgil üretimimizi 1,3 kat , taze meyve üretimimizi 1,1 kat , şeker üretimimizi 1,3 kat , patates üretimimizi 1,5 kat , bakliyat üretimimizi 1,6 kat artırmamız gerektiği , buna karşılık tahıl üretimimizi 2,7 , taze sebze üretimimizi 1,1 oranında azaltmamız gerektiği ortaya çıkmaktadır.

(281) Aslan KARABAĞLI - Ayşe ÇEVİKER , "Avrupa Topluluğu Karşısında Türkiye Tarımının Durumu", TARIM VE MÜHENDİSLİK DERGİSİ ,S.36, 1991 , S.24.

(282) Alican KAVAS , "Avrupa Topluluğunda Gıda Sanayinin Genel Yapısı ve Gıda Tüketimi Eğilimleri", VERİMLİLİK DERGİSİ , S.1990/1 , s.85-86.

III- TÜRKİYE VE AT TARIM POLİTİKALARI

Tarım kesimi , kendine özgü karakteristiği nedeniyle ekonominin diğer sektörlerinden ayrılır. Bu özgünlük nedeniyle tarım , politikalarla düzenlenmek durumundadır. Kendi haline bırakılacak bir tarım sektörü , çözülemeyecek sorunları da beraberinde getirebilecektir.

Tarımı ekonominin diğer sektörlerinden ayıran özellikler , evrensel ve kurumsal olmak üzere ikiye ayrılabilir(283). Tarımın evrensel özelliği , tarımsal ürün arzının ve kalitesinin büyük ölçüde doğa koşullarına bağlı olması ile insanın zorunlu ihtiyaçlarından olan beslenme ihtiyacının giderilmesine yönelik gıda maddeleri üretiminin(284) tarım sayesinde mümkün olmasıdır. Tarımın her ülke için değişebilecek kurumsal özelliği ise , tarım sektörünün ekonomide yarattığı katma değer , istihdam ettiği insan gücü ve dış ticaretindeki önemi ile toplumsal yapının toprağa bağlılığının ölçüsünü ifade etmektedir.

A. TÜRKİYE'DE TARIM POLİTİKASI

1) Tarım Politikası Amaçları

Tarım politikasının temel amaçları sadece bir kaç ülke için geçerli değil , evrenselidir. Bu amaçlardan birincisi tarımsal üretim yönünden kendi kendine yeterli hale gelmektir. İkinci amaç tarımın ekonomiye katkısını artırmak , üçüncü amaç ise tarım kesiminde çalışanlara daha yüksek gelir düzeyi sağlamaktır. Dördüncü amaç ise , artacak tarımsal üretimin yabancı ülkelere ihraç edilmesiyle , ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunmasını sağlamaktır(285).

Türkiye'de uygulanan tarım politikasının amaçları , ekonomide yön gösterici özelliği olan Kalkınma Planlarından derlenerek , şu şekilde özetlenebilir :

- Tarım sektörünün kalkınma hızına katkısını artırmak ,
- Tarımda üretim tekniklerini geliştirerek tarımsal üretimi artırmak ,
- Ülke halkının daha iyi beslenmesi için gerekli gıda ürünlerini yurtiçinden sağlamak ,
- Tarıma dayalı sanayinin tarımsal hammadde ihtiyacını yurtiçi üretimle karşılamak ,
- Tarım ürünleri dışsatımını geliştirmek ,
- Tarımda çalışanların gelir düzeylerini yükselterek , sektörler arasındaki gelir farklılığını gidermek ,
- Tarımda işsizliği önlemek ve tarım sektöründen başka sektörlerle olan iş göçünü denetlemek ,
- Tarımsal kaynaklardan en uygun şekilde yararlanmak.

(283) Gülten KAZGAN , Tarım ve Gelişme , İstanbul , 1983 , s.3.

(284) Toivo MILJAN - Ervin LASZLO - Joel KURTMAN , Food and Agriculture in Global Perspective , New York , 1981 , s.42-43.

(285) Gülcan ERAKTAN , Türk Tarım Politikasının Ana Hatları , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1988 , s.1.

2) Tarım Politikası Araçları

Tarım politikası amaçlarını gerçekleştirebilmek için bazı araçların kullanılması gereklidir. Bu araçlar tarımsal üretim politikası , tarımsal ürün pazar ve fiyat politikası ile tarımda sosyal politika başlıkları altında toplanarak incelenebilir.

a/ Tarımsal Üretim Politikası

Tarımsal üretim politikasını belirleyen iki araç , toprak politikası ve tarımsal üretim politikasıdır.

1. Toprak politikası

Ülkemizde uygulanmaya çalışılan toprak politikası , 1940'lı yıllardan günümüze kadar büyük değişiklikler göstermiştir. 1940'lı yıllarda tarımsal yapıyı düzenlemek için toprak reformu tek çözüm yolu olarak görülmüş , yani tarım reformu yerine toprak reformunun uygulanması gerektiği düşünülmüştür. Bunda toprak reformu uygulamasının bir çok dünya ülkesinde yapılmış olması ve Birleşmiş Milletlerin 1950'lerden bu yana bu konuda çalışmalar yapmasının etkisi vardır(286).

Günümüze kadar geçen sürede , özellikle kırsal kesimde hızla artan nüfus sonucunda ülkemizdeki büyük ölçekli tarımsal işletmeler dahi parçalanarak küçük ölçekli işletmeler haline gelmeye başlamıştır. Çok büyük ölçekli işletmeler ülkenin sadece belli bölgelerinde kalmıştır. Bugün için ülke tarımının en önemli yapısal sorunu tarım işletmelerinin küçüklüğüdür. 1980 yılına göre 6,2 hektar olan ortalama tarım işletmesi büyüklüğü , içinde bulunduğumuz 1991 yılı itibariyle çok daha küçülmüştür. Toplulukta ortalama tarım işletmesi büyüklüğü ise , 1987 yılı değerleriyle 16,5 hektar olup , yıldan yıla uygun ölçekte olmayan küçük işletmelerin devreden çıkmasıyla , daha da büyümektedir.

Ülkemiz tarımının günümüzde , toprak reformundan daha çok tarım reformuna(287) ihtiyacı vardır. Fakat tarım reformunun başarıya ulaşabilmesi için , tarım sektörü dışında kalan diğer sektörlerde de bazı tedbirlerin alınması gereklidir. Bu tedbirlerden en önemlisi , tarım dışındaki sektörlerin işgücü emme kapasitelerinin artırılarak tarım sektöründeki işgücü fazlasının alınması , yani tarım sektöründeki nüfus baskısının azaltılmasıdır.

Ülkemiz tarımında sürekli bir sorun haline gelen tarım arazisi parçalanmasının en önemli nedeni , tarımsal mirasın eşit taksimidir. Medeni hukukumuzda tarım arazilerinin parçalanmasını önleyici hükümler yer almakla birlikte(288) , bugüne kadar pek uygulanmamıştır. Oysa Topluluk ülkelerinde , tarım arazilerinin miras yoluyla parçalanmaması için kesim hükümler bulunmaktadır. Ülkemizde de bu yöndeki hükümlerin hayata geçirilmesi veya günümüz ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

- (286) _____ , Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları , Türk Kooperatifçilik Kurumu Ya.No :34 , Ankara , 1972 , s.23.
- (287) Ulrich PLANCK - Tayyar AYYILDIZ , Toprak Reformu ve Bazı Ülkelerde Uygulanması , Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ya.No :459-216 , Erzurum , 1976 , s.4.
- (288) Suat AKSOY , "Avrupa Topluluğu'nda ve Türkiye'de Karşılaştırmalı Tarım Hukuku" , Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye - AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant , TMO Eğitim Şube Md. Ya.No : 4 , Ankara , 1989 , s.501. Bu konunun tarihsel gelişimi için bkz. ömer Lütfi BARKAN , Türkiye'de Toprak Meseleleri - Toplu Eserler 1 , İstanbul , 1980 , s.522-544.

Tarım arazisi parçalanmasının ülkemizdeki önemli nedenlerinden bir diğeri de , tarım arazisi satışlarının denetim altında olmamasıdır. Böylece arazi parçalanması daha da hızlanmaktadır. Topluluk ülkelerinde ise tarım arazisi satışları genellikle denetim altındadır. Araziyi satın alacak kişide , satılan araziye komşu olma , işleyecek teçhizata sahip olma , araziyi tarımsal üretim amaçlı kullanma gibi şartlar aranabilmektedir.

Parçalı arazilerin toplulaştırılması , kaynak israfını önleyerek tarımsal verimi yükseltecek , dolayısıyla tarımsal üretimi artıracaktır. Ülkemizde bu yöndeki çalışmalar Köy Hizmetleri bünyesinde gerçekleştirilmekte ve çiftçilerin istek belirtmesi durumunda yapılmaktadır. Bu yönde yapılan çalışmaların yeterli düzeyde olduğunu söylemek mümkün değildir.

Ülkemizde son yıllarda tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla (sanayi , kentleşme , turizm) kullanılması da , ülkemiz tarım topraklarının üstelik verimli toprakların daralmasına yol açmaktadır. Bu olumsuz gelişmenin önüne geçilmesi için de tedbirler alınmalıdır.

ii. Tarımsal üretim düzenlemeleri

Ülkemizde tarımsal üretim bir kaç ürün dışında serbest piyasa ekonomisi şartlarında yürütülmektedir. Bu düzenlemeler , çeltik ve haşhaş için ekim izni , tütünde kaliteli ürüne yüksek fiyat , çay ve fındıkta üretim alanlarının sınırlandırılması gibi yöntemlerle olmaktadır. Buna karşılık üretimi artırılmak istenen , ikinci ürün soya ve mısır gibi ürünlerin üreticilerine , hayvan yetiştiricilerine krediler yoluyla destek olunmaktadır.

Tarımsal üretim düzenlemelerinde en etkili araç , tarım ürünleri fiyatlarına müdahalede bulunulmasıdır. Ülkemizde son yıllarda bir kaç ürün dışında (tütün , şeker pancarı gibi) , tarımsal ürünlerin fiyatlarının piyasa şartlarında , arz ve talep dengesine göre belirlenmesine ve böylece üretimin piyasada şekillenmesine yönelik uygulamalar ağırlık kazanmaktadır. Son olarak , buğdayda destek alım miktarlarının her üretici belgesi olan için 30 ton ile sınırlama getirilmesi , desteğin buğdaydan da zamanla çekilineceğinin işareti-
dir.

Türkiye'de hangi tarımsal ürünlerin üretiminde hedefin ne olduğu açıkça belirlenmiş değildir(289). Toplulukta ise , bir çok tarımsal ürün için söz konusu olan üretim fazlasının önüne geçebilmek amacıyla üretim kotaları , garanti eşiği gibi uygulamalarla üretim düzenlenmeye çalışılmakta , fakat tarım kesiminde gelir elde edenlerin gelirlerinin düşürülerek cezalandırılması yoluna gidilmemektedir.

b/ Tarımsal Ürün Pazar ve Fiyat Politikası

i. iç ticaret politikası

Ülkemizde devletin tarım ürünleri pazarlarına müdahalesi destekleme alımları yoluyla olmaktadır. Değişen hükümetlerle birlikte destekleme politikasının kapsamı da değişebilmektedir. Bunun doğal sonucu olarak , tarımsal ürün fiyatları nisbeten yüksek veya düşük olarak gerçekleşmektedir.

(289) F.Akın OLGUN - Canan F. ABAY , "Ekonomik Gelişme Açısından Türk Tarımının Genel Bir Değerlendirilmesi", İZMİR TİCARET ODASI DERGİSİ , S.10 , Ekim 1988 , s.17.

Son olarak 1990 yılında 9 tarımsal ürün (buğday , arpa , çavdar , mısır , yulaf , şeker pancarı , tütün , tiftik ve haşhaş kapsülü) destekleme alımlarına konu olmuştur. Oysa 1932 yılında buğday ve üzümle başlayan tarımda destekleme uygulaması , 1979 yılında 23 ürünü destekleme kapsamına alacak şekilde genişletilmişti. 1991 yılının ilk yarısında yürürlükte olan siyasi otorite , tarımsal destekleme faaliyetleri kapsamının daha da daraltılması yönünde uygulamalar içerisindeydi.

Tarım ürünleri fiyatları belirlenirken , iç ticaret hadleri tarım ürünleri lehine veya aleyhine olabilmektedir. Örneğin 1965-1967 , 1974-1978 ve 1983-1986 dönemlerinde iç ticaret hadleri tarımın lehine gerçekleşirken , diğer yıllarda tarım dışı sektörler lehine gerçekleşmiştir(290). İçerisinde bulunduğumuz 1991 yılının ilk 5 ayının , sadece Mart ve Nisan aylarında iç ticaret hadleri tarım lehine olmuştur. Tarım-sanayi fiyat makası , ürünler itibariyle incelendiğinde iç ticaret hadlerinin özellikle hububat ürünleri aleyhine olduğu görülür.

Toplulukta uygulanan tarımsal ürün fiyat ve pazar politikası ise en istikrarlı yürütülen ortak politikadır. Bazı yıllar tarım ürünlerinden bir kısmının destekleme kapsamından çıkarılması gibi uygulamalar olmazken , Topluluğa katılan ülkelerin ihtiyaçlarına göre yeni tarımsal ürünler destekleme kapsamına alınabilmektedir. Toplulukta tarım ürünleri fiyatları da genellikle yüksek seviyede belirlenmektedir.

ii. Dış ticaret politikası

Ülkemizde tarım ürünleri dış ticareti , ithalat ve ihracat rejimleri ile belirlenir. 24 Ocak 1980 kararları öncesinde genelde ithal ikameci bir politika izlenmesinin sonucu olarak korumacılık politikası geçerli iken , söz konusu kararlarla birlikte ihracata dayalı bir strateji benimsenmiş ve dış ticaret büyük ölçüde serbestleştirilmiştir. Bütün bu uygulamaların sonucu olarak , Türkiye'nin dış ticaret hacmi 1980 sonrasında önemli ölçüde artmıştır.

Türkiye'nin artan dış ticaret hacmine bağlı olarak tarım ürünleri dış ticaret hacmi de artmıştır. 1980 sonrasında bir çok ihracat ürününe uygulanan vergi iadesi uygulaması , tarım ürünlerinde sadece yaş sebze ve meyveler ile su ürünlerine uygulanmıştır. 1989 yılı başında uygulamadan kaldırılan ihracatta vergi iadesi yerine , ihracatı desteklemek için faiz sübvansiyonuna dayalı yeni bir sistemin geliştirilmesi öngörülmüştür. Her türlü tarım ürününün ihracatında Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu kesintisi yapılmaktadır. Bu kesinti oranları zaman içerisinde değişebilmektedir.

Tarım ürünleri ithalatı ülkemizde büyük ölçüde serbest bırakılmıştır. İthal edilen tarım ürünlerinin ithal fiyatını artırmada gümrük ve fonlardan yeterince yararlanılmamaktadır. Bazı dönemlerde yurtiçi tarımsal üretimi (veya spekülörleri) terbiye etmek için ithalat yoluna gidilmektedir. Yine değişen oranlarda , tarım ürünleri ithalatından Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu primi kesintisi yapılmaktadır.

Türkiye'nin yukarıda özetlenmeye çalışılan tarım ürünleri dış ticaret politikası , Topluluk politikasından oldukça farklıdır. Toplulukta iç üretim dış rekabetin etkisinden büyük ölçüde korunurken(291) , tarımsal üretim fazlalarının dışarıya ihracı büyük oranlarda desteklenmektedir. Çünkü dış ticaret politikaları , tarımsal üretimi etkilemede önemli bir araçtır(202).

c/ Tarım Kesiminde Sosyal Politika

Tarım kesiminde sosyal politika uygulamalarının bugünkü çağdaş anlayışta ifade ettiği , tarımda çalışanların hayat ve çalışma şartlarının düzenlenmesidir. Hatta bu ifade daha geniş bir anlamda , sadece tarımda çalışanları değil , kırsal bölgeler nüfusunun tümüne ilişkin sosyal politikaları kapsamaktadır(293).

Tarımsal sosyal politikanın temel amacı , kentsel-kırsal alanlar arasındaki sosyal farklılıkları gidermektir. Bu amaç , kırsal alanda yaşayanların hayat ve çalışma şartlarının garantiye alınması kadar , tarım dışı sektörlerdeki gelişmelere ayak uydurulması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Ayrıca , kırsal alanda sosyal , ekonomik ve kültürel altyapının oluşturulması , eğitim-sağlık hizmetleri de tarımsal sosyal politika çerçevesinde değerlendirilebilir.

Ülkemizde tarımsal sosyal güvenliğin yasalarla teminat altına alınması , 17 Ekim 1983 tarihinde çıkartılan 2925 ve 2926 sayılı yasalarla mümkün olmuştur. Tarım işlerinde bir hizmet akdiyle geçici olarak çalışan tarım işçileri , iş kazaları , hastalık ve iş göremezlik rizikolarına karşı kendi isteklerine bağlı olarak sigortalanmaktadır(294). Yasanın yayınlanmasından bugüne kadar geçen sürede , geçici tarım işçilerinin sigortalanmasında , işçilerden ve S.S.K.'-dan kaynaklanan parasal ve teknik güçlükler nedeniyle önemli ilerlemeler kaydedilememiştir.

Tarımda kendi ad ve hesaplarına çalışanların ise yasayla , iş görememezlik , kaza ve ölüm rizikolarına karşı zorunlu olarak sigortalanması öngörülmüştür. Yasanın yayınlanışından sonra geçecek 10 yıllık süre içerisinde bu uygulamanın tüm ülkede yaygınlaştırılması kararlaştırılmıştır. Bu konuda önemli gelişmeler sağlanmıştır. Üstelik bazı pilot bölgelerde , çiftçilerin hastalıklara karşı sigortalanmasına da başlanmış olup , uygulama yaygınlaştırılmaktadır.

Tarım kesiminde ücretli olarak ve sürekli çalışanların sosyal güvenlik yasalarından yararlananların büyük çoğunluğunu kamu kesimine ait işlerde çalışanlar oluşturmaktadır. Tarımda sürekli veya geçici olarak çalışanların çalışma şartlarının belirlendiği bir ya-

(291) Yusuf TUNA , " Avrupa Topluluğu Pazarında Türk Tarım Ürünlerinin Geleceği" , ISO DERGİSİ ,Y.25 , S.299 , 22 Ocak 1991 , s.53.

(292) Haluk KASNAKOGLU , " Bölgesel ve Genel Ekonomi Tarım Politikaları" , Doğu Karadeniz Bölgesinde Tarımsal Üretimin Verimlilik Sorunları Sempozyumu 28-30 Eylül 1988 Trabzon , MPM Ya.No:404, Ankara , 2990 , s.47.

(293) Robert SAVY (Çev. Yusuf ALPER) , Tarımda ve Kırsal Kesimde Sosyal Güvenlik , Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Ya.No:27 , İstanbul , 1987 , s.97.

(294) Gülcan ERAKTAN , " Social Security System in Rural Areas of Turkey" , 1990'larda Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Ortak Tarım Politikası Semineri 14-16 Nisan 1990 Marmaris , DPT.Ya. No:2243-26 , Ankara , 1991 , s.165.

sal düzenlemeye ihtiyaç bulunmaktadır. Üstelik , ülkemizde asgari ücretler zaten yetersiz iken , tarım kesimi asgari ücreti daha da düşüktür(295).

Toplulukta tarımsal sosyal politika , üye ülkelerin kendi ulusal sistemleri(296) olup , bu alandaki harcamalar da ülkenin kendi bütçesinden karşılanmaktadır.

B. AT'DE ORTAK TARIM POLİTİKASI (OTP)

1) OTP'nin Amaçları

6 sanayi ülkesinin meydana getirdiği Topluluk , kuruluş yıllarında tarımsal açıdan kendine yetersiz durumdaydı(297). İç üretimle tarımsal yönden kendi ihtiyaçlarını karşılayamayan bu ülkeler , genelde tarım ürünleri ithalatçısı idiler(298). Tarımsal yapı yönünden de birbirlerinden çok farklı düzeylerdeydiler.

Topluluğun kuruluşunu gerçekleştiren Roma Anlaşmasının imzalanmasından çok önce , 1955 Haziranında toplanan Messina Konferansı sonucu oluşturulan tarım ürünleri komitesinde OTP ile ilgili çalışmalar yapılmış ve OTP'nin Roma Anlaşmasındaki son hali 1958 Temmuzunda Stresa Tarım Konferansında ortaya konmuştur(299).

Burada , OTP'nin uygulanma aşamalarını içeren tarihsel gelişiminden daha çok , günümüzdeki durumu incelenecektir. Herşeyden önce üye ülkeler , diğer ortak politikalarda (rekabet , ulaştırma , ticaret gibi) olduğu gibi OTP için de ulusal yasama ve yürütme yetkilerinden bir kısmını Topluluk organlarına devretmişlerdir. Tarımla ilgili olarak , üye ülkeler bağımsız politika izleyemezler ve Topluluğun aldığı kararlara uymak zorundadırlar.

Roma Anlaşmasının 39. maddesinde Toplulukta geçerli olacak OTP'nin amaçları özetle şu şekilde ortaya konmuştur.

- Tarımda verimliliğin artırılması ,
- Tarımda çalışanların gelirlerinin yükseltilmesi ,
- Tarım ürünleri arz-talep dengesinin kurulması ,
- Tüketicinin pazarlarda uygun fiyatlarla aradığı tarımsal ürünü bulmasının sağlanması .

Bu amaçlardan verimlilik artışı ile , hem birim araziden veya birim hayvandan elde edilen verimin , hem de tarımda işgücü verimliliğinin artırılması ifade edilmektedir. Bunu gerçekleştirmek için de üretim faktörleri kullanımının daha rasyonel hale getirilmesi gereklidir. Bu yönde bir çaba olarak tarımsal nüfusun azaltılması ve tarımsal işletmelerin genişletilmesi zorunlu görülmüştür.

-
- (295) Ali Rıza KARACAN , "Tarım Kesiminde İş ve İstihdam Sorunu", İZMİR TİCARET ODASI DERGİSİ , S.10 , Ekim 1988 , s.20.
- (296) W. WINCLER , "The Social Security of the Farmers in the Member States of the European Community", 1990'larda Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Ortak Tarım Politikası Semineri 14-16 Nisan 1990 Marmaris , DPT Ya No: 2243-26 , Ankara , 1991 , s.181.
- (297) Stanley ANDREWS , Agriculture and Common Market , Ames , 1973 , s.12-13.
- (298) Halis AKDER , "Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye Açısından önemi", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye - AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant ,TMO Eğitim Şube Md.Ya.No:4 , Ankara , 1989 ,s.151.
- (299) Ali ÖZGOVEN , Ortak Pazar Tarım Politikası ve Türkiye , Bursa Üniversitesi Ya.No: 3-012-0033 , Bursa , 1982 , s.90-91.

Amaçlardan ikincisi olan çiftçi gelirlerinin artırılmasına yönelik olarak , tarım ürünleri fiyatları yüksek tutulmakta , bazı tarımsal ürünler için de üreticiye parasal yardımlarda bulunulmaktadır.

Üçüncü amaç olan tarım ürünlerinde arz-talep dengesinin kurulabilmesi için , son yıllarda yapılan uygulamalar (Topluluğun kuruluş yıllarından farklı olarak) ekim alanlarının sınırlandırılması , tarımsal üretim ve pazara arz miktarlarının kısıtlanması , iç fiyat hareketlerine bağlı olarak dış ticaretin düzenlenmesidir. Kendi kendine yetersiz olunan tarımsal ürünlerde ithalat yoluna gidilirken , üretim fazlasının olduğu ürünlerde de ihracat sübvansede edilmektedir.

Son amaç olan tüketicinin pazarlarda uygun fiyatlarla tarımsal ürün satın alması , hiçbir ürünün kıtlığı çekilmemesi uğruna , gerçekleşmemiştir. Toplulukta tarım ürünleri tüketici fiyatları üçüncü dünya ülkelerine oranla çok yüksektir.

Bugün için Topluluğun en karmaşık , en kapsamlı ve üzerinde en çok tartışılan ortak politikası OTP'dir(300).

2) OTP'nin ilkeleri

Yukarıda amaçlarının özetle verildiği OTP'nin 4 temel ilkesi vardır. Bunlar , ortak fiyat politikası , Topluluk tercihi ilkesi , tarımsal para sistemi ve ortak mali sorumluluk yani tarım sektörünün ortak finansmanıdır.

a/ Ortak Fiyat Politikası

Ortak fiyat politikası , Topluluk içinde ortak bir para ile ifade edilir ve üye ülkeler arasında tarımsal ürünlerin serbest şekilde dolaşımını sağlar. Üstelik bu politika , "Pazar Birliği" ilkesinin gerçekleşmesine de yardımcı olur. Pazar birliğinin tamamen sağlanabilmesi için üye ülkeler arasında iç pazarı koruyucu bütün tedbirlerin kaldırılması gereklidir.

Ortak fiyat politikası sonucu ortaya çıkan "tek fiyat" , çiftçiler ve bölgeler arası rekabet sayesinde oluşur ve çiftçiler ve bölgelerin karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine göre ihtisaslaşması, tarımsal üretimde pahalı üretim yapanların aleyhine bir yer değiştirme ve böylece üretimde artış meydana getirir. Bununla birlikte , Topluluğun az gelişmiş yörelerindeki çiftçilerin gelirlerini belirli bir düzeyde tutabilmek için,yüksek üretim maliyetlerini karşılayacak yüksek fiyatların belirlenmesi sonucunu doğurur(301).

Toplulukta uygulanan tarımsal fiyatlar , erişilmeye çalışılan iç fiyatlar veya üretiminin desteklenmesi amaçlanan ürünlerin fiyatlarından oluşan Topluluk içi fiyatlar ile iç üretimi korumayı amaçlayan Topluluk dışı fiyatlar olmak üzere 2 bölümde incelenebilir (Tablo 89).

(300) Adnan GÜLERMAN , "Türkiye - AET Tarım İlişkileri", İKV DERGİSİ , S.33 , Kasım 1983 , s.15.

(301) KARLUK , Avrupa Toplulukları ve ... , s.70.

T A B L O (89)

AT'DE TOPLULUK İÇİ VE TOPLULUK DIŞI TARIMSAL FİYAT UYGULAMALARI

ÜRÜNLER	Hedef Fiyat	Rehber Fiyat	Norm Fiyat	Temel Fiyat	Müdahale Fiyatı	Pazardan Çekilme Fiyatı	Asgari Fiyat	Üretici Yardımları	Değişen Yardımlar	Eşik Fiyatı	Savak Kapağı Fiyatı	Gösterge Fiyatı	Değişken Prelevman	Ek Prelevman	Gümrük Vergisi	İhracat Teşvik İadesi
Yumuşak Buğday	x			x						x			x			x
Durum Buğdayı	x			x		(a)				x			x			x
Arpa	x			x						x			x			x
Çavdar	x			x						x			x			x
Mısır	x			x						x			x			x
Pirinç	x			x						x			x			x
Şeker (beyaz)	x			x						x						
Şeker Pancarı							x						x			x
Yağlı Tohumlar																
Kolza	x			x					x							
Ayçiçeği	x			x					x							
Soya		x							x							
Keten Tohumu		x							x							
Hintyağı Toh.		x					x		x							
Pamuk Tohumu							x		x							
Bezelye ve T.Fas.	(b)						x		x							
Kurutulmuş Yemler							x		x							
Lifli Ürünler							x									
Süt Ürünleri																
Tereyağı										x			x			x
Süttozu										x			x			x
Peynir(C)										x			x			x
Sığır (Canlı)		x														
Sığır Eti							x		x				x			x
Domuz Eti							x		x				x			x
Yumurta										x			x			x
Tavuk Eti										x			x			x
Balık		x			(d)	x						x				x
İpek Kozası									x							
Yaş Sebze-Meyve					x	x						x				x
Süs Bitkileri																x
Zeytinyağı		x							x (e)				x			x
Şarap		x			(f)								x			x
Şerbetçiotu																x
Tohumluklar									x							(g)
Tütün					x	x			x							x

(a) Belli bölgeler için , (b) Harekete geçirme fiyatı , (c) Sadece İtalya , (d) Sadece Sardunya ve Anchovi , (e) Zeytinyağı tüketici sübvansiyonu , (f) Şarap depolama anlaşmaları ve distilasyon , (g) Sadece hibrid mısır.

1) Topluluk içi fiyatlar

Erişilmeye çalışılan tarımsal iç piyasa fiyatları şunlardır :

Hedef Fiyat (target price) : Üreticinin piyasa düzenlemesi ile erişmesi , politik yönden istenilen fiyattır. Her yıl , komisyonun önerisiyle Konsey tarafından ekim döneminden bir yıl önce açıklanır(302). Bu nedenle , üretici yönünden bir belirlilik ortamı oluşur ve Cobweb Teoreminin olumsuz etkileri giderilir. Hedef fiyat , ortak piyasa düzenine giren hububatlar , şeker , zeytinyağı , lahana cinsi sebzeler , kolza ve ayçiçeği tohumu için belirlenir.

Hedef fiyat , dünya fiyatlarının oldukça üstünde bir fiyattır. Tavan fiyat anlamına da gelen bu fiyatların , en pahalı üretimi yapan üreticilerin maliyetlerini yansıtmaları istenir.

Rehber Fiyat (guide price) : Yönelim fiyatı da denen bu fiyat, hedef fiyat ile aynı işleve sahip olup , sığır ve dana eti , balık , şarap ve bazı yağlı tohumlar için uygulanır. Bu fiyata ulaşılmaya çalışılır , fakat garanti edilmemiştir. Söz konusu ürünlerin piyasa fiyatı , rehber fiyatın yüzde 93 oranında altına düşerse , pazara girilerek müdahale alımı yapılır.

Norm Fiyat (norm price) : Amaç fiyat da denir , tütündeki rehber fiyattır.

Temel Fiyat (basic price) : iki türlü uygulanır. Domuz eti için rehber fiyatın işlevini görürken , sebze ve meyvelerde üretim bölgesindeki en düşük fiyat özelliklerini taşır ve ortalama fiyat temel fiyatın altına düştüğünde üretim fazlası pazardan çekilme veya satın alma fiyatıyla satın alınır(303).

Yukarıda açıklanan fiyatlar , garanti fiyatlar yerine geçmeyip , Topluluk içindeki destekleme veya dışa korunma açısından bir temel oluştururlar. Aşağıda belirtilen fiyatlar ise , Topluluk içinde ürünlerin desteklenmesi amacıyla belirlenmekte olup(304) , bazı ürünler birden fazla destekten yararlanabilmektedir.

Müdahale Fiyatı (intervention price) : En düşük garanti fiyatı özelliğine sahip olup ; hedef , rehber , norm veya temel fiyatın ürünlere göre değişmek üzere , belli bir yüzdesi olarak daha düşük bir fiyatı simgeler. Genel olarak , hedef fiyatların ortalama yüzde 9 altında belirlenir.

Ortak piyasa düzenine dahil ürünlerin fiyatları müdahale fiyatının altına düştüğü zaman , üye ülkelerin destekleme kuruluşları piyasadan alım yaparak talep yaratırlar. Fiyatların üst sınırı geçmesi durumunda ise , stoklardan piyasaya ürün sunarak fiyatların daha fazla yükselmemesi sağlanır.

Dolayısıyla , müdahale fiyatları ile Topluluk çiftçilerinin belli bir gelir seviyesinin altına düşmesine engel olunur. Müdahale fiyatları , hububatlara , şeker , kolza ve ayçiçeğine , süt ürünlerine , sığır ve domuz etine , bazı balık türlerine , zeytinyağına , şarap ve tütüne uygulanır.

(302) Ali Kemal BEDESTENCI , "Avrupa Ekonomik Topluluğu'nda ve Türkiye'de Uygulanan Tarım Koruma Politikalarının Karşılaştırılması", TOK DERGİSİ , S.57 , Kasım 1990 , s.32.

(303) Gülcan ERAKTAN , "AT'de Tarım Ürünleri Ortak Piyasa Düzenleri" , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1988 , s.8.

(304) Osman DOĞANGÜN , "Avrupa Toplulukları Tarım Politikası" , DIŞ TİCARET FORUM DERGİSİ , Y.2 , S.4 , Nisan 1988 , s.30.

Destekleme alımlarında bir miktar kısıtlaması yoktur. Finansmanını FEOGA karşılar. Son yıllarda müdahale alımları nedeniyle bazı ürünlerde stoklar çok büyümüştür. Destekleme alımlarını azaltmak için bir çözüm yolu olarak , üreticilerin veya tüccarların depolama masraflarının bir kısmının karşılanması yoluna dahi gidilebilmektedir.

Pazardan Çekilme Fiyatı (withdrawal price) : Geri çekme fiyatı da denilir ve üreticilerin bir araya gelerek oluşturdukları kuruluşlar tarafından piyasadaki ürün fazlasını satın aldıkları fiyat düzeyidir. Bazı sebze-meyveler ile bazı balık türleri için geçerlidir.

Satın Alma Fiyatı (buying-in price) : Bu fiyat , ilgili devlet kuruluşunca verilir ve devletin piyasada ürün arz fazlası olması durumunda piyasadaki ürünü satın almak için belirlendiği fiyattır. Sebze-meyvelerde uygulanır ve pazardan çekilme fiyatından daha düşük seviyede belirlenir.

Asgari Fiyat (minimum price) : Bazı ürünlerde pazar düzenlemeleri için başvuru olan bir yöntemdir. Ürünü üreticiden doğrudan alıp işleyecek kimselere , bu kişilerin üreticiye belli bir asgari fiyatın altında ödeme yapmaması için , yardım yapılmasını öngörür. Şeker pancarı , hintyağı tohumu , nişasta için yetiştirilen patates , bezelye ve fasulye için uygulanır.

Üretici Yardımları (production aid) : Bir fiyat belirleme yöntemi olmamakla birlikte , üreticiye ürün miktarı veya ekim alanı üzerinden belli bir yardım yapılarak desteklenmesidir. Sert buğday , pamuk tohumu , kurutulmuş yemler , lifli ürünler , ipek kozası , zeytinyağı ve tohumluklar için uygulanır.

Değişen Yardımlar (deficiency payment) : Hedef fiyatı ile en düşük piyasa fiyatı arasındaki farkın ödenmesidir. Yağlı tohumlar , bezelye ve fasulye , kurutulmuş yemler , zeytinyağı ve tütünde uygulanır.

ii. Topluluk dışı fiyatlar

Topluluk içindeki tarımsal üreticilerin dış dünyadan gelecek rekabete karşı korunmaları amacıyla , tarımsal ithalatı yönlendirici tedbirler uygulandığı gibi , tarımsal ihracatı desteklemek için de teşvikler uygulanmaktadır.

Tarımsal ithalatı yönlendirmek için şu uygulamalar mevcuttur :

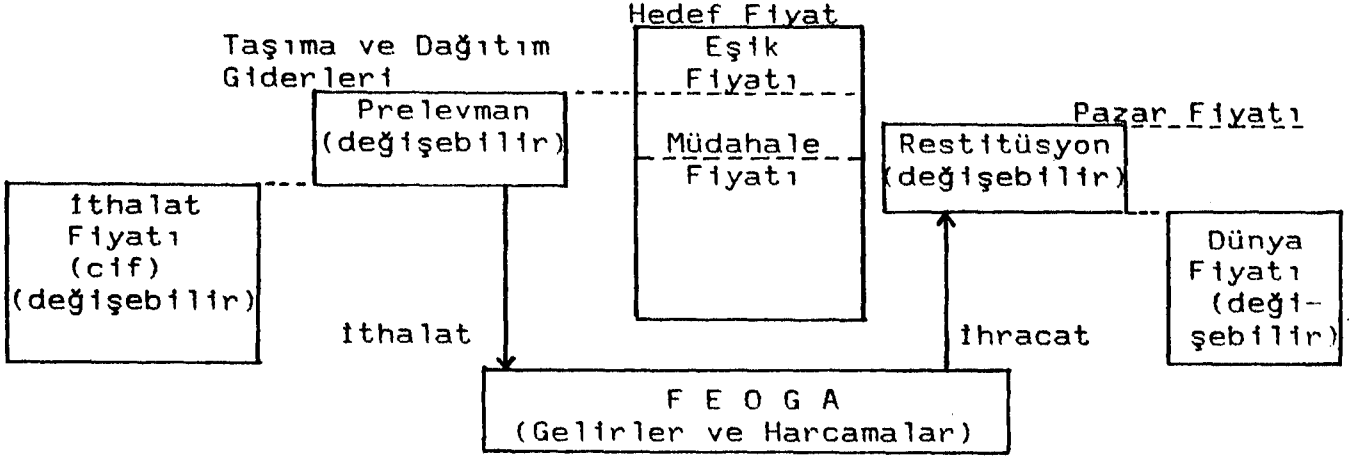
Eşik Fiyatı (threshold price) : Topluluğun , üçüncü dünya ülkelerine uyguladığı tarımsal fiyat sisteminin temelini oluşturur. İthal tarım ürünlerinin Topluluğa girmesine izin verilen asgari fiyatlardır. Hedef fiyata yakın bir düzeyde belirlenir.

Eşik fiyat , ithal tarım ürünlerinin (genellikle Rotterdam limanından) Toplulukta en yüksek maliyetle üretim yapan bölgesine gönderilmesi için yapılması gereken ulaştırma ve dağıtım giderlerinin hedef fiyattan düşülmesi yöntemiyle hesaplanır. Bu fiyatın amacı , üçüncü ülkelerden gelecek rekabet yüzünden , yüksek belirlenen Topluluk içi fiyatların düşmesini önlemektir. Hububatlar , şeker , tereyağı , süttozu , peynir ve zeytinyağı ithali için uygulanır.

Savak Kapağı Fiyatı (sluice-gate price) : Set fiyatıda denmektedir. İşlevi eşik fiyatından pek farklı değildir. Ancak üretim maliyetleri düzeyinde belirlenir , yani tarımsal ürün üreticilerinin , bu ürünleri daha ucuza üretebilen üçüncü dünya ülkeleri üreticilerinden korunması amaçlanmaktadır. Domuz eti , beyaz et ve yumurta için uygulanır.

Ş E K İ L (4)

TOPLULUKTA BUGDAY İÇİN DİŞ FİYAT MEKANİZMASI

Kaynak : The Common Agricultural Policy and its Reform , European Documentation Periodical 1/1987.

Gösterge Fiyatı (reference price) : Referans fiyatı da denir. Toplulukta tarımsal ürünlerin en bol olduğu bölgedeki fiyatların son 3 yıllık aritmetik ortalamasına , ürünün pazarlama giderleri eklenecek bulunur.

Sebze-meyveler , balık , şarap ve hibrid mısır için uygulanır. Topluluğa gösterge fiyatın altında bu ürünleri satmak isteyenlere önce ortak gümrük tarifesi uygulanır , eğer fiyat yine gösterge fiyatından düşük olursa , aradaki fark kadar vergi alınır. Böylece piyasa fiyatına erişilir.

Prelevman (variable levy) : Prelevman , normal gümrük vergilerine ek olarak tahsil edilir ve eşik fiyat ile en ucuz dünya CIF fiyatı arasındaki fark kadardır. Hedef fiyat , ürün dönemi için sabit olmasına karşılık , prelevman değişen dünya fiyatlarına göre hergün yeniden belirlenir(305). Bu nedenle , Değişken Prelevman da denmektedir.

Prelevman , Topluluğun tüm giriş kapılarında ithalatçıdan tahsil edilerek FEOGA bütçesine aktarılır. Dünya CIF fiyatlarının Topluluk fiyatlarının üstüne çıkması durumunda ise , bu defa ihracatçıdan aradaki fark kadar bir vergi alınır. Böylece , Topluluk üretiminin büyük ölçüde ihracata yönelmesi ve dolayısıyla iç piyasada arz yetersizliğinden dolayı fiyatların artması önlenmiş olur.

Ek Prelevman (supplementary levy) : Savak kapağı fiyatı uygulanan ürünlerde Topluluğun minimum ithal fiyatına erişebilmek için gereğinde konulan ilave bir ithal vergisi özelliğindedir.

Gümrük Vergisi (customs duty) : Ad valorem olarak alınan vergilerdir. Ortak Gümrük Tarifesinde belirlenen oranlarda alınır. Gümrük vergisi , görece olarak daha az tarımsal ürüne uygulanmaktadır , çünkü çoğu ürün değişken ve ek prelevmanlarla korunmaktadır. Sığırtı , balık , yaş sebze ve meyve , süs bitkileri , şarap , şerbetçiotu ve tütün ithalatında gümrük vergisi uygulanır.

(305) Ayten BERZEG , "AT Ortak Tarım Politikası", TOK DERGİSİ , S.17 , Temmuz 1987 , s.5.

Fark Giderici Vergi (countervailing charge): Gösterge fiyatı esas alınarak ithal edilen ürünlerde , Topluluğa giriş fiyatı gümrüğe rağmen gösterge fiyatının altında kalırsa , fark giderici bir vergi alınır(306). Bu uygulama taze sebze-meyvelerde , şarapta ve su ürünlerinde geçerlidir.

Topluluk , yukarıda açıklananlardan başka , tarım ürünleri ithalatını kendi üreticileri lehine düzenleyebilmek için tarife dışı bazı engeller daha uygulamaktadır. Bu engeller ; tarım takvimleri , ilave vergiler , miktar kısıtlamaları , sağlık standartları , bölgesel kısıtlamalar ve gümrük kapıları itibarıyla getirilen engellerdir(307).

Tarımsal ihracatta ise uygulamalar şunlardır :

ihracatta Teşvik İadesi (export refunds-restitutions) : Toplulukta tarımsal ürün fiyatları genelde dünya fiyatlarının üzerindedir. Üretim fazlasının bulunduğu ürünlerin Topluluk dışına ihracı için fiyatlar arasındaki bu farkın , ihracatçıya ödenmesi yani sübvansiyon edilmesi gereklidir. Bu uygulamaya "restitüsyon" denilmektedir.

Çoğunlukla , ithalatında prelevman uygulanan ürünlerin ihracatında da restitüsyon uygulanır. Ancak , restitüsyon ton başına verilmekte ve prelevmanın altında olmaktadır. Çünkü , prelevmanda dünya fiyatı ile eşik fiyatı arasındaki fark kadar alınırken , restitüsyonda Topluluk piyasa fiyatı ile dünya fiyatı arasındaki fark kadar bir ödeme yapılmaktadır. Piyasa fiyatı , genelde hedef fiyatın ve dolayısıyla eşik fiyatın altında olduğu için , ödeme de prelevmana göre daha düşük miktarda yapılmaktadır(308).

ihracat Vergileri (export taxes) : Dünya tarımsal ürün fiyatları , Topluluk fiyatlarının çok üstüne çıktığında , ihracatın sübvansiyonu yerine ihracattan vergi alınması yoluna gidilebilir. Benzeri durumda ithalat sübvansiyonlarla desteklenebilir. ihracattan vergi alınması Petrol Krizi sırasında 1972-1974 yıllarında ve ithalatın sübvansiyonu da bir dönem şekerde uygulanmıştır.

Toplulukta tarımsal üretim ve dış ticaret aşamalarından başka, tarımsal ürünlerin ilk işleme aşamasında ve tüketim aşamasında da bazı müdahaleler söz konusudur(309). Bu uygulamalar(Tablo 90) şunlardır :

-
- (306) Özer ÇINAR , "Ortak Tarım Politikasının Genel Çizgileri ve Ortak Tarım Politikasına Uyum Sorunu", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant , TMO Eğitim Şube Md. Ya.No:4, Ankara, 1989 , s.227.
- (307) Engin DİKİCİ , "Topluluk ve Türkiye Tarım Ürünleri Dış Ticaret Politikası , Tercihli Rejimler ve Teşvikler", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant , TMO Eğitim Şube Md.Ya.No:4, Ankara , 1989 , s.350.
- (308) ERAKTAN, AT'de Tarım Ürünleri Ortak Piyasa Düzenleri, s.11-12.
- (309) Gülcan ERAKTAN , "Ortak Piyasa Düzenleri-Hububat ve Baklagillerde Ortak Piyasa Düzenleri İşleyişi", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant , TMO Eğitim Şube Md. Ya.No:4 ,Ankara, 1989 , s.286.

- T A B L O (90)

AT'İNİN İÇ TİCARET POLİTİKASI UYGULAMASINDA KULLANILAN TEŞVİKLER

ÜRÜNLER	DESTEKLEME ALIMLARI	ÖZEL DEPOLAMA	TÜKETİCİ/İŞLEYİCİ YARDIMLARI	DOGRUDAN ÜRETİCİ YARDIMLARI
Hububat	Zorunlu	Mücahale	Kola , Glikoz , Bira	Durum Buğdayı
Pirinç	Zorunlu	-	Kola , Bira	-
Domuz Eti	Mümkün	Var	-	-
Tavuk Eti ve Yum.	-	-	-	-
Süt ve Süt Ürünleri	Zorunlu	Var	Tüketici , İşleyici	Yağa Göre Yardım
Siğır ve Dana Eti	Zorunlu	Var	Tüketici	Hayvan Başına Değişken Prim
Koyun ve Kuzu Eti	Bazı bölge ve zamanlarda	Var	-	Hayvan Başına Değişken Prim
Şeker	Zorunlu	Var	Kimya Endüstrisi	-
Şarap	Önleyici Distilasyon	Var	Distilasyon	-
Zirai Alkol	-	-	Teklifli	Teklifli
Sebze ve Meyve	Var	-	İşletme ve Pazarlama Yardımı	-
Zeytinyağı	Zorunlu	Var	İşleme ve Tüketim	Var
Yağlı Tohumlar	Zorunlu	-	İşleyicilere Üretim Yardımı	-
Tütün	Zorunlu	-	Alıcı Primi	-
Bezelye ve T.Fas.	-	-	İşbirliği ve Üretim Yardımı	-
Kuru Hayvan Yemi	-	-	İşleme Yardımı	-
Patates	-	Teklifli	Kola için Yemlik	-
Tohumluklar	-	-	-	Var
İpek Kozası	-	-	-	Var
Lifli Ürünler	-	Var	-	Var
Pamuk	-	-	Üretim Yardımı	-
Şerbetçiotu	-	-	-	Var

İşleyici Yardımları (subsidies to manufacturers) : Tarımsal ürün işleyen sanayiye belirli ürünlerde iç fiyatlarla dünya fiyatları arasındaki fark kadar bir yardım yapılır. Böylece , üçüncü ülkelerde bu ürünü ucuza işleyenler ile Topluluk imalatçıları arasında rekabet gücünün değişmemesi sağlanır. Hububat , şeker , yağlı tohumlar ve tütün ürünlerini işleyenler için uygulanır.

Niteliğini Değiştirme Primi (denaturing premium) : Bu uygulama da üretim fazlası olan ürünlerin , başka yollarla kullanılarak piyasadaki arz fazlasının ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Buğday , şeker ve süttozu gibi ürünler için uygulanır.

Üretim Kotaları (production quotas) : Yine Toplulukta üretimin fazlalık verdiği ürünler için uygulanır(310). Örneğin şeker üretimi, şeker fabrikaları ve ülkeler bazında uygulanan kotalar ile düzenlenmektedir.

Ortak Sorumluluk Vergisi (coresponsibility levy) : Toplulukta ortaya çıkan tarımsal üretim fazlalarının eritilmesinin maliyetini sadece FEOGA'ya değil , bu ürünleri üreten üreticilere de belli ölçüde yüklemek amacına yöneliktir. "Garanti Eşiği" olarak adlandırılan miktarın üzerinde üretim gerçekleştirildiğinde , sorumluluğun üreticiler üzerine dağıtılması amacıyla ; ortak fiyatlarda indirim , üretici yardımlarında indirim , satışı garanti edilen miktarların sınırlandırılması (satış kontenjanları) gibi uygulamalar söz konusu olabilmektedir. Şeker , süt , hububat , işlenmiş domates ve şarap bu ürünlere örnek olarak gösterilebilir.

Tüketici Yardımları (consumer subsidies) : Bazı tarımsal ürünlerin tüketimini teşvik etmek veya düşük gelir gruplarının artan tarım ürünleri fiyatlarıyla tüketim yapamamaları nedeniyle onlara yardımda bulunmak ya da üretim fazlalarını eritmek için (okul çocuklarına ücretsiz süt ve süt ürünleri dağıtımı gibi) yapılan uygulamalardır.

b/ Topluluk Tercihli İlkesi

Tek Pazarın gerçekleşmesi için bir zorunluluk olan bu ilke , tarımsal ürünlerin satın alınmasında Topluluk üreticilerine , üçüncü ülkelerin üreticileri karşısında öncelik vermeyi gerektirir(311). Bu amaçla , Toplulukta tarımsal ürün üreticileri , sürekli bir dalgalanma gösteren dünya fiyatlarına karşı yukarıda incelenen değişken ve ayrıntılı bir sistemle korunur(312).

Bu ilke , GATT'ın bu konuda getirdiği yükümlülükler ve Topluluk dışı ülkelerle imzalanan tercihli ticaret anlaşmaları nedeniyle büyük ölçüde uygulanamamaktadır. Fakat , Konsey bu ilkenin güçlendirilmesi yönünde son yıllarda kararlar almıştır.

-
- (310) Halis AKDER , "Geçilmez Koruma Duvarı : Avrupa Topluluğu'nun Ortak Tarım Politikası", İKV DERGİSİ , S.45 , Ocak 1986, s.30.
- (311) Fatih ANIL , "Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortak Tarım Politikası Problemler ve Reform Çalışmaları", İKV DERGİSİ , S.50 , Ekim 1987 , s.10.
- (312) Cemil ERTUGRUL , "Ortak Tarım Politikası Uygulama Sonuçlarının Topluluk ve Diğer Ülkeler Yönünden Değerlendirilmesi", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant , TMO Eğitim Şube Md. Ya.No:4 , Ankara , 1989 , s.258.

c/ Tarımsal Para Sistemi

Toplulukta uygulanan Tarımsal Para Sisteminin temelini "yeşil kurlar(green rates)" oluşturur. Yeşil kurlar , ECU cinsinden belirlenen Topluluk ortak tarım fiyatlarını , üye ülkelerin milli paralarına çevirmeye yarayan özel kurlardır(313).

Yeşil kurların belirlenmesinde , tarım kesiminin ve tarımla ilgili kuruluşların büyük baskısı olmaktadır. Bu yüzden yeşil kurlar normal piyasa kurlarından daha yüksektir. Yani , tarımsal ürünler tüketicilere daha pahalıya gelmektedir.

Tarımsal para sisteminin işleyişinde üç temel araç vardır. Bunlar , parasal tazminat tutarları , çift oran kat sayısı ve geri ödemeler ile vergilerdir. Bu araçlardan , geri ödemeler ile vergiler yukarıda incelenmiştir.

1. Parasal tazminat tutarları

Topluluk ülkelerinde oluşan kur değişiklikleri sonucunda , tarımsal dış ticarete beliren fiyat farklılıklarını dengeleyecek bir sisteme ihtiyaç vardır. Bu farklılıklar , bir ek vergi veya sübvansiyon sistemi olan "parasal tazminat tutarları (monetary compensatory amounts : MCA)" ile giderilir.

MCA'lar olumlu veya olumsuz olmak üzere iki türlü uygulanmaktadır. Olumlu Parasal Tazminat Tutarları (positive MCAs) ; üye ülkenin ulusal parası ECU'ye göre , kullanılan yeşil döviz kurları nedeniyle değer kazanmış ise (revalüasyon) , ithalat üzerine telafi edici bir vergi konulması , ihracata ise aynı miktarda telafi edici sübvansiyon yapılmasıdır.

Olumsuz Parasal Tazminat Tutarları (negative MCAs) ise ; bir üye ülkenin ulusal parası ECU'ye göre , kullanılan yeşil döviz kurları nedeniyle değer kaybetmiş ise (devalüasyon) , ihracata telafi edici vergi konulurken , ithalata telafi edici sübvansiyon yapılmasıdır.

Olumlu ve Olumsuz Parasal Tazminat Tutarlarındaki telafi edici sübvansiyon ve vergiler ;

- Ürün fiyatına (genelde müdahale fiyatına) ,
- ilgili ulusal paranın değerindeki değişmeye ,
- ihraç ve ithal edilen ürünlerin miktarlarına , bağlı olarak değişir.

Avrupa Para Sistemine dahil olan ülkelerde ulusal paraların , merkezi kurlara göre dalgalanma marjları yüzde 2,25 olduğu için , bu oran aynı zamanda yeşil kurlar ile merkezi kurlar arasındaki açıklığı da belirler. Bu yüzden , yeşil kurlar ayarlanmadıkça ve merkezi kurlardan devalüasyon veya revalüasyon yapılmadığı sürece , parasal tazminat tutarları sabit kalır. Bu duruma Sabit Parasal Tazminat Tutarları (fixed MCA) adı verilir.

(313) Gülcan ERAKTAN - Ali KORKMAZ , "Türkiye ve Avrupa Topluluğu'nda Tarım Ürünleri Dışsatımını Düzenleyici Uygulamalar", İKV DERGİSİ , S.46 , Haziran 1986 , s.21.

Bazı Topluluk üyesi ülkelerin (İtalya , İngiltere , Yunanistan , İspanya ve Portekiz gibi) ulusal paraları dalgalanmaya bırakıldığı için , bu paralarda Avrupa Para Sistemine dahil olan ülkelerin paralarına karşı spot döviz kurundaki dalgalanmalara göre , her hafta yüzde düşüş ve yükseliş belirlenir. Bu duruma , Değişken Parasal Tazminat Tutarları (variable MCAs) denir.

Tarımsal para sisteminde "tarafsız marj (neutral margin)" yüzde açıkları uygulanmaktadır. Bu duruma , "reel parasal açık (real monetary gaps)" denmektedir. Uygulanan marj ;

- Olumsuz MCA uygulayan ülkeler için 1,5 puan ,
- Olumlu MCA uygulayan ülkeler için 1 puan ,
- Şarap , yumurta , beyaz et için 5 , zeytinyağı için 10 puandır.

Yukarıdaki oranlar uygulandıktan sonra ortaya çıkan açığa "uygulanmış parasal açık (applied monetary gap)" denilir. Bu oran 0 ile 0,5 arasında ise , uygulanmış parasal açık 0 kabul edilir. Eğer oran 0,5 ile 1 arasında ise , uygulanmış parasal açık 1 kabul edilir. Uygulanmış parasal açık , yeni açık ile cari açık 1'e eşit veya 1'den büyükse yeniden ayarlama yapılır.

Genel olarak parasal tazminat tutarları , pazardan müdahale yapılan temel tarımsal ürünlere uygulanır , türetilmiş ürünlere uygulanmaz. Uygulanan başlıca ürünler şunlardır ; hububat , domuz eti, yumurta ve beyaz et , süt ve süt ürünleri , şarap , şeker ve glikoz, işlenmiş meyveler , zeytinyağı ve Roma Anlaşmasında Ek II kapsamına girmeyen tarımsal ürünler(314).

Parasal tazminat tutarları , 1971 yılında uygulanmaya başlandığında geçici olarak yürürlüğe konmuştu. Fakat sistem , günümüzde OTP'nin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Parasal tazminat tutarlarından sadece Topluluk içerisinde tam anlamıyla bir ortak parasal birlik(315) uygulamasıyla vazgeçilebilir.

Topluluk ülkelerinin , üçüncü ülkelerle olan ticaretinde de Komisyon tarafından üçüncü ülkelerin paralarının piyasa kurları arasındaki fark araştırılarak , prelevman hesaplamasında esas alınacak üçüncü ülkelerin arz fiyatı veya dünya fiyatı ECU cinsinden bulunmaktadır(316).

11. Çift oran katsayısı

Toplulukta uygulanan tarımsal para sisteminde bütün miktarlar (vergiler , yardımlar , geri ödemeler , telâfi edici vergiler gibi) ECU cinsinden belirlenir ve yeşil kurlar üzerinden ulusal paralara çevrilir(317).

(314) KARLUK , Avrupa Toplulukları ve ... , s.75-78.

(315) M.İlker PARASIZ , Uluslararası Para Sistemi : Kuram-Mekanizma-Tarihçe-Politika , Uludağ Üniversitesi Ya.No:3-046-0123 , Bursa , 1986 , s.240.

(316) Gülcan ERAKTAN , "Ortak Tarım Politikasında Parasal Düzenlemeler ve FEOGA" , Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant, TMO Eğitim Şube Md. Ya.No:4 , Ankara , 1989 , s.401.

(317) S.Rıdvan KARLUK , "Avrupa Topluluğu'nda Ekonomik ve Parasal Birlik" , İSO DERGİSİ , Y.25 , S.300 , 22 Şubat 1991 , s.46.

Topluluk ülkeleri tarafından ulusal paraları cinsinden yapılan harcamalar , Topluluk hesaplarına geçirilirken yine her ulusal paranın ECU karşısındaki piyasa değeri üzerinden ECU'ye çevrilir(318). Böylece gerçek harcamalar , her ulusal paraya (piyasa kuru ile yeşil döviz kuru arasındaki farka göre) ve ürün türüne göre değişir. Bu ilişkiler olumlu veya olumsuz olabilir. Buna , "çift oran katsayısı (double rate coefficient : DR)" denilir.

iii. Yeşil ECU sistemi

Konsey , 1984 Mart'ı sonunda aldığı bir karar ile 1 Temmuz 1988 tarihine kadar yeni sabit olumlu parasal tazminat tutarları oluşmasına yol açacak , döviz kurlarındaki değişikliği yasaklamıştır. Bu amaca yönelik olarak parasal tazminat tutarları , yeşil döviz kuru ile merkezi kur arasındaki fark üzerinden değil ; yeşil kur ile düzeltici faktörle ayarlanmış merkezi kur arasındaki farka göre hesaplanacaktır.

Bu yeni orana , "yeşil merkezi kur (green central rate)" adı verilmekte ve yalnızca OTP çerçevesinde kullanılmaktadır. Bu yeni sistem içerisinde olumlu parasal tazminat tutarlarının , olumsuz parasal tazminat tutarlarına dönüştürülmesine "switchover" denilmektedir(319).

d/ Tarım Sektörünün Ortak Finansmanı

Toplulukta OTP'nin uygulanması için önemli miktarlarda parasal harcamalar gereklidir. Bu harcamalara , Topluluk ülkelerinin ortaklaşa katkıda bulunmaları , yani finanse etmeleri zorumludur. Bu zorunluluk Roma Anlaşmasınının 40. maddesinde yer almaktadır. Söz konusu maddenin uygulanabilmesi için 1 Ocak 1962'de Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu (FEOGA) kurulmuştur(320). 1964 yılında da Yönverme ve Garanti bölümleri olarak ikiye ayrılmıştır.

Bu bölümlerin işlevlerine ve harcamalarına geçmeden önce , bu fonun gelirlerini belirtelim. FEOGA'nın gelirleri :

- Özkaynaklar : Ortak piyasa düzeni kapsamına giren tarım ürünleri ithalatından alınan vergiler ile şeker ve glikoz vergileridir.
- Diğer Kaynaklar : Süt üreticilerinin ödedikleri katkı payları, üretim kotasını aşan üretimlerden alınan ek fon , tahıllardan alınan karşılıklı sorumluluk vergileridir.

FEOGA , bağımsız bir Tarım Fonu olmakla birlikte Topluluk bütçesi içinde önemli bir yer tutmaktadır(321). 1989 yılında 40,9 milyar ECU tutarındaki Topluluk bütçesinin 27,2 milyar ECU'luk kısmı , yani yüzde 66,5'i FEOGA'ya ayrılmıştır. Bu miktar da , toplam gayri-safi Topluluk gelirlerinin binde 6'sına karşılık gelmektedir.

i. Yönverme bölümü

FEOGA'nın Yönverme Bölümü , genel olarak tarımsal yapının iyileştirilmesi yönünde çalışmalar yapmaktadır. Garanti Bölümüne oranla daha az harcama yapılmaktadır. 1989 yılında Garanti Bölümü için 25,9 milyar ECU harcanmış iken , Yönverme Bölümü için sadece 1,4 milyar ECU , yani FEOGA bütçesinin yüzde 5,1'i harcanmıştır.

(318) Havva TUNÇ , "Avrupa Para Biriminin Yapısı ve Kullanımı" , ISO DERGİSİ , Y.26 , S.303 , 22 Mayıs 1991 , s.58.

(319) KARLUK , Avrupa Toplulukları ve ... , s.79-80.

(320) Ragıp ŞAHİN , Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu , DPT Ya.No: 1988-14 , Ankara , 1985 , s.57.

(321) Mehmet BÜLBÜL , Avrupa Topluluğu Bütçesi ve Topluluk'ta Tarımın Finansmanı , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara, 1988, s.15.

Yönverme bölümünün görevi , tarım işletmelerinin üretim koşullarının iyileştirilmesi , küçük ölçekli işletmelerini tasfiye eden çiftçilere emeklilik aylığı bağlanması , tarım ürünlerinin pazarlanmasını özendirici projelerin gerçekleştirilmesi(322) vb. uygulamaları finanse etmektir. Yönverme Bölümünün bugün için en önemli işlevi , tarımda bölgesel altyapıya yönelik çalışmaları finanse etmektir(323).

ii. Garanti bölümü

FEOGA'nın Garanti Bölümü , ortak piyasa düzeni içindeki çeşitli harcamaları finanse eder , asgari fiyat garantilerini ve ihracat sübvansiyonlarını karşılar. Garanti Bölümünün , FEOGA içerisinde ağırlığı çok fazladır(324). 1989 yılı FEOGA giderlerinin yüzde 94,9' u bu bölüme ayrılmıştır.

Garanti Bölümü giderlerinin kapsamına , destekleme giderleri , üretici yardımları , belli ürünlerin piyasadan çekilmesi için harcamalar , bazı ürünlerin üretimlerinin azaltılması amacıyla yapılan yardımlar , depolama yardımları ile Topluluk dışı ülkelere tarım ürünleri ihracatına yapılan sübvansiyonlar girer.

Konsey tarafından Garanti Bölümünün harcamalarının azaltılması(325) ve 1987 yılından sonra Topluluk toplam gelirindeki yıllık artışın yüzde 74'ünden daha fazla oranda Garanti Bölümü giderleri için artış yapılamayacağı kabul edilmiştir. Toplulukta şu anda Garanti Bölümünün en fazla oranda harcama yaptığı ürün süt ve süt ürünleridir.

Yukarıda özetlenmeye çalışılan Topluluğun Ortak Tarım Politikasında , ortaya çıkan bazı ihtiyaçlar nedeniyle bir takım düzenlemeler yapılmak zorunda kalmıştır. Günümüzde OTP'nin en büyük sorunu üretim fazlalıkları sorunudur. Bu fazlalıkların üretim aşamasında önlenebilmesi için , bir kenara bırakma (set-aside) , erken emeklilik , aynı toprakta daha az üretim , üretimin farklılaştırılması gibi tedbirler getirilmişken , ihracat yoluyla bu fazlalıkların giderilebilmesi için de dış satım önemli ölçüde sübvansiyonla edilmektedir. Toplulukta yüksek tarımsal fiyatların zaman içerisinde azaltılmasına yönelik olarak , bazı tarım ürünlerinin fiyatlarının dondurulması , bazılarının ise destekleme fiyatlarının düşürülmesi yoluna gidilmektedir(326). FEOGA'nın Topluluk finansmanına getirdiği yükün hafifletilebilmesi yönünde çalışmalar da yapılmaktadır(327).

-
- (322) Şenol ÇUDİN , "Avrupa Topluluğu Bütçesi", MALİYE DERGİSİ , S.95 , Temmuz-Ağustos 1989 , s.47.
- (323) Besim AKIN , "Avrupa Ekonomik Topluluğu'nda Tarımsal Gelirin Dağılımındaki Farklılıklar", İKV DERGİSİ , S.44 , Haziran 1985 , s.38.
- (324) Latif ÇAĞLAYAN , "Avrupa Ekonomik Topluluğu Tarım Politikasının Ana Hatları ve Uygulama Esasları", İKV DERGİSİ , S.46 , Ağustos 1985 , s.36.
- (325) Havva TUNÇ , "Avrupa Topluluğu'nun Tarım Sektöründe Uygulanan Yapısal Politika ve önemi", İSO DERGİSİ , Y.25 , S.297 , Kasım 1990 , s.62.
- (326) Aziz DOĞAN , "AT Ortak Tarım Politikasında Değişiklikler", HAZİNE VE DIŞ TİCARET DERGİSİ , S.5 , 1990/1 , s.14-18.
- (327) _____ , "The Common Agricultural Policy and its Reform" , European Documentation , Periodical 1/1987, Luxembourg , s.75.

Bütün bunlardan başka , ortaya çıkan yeni gelişmeler(328) Topluluğu tarım konusunda yapacağı çalışmalarda sıkıntılı dönemlere sokabilmektedir. Son olarak Almanya Birleşmesi , diğer alanlarda olduğu gibi tarım alanında da Topluluğa ağır sorunlar yüklemiştir(329). Topluluk üyesi F.Almanya ile birleşen eski Doğu Almanya tarımı , gerek yapısal gerekse üretim ve verimlilik yönlerinden eski Doğu Bloku ülkeleri arasında en iyi durumdaysa da , Topluluğa göre geri durumdadır. Bu durumun düzeltilmesi için Topluluğun desteği gerekmektedir(330).

C. TÜRKİYE TARIM POLİTİKASININ OTP İLE UYUMLAŞTIRILMASI

Yukarıdaki açıklamalardan da görülebileceği gibi , Türkiye tarım politikası ile Topluluk Ortak Tarım Politikası arasında büyük farklılıklar vardır. Tarım politikamızı OTP ile uyumlaştırmamız bir zorunluluktur(331).

Bu uyum zorunluluğu , Ankara Anlaşması hükümleri de dahil olmak üzere , Topluluk ile yapılan bütün görüşme ve protokollerde yer almıştır.

Ankara Anlaşmasınının 10. ve 11. maddelerinde açıkça , taraflar arasında kurulması öngörülen gümrük birliği kapsamına tarım ürünlerinin de dahil olduğu belirtilmektedir(332) Bu amaca yönelik olarak Türkiye tarımınının güçlendirilmesi için çalışmaların Hazırlık Döneminde başlaması , Geçiş Döneminde ise yoğunlaştırılması öngörülmüştür. Ankara Anlaşmasına ekli 1 sayılı Geçici Protokol ile Türkiye'nin geleneksel ihraç ürünleri sayılan kuru üzüm , kuru incir , fındık ve tütün için Topluluk ülkeleri bazında açılan kontenjanlar dahilinde gümrük indirimi uygulamasına gidilmiş , daha sonra bu kontenjanlar Topluluk için global olarak birleştirilmiştir. 1 Aralık 1967 tarihinden itibaren ise bazı su ürünleri , sofralık taze üzüm , şarap ve turuncgillerde bazı sürüm kolaylıkları tanınmıştır. Türkiye'ye tanınan tarım tavizleri , zamanla buna benzer tavizlerin Topluluğun Akdeniz Politikası kapsamındaki benzer üretim yaptığımız ülkelere de tanınmasıyla , büyük ölçüde erozyona uğramıştır(333).

- (328) Topluluğun tarımla ilgili ilk kapsamlı reform uygulamaları 1971 yılında Mansholt Planı ile yürürlüğe girmiştir. Bu plan, tarımdaki nüfusun azaltılması , tarım işletmelerinin büyük ölçekli hale getirilmesi ve modernleştirilmesi , üretim fazlası olan ürünlerin fiyatlarının düşürülmesi gibi çabaları öngörüyordu. bkz. (Çev. Mustafa AKSOY - Der. İsmail BULMUŞ) , Avrupa Topluluğu Tarım Politikası , Avrupa Topluluğu Ya. , Ankara , 1977 , s.18-20.
- (329) Jacques DELORS , "Commission's programme for 1991", BULLETIN OF THE EUROPEAN COMMUNITIES , Supplement 1/1991 , s.20-21.
- (330) Faruk ŞEN , "Almanya'nın Birleşmesi ve Ekonomik ilişkilerimiz", İSO DERGİSİ , Y.25 , S.299 , 22 Ocak 1991 , s.21.
- (331) Ertuğrul TEPE , "Tarımda Türkiye-AT ilişkilerinin Geleceğine Dair", DIŞ TİCARETTE DURUM DERGİSİ , Kasım-Aralık 1989 , s.42.
- (332) Hasan Tahsin EROL , "AET ile Tam Üyeliğe Yönelik Ortaklık Anlaşması ve Ortaklık Müracaatı Bulunan Ülkelerde Tarım Konusundaki Çalışmalar" , DPT Ya.No:1903-7 , Ankara , 1983 , s.9.
- (333) Uluç ÖZÜLKER , "Türkiye-AT ilişkileri Üzerine Düşünceler", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant , TMO Eğitim Şube Md. Ya.No:4 , Ankara , 1989 , s.622.

Katma Protokolde , Ankara Anlaşması ile öngörülen "gelecekte tarım ürünleri ile diğer ürünler arasında bir ayırım yapılmaksızın gümrük birliği" ilkesinden bir sapma olmuş ve Protokolün 32-35. maddelerinde özetle ; tarım ürünlerinde gümrük birliğinin Geçiş Dönemi sonunda kurulması değil , taraflar arasındaki tercihli tarım ürünleri ticaretinin genişliğinin ve usullerinin Ortaklık Konseyinin belirlemesi kabul edilmiştir.

Türkiye'ye tarım alanında getirilen yükümlülükler 30 Haziran 1980 tarihindeki Ortaklık Konseyinde de tek rarlanmış , Türkiye'nin tarımını ve tarım politikasını , Topluluk tarımı ve Ortak Tarım Politikasını uyumlaştırması ve bunun için gerekli araştırmalara(334) hemen başlanması kararına varılmıştır. Gerçi , Topluluğa tam üye olmak , OTP'nin hemen uygulanacağı anlamına gelmemektedir. Benzer şekilde , İspanya için tam üyelikten sonra 10 yıllık geçiş süresi öngörülmüştür(335).

1) OTP ile Uyum için Yapılması Gerekenler

Türkiye tarımının , Topluluk tarımına göre yapısal yönden ve uygulanan politikalar yönünden mevcut büyük farklılıklarının(336) giderilmesi için alınması gerekli tedbirler şunlardır.

a/ Tarımsal Yapının iyileştirilmesi

Toplulukta tarımsal işletmelerin büyütülmesi , tarımsal işletme sayılarının azaltılması ve dolayısıyla tarım nüfusunun küçültülmesi temel politika olarak benimsenmiş ve bu konuda büyük başarılar sağlanmıştır. Günümüzde ise , tarımsal işletmelerin daha modern ve daha verimli hale getirilmesi yönünde çalışmalar yapılmaktadır. Toplulukta tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla kullanımı yasa lar ile önlenirken , miras yoluyla arazi parçalanması da gelenekler ve yasa lar yoluyla önlenmiştir.

Ülkemizde ise tarımsal işletmelerin büyütülmesi , tarımsal işletmelerin sayılarının azaltılması ve tarım nüfusunun küçültülmesi yönünde bir politika yok iken , tarımsal işletmelerin daha modern ve verimli hale getirilmesi yönünde tedbirler de alınmamaktadır. Medeni Kanunumuzun 597. maddesindeki tarımsal mirasın bölünmeden bir mirasçığa devredilmesi hükmü işletilmediğinden , parçalı araziler ve daha küçük ölçekli tarımsal işletmelerin sayısı sürekli büyümektedir. Tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla kullanımını önleyen bir yasaya da çok acil ihtiyaç vardır. Çünkü ülkemizin en verimli tarım arazileri , sanayileşme , kentleşme ve turizm gibi nedenlerle , geri dönmek üzere elden çıkmaktadır.

b/ Tarımda Kurumsallaşmanın Gerçekleştirilmesi

Toplulukta tarımsal üreticiler , üretici birlikleri ve kooperatifler bünyesinde örgütlenmişlerdir. Kuvvetli bir pazarlama orga-

(334) Bu alanda yapılan kapsamlı bir araştırma için bkz. Halis AKDER ve Diğerleri , Turkish Agriculture and European Community Policies , Issues , Strategies and Institutional Adaptation , DPT Ya.No: 2241-25 , Ankara , 1990.

(335) Halis AKDER , Avrupa Topluluğu'nda Ortak Tarım Politikasının Reformu ve Türkiye'nin Tarım Ürünleri Dış Ticareti , TURKTRADE Araştırma ve Eğitim Merkezi Ya.No: 11 , Ankara , 1988 , s.4.

(336) Tarım arazileri vergilendirilmesi yönünden ise , Topluluk ülkeleri ile Türkiye'deki uygulamalar arasında büyük bir paralellik vardır. bkz. Selahattin ERAKTAN , "AET ve EFTA Ülkeleri ile Türkiye'de Arazi Vergisi Uygulamaları" , İKV DERGİSİ ,S.50, Ekim 1987 , s.50.

nizasyonu meydana getiren bu kuruluşlar(337) , aynı zamanda üreticilerinin girdi ihtiyaçlarının sağlanması gibi hizmetler de vermektedirler. Toplulukta yüksek fiyat politikaları veya üretici yardımlarıyla çok sayıda ürünün desteklenmesi uygulamasından , sadece bu tür birliklere üye üreticiler yararlanabilmektedir.

Ülkemizde ise , tarımsal kooperatif ve birliklerin güçlendirilmesi bir yana , böyle bir oluşumdan özellikle kaçınılmaktadır. Üstelik , ülkemizde tarım kooperatiflerinin finans ihtiyaçlarının kamu tarafından karşılanması(338) , bunların yönlendirilmesini de siyasi otoriteye bırakmaktadır. Ülkemizin tarımsal birlikler yönünden şu andaki yetersiz durumuyla Topluluğa tam üye olması , üretici yardımlarından çiftçilerimizin yararlanamayacağı anlamını taşımaktadır.

Topluluk çiftçileri güçlü Ziraat Odaları sayesinde haklarını savunabilmekte(339) , tarım ürünleri fiyatlarının düşük belirlenmesi durumunda eylem yapabilmektedirler. Ayrıca , Toplulukta tarım ve işletmelerle ilgili her türlü veri , Ziraat Odalarından alınabilmektedir. Ülkemizde ise , Ziraat Odaları mekanizması(340) işletilememekte , destek olunmaması nedeniyle de kurulan odalar kapanabilmektedir.

c/ Üretim Politikasının Düzenlenmesi

Topluluk tarımında yaratılan katma değer yaklaşık yüzde 85' ini oluşturan tarımsal ürünler Ortak Piyasa Düzeni (OPD) kapsamındadır. Bugün için , bir çok üründe üretim fazlası ve bunların ihracında karşılaşılan büyük masraflara rağmen , üreticilerin gelir düzeylerinin düşürülmesi yönünde bir uygulamaya gidilmemekte , üretim kotaları , garanti eşiği gibi uygulamalar getirilmektedir.

Ülkemizde ise , hangi tarımsal ürünlerin üretiminde hedefin ne olduğu belirli değildir. Bir taraftan yüksek maliyetler ve düşük verimlilikler nedeniyle , dünya fiyatlarından yüksek olan iç piyasa fiyatlarının düşürülmesine çalışılmakta , diğer taraftan üretim fazlası olan bazı tarımsal ürünlerde bile dışarıdan ithal yoluyla iç piyasa terbiye edilmeye çalışılmaktadır. Bunun sonucu olarak , iç ticaret hadleri sürekli tarımın aleyhine gerçekleşmekte ve üretici gittikçe güçsüzleşmektedir.

d/ Tarımsal Dış Ticaretin Düzenlenmesi

Toplulukta tarım ürünleri verimlilikleri üçüncü ülkelere göre yüksek olmasına karşın , dışarıya karşı tarım korunmaktadır. Benzer şekilde , tarımsal dış satımın gerçekleşmesi için de önemli ölçüde sübvansede edilmektedir. Serbest dış ticaret savunuculuğunu yapan ve dünyanın AT ile birlikte en büyük tarım gücünden biri olan ABD de üreticilerini dışarıya karşı korumakta ve tarım

(337) Turan GÜNEŞ , "Türkiye ve Avrupa Topluluğu'nda Hububat Pazarlama Sistemleri İşleyişleri ve Pazarlama Organizasyonları", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant , TMO Eğitim Şube Md. Ya.No:4 , Ankara , 1989 , s.401.

(338) Ayhan TAN , "Türkiye Ekonomisinde Tarım Kooperatifleri" , Ankara , 1983 , s.86.

(339) Nedim ARIKBAY , "Türkiye ve AT Tarımsal Pazar ve Fiyat Politikası Üzerine" , İKV DERGİSİ , S.64 , Şubat 1989 , s.33.

(340) Akar ÖÇAL , "Ziraat Odaları ile Türkiye Ziraat Odaları Birliğine Çeşitli Kanunlarla Verilen Görevler" , ANADOLU ÜNİVERSİTESİ ESKİŞEHİR İ.İ.B.F. DERGİSİ , C.1 , S.1 , Ocak 1983 , s.212.

ihracatını sübvansede etmektedir. Hatta dünya pazarlarından pay kapabilmek, iki büyük tarım gücü arasında bir yarış halini almıştır(341).

Ülkemizde ise uygulanan serbest dış ticaret politikası, tarım ürünlerini de kapsamaktadır. İthalatta uygulanan gümrük vergisi ve fon kesintileri ülke içindeki üreticileri korumaya yetmemektedir(342). Daha önceleri, ihracat gelirlerimizin neredeyse tamamını oluşturan(343) ve böylece ithalatı bir ölçüde finanse eden tarım ürünleri dış satımı, son yıllarda dış ticaret bilançomuza pek büyük katkılar sağlamamaktadır. Çünkü tarım ürünleri ithalatımız giderek daha da artmaktadır. Son olarak 1990 yılında tarım ürünleri dış ticaretinin ülkemiz dış ticaret bilançosuna net katkısı 568 milyon dolar olmuştur.

e/ Tarım Ürünleri Fiyatlarının Yükseltilmesi

Toplulukta genellikle tarım ürünlerinin fiyatı yüksek olarak belirlenmektedir. Üreticilerin gelir düzeylerinin yüksek tutulması, böylece tarımın daha rasyonel olması amacıyla benimsenen bu politika, sonuçta üretim fazlalıklarını ortaya çıkarmıştır.

Ülkemizde tarım ürünleri fiyatları Topluluğa göre daha düşüktür. Topluluk tarım ürünleri fiyatları ülkemize göre yaklaşık 2,5 kat daha yüksektir. Bizde tarım ürünlerinin, üretim aşamasında girdi kullanımında sübvansede edilmesi yöntemi bir süre benimsenmiş, şu anda ise bu uygulama da büyük ölçüde etkisini yitirmiştir. Diğer taraftan artan girdi fiyatlarına paralel olarak ürün fiyatları artmadığından, üreticiler gittikçe fakirleşmektedir.

OTP ile uyum için yukarıda sayılan tüm bu tedbirlerin dışında, 1992 yılı sonunda oluşacak Avrupa Tek Pazarı, Türkiye yönünden çok önemli bir gelişme olacaktır. Dış ticaretimizin yaklaşık yarısını gerçekleştirdiğimiz Toplulukta, söz konusu tarihte "AT Norm ve Standartları" nin gerçekleşmesiyle birlikte, standartlara uygun olmayan ürünlerimizi satabilmemiz mümkün olmayacaktır. Üstelik Toplulukta geçerli olan standartların çok sık değiştirilmekte olması, bu konuda sürekli bir izlemeyi gerektirmektedir(344).

Ülkemizde tarımsal yapı değişimleri de tam olarak izlenememektedir. Bu nedenle, tarım işletmelerimizin gerçek yapılarını ortaya koyacak sağlam envanter tesbitine ihtiyaç vardır(345). Ülkemizde ortalama yöntemiyle belirlenen tarımsal üretim ile ilgili veriler

- (341) ŞAHİNÖZ, ABD - AET - Türkiye ... , s.45.
- (342) Gülcan ERAKTAN, " Ortak Tarım Politikasının Oluşumu, OTP ve Türk Tarım Politikasının Temel Farklılıkları", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye - AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant, TMO Eğitim Şube Md. Ya.No:4, Ankara, 1989, s.209.
- (343) C.Necat BERBEROĞLU, " Türk Ekonomisinde Tarım Sektörü ve Türk Tarımının önemli Ekonomik Sorunları", ESADER, C.XIII, S.2, Haziran 1977, s.235.
- (344) Haluk GONUĞUR, " Toplulukta ve Türkiye Topluluk ilişkilerinde Gümrük Birliği ve Malların Serbest Dolaşımı", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye - AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant, TMO Eğitim Şube Md.Ya.No:4, Ankara, 1989, s.130.
- (345) Turan GÜNEŞ, " Topluluk ve Türkiye'de Tarım Sektörünün Karşılıklı Olarak İncelenmesi", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye - AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant, TMO Eğitim Şube Md.Ya.No:4, Ankara, 1989, s.177.

yerine , Toplulukta şu anda uygulanan tarımsal muhasebe kayıtlarına dayalı veri ağı (Farm Accountancy Data Network-FADN) benzeri bir bilgi toplama sistemine geçilmesi faydalı olacaktır(346).

Son yıllarda , Topluluk ülkeleri arasında farklılık gösteren tarım hukukunun ortak noktalarının belirlenmesi için , uzmanlar tarafından Toplulukta çalışmalar yürütülmektedir. Ülkemizin de bu gelişmeleri yakından takip ederek , tarım hukuku yönünden de Topluluğa uyum sağlanması için tedbirler alınması faydalı olacaktır(347).

2) OTP ile Uyumun Sonuçları

Türkiye , AT'ye tam üyelik için başvuruda bulunmuş bir ülke olarak , ekonomisine Topluluk ile uyumlaştırmak için tedbirler almak durumundadır. Tarım yönünden yapısal ve kurumsal önlemlerin aşamalı olarak hayata geçirilmesi , önlemlerin tümünün birden uygulanmasıyla ortaya çıkabilecek sarsıcı durumu bir ölçüde hafifletecektir.

Topluluk ile ülkemiz arasında yapılan anlaşma ve görüşmelerde, Türkiye tarım politikasının Topluluk OTP'si ile uyumlaştırılacağı taahhüdüne girilmiş , ancak bugüne kadar bu yönde bir uygulama yapılmamıştır(348).

a/ Tarım Ürünleri Fiyatları

Toplulukta uygulanan ortak fiyat politikası nedeniyle , ülkemiz tarım ürünlerinde önemli bir yükselme olacaktır. Tarım ürünleri fiyatlarının yükselmesi çiftçi gelirlerini artıracaktır. Dolayısıyla ekonomide önemli bir enflasyon artışı yaşanacaktır.

b/ Tarımsal Yapı

Ülkemiz , tam üyelik sonrasında tarımsal yapıyı iyileştirici ve işletmeleri büyümeye yönelik çalışmalar için ulusal bütçeye koyacağı kaynaklar ölçüsünde FEOGA'nın Yönerme Bölümünden finansal yardımlar alacaktır. Böylece , ülkemizin tarımsal yapısı olumlu yönde etkilenebilecektir.

c/ Tarımsal Üretim

Türkiye'nin , tarımsal üretimin düzenlenebilmesi için FEOGA Garanti Bölümünden alacağı yardımlar sadece tarımsal üreticilerin birlik ve kooperatifler bünyesinde bulunmasıyla mümkün olacaktır(349). Ayrıca , etkili Ziraat Odalarının tarımla ilgili kayıtları , bu tür yardımlarda baz teşkil edecektir.

Topluluğun üretim fazlalarını gidermek amacıyla , üretim kotaları , garanti eşiği gibi uygulamalarda bulunması , Topluluğa tam üye olduğumuzda kendimize yeterliliği sağlayamadığımız ürünlere de

-
- (346) Erkan REHBER , "Büyükük Açısından Avrupa Topluluğu ve Türkiye Tarım İşletmelerinin Karşılaştırılması", İKV DERGİSİ ,S.55, Mayıs 1988 , s.31.
- (347) Turan GÜNEŞ , "Türk Tarımının AT Tarımına Uyumunu İçin Alınması Gerekli Tedbirler", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant , TMO Eğitim Şube Md. Ya.No:4 , Ankara , 1989 , s.582.
- (348) Uğur KILINÇ , "Türkiye-Avrupa Toplulukları ilişkileri(Ekonomik, Sosyal , Siyasi , Hukuki ve İdari Yönden) (1983-1988) , TOBB Ya.No:148-60 , Ankara , 1990 , s.87.
- (349) Gülcan ERAKTAN , "Türkiye'nin Tam Üyeliğinin Tarım Sektörüne ve Hububat-Bakliyat Üzerine Muhtemel Etkileri", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant , TMO Eğitim Şube Md. Ya.No:4, Ankara , 1989 , s.522.

sınırlama getireceğinden , bu ürün yetersizlikleri tam üyelikten sonra giderilemeyebilecektir. Bu nedenle tam üyelik öncesinde , bütün ürünlerde kendi kendine yeterliliği hedefli ememiz faydalı olacaktır.

d/ Dış Ticaret

Türkiye'nin tam üye olması , Topluluk ülkelerine ürün ihracatımızı , ürün kalitesi ve düşük maliyetler ölçüsünde artıracaktır. Çeşitli engelleme ve sınırlamalara rağmen bugün için en büyük tarımsal dış ticaret ilişkilerimizin olduğu Toplulukla tam üyelikle birlikte tarımsal ürün ticaretimizin de artması normaldir(350).

Tam üye olmakla , üçüncü ülkelere karşı ortak bir dış ticaret rejimi izleneceğinden hareketle , Türkiye'nin üçüncü ülkelere tarım ürünleri ihracatı için FEOGA'dan restitüsyon desteği alır iken , tarım ürünleri ithali için FEOGA'ya ön kesinti ve prelevman gelirleri sağlayacaktır. Yani tarım ürünleri ihracatımızın , ithalatımızdan fazla olması durumunda FEOGA Garanti Bölümünden önemli destekler almamız mümkün olabilecektir.

Topluluğa tam üye olmamız durumunda FEOGA'ya yıllık olarak 1-2 milyar ECU tutarında katkımız olurken , 2-3 milyar ECU tutarında destek alabileceğimiz tahmin edilmektedir. Yani , tarımsal açıdan Topluluğa tam üye olmamız olumlu etkiler yaratacaktır(351).

Yukarıda sayılan tüm bu sonuçlardan başka , Topluluğa tam üye olmamız durumunda , Topluluğun üçüncü dünya ülkeleri ile imzaladığı çeşitli ekonomik anlaşmalara Türkiye'nin de uyması gereklidir. Bu uyum da , tarımımızda çeşitli sonuçlar doğurabilecektir(352).

Topluluğa tam üye olmamız halinde , şu anda Topluluk ülkelerinde yetiştirilmemesi nedeniyle OPD kapsamında olmayan çay ürününün kapsama dahil edilmesi için çaba göstermemiz gerekecektir. Buna benzer uygulamalar , Topluluğa sonradan katılan ülkelerin ihtiyaçları doğrultusunda yapılmıştır. Çayın OPD kapsamına alınmasıyla , çay üreticilerimizin önemli gelir artışları sağlaması mümkündür. Topluluğun yılda ortalama olarak 270 bin ton çay ithal ettiği gözönüne alındığında , Topluluk tüketicilerinin damak zevkine uygun çay üretmemiz durumunda , bu sektörde gelişmeler sağlanabilecektir(353).

(350) Esat ÇAM , "Tam Üye İlk Türkiye için Kaçınılmazdır", İSO DERGİSİ , Y.23 , S.255 , 15 Ocak 1989 , s.45.

Faruk ŞEN , "Türkiye'nin Potansiyel AT Üyeliğinin Topluluğa Getireceği Mali Külfet", İKV DERGİSİ , S.67 , Mayıs 1989 , s.20.

(351) Halis AKDER-Allan BUCKWELL-Haluk KASNAKOĞLU-John MEDLAND , "Turkish Agriculture and European Community : Policies , Issues , Strategies and Institutional Adaptation", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant , TMO Eğitim Şube Md.Ya.No:4, Ankara , 1989 , s.150-155.

(352) İskender ŞENGEZER , "Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na Katılma Başvurusu Aşamasında Durum Değerlendirmesi", DIŞ TİCARET FORUM DERGİSİ , Y.1 , S.4 , Nisan 1987 , s.35.

(353) Arslan KARABAĞLI , Avrupa Topluluğu (AT) Tarımı ve Türkiye Tarımının Verimlilik , Pazarlama ve Dış Ticaret Açısından Değerlendirilmesi , MPM Ya.No: 383 , Ankara , 1989 , s.134-135.

IV - GAP TAMAMLANDIGINDA TÜRKİYE TARIMININ AT TARIMI
KARŞISINDAKİ DURUMU

A. TARIMSAL ÜRETİMLER

1) Bitkisel Üretimler

GAP'ın tamamlandığı 2005 yılındaki Türkiye tarımı bitkisel üretim miktarları projeksiyonu ile Topluluk tarımının 2005 yılındaki bitkisel üretim miktarları projeksiyonu (Tablo 91)'de verilmiştir. Topluluk tarımının bitkisel üretim miktarlarının 2005 yılındaki projeksiyonu yapılırken , Topluluğa üye devlet sayısı ve dolayısıyla tarımsal arazi miktarı , Topluluk tarımının 1980'lerde gösterdiği ortalama gelişme hızının devamı ve bitkisel ürün desenleri veri olarak alınmıştır.

T A B L O (91)

GAP TAMAMLANDIGINDA TÜRKİYE TARIMINDA VE AT TARIMINDA
OLASI TARIMSAL ÜRETİMLER (bin ton)

<u>ÜRÜN CİNSİ</u>	<u>TÜRKİYE</u>	<u>AT</u>
HUBUBAT		
Buğday	34020	109492
Çavdar	390	2500
Arpa	14065	51624
Mısır	5388	50490
Çeltik	615	2319
BAKLIYAT (Toplam)	3910	11403
ENDÜSTRİ BİTKİLERİ		
Tütün	375	551
Şeker Pancarı	15920	96123
Pamuk (kütü)	5322	2523
YAĞLI TOHUMLAR		
Ayçiçeği	2591	6500
Soya	477	3100
SEBZE-MEYVELER		
Taze Meyveler	12091	25661
Turunçgiller	2809	12369
Sebzeler	29046	49514
YUMRU BİTKİLER		
Patates	6251	42000
Soğan	1867	3441
HAYVANSAL ÜRÜNLER		
Toplam Et	3151	40326
Süt	14087	120000
Yumurta	1089	6273

Kaynak: Çeşitli verilerden faydalanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Topluluk tarımının 1980'lerde gösterdiği gelişmenin önümüzdeki yıllarda da devam edeceğinin en önemli işaretleri , tarımda özellikle yeni katılan ülkelerde giderek daha modern üretim tekniklerinin kullanılmaya başlanması ve verimsiz küçük işletmelerin üretimden çekilerek yerlerini büyük ölçekli işletmelere bırakmasıdır.

Topluluğun günümüzde bir çok bitkisel ürün yönünden kendi kendine yeterli olduğu gözönüne alınırsa , 2005 yılında bitkisel üretiminin ulaşacağı dev boyutlar ve nüfusunun çok düşük oranlarda artması nedeniyle , söz konusu yıllarda Topluluğun büyük miktarlarda bitkisel ürün fazlasına sahip olması sonucunun ortaya çıkacağı açıktır. Bu durumun önüne geçmek için Toplulukta şimdiden bazı tedbirler alınmaktadır.

Diğer taraftan Topluluk , şu anda kendi kendine yeterli olmadığı bazı bitkisel ürünler (bitkisel yağlar , turunçgiller , taze meyve , baklagiller , pirinç , mısır gibi) yönünden de yapılan projeksiyon doğrultusunda 2005 yılında kendi kendine yeterli hale gelebilecektir. Üstelik bu yeterliliğin çok daha önce gerçekleşmesi için , söz konusu ürünlere sağlanan desteklerin artırılması,ürün deseninin bu yönde kanalizasyonu gibi tedbirler almaktadırlar.

Topluluk tarımında son yıllarda görülen bir gelişme de , çok düşük oranlarda dahi olsa tarım alanlarının bilinçli olarak daraltılmasıdır. Bu daraltma , tarım topraklarının tarım dışı amaçlarla kullanılması yoluyla veya set-aside gibi uygulamalarla olmaktadır. Bitkisel ürünlerin çok büyük miktarlarda fazla vermesi , kuşkusuz ki bu tür uygulamaların yaygınlaşması sonucunu da doğurabilecektir. Çünkü, ihtiyaç fazlası tarımsal ürünlerin alımı ve depolanması veya ihraç edilmesi için desteklenmesi Topluluğa büyük parasal yükler getirmektedir.

(Tablo 91)'den görüleceği gibi , 2005 yılında Türkiye'de 34 milyon ton , Toplulukta ise 109,5 milyon ton buğday üretimi olabileceği hesaplanmıştır. Çavdar üretimi ise , söz konusu tarihte ülkemizde 390 bin ton olabilecek iken , Toplulukta 2,5 milyon ton olabilecektir. Arpa üretimi , ülkemizde 14,1 milyon ton olabilecek iken , Toplulukta 51,6 milyon ton olabilecektir. Mısır üretimimiz 5,4 milyon olabilecek iken , Toplulukta 50,5 milyon ton olabilecektir. Çeltik üretimi , ülkemizde 615 bin ton olabilecek iken , Toplulukta 2,3 milyon ton olabilecektir.

Toplam bakliyat üretimi , 2005 yılında ülkemizde 3,9 milyon ton olabilecek iken , Toplulukta 11,4 milyon ton olabilecektir. Endüstri bitkilerinden tütünün 2005 yılında üretim miktarları , ülkemiz için 375 bin ton olabilecek iken , Toplulukta 551 bin ton olabilecektir. Şeker pancarı üretimi , ülkemizde 15,9 milyon ton olabilecek iken , Toplulukta 96,1 milyon olabilecektir. Kütlü pamuk üretimi ülkemizde GAP'ın sağlayacağı büyük katkı ile 5,3 milyon ton olabilecek iken , Toplulukta 2,5 milyon ton olabilecektir.

Yağlı tohumlar grubundaki ayçiçeği yönünden Türkiye üretimi 2,6 milyon ton olabilecek iken , Toplulukta 6,5 milyon ton olabilecektir. Soya üretimi , ülkemizde 477 bin ton olabilecek iken , Toplulukta 3,1 milyon ton olabilecektir.

Taze meyve üretimleri 2005 yılında Türkiye'de 12,1 milyon ton olabilecek iken , Toplulukta 25,7 milyon ton olabilecektir. Turunçgil üretimi , ülkemizde 2,8 milyon ton olabilecek iken , Toplulukta 12,4 milyon ton olabilecektir. Sebze üretimleri ülkemizde 29 milyon ton olabilecek iken , Toplulukta 49,5 milyon ton olabilecektir.

Yumru bitkilerden patatesin üretimi söz konusu tarihte , ülkemizde 6,3 milyon ton olabilecek iken , Toplulukta 42 milyon ton olabilecektir. Soğan üretimi ülkemizde 1,9 milyon olabilecek iken , Toplulukta 3,4 milyon ton olabilecektir.

2) Hayvansal Üretimler

(Tablo 91)'de yer alan projeksiyonlardan görüleceği gibi , GAP ın tamamlandığı 2005 yılında Türkiye'de 3,2 milyon ton Toplam et üretilebilecek iken , Toplulukta 40,3 milyon ton toplam et üretilebilecektir. Yine aynı tarihte ülkemizde 14,1 milyon ton süt üretilebilecek iken , Toplulukta 120 milyon ton süt üretilebilecektir. Söz konusu tarihte ülkemizde 1,1 milyon ton yumurta üretilebilecek iken , Toplulukta 6,3 milyon ton ton yumurta üretilebilecektir.

Şu anda geçerli olan yıllık nüfus artış hızımızı koruyacağımız varsayımı altında , 2005 yılında nüfusumuzun yaklaşık olarak 76 milyon kişiye ulaşacağına göre , yapılan hayvansal üretim miktarları projeksiyonlarına göre , söz konusu tarihte ülkemizde kişi başına 41,5 kg et , 185 kg süt ve 14,3 kg yumurta üreteceğimiz ortaya çıkmaktadır. Bu oranlar , Topluluğun şu andaki kişi başına düşen hayvansal tüketim miktarlarının bile çok gerisindedir.

Buna benzer bir hesaplamayı büyük tarımsal üretim artışlarının beklendiği GAP bölgesi için özel olarak yaptığımızda (Tablo 92)'de görülen sonuçlar ortaya çıkmaktadır. GAP tamamlandığında bölgede kişi başına düşecek et üretimi 21 kg/yıl olacak iken , bu oran şu anda Topluluk için 89 kg/yıldır. Kişi başına süt üretimi GAP tamamlandığında bölge halkı için 161 kg/yıl olacak iken , Toplulukta bu oran şu anda dahi 338 kg/yıl'dır.

T A B L O (92)

GAP (OLASI) VE AT (MEVCUT) KİŞİ BAŞINA DÜŞEN HAYVANSAL ÜRETİMLER

	<u>GAP(OLASI)</u>	<u>AT(MEVCUT)</u>
Kişi Başına Et Üretimi (kg/yıl)	21	89
Kişi Başına Süt Üretimi (kg/yıl)	161	338

Kaynak:Çeşitli verilerden faydalanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır

Görüldüğü gibi , 2005 yılında GAP tamamlandığında ortaya çıkacak hayvansal üretim artışlarının da destek lediği , gerek bölge halkı için gerekse Türkiye nüfusu için kişi başına hayvansal üretim miktarları , Topluluğun şu andaki kişi başına düşen hayvansal üretim miktarlarının dahi oldukça gerisinde kalmaktadır. Bu kıyaslama , sürekli gelişen Topluluk hayvansal üretiminin 2005 yılında kişi başına düşen hayvansal üretim miktarları ile yapıldığında daha da farklı sonuçların ortaya çıkacağı açıktır.

Bu nedenle , GAP tarımında hayvancılık için şu anda öngörülen gelişme hızlarının yeterli olmadığı , hayvancılığın projede özel bir önem taşıması gerektiği ve bu amaçla gelişmesi için ek tedbirlerin alınmasının zorunlu olduğu söylenebilir.

B. TARIMDA GİRDİ KULLANIMLARI

1) Bitkisel Üretimde Girdi Kullanımları

Ülkemiz tarımının verim artırıcı girdi kullanımı yönünden , Topluluk tarımından oldukça geri olduğu önceki bölümlerde ortaya konmuştu. Konuya bir de olası GAP tarımı için bakmak istediğimizde , ilgili verilerin yer aldığı (Tablo 93)'ü incelememiz gerekmektedir.

(Tablo 93)'den görüldüğü gibi , GAP bölgesi için öngörülen verim artırıcı girdi kullanımları , 72 kg/ha gübre ve 2,7 traktör/100 ha iken , Topluluk için bu oranlar şu anda dahi 166 kg/ha gübre ve 4,9 traktör/100 ha'dır. Toplulukta verim artırıcı girdi kullanımlarının bugüne kadar gösterdiği büyüme hızının devam ederek, 2005 yılında ulaşacağı oranlar ile 2005 yılında GAP bölgesi olası girdi kullanımlarının kıyaslanmasının ise çok daha büyük ölçüde farklı kullanım düzeylerini ortaya çıkaracağı açıktır.

T A B L O (93)
GAP(OLASI) VE AT(MEV CUT) TARIMSAL GİRDİ KULLANIMLARI

	<u>GAP(OLASI)</u>	<u>AT(MEV CUT)</u>
Gübre Kullanımı (kg/ha)	72	166
Traktör/100 ha	2,7	4,9

Kaynak : GAP Master Plan - EUROSTAT.

Bu nedenle , büyük ümitler bağlanan GAP'tan umulan ölçülerde faydalar sağlanabilmesi için tarımsal üretimde verim artırıcı girdilerin daha yoğun şekilde kullanılmasının öngörülmesi gerekmektedir. Böylece , bitkisel üretimde verimlilik düzeyleri yükselerek , Topluluk verimlilik düzeylerine ulaşılmassa bile , yaklaşılması mümkün olabilecektir.

2) Hayvansal Üretimde Girdi Kullanımları

Hayvansal üretimde temel girdi olan hayvan yemi yönünden , ülkemizde hayvan başına düşen yem miktarı ile Toplulukta hayvan başına düşen yem miktarı , ülkemiz aleyhine olacak şekilde farklıdır. Bu farklılık , büyük ölçüde hayvanların fiziki yapılarının değişikliğinden kaynaklandığı gibi , iyi beslenen hayvanın iyi verim vermesi sonucunu da doğurmaktadır(354).

Topluluk için şu andaki duruma baktığımızda , tarıma elverişli alanların yüzde 38 gibi önemli bir kısmının çayır ve meralardan oluştuğunu , bitkisel ürün deseninin yüzde 6,2 gibi önemli bir kısmını yem bitkilerinin meydana getirdiğini ve hayvansal üretimde verimi artırmak için , bizim gıda maddesi olarak tükettiğimiz bazı bitkisel ürünlerin önemli ölçülerde(355) hayvan yemi olarak kullanıldığını görürüz.

Ülkemizde mevcut çayır ve mera alanları ile ilgili olarak sağlıklı veriler elimizde olmamakla birlikte , bu alanların yetersiz olduğu ve sürekli olarak daraldığı veya verimsizleştiği ifade edilmektedir. GAP bölgesi için de benzer durumlar geçerlidir. Üstelik bölge topraklarının sulanmasıyla birlikte değerlendirilecek tarım arazileri nedeniyle , çayır ve meraların da işlenmeye başlaması kaçınılmazdır. Ayrıca , GAP bölgesi olası bitkisel ürün deseninde taze yem bitkileri için öngörülen yüzde 3'lük pay yetersizdir. Projeye birlikte yoğunlaşacağı tahmin edilen hayvancılığın , taze yem darboğazı ile karşılaşmaması için tedbirler alınmalıdır. Ayrıca , veterinerlik hizmetleri , kaliteli damızlıklar ve hayvan yetiştiriciliği konularında da bölge üreticisine destek olunmalıdır.

C. TARIMDA VERİMLİLİKLER

1) Bitkisel Üretimde Verimlilikler

GAP tamamlandığında bölgede gerçekleşeceği tahmin edilen bitkisel üretim verimlilik düzeyleri ve Topluluk tarımında şu anda geçerli verimlilik düzeyleri (Tablo 94)'de verilmektedir.

(354) Şahabettin ELÇİ , "Elazığ'da ve Doğu illerinde Yem Bitkileri Tarımının Gelişme İmkânları", Doğu Anadolu Hayvancılık Sempozyumu 19-20 Aralık 1985 Elazığ , Fırat Üniversitesi Ya., İstanbul , 1986 , s.215.

(355) Toplulukta 1988 yılında tüketilen toplam hububatın yüzde 61'i, pirincin yüzde 7'si , toplam meyvenin yüzde 2'si , patatesin yüzde 10'u hayvan yemi olarak kullanılmıştır.

GAP bölgesi olası bitkisel ürün verimlilik düzeyleri , sebzeler haricinde , Topluluğun mevcut bitkisel verimlilik düzeylerinden daha düşüktür. GAP tarımı için öngörülen olası tahıl verim düzeyi , Topluluğun mevcut tahıl verim düzeyinin yüzde 61'i oranındadır. GAP olası baklagil verim düzeyi , Topluluğun mevcut baklagil verim düzeyinin yüzde 90'ı civarındadır. GAP bölgesi olası pamuk verim düzeyi, Topluluğun mevcut verim düzeyinin yüzde 90,7'si oranındadır. Şeker pancarı yönünden GAP bölgesi olası verim düzeyi , Topluluğun mevcut verim düzeyinin yüzde 76,9'u civarındadır. Meyveler yönünden GAP bölgesi olası verim düzeyi , Topluluğun şu anda mevcut verim düzeyinin yüzde 83,6'sı oranındadır.

T A B L O (94)

GAP(OLASI) VE AT(MEV CUT) BİTKİSEL VERİMLİLİKLERİ

<u>ÜRÜN CİNSİ</u>	<u>GAP(OLASI)</u>	<u>AT(MEV CUT)</u>	<u>GAP/AT(%)</u>
Tahıllar	3000	4916	61,0
Baklagiller	3500	3890	90,0
Pamuk	800	882	90,7
Şeker Pancarı	40000	52000	76,9
Sebzeler	40000	28200	141,8
Meyveler	15000	17940	83,6

Kaynak : GAP Master Plan - EUROSTAT.

Sebzeler yönünden ise , GAP'taki olası verimlilik düzeyi Toplulukta mevcut verimlilik düzeyine göre yüzde 41,8 oranında daha yüksektir.

Verilerin bize gösterdiği gibi , GAP bölgesinde sulamanın gerçekleştirilmesi ile birlikte ulaşılabilecek bitkisel ürün verimlilik düzeyleri bile Topluluğun şu anda mevcut bitkisel ürün verimlilik düzeylerinden genellikle daha düşüktür. Topluluğun bugüne kadar yaptığı gibi , bundan sonra da birim tarım alanı başına elde edilen bitkisel ürün verimlerini sürekli artıracak ve bunun 2005 yılında ulaşacağı boyutlar gözönüne alındığında , GAP olası bitkisel ürün verimi ile arasındaki farkın daha da büyük olacağını tahmin etmek güç değildir.

2) Hayvansal Üretimde Verimlilikler

Ülkemizde ve Toplulukta şu an için geçerli hayvansal üretimde verimlilik düzeyleri arasında , Topluluk lehine önemli farklılıkların olduğu ortaya konmuştur.

GAP bölgesinde gerçekleştirilecek hayvansal üretim verimleri ile ilgili olarak elimizde somut veriler olmamasına karşın , GAP bölgesi hayvancılığının ülkemiz hayvancılığının genel karakterinden izler taşıyacağı gerçeğinden hareketle , bölgede 2005 yılında hayvansal üretim verimlerinin o tarihteki Topluluk verimlerinden , hatta Topluluğun şu andaki verim düzeylerinden düşük olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bölgede şu anda yaygın olan koyun ve keçi üretiminin projeye birlikte daha da geliştirilerek sürdürülmesi faydalı olacaktır. Çünkü, Topluluğun hayvansal ürünler içerisinde kendi kendine yeterli olmadığı tek ürün koyun ve keçi etidir. İhraç şansımızın büyük olduğu bu ürünün üretiminin GAP bölgesinde özel olarak desteklenmesi yerinde olacaktır.

D. TARIMDA KENDİ KENDİNE YETERLİLİKLER

GAP projelerinin tamamının bitirilerek, öngörülen tarımsal üretimlerin gerçekleştirileceği yıl olan 2005 yılında Türkiye nüfusunun 76 milyon, Topluluk nüfusunun ise 350 milyon olacağı ve kişi başına gıda tüketim miktarlarının değişmeyeceği varsayımları altında söz konusu yıl için hesaplanan toplam gıda ürünleri talebi ile önceki bölümlerde hesaplanan Türkiye ve Topluluğun olası tarımsal ürün arzının kıyaslanmasıyla bulunan "kendi kendine yeterlilik oranları" (Tablo 95)'de verilmiştir. Oranlar hesaplanırken anlamsız çıkan sonuçlar yuvarlanarak anlamlı hale getirilmeye çalışılmıştır.

T A B L O (95)

GAP TAMAMLANDIĞINDA TÜRKİYE TARIMINDA VE AT TARIMINDA OLASI

KENDİ KENDİNE YETERLİLİKLER(%)

<u>ÜRÜN CİNSİ</u>	<u>TÜRKİYE</u>	<u>AT</u>
BITKİSEL ÜRÜNLER		
Buğday	156	162
Arpa	159	119
Mısır	126	154
Pirinç	113	86
Baklagiller (Toplam)	146	185
Patates	113	100
Şeker	94	114
Taze Sebze	181	116
Taze Meyve	149	86
Turunçgiller	198	104
Bitkisel Yağlar	127	82
HAYVANSAL ÜRÜNLER		
Toplam Et	136	127
Süt(taze)	124	102
Yumurta	161	117

Kaynak:Çeşitli verilerden faydalanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır

Görüldüğü gibi , Türkiye bütün tarımsal ürünler yönünden (şeker hariç) kendi kendine yeterliliği 2005 yılında önemli ölçüde aşacaktır. Topluluk ise , 2005 yılında üç bitkisel ürün (pirinç , taze meyve ve bitkisel yağlar) hariç , diğer tarımsal ürünlerde kendi kendine yeterliliği çok aşacaktır.

E. TARIMSAL DIŞ TİCARET İMKANLARI

Önceki bölümlerde yapılan hesaplamalar bize göstermektedir ki, 2005 yılında gerek Türkiye gerekse Topluluk , bir kaç ürün dışında kendi kendine yeterlilik sınırlarını çok aşacaklardır. Söz konusu yıllar için kendi kendine yeterli olunmayan tarımsal ürünlerde Türkiye ile Topluluk arasında dış ticaret mümkün olabilecektir.

Türkiye'nin 2005 yılında şeker pancarı yönünden kendi kendine yeterli olmayacağı , buna karşılık Topluluğun şekerde üretim fazlası olduğu (Tablo 95)'den görülmektedir. Türkiye , söz konusu yıllarda Topluluktan şeker ithal edebilecektir.

Topluluk ise , 2005 yılında kendi kendine yeterli olmayacağı , buna karşılık Türkiye'nin üretim fazlasının olacağı pirinç , taze meyve ve bitkisel yağları Türkiye'den ithal edebilecektir.

2005 yılında Türkiye ve Topluluk tarifleri için yapılan projeksiyonlar , her iki taraf için de büyük miktarlarda tarımsal üretim fazlası olacağını göstermektedir. Bu üretim fazlalıklarının giderilmesi için tek yol olan dünya pazarlarına arzın sonucu olarak , Türkiye ve Topluluğun dünya tarımsal dış ticaretinden pay almaya çalışan önemli iki rakip ülke olacağı ihtimali ortaya çıkmaktadır.

GAP bölgesinin sulu tarıma geçmesiyle birlikte , Topluluk pazarlarına yönelik üretimini gerçekleştireceği tarımsal ürünler , doğal olarak söz konusu tarihte Topluluğun kendi kendine yeterli olamayacağı ürünler olacaktır. Bu ürünler pirinç , taze meyve

ve bitkisel yağlar olacaktır. Bu ürünlerin üretiminde ihtisaslaşılması , bölgenin Topluluğa bu ürünleri ihraç şansını artıracaktır. Üstelik , GAP bölgesinin sahip olduğu / iklim şartları sayesinde , Topluluğun sebze-meyve ihracatımıza koyduğu takvim engelleri de aşılabilecektir(356).

Ayrıca , Topluluğun kendi kendine yetersiz durumda olduğu ve önemli miktarlarda ithal ettiği sert buğdayın üretimi GAP bölgesinde yaygın şekilde gerçekleştirilebilir. Bölgenin arazi ve iklim yapısı, sert buğday üretimi için uygundur.

Bölgede eskiden beri geleneksel olarak gerçekleştirilen koyun ve keçi yetiştiriciliğinin , projeye birlikte modern tekniklerle geliştirilmesi , koyun ve keçi eti yönünden kendi kendine yetersiz durumda olan Topluluğa ihraç imkanlarını doğurabilecektir.

Toplulukta bal ithali önemli miktarlardadır. Bal üretiminin projeye birlikte bölgede teşvik edilmesi , Topluluğa bal ihraç imkanlarımızı da artırabilecektir.

Ortak piyasa düzeni kapsamında olan ipekböcekçiliğinin , bölgede tekrar canlandırılması Topluluğa tam üyelik durumunda önemli katkılar sağlayabilecektir.

Mevcut durumda , bölgeden Topluluk ülkelerine ihracı yapılan antepfıstığı üretiminin projeye birlikte desteklenmesi , bu ürünün Topluluğa ham veya işlenmiş olarak ihracatının artmasını sağlayabilecektir.

Topluluğa mevcut durumda önemli ölçülerde ihraç ettiğimiz ve ileride daha da büyük miktarlarda ihraç etmemizin beklendiği tekstil ürünlerinin hammadesi olan pamuğun , bölgede projeye birlikte büyük oranlarda yetiştirilmesi öngörülmektedir. Bölgede yetiştirilecek pamuğun , mümkün olduğu ölçüde yine bölgede işlenmesi ve tekstil ürünü şeklinde Topluluğa ihracı bölge ekonomisine büyük katkılar sağlayabilecektir.

-----
(356) Canan BALKIR , "Avrupa Topluluğu'nun Ticaret Politikası ve Türkiye'nin Tam Üyeliğinde Karşılaşılabilecek Sorunlar", AT ve Türkiye - AT ilişkileri Semineri 5-7 Ocak 1988 , TOBB Ya. No:82-3 , Ankara , 1988 , s.144.

S O N U Ç

Bir bölgesel kalkınma planı olan GAP , ülkemizin geri kalmış bölgelerinden birisi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesinin kalkındırılmasına yönelik olarak gerçekleştirilmektedir.

GAP'ın gerçekleştirilmesinde amaç , ekonomik olduğu kadar sosyal değerler de içermektedir. Yani , bölgesel kalkınma politikasının temel ilkelerinden olan Sosyal Karlılık ilkesinin bu projede mevcut olduğu görülmektedir. Bölgede her il için , sahip olduğu potansiyellere göre ihtisaslaşmanın planlanması , diğer ilke olan Kalkınma Kutbu ilkesi çerçevesinde değerlendirilebilir. Son ilke olan Halkın Katılımı ilkesinin hayata geçirilebilmesi için , gerek bölge gerekse ülke halkının proje ve faydaları konusunda bilgilendirilmesine çalışılmaktadır. Yöre ve ülke insanların projeye ilgili karar aşamalarında demokratik katılımına imkan tanınmalıdır.

Bölgesel kalkınma politikasının temel amaçlarından olan Ülke Nüfusunun Bölgelerarası Dengeli Dağılımının Sağlanması yönünde , proje önemli etkiler yapacaktır. Bölgeden gelişmiş diğer bölgelere yönelik göç hareketi duracak , hatta tersine bir göç bile yaşanabilecektir. Bunun en yakın ispatı , 1985-1990 yıllarında bölgenin nüfus artış hızının ülke ortalamasından yüksek olmasıdır. Bu artış , yeni doğumların yanısıra komşu illerden ve ilçelerden gerçekleşen göçün sonucudur. Diğer temel amaç olan Ülkenin Bütün Bölgelerinin Ekonomik ve Sosyal Kalkınmalarının Sağlanması ise zaten projenin gerçekleştirilmesindeki temel düşüncedir.

Bölgesel kalkınma politikasının araçlarından olan Ekonomik Faaliyetleri Özendirici Teşviklerin Getirilmesi yönünde , bölgenin Gaziantep dışındaki bütün illeri Kalkınmada öncelikli Yörelere kapsamındadır. Diğer bir araç olan Kalkınma için Kamunun Yatırım Yapması, zaten projenin gerçekleştirilmesinde izlenen yol duru munda dır. Kalkınma Sorununu Çözebilecek Uyumlu Bir Yönetim Örgütünün Oluşturulması yönünde bir çaba olarak , doğrudan Başbakanlığa bağlı bir Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı kurulmuş ve projenin koordinasyonu bu kurum tarafından yürütülmektedir.

Büyümeye , istikrara veya Eşitliğe dayalı üç bölgesel kalkınma stratejisinden , Büyümeye ve Eşitliğe Dayalı Bölgesel Kalkınma Stratejisi , GAP için benimsenmiştir.

Görüldüğü gibi GAP , en azından teori bazında bir bölgesel kalkınma projesi olarak değerlendirilebilir.

GAP , ülkemizin 7 coğrafi bölgesinden birisi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesine yönelik olarak ve bölgenin 8 ilini (Adıyaman , Batman , Diyarbakır , Gaziantep , Mardin , Siirt , Şanlıurfa ve Şırnak) tamamen veya kısmen kaplayan bir projedir.

Ülkemizden doğan ve bölgeye komşu Suriye ve Irak içlerine akmaya devam eden Dicle ve Fırat nehirlerinin çevresindeki verimli topraklar (Yukarı Mezopotamya) GAP'ın uygulanma sahasının doğal sınırlarını da çizmektedir. Söz konusu nehirler ve yan kolları , ülkemiz yerüstü su kaynaklarının yaklaşık yüzde 25'ini oluşturmakta iken , ülkemiz yeraltı su kaynaklarının da yaklaşık yüzde 25'i bu bölgededir.

GAP bölgesi , yüzölçümü olarak ülkemizin yüzde 10'una sahip olmasına karşın , ülkemizin ekonomik olarak sulanabilir tarım arazilerinin yüzde 25'ine sahiptir. Proje tamamlandığında , bölgede yaklaşık 1,7 milyon hektarlık tarım arazisinin sulanacağı öngörülmektedir. Bu alan , 2. ve 3. ürünler dikkate alındığında 2,1 milyon hektara yükselmektedir.

Ayrıca bölge , ülkemiz ham petrol rezervinin yaklaşık tamamını , hidroelektrik enerji potansiyelimizin yüzde 25'ini ve asfaltit ve fosfat rezervlerimizin önemli bir kısmını bünyesinde toplamıştır.

Görüldüğü gibi GAP bölgesi , ekonomik değeri olan kaynaklar yönünden önemli bir potansiyele sahip bulunmasına karşın , bu kaynakların bugüne kadar değerlendirmeye alınmamış olması nedeniyle , neredeyse bütün ölçüler itibarıyla ülke ortalamasının yaklaşık yarısı oranında bir gelişmişliğe sahip olmuştur.

1990 yılı itibarıyla bölge nüfusu ülke nüfusunun yüzde 9,2'sini oluşturmakta , doğurganlık oranının çok yüksek olduğu bu bölgede, doğal olarak çocuk ve genç nüfusun oranı da çok yüksek bulunmaktadır.

Çocuk ve genç nüfusun bölge nüfusu içerisindeki yüksek payına rağmen , bölgenin okur-yazarlık oranı ülke ortalamasına göre çok düşüktür. Bu düşüklüğün kadınlar için daha da ağırlaştığı görülmektedir. Okullaşma oranının yetersiz olduğu bölgede , nitelikli eğitim görmüş kişilerin sayısı da çok azdır.

Toplam köy sayımızın yaklaşık yüzde 10'una karşılık gelen 3360 köyü bünyesinde barındıran bölge genel olarak kırsal bir görüntüye sahiptir. Ekili arazi ve meralar yönünden yüzölçümüne göre ülke ortalamasından biraz yüksek bir yapıya sahip olan bölge , ormanlar yönünden ise şanssız bir yapıya sahiptir.

Bölgenin ekonomik yönden kalkındırılması , planlı dönemler boyunca hep öngörülmesine rağmen gerçekleştirilememiştir. Bölge , uygulanan geleneksel yöntemlere rağmen en büyük gelirini tarım sektöründen elde etmektedir. Bölgede hizmetler ve özellikle sanayi sektörünün geliştiğini söylemek mümkün değildir. Buna bağlı olarak da , bu sektörlerin katma değer yönünden ülke ekonomisine verdikleri katkılar çok küçük oranlardadır.

Geri kalmışlığından GAP ile kurtarılacak bölgenin , yine tarıma dayalı olarak fakat uzun vadede sahip olduğu potansiyelleri de kullanarak sanayileşmesini de gerçekleştirecek bir strateji ile kalkındırılması öngörülmektedir.

GAP'ın temelini oluşturan çalışmaların başlangıç tarihi 26.7.1936'lara kadar götürülebilmektedir. Birbirinden bağımsız olarak uzun bir zaman dilimi içerisinde hazırlanan , Aşağı Fırat Projesi ile Dicle Havza Planlamasının birleştirilmesiyle 1970'lerde GUNDAP , günümüzde ise GAP kısa adıyla anılan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin günümüzdeki anlamı , ülkemize de büyük faydalar sağlayacak olan entegre bir bölgesel kalkınma projesi durumunda olmasıdır.

GAP'ın uygulanmasında izlenen yöntem ; amaç ve ilkeler doğrultusunda tüm çalışmaların bölgesel perspektif kapsamında ele alınarak , kırsal ve kentsel gelişme yönlerinden derlenmesi ve bunların takip , kontrol ve değerlendirme aşamalarına tabi tutulmasıdır.

GAP , Fırat üzerinde 7 ve Dicle üzerinde 6 olmak üzere toplam 13 sulama ve/veya hidroelektrik nitelikli projeden oluşmaktadır. Bu

projeler , toplam 21 baraj ve 17 hidroelektrik santrali kapsamaktadır. Toplam projeler ile yaklaşık 1,7 milyon hektar tarım arazisi sulanacak , yılda 26 milyar kilowatsaat elektrik enerjisi üretilecektir.

Projenin tüm fiziksel yatırımlarının değerinin yüzde 60'ı sulama , yüzde 40'ı ise enerji tesislerinin yapımına aittir. Fırat havzasındaki projelerin değeri 2/3 , Dicle havzasındaki projelerin değeri ise 1/3 oranındadır.

Toplam maliyetinin 1989 yılı değerleriyle 20,4 trilyon TL (veya 20 milyar dolar) olduğu tahmin edilen GAP'ın , tamamlandığında ekonomiye yıllık olarak 3,5 milyar TL'lik fayda sağlayacağı hesap edilmektedir.

GAP'ta 1991 yılında elektrik enerjisi üretiminin , 1992 yılında sulamanın başlayacağı ve 2005 yılına kadar da bütün projelerin tamamlanacağı öngörülmektedir.

GAP'ın hedeflerinden başta geleni , bölgenin ekonomik yapısını iyileştirerek , gelir seviyesini yükseltmektir. Bu iyileşme , 2005 yılına kadar GSBH'nin yıllık yüzde 6,8'lik ve kişi başına GSBH'nin yıllık yüzde 3,7'lik artışı şeklinde öngörülmektedir. Bölgede tarıma dayalı bir kalkınma politikası izlenmekle birlikte , tarım dışı sektörlerde de önemli gelişmeler olması beklenmektedir. Tarım sektöründe söz konusu süre içerisinde yıllık yüzde 4'lük artışlar beklenirken , sanayi sektöründe yüzde 9,1'lik , inşaat sektöründe yüzde 5,9'luk ve hizmetler sektöründe yüzde 8,1'lik artışlar beklenmektedir. Böylece , proje öncesine göre proje sonrasında tarım sektörünün payı yüzde 71'den yüzde 49'a gerileyecek iken , imalat sanayii payı yüzde 5'ten yüzde 9,5'e , inşaat sektörünün payı yüzde 3'ten yüzde 4'e ve hizmetler sektörünün payı yüzde 21'den yüzde 37,5'e yükselecektir.

Bölge nüfusunun , ülke nüfusu içerisindeki payının 2005 yılında yüzde 11'e yükseleceği tahmin edilmektedir. Oysa ilk elde edilen veriler , bu tahminin yetersiz kaldığını gerçekleşmenin daha fazla oranda olacağını göstermektedir. Bölgedeki istihdamın 2005 yılına kadar yıllık yüzde 3,1'lik artışlar göstermesi beklenmektedir. Bu sayede GAP'ın hedeflerinden olan , bölgenin istihdam imkanlarının artışı gerçekleştirilecektir.

2005 yılında bölgede nüfusu 100 binin üzerindeki il sayısının 4'den 12'ye çıkması ile büyük şehirlerin nüfus emme kapasiteleri artırılabilecektir. Böylece GAP'ın bir diğer hedefi olan , bölgeden dışarıya nüfus göçünün durdurulması sağlanmış olacaktır.

Bölgesel kaynakların harekete geçirilerek , kararlı ve devamlı bir ekonomik büyümenin sağlanması , GAP'ın hedeflerinden bir diğeridir. Projeye gelişecek olan bölge ekonomisinin yurtiçi ve yurtdışı pazarlar ile koordinasyonu önem taşımaktadır. Proje tamamlandığında, bölgeden tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinde yılda 4 milyar dolarlık bir ihracat beklenmektedir. 1990 yılında ülkemizin toplam tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünleri ihracatı ise 3,3 milyar dolardır.

Bölgesel kalkınma için öngörülen Kalkınma Hedefleri ve Stratejisi , Kalkınma Senaryoları , Kalkınma Çerçevesi , Kaynak Geliştirilmesi , Gelişme Alanları ve Projeler ile Kurumsal önlemler bir sistematik dahilinde GAP Master Plan'da belirtilmektedir.

GAP Bölgesel Kalkınma Hedefleri ; Genel , Tarımsal ve Sınai Hedefler olmak üzere 3 bölümde derlenmiştir. GAP Bölgesel Kalkınma Stratejisi de yine Temel , Tarımsal ve Sınai Stratejiler olarak 3 bölümde toplanmış , fakat Tarımsal Kalkınma Stratejisi de kendi içerisinde Genel , Tarımsal Sulama , Hayvancılık ile Balıkçılık ve Ormancılık Stratejileri alt bölümlerinde incelenmiştir.

GAP Bölgesel Kalkınma Senaryoları da Temel , Tarımsal ve Sınai Senaryolar şeklinde bölümlendirilmiştir. Temel Kalkınma Senaryosu 3 aşamaya dayandırılmıştır. I. aşama 1994'e kadar geçecek süreyi kapsamakta ve devam eden gelişmeler ve kalkışa geçiş aşaması olarak adlandırılmaktadır. II. aşama 1995-2004 yıllarını kapsamakta ve ekonominin yeniden yapılandırılması ve büyümenin hızlandırılması aşaması olarak isimlendirilmektedir. III. aşama 2005 yılı ve sonrasını kapsamakta ve istikrarlı ve kendi başına büyüme aşaması denmektedir.

Ayrıca Temel Kalkınma Senaryosunda , Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır kentlerini birleştiren bir kırık gelişme aksının oluşturulması ve bunun bölgenin diğer önemli merkezleriyle birleşecek şekilde genişletilmesi öngörülmektedir.

Tarımsal Kalkınma Senaryosu ile , sulama projelerinin kademe- li olarak yürütülmesi ve bazı bitkisel ürünlerin teşvik edilerek , ürün rotasyonları önerilmektedir. önerilen ürün deseninde ise hububat ve bakliyat yerine ağırlığın pamuk , çok yıllık bitkiler ve ikincil ürünlere verildiği görülmektedir.

Sınai Kalkınma Senaryosu ile de , bölgenin önce tarıma dayalı sanayi gerçekleştirilmesi ve her ilin sahip olduğu kaynaklara göre belli sanayi dallarında ihtisaslaşması öngörülmektedir. Tarıma yönelik sanayinin gelişmesinin öngörülmemesi ise bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

GAP Bölgesel Kalkınma Çerçevesi kapsamında 3 tane Alternatif Sosyo-Ekonomik çerçeve önerilmektedir. Bunlardan , (A) Alternatifi ile planlanan bütün enerji ve sulama yatırımlarının tamamlanması , yani maksimum hedeflere varılması öngörülmektedir. (B) Alternatifi ile enerji yatırımlarının tamamı gerçekleştirilirken , sulama projelerinden sadece öncelikli olanların 2005 yılına kadar uygulanması, yani 900 bin hektarlık alanın sulanması öngörülmektedir. (C) Alternatifi ile de , her iki sektörde de öncelikli projelerin devreye sokulması , diğer projelerin ise 2005 yılından sonra gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Master Planda (C) Alternatifinin tercih edilmesi önerilmektedir.

Mekansal Çerçeve kapsamında ise , gerek kırsal gerekse kentsel arazi kullanımlarına ilişkin öneriler , bölgenin kendi içinde ve diğer bölgelerle entegrasyonu için ulaşım ağına ilişkin tedbirler ve hemen her il için gelişme alanlarının oluşturulmasına ilişkin öneriler getirilmektedir.

GAP Bölgesel Kaynak Geliştirilmesi kapsamında , kritik kaynaklar olan su , enerji , çevre , insan ve finansman kaynaklarının bir planlama ile değerlendirilmesi gerektiği ele alınmaktadır. Su kaynaklarının kıt olduğu ve iyi değerlendirilmediği takdirde yarar yerine zarar verebileceği belirtilmekte , enerji kaynakları için sanayileşme , kentleşme ve kırsal kesim için enerji tedbirleri öngörülmüşken , alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesi tavsiye edilmektedir. GAP'ta Çevre Etki Değerlendirmesinin yapılmasının gerekliliğine de değinilmektedir. Bölgenin insan kaynaklarının geliştirilmesi için sağlık , eğitim-öğretim ve sosyal hizmetlerin iyileştirilmesi gereğine işaret edilmektedir. Projenin finansmanının tamamen kamu kaynaklarından karşılanması yerine , yap-işlet-devret gibi alternatiflerin değerlendirilmesi de önerilmektedir. Toplam kamu yatırımlarının yılda yüzde 4 artacağı varsayımıyla , VI. Plan döneminde ulusal yatırımların yüzde 8,6'sının , VII. Plan döneminde yüzde 10,3'ünün ve VIII. Plan döneminde ise yüzde 8'inin projeye yönelik olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

GAP bölgesinde alınması gerekli görülen Kurumsal önlemler ise, tarım alanında toprak mülkiyet sisteminin iyileştirilmesi , tarımsal yayım-araştırma ve enformasyon hizmetlerinin geliştirilmesi , tarımsal kredilerin desteklenmesi , tarımsal girdi temininde kolaylıklar

sağlanması , tarımsal mekanizasyonun gerçekleştirilmesi ve tarımsal ürün pazarlama sistemlerinin oluşturulmasıdır.

Hayvancılık konusunda ise hayvancılığın girdi , bakım ve pazarlama imkanları yönünden geliştirilmesi önerilmektedir. Ormancılığın bölge için öneminin fazla olması nedeniyle , geliştirilmesi gerektiğine işaret edilmektedir. Balıkçılık konusunda ise , projeye birlikte oluşacak baraj göllerinde tatlısu balıkçılığının desteklenmesi önerilmektedir.

Bölgede sanayinin gelişmesi için , girişimcilere fizibilite , kredi , altyapı ve teknik bilgi konularında destek sağlanması , bölgeye yerli ve yabancı yatırımcıların çekilmesi için teşviklerin tanınması önerilmektedir.

Madencilik konusunda ise , özel sektörün çalışmalar yapması için imkanlar tanınması önerilmektedir.

Turizmin bölgede geliştirilebilmesi için , bölgenin turizm kaynaklarının envanterinin hazırlanması ve turizm eğitiminin bölgede yapılması önerilmektedir.

Yurtiçi ve yurtdışı ticaret faaliyetlerinde bulunacakların , krediler ve danışmanlık hizmetleriyle desteklenmesi öngörülmektedir.

Altyapı alanında , su , ulaşım ve toplumsal altyapıların zaman geçirmeden gerçekleştirilmeye başlanmasının faydalı olacağı belirtilmektedir.

Bölgenin kalkınmasında önemli görevler üstlenecek olan ve sayılarının hızla artması beklenen kentlerin , planı ama çalışmalarının genel ve yerel idareler tarafından birlikte gerçekleştirilmesi ve destek olunması gerektiği belirtilmektedir.

Proje öncesinde GAP bölgesi tarımının Türkiye tarımına katkısı değer olarak yüzde 8,9 oranındadır. Proje öncesinde sadece yüzde 3'lük kısmı sulanabilen bölge tarım arazilerinin toplamı 3.1 milyon hektardır. Her yıl bölge tarım arazilerinin yaklaşık yüzde 10'luk bir kısmı nadas bırakılmaktadır.

Bölgede iki kez Toprak Reformu uygulaması denenmiş , fakat toprak mülkiyetinin adaletli dağılımı gerçekleştirilememiştir. Bölge halkının yüzde 80 gibi büyük bir kısmı ya hiç topraksız , ya da 5 hektardan daha az araziye sahiptir. Üstelik , çiftçi ailelerinin toprakları genellikle çok parçalı arazilerdir. Bölge çiftçileri ge-

nellikle karma tarım faaliyetleriyle , yani hem bitkisel hem de hayvansal üretimle uğraşmaktadırlar.

Proje öncesinde hububat grubundaki bitkisel ürünler , bölgenin mevcut ürün deseninde yüzde 72,3 gibi büyük bir payı oluşturmaktadırlar. Ayrıca , mercimek ve antep fıstığı gibi ürünlerde bölge üretimi , ülke üretiminin neredeyse tamamını karşılamaktadır. Toplam nohut üretimimizin yüzde 18,6'sını karşılayan bölge tarımı , pamuk üretimimizin yüzde 13,2'sini , susam üretimimizin 41,6'sını , tütün üretimimizin yüzde 9'unu , nar üretimimizin yüzde 28,3'ünü , üzüm üretimimizin yüzde 21,8'ini , sebze üretimimizin yüzde 7,5'ini , toplam süt üretimimizin yüzde 6,6'sını ve toplam et üretimimizin yüzde 9,6'sını gerçekleştirmektedir.

GAP bölgesinin mevcut durumdaki hayvan varlığının , ülke toplam hayvan varlığı içerisindeki payı , keçide yüzde 19,3 , koyunda yüzde 11,7 , tiftik keçisinde yüzde 8 , sığırdaki yüzde 6,5 ve tavukta yüzde 6,1'dir.

GAP bölgesinin orman kaynakları , ülke ortalamasının çok altındadır. Mevcut orman kaynakları da düşük kaliteli bir yapı göstermekte olup , bölge yakacak odun ve sınıai kereste yönünden kendi kendine yeterlilikten oldukça uzaktır.

Denize kıyısı olmayan bölgede , tatlısu balıkçılığı da gelişmemiştir. Bu nedenlerle , bölge halkının balık eti tüketimi ülke ortalamasının çok altındadır.

Tarımsal mekanizasyon yönünden bölge , ülke ortalamalarının çok gerisindedir. Tarımda makinalaşmada temel ölçü olarak kabul edilen birim alan başına düşen traktör sayısı yönünden bölge tarımı , ülke ortalamasının 1/3'ü oranında bir varlığa sahiptir.

Bölgede proje öncesinde büyük ölçüde geçerli olan kuru tarım tekniği nedeniyle , bitkisel üretimde verim düzeyleri oldukça düşüktür. Buna rağmen , bölgedeki tarımsal üretim katma değerinin yüzde 73'lük kısmı bitkisel üretimden elde edilmektedir. En çok toplam katma değer sağlayan bitkisel ürünler üzüm , nohut , antepfıstığı , sebzeler ve buğdaydır.

Hayvansal üretimde en fazla toplam üretim değeri sağlanan ürünler kırmızı et , süt , çiftlik gübresi , yün ve beyaz ettir. Bölgede konar-göçer hayvan yetiştiriciliğinin geçerli olması nedeniyle , hayvan başına elde edilen verimler düşük seviyededir.

Bölgede tarımsal yayım hizmetlerinin yaygınlaştırılması amacıyla TYUAP-1 ve TYUAP-2 projeleri uygulanmaktadır. Bölge çiftçilerinin bitkisel ve hayvansal girdi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, Ceylanpınar Tarım İşletmesi hizmet vermektedir. Bu kapsamda , bitkisel ürünlerde kaliteli tohumluk kullanımının , hayvancılık konusunda da verimli ırkların yaygınlaştırılmasına çalışılmaktadır.

Bölgede , şeker pancarı ve tütün dışındaki tüm bitkisel ürünler serbestçe alınıp satılabilmektedir. Bu ürünleri işlemeye ve muhafazaya yönelik tesisler mevcut olup , şu anda ihtiyaca cevap vermektedir. Hayvan sal ürünlerin değerlendirilmesi de yine özel kesim tarafından gerçekleştirilmekte , bu alanda faaliyet gösteren kamu kuruluşlarının payı çok küçük kalmaktadır.

Proje öncesinde bölgeden en çok tarımsal ürün ihracı gerçekleştiren il , ticaretin ve tarıma dayalı sanayinin çok geliştiği Gaziantep'tir. Bölgeden en çok ihracı gerçekleşen tarım ürünleri , canlı hayvan , et , tahıllar , baklagiller ve taze sebzeler olup , genellikle Ortadoğu ülkelerine yönelik olmaktadır. Bu ülkelerin toplam tarım ürünleri ithalatları içerisinde , Türkiye kaynaklı ürünlerin payı sadece yüzde 3 civarında olup , bunlar da büyük ölçüde işlenmemiş ürünlerden oluşmaktadır.

Bölge çiftçilerine tarımsal kredi verme işlevini Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri üstlenmiştir. Ayrıca , Ziraat Bankası kaynaklarını desteklemek amacıyla Dünya Bankası'ndan sağlanan kredi ile bölgenin nadas alanlarının daraltılması ve ikinci ürün tarımının yaygınlaştırılması çalışmaları finanse edilmektedir.

Bölgede tarımsal araştırma yapmak amacıyla , Ceylanpınar Tarım İşletmesi başta olmak üzere , tarımla ilgili hemen tüm kamu kuruluşlarının ve Çukurova Üniversitesi'nin tarımsal araştırma enstitüleri görev yapmaktadır.

Tarımsal teknik öğretim konusunda bölgede Şanlıurfa Ziraat Fakültesi hizmet vermektedir. Siirt ve Mardin'deki Ziraat Teknik Liseleri ise kapalı durumdadır.

Çiftçi birliklerini oluşturma yönünden de , bölgede mevcut Ziraat Odaları ya kapalı , ya da aktif durumda değildir.

Proje sonrasında bölgede önemli değişiklikler yaşanacaktır. Tarım alanında en önemli değişme , sulanacak tarım arazileriyle birlikte ortaya çıkacak önemli tarımsal üretim artışları olacaktır. Projeye birlikte bölgede 1,7 milyon hektar arazinin sulanmasına

karşılık , net ekilen arazi 2. ve 3. ürünler nedeniyle 2,1 milyon hektara ulaşacaktır.

Bölgenin tarımsal arazi mülkiyeti konusunda düzenlemelerin projeye birlikte gerçekleştirilmesi gereklidir. Fakat , bölgenin tarımsal yapısını düzeltmek için toprak reformu tek başına yeterli bir çözüm olarak görülmemeli , kırsal alanlarda yaşayan yoksul nüfusun durumlarının iyileştirilmesi için tarım dışı sektörlerde de çözümler aranmalı ve sosyal güvenlik araçları da devreye sokulmalıdır. Ayrıca , bölgedeki tarım işletmelerinin sahip olduğu parçalı arazi yapısı , arazi toplulaştırılması çalışmaları ile giderilmelidir.

Projenin uygulanmasıyla birlikte , bölge tarımının bitkisel ürün deseninin şu şekilde olacağı hedeflenmektedir. Buğday yüzde 25, arpa yüzde 10 , mercimek yüzde 5 , pamuk yüzde 20 , susam yüzde 5 , mısır yüzde 5 , baklagiller yüzde 10 , soya yüzde 10 ve çok yıllık bitkiler yüzde 20. Proje öncesinde ürün deseninin hububat ve baklagil ağırlıklı yapısından kurtarılarak , proje sonrasında pamuk ve yağlı tohumlar başta olmak üzere , çeşitlendirilmeye gidilmesinin planlandığı görülmektedir. Ayrıca , proje öncesinde nadas alanları nedeniyle yüzde 90 olan bitkisel ürün yoğunluğunun , sulamayla birlikte ikincil ürünler sayesinde yüzde 134'e çıkacağı tahmin edilmektedir.

Bölgede sulamanın gerçekleşmesiyle birlikte , daha önce ekimi hiç yapılmayan bazı ürünlerin (soya , yarfıstığı gibi) genellikle ikincil ürün olarak yetiştirilmesi beklenmektedir. Ayrıca , bölge ikliminin yetiştirilmesi için çok uygun olduğu ve ihrac şansı büyük bazı bitkisel ürünlerin (nar , pıkan cevizi , sert buğday gibi) yoğun olarak yetiştirileceği tahmin edilmektedir. Bitkisel ürün deseninde en önemli değişiklik , proje öncesinde yüzde 4,48 olan endüstri bitkileri payının , proje sonrasında yüzde 56'ya yükselmesi olacaktır.

Yetiştirilme miktarı artacak endüstri bitkileri içerisinde , yağlı tohumlar önemli bir ağırlık teşkil edecektir. Böylece ilerde Türkiye , ham yağ ithalatçısı olmaktan çıkacak ve net yağ ihracatçısı olabilecektir.

GAP için öngörülen bitkisel ürün deseni kesin olmayıp , yurtiçi ve yurtdışı pazarların ihtiyacına ve fiyatlara göre değişebilecektir.

Sulamayla birlikte önemli ölçülerde artacak 2005 yılı GAP bölgesi bitkisel üretiminin , 1986 yılı Türkiye bitkisel üretimi ile kıyaslandığında , pamukta 1,3 kat , antepfıstığında 2,2 kat , pi-

rinçte 0,9 kat , yağlı tohumlarda 0,6 kat , pancar üretiminde 0,4 kat oranında artışların olacağı hesaplanmaktadır.

Projenin tamamlanacağı 2005 yılına kadar bölge hayvancılığının yaratacağı katma değerler yönünden yıllık olarak ortalama yüzde 2,8' lik gelişme göstereceği tahmin edilmektedir. Büyükbaş hayvancılığın yanısıra , küçükbaş hayvancılığın da desteklenmesi öngörülmektedir. Ayrıca , Diyarbakır yöresinde eski bir maziye sahip olan İpekböcekçiliğinin yeniden canlandırılması yönünden projeler uygulanmaktadır.

Ormancılık faaliyetlerinin projeye birlikte geliştirilmesi , hem baraj göllerinin yağmur topraklarıyla dolmaması , hem tarım topraklarının erozyondan korunması , hem de giderek artacak yakacak odun ve sınav kereste ihtiyacının karşılanabilmesi açısından önem taşımaktadır. Bölgede proje tamamlanıncaya kadar geçecek sürede , orman alanları artmasa bile mevcut ormanların verimlerinin yükseltilmesi çalışmaları yapılacaktır. Ayrıca , sulama alanlarının yaklaşık yüzde 5'i oranında kavak ağacı dikiminin gerçekleşmesi öngörülmektedir.

Projenin tamamlanmasıyla bölgede toplam 2200 bin km²'lik baraj gölü alanları oluşacaktır. Bu yapay göl alanlarında tatlısu balıkçılığının yapılması mümkün olacaktır.

Sulama projeleri gerçekleştirilirken , fiziksel tesislerin tarımsal üretim süreci ile entegre edilmesi gereklidir. Ayrıca , tarımda etkin su dağıtımı ve kullanımının sağlanması ve tarımın modernize edilmesi gereklidir. Tarımda mekanizasyonun gerçekleştirilmesi kapsamında , ekili alan başına traktör oranının 3 kat artması beklenmektedir. Ekili alan başına gübre tüketiminin de yaklaşık 4 kat artacağı tahmin edilmektedir.

Projeye birlikte bölgede toplam tarım arazisinin çeşitli kazanımlarla yüzde 10 artmasına karşılık , tarımda istihdam edilen kişi başına düşen tarım arazisinin bir miktar düşeceği hesaplanmaktadır. Ekilen birim alan başına katma değer 2 katına çıkarken , kırsal nüfus başına katma değer yüzde 70 oranında yükselecektir.

Projeden elde edilecek faydaların umulan düzeylere ulaşabilmesi için , bölge insanların eğitim düzeylerinin yükseltilmesi kritik bir önem taşımaktadır. Yükselinecek eğitim düzeyi sonucunda , yeni üretim tekniklerini anlayıp uygulayabilecek çiftçilerin varlığı da mümkün olacaktır. Bölgede şimdiden bir eğitim seferberliğinin başlatılması ve tarım sektöründe ihtiyaç duyulacak nitelikli elemanların yetiştirilmesi için de bölgede tarımsal orta ve yüksek teknik öğretim kurumlarının yaygınlaştırılması zorunludur.

Bölgede ekimi yapılacak büyük miktarlardaki bitkisel ürünlerin ihtiyaç doğuracağı kaliteli tohumluk , gübre ve tarımsal mücadele ilaçlarının temini için de tedbirler alınmalıdır. Projeye birlikte bölgede gelişmesi beklenen hayvancılık , kaliteli damızlık , karma yem ve taze yem bitkileri talebini önemli ölçülerde artıracaktır.

Bölgenin sulanamayacak yörelerinde yaşayan nüfusun da ihmal edilmemesi , onların durumlarının da iyileştirilmesi için tedbirlerin alınması gereklidir. Bu tür alanlarda hayvancılığın , kuru tarım tekniklerinin , el sanatlarının ve bağıcılığın geliştirilmesi faydalı olabilecektir.

Projenin uygulanmasıyla birlikte ortaya çıkacak tarımsal ürün artışlarının , etkin bir muhafaza ve pazarlama sistemiyle iç pazarlara sunulması gereklidir. Bunun için tarımsal ürün işleme , depolama ve nakliye tesislerinin oluşturulması zorunludur.

Bölge tarımsal ürünlerini ihraç edebilmek için , belli kalite ve standartlara uygun üretim yapmak zorundadır. Tarımsal ürünlerin işlenmiş halde ihracı , bölgeye daha fazla oranda katma değer sağlayacaktır. Bölgenin tarımsal ürün ihraç edebileceği ülkeler Ortadoğu, Körfez , Kuzey Afrika ülkeleri , Sovyetler Birliği ve AT ülkeleridir. Bölgenin ürün politikasını belirlerken , bu ülkelerin ihtiyaç duydukları tarımsal ürünlerin gözönüne alınması faydalı olacaktır.

Sulu tarım tekniğine geçilmesi ile bölge çiftçileri daha fazla oranda sabit sermaye ve işletme sermayesine ihtiyaç duyacaklardır. Tarımsal kredi ihtiyaçlarının yeterince ve uygun şartlarla sağlanmasının yanısıra , tarımsal girdi üreten , tarımsal ürün işleyen , pazarlayan ve ihraç eden işletmelerin de kredilendirilmesi gereklidir.

Bölge şartlarına uygun bitkisel ve hayvansal üretim tekniklerinin , yapılacak tarımsal araştırmalarla belirlenmesi ve bunların bölge çiftçileri tarafından uygulanabilmesi için her türlü bilgilendirme ve araç-gereç desteklerinin sağlanması gereklidir.

Proje , bölgenin toplam tarım arazileri içerisinde sulanan alanların payını yüzde 50'ye çıkaracak iken , 2005 yılına kadar yüzde 16,8'den yüzde 25,2'ye çıkacak olan ülkenin toplam sulanan tarım arazileri içerisindeki katkısı sadece 8,4 puan olacaktır. Çünkü , söz konusu tarihe kadar ülkenin başka bölgelerindeki alanlarda da sulama projeleri devreye girecektir.

2005 yılında GAP üretim artışı haricinde de bir gelişme süreci izleyecek olan Türkiye tarımının , söz konusu yılda gerçekleşecek

bitkisel üretim miktarlarına GAP bölgesinin katkısı , proje öncesine göre bazı ürünlerde artarken bazı ürünlerde azalabilecektir. Buğday, mısır , çeltik , şeker pancarı , pamuk , ayçiçeği , soya , sebze - meyve ürünleri yönünden katkı oranları yükselebilecek iken , arpa , tütün ürünleri yönünden katkı oranları da gerileyebilecektir.

Hayvansal üretim yönünden GAP bölgesinin , proje sonrasında ülke üretimine katkısı , önceki katkısına oranla toplam et ve yurta ürünleri yönünden gerileyeceği , süt ürünü yönünden ise yükseleceği hesaplanmıştır. Bu durum bize , projede hayvancılık sektörü için öngörülen gelişmenin yetersiz olduğunu göstermektedir.

Proje sonrasında da öncesinde olduğu gibi , bölge ormancılığının , ülke ormancılığına pek büyük katkılar sağlamayacağı görünmektedir. Proje sonrasında , öncesine göre ormancılık yönünden görülecek tek gelişme , orman ürünlerinde kendi kendine yeterlilik oranlarının biraz yükselmesi olacaktır.

Bölgede proje tamamlandıkça oluşacak baraj gölü alanlarında gerçekleştirilecek tatlısu balıkçılığı sayesinde bölgenin , ülke tatlısu balıkçılık üretimine katkısı önemli ölçülerde yükselecek ve bölge nüfusunun balık eti tüketimlerinin artması gibi olumlu etkiler de yapacaktır.

Bölge tarımının proje sonrasında ülke tarımına yapacağı büyük katkılar , tam üyelik müracaatı yaptığımız Avrupa Topluluğu karar otoritelerini bir endişeye düşürmektedir. Çünkü , uluslararası platformda GAP'ın sadece ortaya çıkaracağı büyük tarımsal artışları söz konusu edilmektedir. Oysa GAP , herşeyden önce ülkenin geri kalmış bir bölgesini kalkındırmayı amaçlayan bir projedir. Projenin başarıya ulaşması , bu bölge nüfusunun refahını yükselteceği gibi , ülkenin ekonomik standartlarını da AT standartlarına yaklaştıracak bir etki yapabilecektir. Uluslararası platformlarda GAP'ı tanıtırken bu yönünün öne çıkarılması gereklidir. Üstelik GAP , şu an için Türkiye tarımına büyük katkılar sağlayacak gibi gözükse de , tamamlanacağı yıl olan 2005 yılına kadar geçecek süre içerisinde bir gelişme süreci izleyecek ve daha büyük ölçekli hale gelecek olan Türkiye tarımı içerisindeki katkıları pek de büyük olmayacaktır.

Çalışmada incelenen 1980 - 1988 yılları arasındaki dönemin sonunda , Türkiye'nin ulusal geliri içerisindeki tarımın payı yüzde 20 civarında iken, Topluluk için bu pay yüzde 3,5'ler civarındadır. Topluluk ülkeleri içerisinde ekonomisinde tarımın ağırlığının Türkiye kadar fazla olduğu bir ülke yoktur.

Son yılların verilerine göre , ülkemizde tarım sektörü istihdamının toplam istihdam içerisindeki payı yüzde 50'ler seviyesinde iken , Topluluk ülkeleri ortalaması yüzde 8'ler civarındadır. Toplulukta tarım kesiminde çalışanların toplam sayısı 10 milyon kişi iken , Türkiye'de 8,3 milyon kişidir.

Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde tarım ürünlerinin payı son yıllarda yüzde 27'ler civarında iken , Topluluk için bu pay yüzde 8'ler civarındadır. Ülkemizin toplam ithalatı içerisindeki tarım ürünlerinin payı yüzde 10 seviyesinde iken , Toplulukta yüzde 15 seviyesindedir. İncelenen dönem içerisinde Topluluk tarım ürünleri dış ticaret açıklarını 34 milyar dolardan 23 milyar dolara düşürmeyi başarmış iken , ülkemizde tarım ürünleri dış ticaretinden sağlanan net gelir 3 milyar dolardan 568 milyon dolara gerilemiştir.

Ülkemizin Topluluk ile olan dış ticaret hacmi incelenen dönem içerisinde sürekli artarak 730 milyon dolardan 1,4 milyar dolara yükselmiştir. Tarımsal dış ticaret dengemiz , lehimize olmak üzere bir miktar artarak 450 milyon dolardan 600 milyon dolara yükselmiştir. Fakat söz konusu dönemde Topluluktan tarımsal ürün ithalatımızın artış oranı , Topluluğa tarımsal ürün ihracatımızın artış oranından daha yüksek olmuştur. Bunun sonucu olarak , Topluluğun en çok tarımsal ürün ihraç ettiği ülkeler sıralamasında ülkemiz 24.'lükten 20.'liğe yükselirken , en çok tarımsal ürün ithal ettiği ülkeler sıralamasındaki yeri 15.'likten 20.'liğe gerilemiştir.

Ülkemizin tarıma elverişli alanları toplam yüzölçümünün yüzde 35'i iken , Topluluğun yüzde 58'idir. Ülkemizde tarıma elverişli alanların toplamı 22,4 milyon hektar iken , Toplulukta 128,6 milyon hektardır. Buna karşılık , ülkemizde tarımsal işletme sayısı 3,7 milyon iken , Toplulukta 6,9 milyondur. Bir başka ifadeyle , Topluluk ülkemizden 5,7 kat daha fazla tarım arazisine sahip iken sadece 1,9 kat daha fazla sayıda çiftçi ailesi mevcuttur. Bunun doğal sonucu olarak , Toplulukta ortalama işletme genişliği ülkemize göre 3 kat daha fazladır.

İncelenen dönem içerisinde ülkemizde yetiştirilen hayvan sayılarında bir azalma görülür iken , Toplulukta bir artış görülmektedir. Ülkemizde yetiştirilen büyükbaş hayvan ve kümes hayvanları sayılarının , Toplulukta yetiştirilenlerin sayısına oranı çok küçük kalırken , domuz hariç küçükbaş hayvanlarda Topluluğa göre önemli bir varlığa sahip durumda olduğumuz görülmektedir.

Ülkemiz bitkisel ürün deseninde yüzde 61'lik pay ile hububat ve yüzde 9'luk pay ile baklagiller ağırlıklı bir yapı oluşturur

iken , Toplulukta hububatların payı yüzde 47 , taze meyvelerin payı yüzde 16 ve yeşil yem bitkilerinin payı yüzde 6'dır.

Ülkemiz ve Topluluk tarımsal üretimlerinde en büyük fark , üretimin bitkisel-hayvansal bileşimindeki dağılımdır. Ülkemizde tarımsal üretim değerinin yaklaşık yüzde 75'ini bitkisel , yüzde 25'ini hayvansal ürünler oluşturur iken , Toplulukta yüzde 48'ini bitkisel , yüzde 52'sini hayvansal ürünler oluşturmaktadır. Bu dağılımın özetlediği gibi , Topluluk tarımında hayvancılık ülkemiz tarımına oranla daha yoğun şekilde gerçekleştirilmektedir. Ülkemiz bitkisel üretim miktarları ile Topluluk bitkisel üretim miktarları arasında , Topluluğun tarım arazilerinin genişliğinden kaynaklanan normal sayılabilecek bir fark var iken , ülkemiz hayvansal üretim miktarları ile Topluluk hayvansal üretim miktarları arasında Türkiye aleyhine anormal sayılabilecek aşırı bir fark vardır.

Türkiye , tarımda üretimi artırıcı girdi kullanımları yönünden Topluluğun oldukça gerisinde bir yapıya sahiptir. Ülkemizde birim tarımsal alan başına kullanılan gübre miktarınının 4,2 katı Toplulukta kullanılır iken , tarımda makinalaşma yönünden ülkemizde 3 traktör/100 ha , 0,9 biçerdöver/100 ha oranları , Toplulukta ise 4,9 traktör/100 ha ve 1,4 biçerdöver/100 ha oranları geçerlidir.

Bitkisel üretimde verimlilikler yönünden Türkiye tarımı , bir kaç meyve türü dışında , genelde Topluluk tarımından daha geridir. Çeltik hariç hububat ürünlerinde Türkiye tarımı Topluluk tarımı verimlerinin yüzde 50'sini elde edebilirken , çeltikte yüzde 92'si oranında verim elde edilmektedir. Toplam bakliyat verimleri yönünden ise bu oran yüzde 27'dir. Tütün verimi için bu oran yüzde 52 iken , şeker pancarı için yüzde 70 ve kütlü pamuk için yüzde 69'dur. Ayçiçeği üretiminde bu kıyaslama yüzde 82 , soyada yüzde 72 , patatesde yüzde 80 ve soğanda yüzde 56'dır. Domates verimimizin oranı yüzde 83 , elmanın yüzde 68 ve armutun yüzde 45'tir. Türkiye ve Topluluk şeftali üretiminde yaklaşık aynı verimlilik düzeyleri geçerli iken , Türkiye portakalda Topluluğa göre yüzde 20 , limonda ise yüzde 86 daha yüksek verimlilik düzeyine sahiptir.

Türkiye Topluluğa göre sığır başına karkas ağırlığı itibariyle yüzde 55 oranında et verimi elde ederken , koyun ve keçi eti yönünden verimlilik düzeyimiz Topluluktan bir parça daha yüksektir. Ülkemizde inek başına elde edilen yıllık süt verimi , Topluluk veriminin yüzde 26'sı civarındadır.

Ülkemiz , mısır , pirinç , şeker , bitkisel yağlar ve sığır eti dışında tüm tarımsal ürünler yönünden kendi kendine yeterliliği sağlamış iken , Topluluk da mısır , pirinç , toplam baklagiller ,

taze meyve , turunçgil , bitkisel yağlar , koyun ve keçi eti ve bal dışında kendi kendine yeterliliği aşmış durumdadır. İlk görünüşte bu yapı , yanıtıcı olabilmektedir. Çünkü , ülkemiz ve Topluluk insanların kişi başına gıda tüketim miktarları arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Ülkemiz insanları hububat ağırlıklı bir beslenme yapısına sahip iken , Topluluk insanları bitkisel-hayvansal ürün tüketimi yönünden dengeli bir beslenme yapısına sahiptir. Eğer ülkemiz insanları da , Topluluk insanları gibi dengeli bir beslenme diyeti izleyecek ekonomik güce sahip olsalar , ülkemizin bugün için kendi kendine yeterli görüldüğü , başta hayvansal ürünler olmak üzere çoğu tarımsal üründe iç üretim , tüketimi karşılayamayacaktır.

Tarım sektörü , kendine has özellikleri nedeniyle ekonominin diğer sektörlerinden farklı bir yapıya sahiptir. Bu farklılık tarımın , sanayileşmiş ülkelerde dahi gözetilmesini ve düzenlenmesini gerektirmektedir. Bu nedenle tarımla ilgili olarak politikalar izlenmektedir.

Ülkemizde tarım politikası kapsamında , toprak politikası alanında bir dönem toprak reformunun gerçekleştirilmesi yönünde çabalara girilmiştir. Oysa bugün için Türkiye tarımının kronik sorunu , tarımsal işletmelerin küçüklüğü ve arazi parçalılığıdır. Tarımsal verim ve üretimi düşüren bu olumsuz yapının düzeltilmesi için etkin bir çaba günümüzde gösterilmez iken , verimli tarım arazilerinin hızla tarım dışı alanlarda kullanılmasını önleyici tedbirler de alınmamaktadır.

Ülkemizin etkili ve uygulanabilir bir Tarım Reformuna şiddetle ihtiyacı vardır. Böylece ülkemiz tarımının yapısal bozuklukları giderilebilecek , ülkemiz nüfusunun yarısından fazlasının geçimini sağladığı tarım sektöründeki gelirler iyileştirilebilecektir.

Tarımsal üretim düzenlemelerinde son dönemde izlenen politika, sektörün devlet müdahalesi olmadan piyasa şartları içerisinde kendi yolunu çizmesi gerektiği şeklindedir. Destekleme alımları kapsamındaki ürün sayısı bir dönemde 23'e kadar çıkmış iken , son yıllarda 9'a düşmüş ve daha da düşeceği tahmin edilmektedir. Tarımsal ürün fiyatları , tarımsal girdi fiyatlarından daha düşük oranda artmakta , bunun doğal sonucu olarak iç ticaret hadleri sürekli tarım aleyhine gerçekleşmektedir.

Tarımsal dış ticaret politikası , son dönemde izlenen genel dış ticaret politikası kapsamında değerlendirilmektedir. Tarımsal ürün ithali ve ihracı , gümrük ve fon kesintileri yapılmak şartıyla büyük ölçüde serbestleştirilmiştir. Ayrıca tarımsal ürün ithalatı , bazı yıllarda yurtiçi tarımsal üretimi (veya spekülörleri) terbiye etmek için kamu kuruluşları tarafından dahi gerçekleştirilmektedir.

Tarım kesiminde sosyal politika çalışmalarına yönelik olarak 1983 yılında sosyal güvenlik yasaları çıkarılmış olmasına rağmen , uygulanmasında bugüne kadar büyük başarılar sağlanamamıştır. Tarım kesiminde geçici olarak çalışanların ücretleri de oldukça düşük seviyelerdedir.

Roma Anlaşması ile uygulayacakları OTP'nin kurallarını koymuş olan Avrupa Topluluğu , bugün için dünya tarım pazarlarında ABD ile birlikte en büyük güç durumundadır. Oysa Topluluk , ilk kuruluş yıllarında tarımsal yönden kendi kendine yetersiz bir durumda olup , net tarım ithalatçısı idi. Topluluğun uyguladığı OTP'nin amaçları ; tarımda verimliliğin artırılması , tarımda çalışanların gelirlerinin yükseltilmesi , tarım ürünleri arz-talep dengesinin kurulması ve tüketicinin pazarlarda uygun fiyatlarla aradığı tarımsal ürünü bulmasının sağlanması şeklinde özetlenebilir.

Günümüzde , Topluluğun en karmaşık ,en kapsamlı ve en çok tartışılan ortak politikası OTP'dir. OTP'nin temel ilkeleri ; ortak fiyat politikası , Topluluk tercihi ilkesi , tarımsal para sistemi ve ortak mali sorumluluk yani tarım sektörünün ortak finansmanıdır.

Ortak fiyat politikası , Topluluk içinde ortak bir para (ECU) ile ifade edilir ve üye ülkeler arasında tarımsal ürünlerin serbest dolaşımını sağlayarak , pazar birliği ilkesinin gerçekleşmesine yardımcı olur. Toplulukta tarım ürünleri , çiftçi gelirlerinin yüksek tutulması amacıyla dünya fiyatlarından daha yukarıda belirlenir. Toplulukta uygulanan tarımsal fiyatlar ; erişilmeye çalışılan veya üretiminin desteklenmesi amaçlanan ürünlerin fiyatlarından oluşan iç fiyatlar ve iç üretimi korumayı amaçlayan dış fiyatlar olmak üzere iki bölümde sınıflandırılabilir.

Topluluk içi fiyatlardan erişilmeye çalışılan fiyatlar için hedef , rehber , norm ve temel fiyat gibi uygulamalar mevcut iken , üretimin desteklenmesi için ise müdahale , pazardan çekilme , satın alma ve asgari fiyat uygulamaları ile üretici ve değişen yardımlar gibi destekler söz konusudur. Topluluk dışı fiyatlar kapsamında , ithalatı yönlendirmek için eşik , savak kapağı , gösterge fiyatı gibi uygulamalar ile değişebilir oranlarda prelevman , ek prelevman , gümrük vergisi ve fark giderici vergiler mevcut iken , ihracatı teşvik için restitüsyon (teşvik tadesi) uygulanmakta , bazı dönemlerde de ihracatı sınırlamak için ihracat vergileri konulabilmektedir.

Toplulukta tarımsal üretim ve dış ticaret aşamalarından başka, tarımsal ürünlerin ilk işlenme veya tüketim aşamalarında da bazı destek veya müdahaleler söz konusudur. Bu kapsamda , işleyici yardımları , niteliğini değiştirme primi , üretim kotaları , ortak so-

rumluluk vergisi ve tüketici yardımları uygulamaları yapılmaktadır. Toplulukta üretilen tarımsal ürünlerin değer olarak yüzde 85'i ortak piyasa düzeni kapsamındadır.

Toplulukta tarımsal üretim oldukça karmaşık ve değişebilir oranlı bir fiyat sistemiyle ; üretim , işlenme , tüketim ve dış ticaret aşamalarında desteklenmektedir. Ayrıca Topluluk , tarımsal ithalatı yukarıda sayılan fiyat uygulamalarından başka , tarife dışı engeller denilen takvim , sağlık standardı gibi engellerle de sınırlandırmaktadır.

OTP'nin diğer ilkesi olan Topluluk tercihi ilkesi , tarım ürünlerinin satın alınmasında Topluluk üreticilerine , üçüncü ülkelerin üreticileri karşısında öncelik vermeyi gerektirmektedir. Tek pazarın gerçekleşmesi için bir zorunluluk olan bu ilke , GATT'ın bu konuda getirdiği yükümlülükler ve Topluluk dışı ülkelerle yapılan Tercihli Ticaret Anlaşmaları nedeniyle büyük ölçüde uygulanmamaktadır. Konsey , bu ilkenin güçlendirilmesi yönünde kararlar almak ta-
dır.

OTP'nin bir diğer ilkesi olan Tarımsal para sistemi , temelî yeşil kurlara dayanan ve ECU cinsinden belirlenen Topluluk ortak tarım fiyatlarını üye ülkelerin ulusal paralarına çevirmeye yönelik uygulamaları kapsamaktadır. Yeşil kurların normal piyasa kurlarından daha yüksek belirlenmesi nedeniyle , tarımsal ürünler tüketiciye daha pahalıya gelmektedir. Tarımsal para sistemi 3 temel aracı kapsamaktadır ; parasal tazminat tutarları , çift oran katsayısı ile vergiler ve geri ödemelerdir. Vergiler ve geri ödemeler , yukarıda sayılan ortak fiyat politikası kapsamındaki uygulamalardır.

Parasal tazminat tutarları , Topluluk ülkelerinde oluşan kur değişiklikleri sonucunda Topluluk içi tarımsal ticarete beliren fiyat farklılıklarını dengelemek için , bir ek vergi ve sübvansiyonlar sistemidir. Parasal tazminat tutarları , oluşan kur değişikliklerine göre olumlu veya olumsuz olabilmekte , değişiklik olmaması durumunda sabit , kurları dalgalanmaya bırakılan ülkeler için ise değişken olabilmektedir. 1971 yılında geçici olarak uygulamaya konan Parasal tazminat tutarları , günümüzde OTP'nin ayrılmaz bir parçası olmuş ve Topluluk ülkelerinin üçüncü ülkelerle olan tarımsal dış ticaretinde de uygulanmaktadır.

Tarımsal para sisteminde , Topluluk ülkeleri tarafından ulusal paraları cinsinden yapılan harcamalar ve sağlanan gelirler ile yardımların ECU'ye çevrilmesi sırasında piyasa kuru ile yeşil döviz kuru arasındaki ilişkiye göre fark , olumlu veya olumsuz olabilmektedir. Buna , çift oran katsayısı denmektedir. Ayrıca , switchover de-

nilen ve yeşil merkezi kur sistemi içerisinde , olumlu parasal tazminat tutarlarının olumsuz parasal tazminat tutarlarına çevirmeye yarayan yeni bir uygulama mevcuttur.

Toplulukta tarım sektörünün ortak finansmanını gerçekleştirebilmek amacıyla ilk kuruluş yıllarında , tam adı Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu olan FEOGA kurulmuştur. Yönverme ve Garanti bölümleri olan bu fonun kaynakları , tarım sektöründen elde edilenlerin yanısıra , toplam bütçeden sağladığı katkılardır. FEOGA , Topluluk bütçesi içerisinde yüzde 65'ler oranında bir ağırlık oluşturmaktadır. Tarımsal yapının iyileştirilmesi yönündeki çalışmaları desteklemek amacıyla Yönverme Bölümünün Fon'dan aldığı pay yüzde 5 gibi çok düşük bir oran iken , ortak piyasa düzeni kapsamındaki uygulamaların finansmanı için harcamalar yapan Garanti Bölümü ise yüzde 95 gibi büyük bir pay almaktadır. Konsey son yıllarda , FEOGA'nın Topluluk bütçesi içindeki ağırlığının hafifletilmesi ve Garanti Bölümünün daha çok pay alması yönünde kararlar almaktadır.

Yaklaşık 30 yıllık bir uygulanma tecrübesi olan OTP'nin bugün için Toplulukta ortaya çıkardığı sonuç , tarımsal üretimde oldukça yüksek verimler , tarımda çalışanlara diğer sektörler oranında gelir seviyesi , çoğu üründe ortaya çıkan arz fazlalıkları ve tüketicilerin pazarlarda her türlü tarımsal ürünü bulabilmelerine karşın , karşılaştıkları yüksek fiyatlardır.

Tam üyesi olmak dileğinde olduğumuz AT ile yaptığımız bütün görüşme ve anlaşmalarda , tarım politikamızı OTP ile uyumlaştırma taahhütlerine girmemize karşın , bugüne kadar bu yönde alınmış kararlarımızın olduğunu söylemek çok güçtür. Gerçi , normal süreç izlendiğinde 1995 yılında tam üyeliğimizin gerçekleşeceği Topluluk ile ilişkilerin ilk başlangıcında öngörülen tarımsal ürünlerin de gümrük birliği kapsamında olacağı ilkesinden sonraları sapılmış olmasına rağmen , Topluluğa tam üye olamamamız halinde bile tarımsal veya tarım dışı ürünlerde dış ticaretimizin yarısından fazlasını gerçekleştirdiğimiz Topluluk , bizim için dikkatle izlenmesi gereken bir öneme sahiptir. Bu önem , tarım alanında daha da artmaktadır. Çünkü Türkiye ile Topluluk , birbirleriyle olan tarımsal ürün dış ticaretinde olduğu kadar , dünya tarım ürünleri pazarında , özellikle de Ortadoğu ve Körfez ülkeleri pazarında birbirlerine rakip durumdadırlar.

Topluluğun Türkiye'ye geleneksel ihraç ürünlerimiz için tanıdığı gümrük indirimleri ile bazı tarımsal ürünlerde sağladığı sürüm kolaylıkları , getirilen tarife dışı engeller ve benzer tavizlerin başka ülkelere de tanınması nedenleriyle büyük ölçüde erozyona uğramıştır.

Topluluk tarımı ile Türkiye tarımının uyumlaştırılması için, özellikle tarımsal yapımızı iyileştirmemiz gerekmektedir. Bu amaçla, tarımsal işletmelerimizi daha büyük ölçekli ve daha verimli hale getirebilmek için tedbirler alırken, tarımdaki nüfusun azaltılması ve verimli tarım topraklarının tarım dışı amaçlarla kullanılmasının önüne geçilmesi yönünde uygulamalarda da bulunulmalıdır.

Tarımımızda çok yetersiz olan kurumsallaşmanın, yetki ve kararların bizzat üreticiler tarafından alındığı tarımsal kooperatif ve birlikler ile ziraat odaları sayesinde gerçekleşmesi için destekleyici önlemler alınmalıdır. Böylece, çiftçiler tarımsal girdi temini, ürünlerin üretimi ve pazarlanması alanlarında daha verimli sistemlere sahip olabileceklerdir. Ayrıca, tarımla ilgili veriler daha sağlıklı ve zamanında derlenebilecektir.

Tarımsal üretim düzenlemeleri ile üreticiler, hem iç hem de dış pazarlarda korunmalı ve desteklenmelidir. Tarım sektörünün kendine özgü karakteri nedeniyle, üretim kendi haline bırakılmamalı, etkin bir tarım politikası ile üretim ve pazarlama aşamalarında üreticiyi, aynı zamanda tüketiciyi gözeterek uygulamalar getirilmelidir.

Ülkemizde uygulanan serbest dış ticaret politikası tarım ürünlerini de kapsamaktadır. Tarım ürünleri ihracatı özel olarak desteklenmez iken, tarım ürünleri ithalatında uygulanan vergi ve fonlar, ülke içi üreticileri korumaya yetmemektedir. Oysa, tarımı en gelişmiş ülkelerde bile izlenen dış ticaret politikalarıyla ülke içi üreticiler korunmaktadır. Tarımsal ürün ithalatının tehdidi altında olan ülkemiz tarımı, tarımsal dış ticaret dengesi yönünden de yakın gelecekte açık verebilecek bir trend izlemektedir. Bu olumsuz durumun ortaya çıkmaması için tedbirler alınmalıdır.

Topluluğun OTP'sine uyum sağlayabilmek için yapmamız gereken bir uygulama da, tarım ürünleri fiyatlarını yükseltmek olacaktır. Toplulukta geçerli tarım ürünleri fiyatları ülkemize oranla 2,5 kat daha yüksektir. Böylece, şu anda zaten dünya fiyatlarından bir miktar yüksek olan ülkemiz tarımsal ürün fiyatları çok daha yükselecektir.

Avrupa Topluluğu'na şu anda üye olmamız durumunda tarım sektörümüzde görülebilecek olası sonuçlardan ilki, tarım ürünleri fiyatlarının yükselmesi olacaktır. Böylece tarımsal üreticilerin gelirleri yükselecek iken, piyasalarda önemli enflasyon artışları yaşanacaktır. Topluluğa tam üyelik, oldukça bozuk bir yapısı olan tarımımızı iyileştirici projeler için, ulusal bütçemizden sağladığımız destek ölçüsünde, FEOGA Yönverme Bölümünden katkı alabilme imkanını sağlayabilecektir.

Tam üye olduğumuzda , tarımsal üretim düzenlemelerine yönelik yardımlardan sadece , üretici birlik ve kooperatifi üyesi çiftçiler yararlanabilecektir. Topluluğun üretim fazlalıklarının gidermek amacıyla yürürlüğe koyduğu üretim kotaları , garanti eşiği gibi uygulamalar nedeniyle , ulusal tarım üretimimize sınırlama getirileceğinden , tüketimimize yetecek oranda üretimini yapamadığımız ürünlerde sürekli bir kendi kendine yetersizlik yaşayabileceğiz. Ayrıca , şu anda Topluluk OPD kapsamında olmayan , fakat ülkemizde yetiştirilen bazı tarımsal ürünlerin (çay gibi) OPD kapsamına alınması için çalışmalar yapmamız gerekecektir.

Bütün kısıtlama ve engellemelere karşı önemli sayılabilecek ölçülerde gerçekleştirdiğimiz Topluluğa tarımsal ürün ihracatı tam üyelikle birlikte daha da artabilecektir. Diğer taraftan , üçüncü ülkelerle yapacağımız tarımsal ürün ihracatları nedeniyle Topluluktan destek almamız mümkün olacaktır.

Topluluğa tam üye olmamız durumunda FEOGA'ya yıllık 1-2 milyar ECU tutarında katkı sağlarken , 2-3 milyar ECU tutarında destek alabileceğimiz hesaplanmakta , yani finansal açıdan ülkemiz tarımının olumlu yönde etkileneceği belirtilmektedir.

Bilindiği gibi GAP , Türkiye tarımsal üretimine özellikle bitkisel ürünler yönünden önemli katkılar sağlayacaktır. Bu sağlanan katkı ile Türkiye tarımının kendi üretim gelişimi birleşince , 2005 yılında Türkiye'nin toplam tarımsal üretim miktarları oldukça büyük rakamlara ulaşacaktır. Diğer taraftan Topluluk tarımı da , günden güne tarımsal işletmelerinin büyümesi , girdi kullanımlarının artması ve modern üretim tekniklerinin yaygınlaşması nedeniyle 2005 yılında önemli büyüklüklerde üretimler gerçekleştirecektir.

GAP'ta hayvansal üretim için öngörülen düzeylerin yetersiz olduğu şu kıyaslama ile görülebilmektedir. Proje sonrasında bölgede kişi başına üretilecek et miktarı 21 kg/yıl olacak iken , Toplulukta şu anda bu oran 89 kg/yıl'dır. Yine proje sonrasında bölgede kişi başına üretileceği öngörülen süt üretimi 161 kg/yıl iken , şu anda Topluluk için bu oran 338 kg/yıl'dır.

GAP bölgesinde proje tamamlandıktan sonra ekili alan başına 77 kg gübre kullanılması öngörülür iken , Toplulukta şu anda ekili alan başına 166 kg gübre kullanılmaktadır. Benzer yetersizlikler birim alan başına düşen traktör sayısı için de geçerlidir. GAP olası traktör kullanımı 2,7 traktör/100 ha olarak öngörülür iken , Toplulukta şu anda bu oran 4,9 traktör/100 ha olmaktadır.

GAP bölgesi için bitkisel ürün deseninde taze yem bitkilerine ayrılan yüzde 3'lük paya karşılık , Toplulukta bu oran şu anda yüzde 6,2'dir. Hayvan beslenmesi için önemli olan çayır ve meralar için Topluluğun toplam tarıma elverişli alanlarının yüzde 38'i ayrılmış olup , GAP bölgesinin projeden önce yüzde 33 oranındaki çayır ve mera alanları proje sonrasında da korunmalı ve verimliliği yükseltilmelidir. Böylece , bölgede gerçekleştirilecek hayvancılık üretiminde yem girdisi darboğazı ile karşılaşılmayacaktır. Ayrıca , bölge hayvancılığına yönelik olarak veterinerlik hizmetleri iyileştirilmeli , verimli ırklar ve kalit eli damızlık kullanımı yaygınlaştırılmalıdır.

GAP bölgesinde sulamayla birlikte gerçekleşeceği öngörülen bitkisel verim düzeyleri , Topluluğun şu anda geçerli ortalama verim düzeylerinden (sebzeler hariç) daha düşüktür. GAP olası bitkisel verim düzeyleri , Topluluğun şu andaki verim düzeylerinin tahıllarda yüzde 61'i , baklagillerde yüzde 90'ı , pamukta yüzde 91'i , şeker pancarında yüzde 77'si ve meyvelerde yüzde 84'ü oranındadır. Sadece sebzelerde GAP olası verim düzeyinin , Topluluğun mevcut verim düzeyinden yüzde 42 oranında daha yüksek olacağı görülmektedir.

Bölgede yetiştirilecek büyükbaş hayvanların verimlerinde Topluluğun verim düzeylerine yetişmek mümkün görülmemekle birlikte , koyun ve keçi eti verimi yönünden şu anda Topluluk ile yaklaşık aynı olan verim düzeylerinin projeye birlikte yükseltilebilmesi için tedbirlerin alınması faydalı olacaktır.

2005 yılında , GAP'ın devreye girdiği ve diğer bölgelerinde de tarımın geliştiği bir Türkiye ile tarımındaki gelişmesinin devam ettiği bir Topluluk , kendi kendine yeterlilikler yönünden önemli aşamalar kaydetmiş olacaklardır. Yapılan projeksiyon ve hesaplamalar ile söz konusu yılda Türkiye'nin sadece şeker dışında , Topluluğun ise pirinç , taze meyve ve bitkisel yağlar dışında tüm tarımsal ürünlerde kendi kendine yeterlilikleri aşacağı ve önemli ölçülerde üretim fazlalarının olabileceği ortaya çıkmaktadır.

GAP bölgesinde , Topluluğun kendi kendine yeterliliği sağlayamayacağı pirinç , taze meyve ve bitkisel yağlar üretiminde ihtisaslaşılması , bu ürünlerin Topluluğa ihraç edilebilmesini mümkün kılacaktır. Ayrıca , bölgenin ilkbahar ve yaz sıcaklık ortalaması yönünden turfandacılığa çok uygun olması , Topluluğun bazı ürünlerde koyduğu tarım takvimi engellerinin aşılması yönünde avantajlar sağlayacaktır.

Topluluğun büyük oranlarda dışarıdan ithal ettiği sert buğday, bal ve koyun-keçi eti üretimi için bölge çok uygun bir yapıya sahiptir. Bu ürünlerin üretiminin teşviki , ihraç imkanlarımızı artırabilecektir.

Ayrıca bölgede ipekböceği yetiştiriciliğinin canlandırılmasıyla , ipekli ürünlerin ihracı da mümkün olacaktır. Proje öncesinde de Topluluğa ihraç edilen kaliteli antepfıstığı üretiminin yaygınlaştırılması ve Topluluk insanların damak zevkine uygun şekilde işlenerek ihraç edilmesi faydalı olacaktır.

Dünya pazarlarına ve Topluluk ülkelerine ihracatımızın büyük miktarlara ulaştığı tekstil ürünlerinin hammaddesi olan pamuk üretimi yönünden , GAP bölgesi projeye birlikte ülkemize önemli katkıları sağlayacaktır.

Türkiye ve Topluluğun tarımsal ürünler dış ticaretindeki rekabeti , söz konusu yıllarda daha da artacaktır. Bu nedenle , Topluluğa rakip değil yetersiz kaldığı ürünlerde tamamlayıcı yönde üretim politikası benimsenmeli ve Topluluk ürünleriyle rekabet edebilecek düzeyde kalite ve standartta üretim ile modern ambalajlama tekniklerinin kullanılması tercih edilmelidir.

Unutulmaması gereken , GAP'ın dinamik bir süreç olduğu ve projelerin birer birer devreye girerek , üretimin aşamalı olarak gerçekleşeceği'dir. GAP ile ilgili tarımsal pazar araştırmaları bu süreç içerisinde sürekli olarak yapılmalı ve satış şansı olan tarımsal ürünlerin ekimi teşvik edilerek kıt kaynaklar rasyonel değerlendirilmelidir.

F A Y D A L A N I L A N K A Y N A K L A R

K İ T A P L A R

- AKDER , Halis : Avrupa Topluluğu'nda Ortak Tarım Politikasının Reformu ve Türkiye'nin Tarım Ürünleri Dış Ticareti , TURKTRADE Araştırma ve Eğitim Merkezi Ya. No: 11 , Ankara , 1988.
- AKDER , Halis : Turkish Agriculture and European Community Policies , Issues , Strategies and Institutional Adaptation , DPT.Ya.No:2241-25 , Ankara, 1990.
- AKSOY, Mustafa(Çev): Avrupa Topluluğu Tarım Politikası , Avrupa Topluluğu Ya. , Ankara , 1977.
- BULMUŞ, İsmail(Der) : Tarımsal Kalkınmada Mekanizasyon Planlaması , ALPKENT , Nurettin : MPM Ya.No: 417 , Ankara , 1990.
- ANDREWS , Stanley : Agriculture and Common Market , Ames , 1973.
- ARESVIK , Oddvar : The Agricultural Development of Turkey , New York , 1975.
- ARPACI , Tamer : Tarımsal Pazar Koordinasyonu ve Ekonomik Gelişme , Ankara İ.T.İ.A. Ya.No: 170 , Ankara , 1982.
- BALABAN , Ali : GAP Olanaklar ve Sorunlar , Ankara Üniversitesi Ya. , Ankara , 1989.
- BALKIR , Canan : The Structural Adjustment of Turkish Agriculture in the Context of Integration with the European Economic Community , İstanbul , 1984.
- BARKAN, Ömer Lütfi : Türkiye'de Toprak Meseleleri-Toplu Eserler 1 , İstanbul , 1980.
- BARKIN , David - : Regional Economic Development -The River Basin Approach in Mexico , Cambridge University Press , London , 1970.
- KING , Timothy
- BERBEROĞLU , Necat : Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesinde Elektrik Enerjisi Sorunu , Eskişehir İ.T.İ.A. Ya.No:245/165, Eskişehir , 1982.

- BOZKURT , Ömer : Avrupa Topluluğu'nun Bütünleşme Süreci ve Yapısı : Genel Bir Bakış , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1990.
- BRENNER , Y.S. : Agriculture and the Economic Development of Low Income Countries , Mouton , 1971.
- BÜLBÜL , Mehmet : Avrupa Topluluğu Bütçesi ve Tarımın Finansmanı , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1988.
- CAMERON , Gordon C. : Regional Economic Development-The Federal Role , Resources for the Future Inc. , Washington , 1970.
- CLAWSON , Marion- : The Agricultural Potential of the Middle East , LANDSBERG,Hans H.- New York , 1971.
- ALEXDANDER,Lyle T.
- DINLER , Zeynel : Bölgesel İktisat , Uludağ Üniversitesi Ya.No:3-049-0133 , Bursa , 1986.
- DURA , Cihan : Tarımın Türk Ekonomisinin Gelişmesine Katkısı Bugün ve Yarın , ENKA Vakfı Ya. , İstanbul , 1987.
- ELLIS , Harry B. : The Common Market , The World Publishing Co. , Cleveland , 1965.
- EMERSON,M.Jarwin- : Urban and Regional Economics : Sturcture and Change , Allyn and Bacon Inc. , Boston , 1975.
- LAMPHEAR,F.Charles
- ERAKTAN , Gülcan : Topluluk ve Türkiye'de Ürün Bazında Genel Çizgiler ve Uygulanan Politikalar : Et ve Mamülleri , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1988.
- ERAKTAN , Gülcan : Türk Tarım Politikasının Ana Hatları , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1988.
- ERAKTAN , Gülcan : Topluluk ve Türkiye'de Ürün Bazında Genel Çizgiler ve Uygulanan Politikalar : Şeker , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1988.
- ERAKTAN , Gülcan : AT'de Tarım Ürünleri Ortak Piyasa Düzenleri , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1988.
- ERAKTAN,Selahattin: Topluluk ve Türkiye'de Ürün Bazında Genel Çizgiler ve Uygulanan Politikalar : Tütün , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1988.
- ERAYDIN , Ayda : Türkiye'de Ulusal Kalkınma Planlarının Bölgesel Ayrıştırılmasına Yönelik Bir Yaklaşım , Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F.Ya.No:31-12,Eskişehir,1983.
- ERKUŞ , Ahmet : Topluluk ve Türkiye'de Ürün Bazında Genel Çizgiler ve Uygulanan Politikalar : Yağlı Tohumlar , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1988.
- EROL , Hasan Tahsin: AET ile Tam Üyelikçe Yönelik Ortaklık Anlaşması ve Ortaklık Müracaatı Bulunan Ülkelerde Tarım Konusundaki Çalışmalar , DPT Ya.No:1903-7 , Ankara , 1983.
- FRIEDMANN , John : Life Space and Economic Space : Essays in Third World Planning , Transaction Books Inc. , New Jersey , 1988.
- GUNEŞ , Turan : Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye Yaş Meyve ve Sebze Pazarlaması , Ankara Üniversitesi ATAUM Ya. , Ankara , 1988.
- GUNEŞ , Turan : Başlıca Tarım Ürünleri Maliyetleri Projesi , TMO ve Diğerleri Ya. , Ankara , 1989.

- HOOVER , Edgar M. : An Introduction to Regional Economics , H.Wolff Book Mfg. Co., New York , 1971.
- KARABAĞLI , Arslan: Avrupa Topluluğu (AT) Tarımı ve Türkiye Tarımının Verimlilik , Pazarlama ve Dış Ticaret Açısından Değerlendirilmesi , MPM Ya.No:383 , Ankara , 1989.
- KARABAĞLI , Arslan: Avrupa Topluluğu Karşısında Türkiye Meyve ve Sebze Alt Sektörü Durumu ve Rekabet Şansı , MPM Ya.No: 421 , Ankara , 1990.
- KARLUK , Rıdvan : Avrupa Toplulukları ve Türkiye , İstanbul, 1990.
- KARLUK , S.Rıdvan : Dünya Ekonomisinde Uluslararası Ekonomik Kuruluş ve Birleşmeler , İstanbul , 1990.
- KAVRAKOĞLU, İbrahim: Dengeli Gelişme İçin Ekonomi Politikaları , İstanbul , 1990.
- KAZGAN , Gülten : Tarım ve Gelişme , İstanbul , 1983.
- KILINÇ , Uğur : Türkiye-Avrupa Toplulukları İlişkileri (Ekonomik , Sosyal , Hukuki ve İdari Yönden) (1983-1988) , TOBB Ya.No: 148-60, Ankara , 1990.
- LECAILLON, J.- : Economic Policies and Agricultural Performance
MORRISON, C.- : of Low-Income Countries , Paris , 1987
SCHNEIDER, H.-
THORBECKE, E.
- MILJAN , Toivo - : Food and Agriculture in Global Perspective , New
LASZLO, Ervin - : York , 1981.
- KURTMAN , Joel
ÖZGOVEN , Ali : Ortak Pazar Tarım Politikası ve Türkiye , Bursa
Üniversitesi Ya.No:3-012-0033 ,Bursa , 1982.
- PARASIZ, M.İlker : Uluslararası Para Sistemi : Kuram-Mekanizma-Tarihçe-Politika , Uludağ Üniversitesi Ya.No:
3-046-0213 , Bursa , 1986.
- PLANCK , Ulrich - : Toprak Reformu ve Bazı Ülkelerde Uygulaması ,
AYYILDIZ, Tayyar : Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ya.No:459-216 , Erzurum , 1976.
- SAVY , Robert : Tarımda ve Kırsal Kesimde Sosyal Güvenlik , Türk
ALPER , Yusuf(Çev) : Dünyası Araştırmaları Vakfı Ya.No:27 , İstanbul,
1987.
- SIEBERT , Horst : Regional Economic Growth : Theory and Policy ,
International Textbook Co., Scranton , 1969.
- SİLİER , Oya : Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi(1923-1938) ,
Boğaziçi Üniversitesi Ya., İstanbul , 1981.
- SÖNMEZ , Necmi - : Güneydoğu Anadolu Projesi ve Entegre Bölge Kırsal Kalkınması Yaklaşımı , TÜBİTAK Ya., Ankara ,
BALABAN , Ali - : 1985.
- KARADENİZ, Mehmet
STILWELL, Frank J.B: Regional Economic Policy , Macmillan Press Ltd.
Essex , 1972.
- ŞAHİN , Ragıp : Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu , DPT
Ya.No: 1988-14 , Ankara , 1985.
- ŞAHİNÖZ , Ahmet : ABD-AET-Türkiye Tarım Politikaları ve Dünya Pazarları (Ortadoğu) , İstanbul , 1989.
- ŞAHİNÖZ , Ahmet : AET Tarım Ürünlerinde Dış Ticaret Politikası ,
Ankara Üniversitesi ATAUM Ya., Ankara , 1990.

- ŞEKER , Murat : Türkiye'de Tarım işçilerinin Toplumsal Bütünsel-
leşmesi , Ankara , 1986.
- ŞEKER , Murat : Güneydoğu Anadolu Projesi : Sosyal ve Ekonomik
Sorunlar , Ankara , 1987.
- ŞENER , İsmail : Toprak Reformu ve Tarım Reformu , İstanbul,1987.
- TAN , Ayhan : Türkiye Ekonomisinde Tarım Kooperatifleri ,
Ankara , 1983.
- TEKELİOĞLU , Yavuz : Türkiye'de Tarımsal Makinalaşmanın Temel Sorunu:
Traktör , TZDK Mesleki Ya. , Ankara , 1983.
- TEKİNEL , Osman - : Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Dünü , Bugü-
nü , Yarını , Çukurova Üniversitesi Ziraat Fa-
kültesi Yardımcı Ders Notları No:3 , Adana,1984.
- KANBER , Rıza : Türkiye Pamuk ve Pamuklu Dokuma Sanayii Üretimi
TEKİNEL , Osman - : Dış Ticareti ve GAP'ın Olası Etkileri , Çukurova
YURDAKUL , Oğuz - : Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ya. , Adana , 1991.
- ÖREN , M.Necat : Güneydoğu Anadolu Sulama Projesi (GAP) özeti ,
TEKİNEL , Osman : Çukurova Üniversitesi Ya. , Adana , 1989.
- ve Diğerleri
- TUNCER,Haydar Oğuz: GAP ve Özel Sektör,TOBB Ya.No:110-40,Ankara,1989
- TUNCER,Haydar Oğuz: Tarımın Türkiye Ekonomisine Katkısı , TOBB
Ya.No: 160-70 , Ankara , 1990.
- WATSON , Andrew M.: Agricultural Innovation in the Early Islamic
World , Cambridge , 1985.
- WILCOX ,Walter W.-: Economics of American Agriculture , New Jersey ,
COCHRANE,WillardW.- 1974.
- HERDT , Robert W.
- YAYLALI , Muammer : İhracata Yönelik Başlıca Tarım ve Sanayi Ürünle-
rinin Karşılaştırmalı Ekonomik Analizi , Ankara,
1988.
- : Government Measures for the Promotion of Regional
Economic Development , The Hague , Netherlands ,
1964.
- : Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları ,
Türk Kooperatifçilik Kurumu Ya.No:34,Ankara,1972
- : Avrupa Topluluğu Nedir? , Avrupa Topluluğu Ya.,
Ankara , 1975.
- : İKV Araştırmalarında Türkiye'nin AT Karşısında
Durumu , İKV Ya.No:59 , İstanbul , 1988.
- : Türkiye ve AT Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Veri-
lerle Karşılaştırılması , TOBB Ya.No:115-2 ,
Ankara , 1989.
- : Güneydoğu Anadolu Projesi , Enerji ve Tabii Kay-
naklar Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü Etüt ve
Plan Dairesi Bşk. Ya. , Ankara , 1980.
- : Güneydoğu Anadolu Projesi , DPT Yönetim Birimi
Ya. , Ankara , 1988.
- : GAP Master Plan Çalışması , Nippon Koei Co. Ltd.
-Yüksel Proje A.Ş. Ortak Girişimi , C.1-3 , Ni-
san 1989 , Ankara.
- : Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) , Gerçekler ,
Sorunlar , Beklentiler , Genç İşadamları Derneği
Ya. , İstanbul , 1989.

- _____ : GAP Projesinin Finansman Gereksinimi , GAP Bölge Kalkınma İdaresi Ya., Ankara , 1989.
- _____ : GAP Kapsamındaki İllerde Haberleşme ve Radyo-Televizyon Hizmetleri , PTT Genel Müd. Ya., Ankara 1989.
- _____ : GAP Alanında Tarım Ürünleri Pazarlama Yapısı ve Geliştirilmesi , Çukurova Üniversitesi GAP Ya. No: 33 , Adana , 1990.
- _____ : GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri (1985-1990) , GAP Bölge Kalkınma İdaresi Ya., Ankara , 1990.
- _____ : GAP Master Plan Çalışması , Nippon Koei Co. Ltd. -Yüksel Proje A.Ş. Ortak Girişimi , C.1-3 , DPT Ya., (II. Baskı) Haziran 1990 , Ankara.
- _____ : Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) , GAP Bölge Kalkınma İdaresi Ya., Ankara , 1990.

M A K A L E L E R

- AÇMA , Bülent : "GAP Merceğinden Güneydoğu Anadolu'ya Bakış", İSTANBUL TİCARET GAZETESİ , 3 Şubat 1989.
- AKDER , Halis : "Geçilmez Koruma Duvarı : Avrupa Topluluğu'nun Ortak Tarım Politikası", İKV DERGİSİ , S.45 , Ocak 1986.
- AKDER , Halis : "İspanya , Portekiz , Yunanistan ve Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna Yaptıkları Tarım Ürünleri İhracatının Benzerlik İndeksleri", DIŞ TİCARETTE DURUM DERGİSİ , S.3 , Mart 1987.
- AKDER , Halis : "Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye Açısından Önemi", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT İlişkileri Semineri.
- AKDER , Halis - : "Turkish Agriculture and European Community ; Policies , Issues , Strategies and Institutional Adaptation", 1990'larda Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Ortak Tarım Politikası Semineri.
- BUCKWELL, Allan - KASNAKOĞLU, Haluk - MEDLAND , John AKGÜN , Z.- KANBER , Rıza : "GAP Harran Ovası Sulamasında Su Yetmezliği Dikkate alınarak Maksimum Geliri Verecek Ürün Deseininin Belirlenmesi İçin Optimizasyon Programının Hazırlanması", ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ DERGİSİ , C.1 , S.3.
- AKIN , Besim : "Avrupa Ekonomik Topluluğu'nda Tarımsal Gelirin Dağılımındaki Farklılıklar", İKV DERGİSİ , S.46 , Haziran , 1985.
- AKSOY , Suat : "Avrupa Topluluğu'nda ve Türkiye'de Karşılaştırmalı Tarım Hukuku", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT İlişkileri Semineri.
- AKSOY , Suat ve Diğerleri : "Tarımsal Ekonomik Yapı", GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu.
- ALTINBILEK , Doğan : "Güneydoğu Anadolu Projesi Çevre Boyutu", TÜBİTAK GAP Paneli.
- ANIK , Ferruh : "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Devlet Su İşleri", TÜBİTAK GAP Paneli.
- ANIL , Fatih : "Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortak Tarım Politikası Problemler ve Reform Çalışmaları", İKV DERGİSİ , S.50 , Ekim 1987.
- ARASLI , Atilla - YAZICI , Yıldız ARAT , Zeynep : "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Çevre Etki Değerlendirilmesi", TÜBİTAK GAP Paneli.
- ARIKBAY , Nedim : "Sulanan ve Sulamaya Açılacak Alanlarda Çiftçi Eğitiminin önemi", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- ARIKBAY , Nedim : "Türkiye'de Hayvancılığın Bugünkü Durumu , Sorunları ve Çözüm Yolları", VERİMLİLİK DERGİSİ , S.1990/4.

- ARIKBAY , Nedim : "Türkiye ve AT Tarımsal Pazar ve Fiyat Politikası Üzerine", İKV DERGİSİ , S.64 , Şubat 1989.
- ATAMAN , Özkan : "GAP Entegre Kırsal Kalkınma Projesinde Arazi Toplulaştırması", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- AYGAR , Özger : "Güneydoğu Anadolu Projesinde Çukobirliğin Yeri", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- BACAĞ , Sedat : "GAP Yöresinde Küçük ve Orta ölçekli Sanayi Altyapısı ile ilgili Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca Yapılan Çalışmalar", GAP ve Sanayi Sempozyumu
- BAKAR , Zekai : "GAP illeri Sulanamayan Kırsal Bölgeler için Kırsal Çalışmaları Üzerine Düşünceler", GAP'ın Ekonomik ve Sosyal Boyutları Sempozyumu.
- BALABAN , Ali : "Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP) Entegre Sistemi, Planlama ve Uygulama Sorunları", GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu.
- BALABAN , Ali - : "Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Tarımsal Araştırma ve Eğitim", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu.
- TEKİNEL , Osman
- BALABAN , Ali - : "Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Su Kullanım Politikası", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu.
- TEKİNEL , Osman
- BALABAN , Ali - : "Southeastern Anatolia Project (GAP)", ECONOMY TURKEY DERGİSİ , Y.2 , S.4 , December 1989.
- TEKİNEL , Osman
- BALKİR , Canan : "Avrupa Topluluğu'nun Ticaret Politikası ve Türkiye'nin Tam Üyeliğinde Karşılaşılacak Sorunlar", AT ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri.
- BALKİR , Canan : "GAP Alanı Sanayinin Dışa Açılması", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- BEDESTENCİ , A.Kemal : "Avrupa Ekonomik Topluluğu'nda ve Türkiye'de Uygulanan Tarımı Koruma Politikalarının Karşılaştırılması", TOK DERGİSİ , S.57 , Kasım 1990.
- BERBEROĞLU , C.Necat : "Türk Ekonomisinde Tarım Sektörü ve Türk Tarımının önemli Ekonomik Sorunları", ESADER , C.XIII, S.2 , Haziran 1977.
- BERBEROĞLU , C.Necat : "Türkiye Tarımında Sermaye Birikimi ve Tarımsal Kredilere ilişkin Sorunlar", II. Türkiye İktisat Kongresi.
- BERKMAN , Aytekin : "Agricultural Development and GAP", İCOC DERGİSİ S.25 , 1989.
- BERKMAN , Aytekin : "Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Tarımsal Altyapıyı Geliştirme Sorunları", TARIM VE MÜHENDİSLİK DERGİSİ , S.36 , 1991.
- BERZEG , Ayten : "AT Ortak Tarım Politikası", TOK DERGİSİ , S.17, Temmuz 1987.
- BEYAZIT , Sema : "GAP Yöresinin Nüfus Yapısının Gelişimi ve Geleceğe Yönelik Beklentiler", GAP Yöresinde Vasıflı İşgücü Sorunu ve Çözüm önerileri Sempozyumu.
- BINSWANGER , Hans : "Agricultural Mechanization : A Comparative Historical Perspective", THE WORLD BANK RESEARCH OBSERVER , V.1 , N.1 , January 1986.

- BİRCAN , ismail : "GAP Yöresinde Vasıflı İşgücü Yetiştirme Faaliyetlerinin Organizasyonu", GAP Yöresinde Gelecekteki Vasıflı İşgücü Sorunu ve Çözüm Önerileri Sempozyumu.
- BOLAT , ömer : "AET Karşısında Türk Tarımının Durumu", İKV DERGİSİ , S.46 , Haziran 1986.
- BUDAK , Turgay : "insan , Pestisid ve Tarım", GAP'TA DIYARBAKIR DERGİSİ , S.6 , Haziran 1990.
- BÜLBÜL , Mehmet : "Türk Tarımındaki Sayısal Değişiklikler ve Verimlilikler", VERİMLİLİK DERGİSİ , C.14 , S.3 , 1985/3.
- CENKÇİ , İrfan : "GAP Kapsamında Uygulanması Planlanan Tarımsal Kredi Sistemleri", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu.
- CINKİ , Erol : "GAP ve TZDK Genel Müdürlüğü", GAP I.Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- CİNGİ , Selçuk : "Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Finansman", HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ İ.İ.B.F. DERGİSİ , C. 5 , S.1-2 , 1987.
- ÇAĞLAYAN ,Latif : "Avrupa Ekonomik Topluluğu Tarım Politikasının Ana Hatları ve Uygulama Esasları", İKV DERGİSİ , S.44 , Ağustos 1985.
- ÇAM , Esat : "Tam Üyelik Türkiye için Kaçınılmazdır", İSO DERGİSİ , Y.23 , S.255 , 15 Ocak 1989.
- ÇEVİK , Bahri : "Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Arazi Toplulaştırmasının Yeri , önemi ve Sorunları", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- ÇERİ , Zeki : "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Türkiye Elektrik Kurumu", TÜBİTAK GAP Paneli.
- ÇINAR , özer : "Ortak Tarım Politikasının Genel Çizgileri ve Ortak Tarım Politikasına Uyum Sorunu", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri.
- ÇİÇEK , Adnan : "Teknolojik Gelişmeler ve Tarımsal Kalkınmaya Etkileri", VERİMLİLİK DERGİSİ ,C.16 ,S.4, 1987/4
- ÇİL , ismail : "Güneydoğu Anadolu Projesi Alanında İskan Hizmetleri", GAP I.Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- ÇOLAKOĞLU ,Derman : "Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Tarımsal Kredi Sorunları",GAP I.Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu
- ÇUDİN , Şenol : "Avrupa Topluluğu Bütçesi", MALİYE DERGİSİ , S.95 , Temmuz-Ağustos 1989.
- ÇUHACI , Tarık : "GAP'la Artacak Hububat Ürünümüz için Potansiyel Bir Pazar : Mısır Arap Cumhuriyeti", DIŞ TİCARET FORUM DERGİSİ , Y.1 , S.3 , Mart 1987.
- ÇUHACI , Tarık : "AET Rekabeti Karşısında Türk Tarımının Durumu", DIŞ TİCARET FORUM DERGİSİ ,Y.1,S.7, Temmuz 1987.
- DELORS , Jacques : "Commission's Programme for 1991", BULLETIN OF THE EUROPEAN COMMUNITIES , Supplement 1/91.
- DEMİRKUŞ ,R.Yücel : "GAP : The Main Project", İCOC DERGİSİ ,S.21,1987
- DERİCİOĞLU ,Taylan : "Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Planlama Çalışmaları", GAP I.Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.

- DERİCİOĞLU, Taylan : "GAP", ICOC DERGİSİ , S.25, 1989.
- DERİCİOĞLU, Taylan : "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Devlet Planlama Çalışmaları", TÜBİTAK GAP Paneli.
- DERİCİOĞLU, Taylan : "GAP Entegre Yaklaşımı ve DPT Çalışmaları", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu.
- DİKİCİ , Engin : "Topluluk ve Türkiye Tarım Ürünleri Dış Ticaret Politikası , Tercihli Rejimler ve Teşvikler", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri.
- DİKMEN, Selahattin : "GAP Bölgesinde Genel Eğitim Durumu", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- DİNÇER , Burhan : "Et Endüstrisinin Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi", EBK DERGİSİ , C.9 , S.53 , Haziran ,1989
- DİNLER , Zeynel : "Türk Tarımında Makinalaşma", ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ İ.İ.B.F. DERGİSİ , C.V , S.1 , Mart 1984.
- DOĞAN , Aziz : "AT Ortak Tarım Politikasında Değişiklikler", HAZİNE VE DIŞ TİCARET DERGİSİ , S.5 ,1990/1.
- DOĞANGÜN , Osman : "Avrupa Toplulukları Tarım Politikası", DIŞ TİCARET FORUM DERGİSİ , Y.2 , S.4 , Nisan 1988.
- DUDLEY , Nigel : "Turkey's Pride and Joy", TIME INTERNATIONAL , 22.1.1990.
- ELBİR, Süheyl : "Elektrik İşleri Etüd (EİE) İdaresi Genel Müdürlüğünün GAP ile İlgili Çalışmaları", TÜBİTAK GAP Paneli.
- ELÇİ , Şehabettin : "Elazığ'da ve Doğu illerinde Yem Bitkileri Tarımının Gelişme İmkânları", Doğu Anadolu Hayvancılık Sempozyumu.
- ELÇİ , Şehabettin : "Güneydoğu Anadolu Projesi İçin Yem Bitkisi Üretiminin Önemi", GAP I.Urfa-Harran Kalkınma Semp.
- ER, Celal : "Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Alanında Tarımın Geleceği ve Alınması Gerekli Tedbirler", TMMOB-İMO-ANKARA ŞUBESİ YAYIN ORGANI , Y.4 , S.13 , Ekim-Kasım 1990.
- ERAKTAN, Gülcan : "Ortak Tarım Politikasında Parasal Düzenlemeler ve FEOGA", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri.
- ERAKTAN, Gülcan : "Ortak Tarım Politikasının Oluşumu , OTP ve Türk Tarım Politikalarının Temel Farklılıkları", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri.
- ERAKTAN, Gülcan : "Türkiye'nin Tam Üyeliğinin Tarım Sektörüne ve Hububat-Bakliyat Üzerine Muhtemel Etkileri", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri.
- ERAKTAN, Gülcan : "Ortak Piyasa Düzenleri-Hububat ve Baklagillerde Ortak Piyasa Düzenleri İşleyişi", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri.
- ERAKTAN, Gülcan : "Social Security System in Rural Areas of Turkey", 1990'larda Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Ortak Tarım Politikası Semineri.

- ERAKTAN, Gülcan- : "Türkiye ve Avrupa Topluluğu'nda Tarım Ürünleri Dışsatımını Düzenleyici Uygulamalar", İKV DERGİSİ S.46 , Haziran 1986.
- ERAKTAN, Selahattin : "AET ve EFTA Ülkeleri ile Türkiye'de Arazi Vergisi Uygulamaları", İKV DERGİSİ , S.50 , Ekim 1987.
- ERAYDIN , Ayda : "Güneydoğu Anadolu Projesinin Bölge Yerleşme Düzenine Olası Etkileri", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- ERENGÜL , Bilge : "GAP Objectives and Strategies", İCOC DERGİSİ , S.25 , 1989.
- ERENGÜL , Bilge : "GAP and Interregional Trade", MIDDLE EAST BUSINESS AND BANKING , March 1990.
- ERGÜN , İsmet : "GAP Alanında Ulaştırma Sektörünün Önemi", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- ERİŞ , Atilla : "Main Features of Agriculture in GAP Region", AGRO-TEKNİK TARIM TEKNOLOJİSİ DERGİSİ , Y.1 , S.1 , Şubat-Mart 1990.
- ERİŞ , Atilla : "GAP Bölgesinde Sanayi Yer Seçimi ve Altyapı Planlama", GAZİANTEP SANAYİCİLER DERNEĞİ DERGİSİ, Y. 1 , S.2 , Mart 1991.
- ERİŞ , Atilla-ÖZGÜR, Mehmet : "Avrupa Topluluğu ile Türkiye Sebzeçiliğinin Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme", PLANLAMA DERGİSİ , S.26 , Eylül 1990.
- ERK , Nejat : "GAP Projesi ve İstihdam", İ.İ.B.K. DERGİSİ , S. 14 , 1990.
- ERKAN , Hüsnü : "Entegre Bölgesel Gelişme Yaklaşımı İçinde Urfa-Harran Yöresi İçin Kalkınma Stratejisi", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- ERKAN, Onur-YURDAKUL, Oğuz : "GAP Alanında Tarımsal Girdi Politikası", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu.
- ERKUŞ , Ahmet ve Diğerleri : "Tarımsal İşletme Organizasyonu", GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu.
- ERSOY, Ümit - ERASLAN, Cahit : "Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Türkiye Bitkisel Yağ Sanayi'ne Yapacağı Katkıları", GAP I. Urfa - Harran Kalkınma Sempozyumu.
- ERTUGRUL , Cemil : "Ortak Tarım Politikası Uygulama Sonuçlarının Topluluk ve Diğer Ülkeler Yönünden Değerlendirilmesi", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri.
- FAKIOĞLU, Selim : "GAP'ta DSİ Çalışmaları", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu.
- GENCER , Oktay : "GAP Alanı İçin Tohumculuk Projeksiyonu", Türkiye'de Tohumculuğun Gelişimi ve Geleceği Sempozyumu.
- GENÇ , İbrahim : "GAP Alanında Tahıl Tarımı ve Sorunları", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- GENÇ , İbrahim ve Diğerleri : "Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Alanında Ürün Deseni", Ziraat Mühendisliği 3. Teknik Kongresi.
- GENÇER , Oktay : "Sanayi Bitkisi Pamuk", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.

- GERAY , Uçkun : "GAP ve Kaybolan Yıllar", MİLLİYET GAZETESİ , 17-18 Ekim 1990.
- GEREK , Rifat : "İç Anadolu'da Nadaslı Ziraat Sistemi , Nadası Kaldırma veya Nadas Oranını Azaltma İmkanları", Türkiye Tahıl Sempozyumu.
- GODWIN , R.John : "Mechanisation for Soil and Water Management in Irrigated Agriculture", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu.
- GÖKDEMİR, İbrahim : "Karayollarımız ve GAP Proje Alanına Giren İllerde Köy yolu Çalışmaları", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- GÖKDEMİR, Neslihan: "GAP'ın Geleceği Tartışılıyor", DÜNYA EKONOMİ - POLİTİKA GAZETESİ 18 Ekim 1990.
- GÖKDERE, Ahmet Y.: "Türkiye-AET ilişkileri , Ekonomik Açıdan Yaklaşım (1959-1988)", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye AT ilişkileri Semineri.
- GÜLERMAN, Adnan : "Türkiye-AET Tarım ilişkileri", İKV DERGİSİ , S.33 , Kasım 1983.
- GÜNEŞ , Turan : "Ekonomik Kalkınmada Süt Endüstrisinin Yeri", VERİMLİLİK DERGİSİ , C.12 , S.4 , 1983/4.
- GÜNEŞ , Turan : "Türkiye ve Avrupa Topluluğu'nda Hububat Pazarlama Sistemleri İşleyişleri ve Pazarlama Organizasyonları", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri.
- GÜNEŞ , Turan : "Türk Tarımının AT Tarımına Uyumu İçin Alınması Gerekli Tedbirler", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri.
- GÜNEŞ , Turan : "Topluluk ve Türkiye'de Tarım Sektörünün Karşılıklı Olarak İncelenmesi", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri.
- GÜNEŞ , Turan : "GAP'ta Tarımsal Ürünlerin Pazarlanması Politikaları", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu.
- GÜNEŞ , Turan : "Türk Tarımında Değişmeler ve Ülke Ekonomisine Etkileri", VERİMLİLİK DERGİSİ , S.1990/1.
- GÜNEŞ , Turan - ARIKAN , Rauf - KARACABEY , AbdülALBAYRAK, Nurşen : "Tarım Ürünlerinin Pazarlanması", GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu.
- GÜNEŞ , Turan - ARIKAN , Rauf - ALBAYRAK, Nurşen - KARACABEY, AbdülGÜNGÖR, Zülal - KİP , Ergun : "Türkiye'de Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım Sektörü ile Diğer Sektörler Arasındaki Yapısal İlişkiler", PLANLAMA DERGİSİ , S.26 , Eylül 1990.
- GÜNUĞUR, Haluk : "Toplulukta ve Türkiye Topluluk ilişkilerinde Gümrük Birliği ve Malların Serbest Dolaşımı", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri.

- GÜZEL , E. : "Arazi Toplulaştırmasının Tarımsal Mekanizasyon Planlamasına Etkisi", I. Ulusal Kültürteknik Kongresi Bildirileri , Çukurova Üniversitesi Ya., Adana 1984.
- HALKMAN , A.Kadir : "Tarım Ürünleri İşleme Sanayinin Geliştirilmesi", GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu.
- HANSEN , Niles M. : "Development Pole Theory in a Regional Context", REGIONAL ECONOMICS : THEORY AND PRACTICE (Ed. by D.L.McKEE-R.D.DEAN-W.H.LEAHY) , The Free Press , New York , 1970.
- HIRSCHMAN,Albert O. : "Interregional and International Transmission of Economic Growth", REGIONAL ECONOMICS ; THEORY AND PRACTICE (Ed. by D.L.McKEE-R.D.DEAN-W.H.LEAHY) , The Free Press , New York 1970.
- HİSARLI , Ayten : "Tarım Sektörünün Ekonomik Gelişmeye Ürün Katkısı", ANADOLU ÜNİVERSİTESİ ESKİŞEHİR İ.İ.B.F. DERGİSİ , C. VII , S.2 , Kasım 1989.
- İŞIK LI , Emin - ARDIÇ , Ela : "Tarımda Yeter Gelirli İşletme Büyüklüğü Ölçütleri ve Bazı Öneriler", VERİMLİLİK DERGİSİ , S.1989/3.
- İNAN, İ.Hakkı - REHBER , Erkan : "Türkiye'de Tahıl Üretiminin Ekonomik Yapısı ve Sorunları", Türkiye Tahıl Sempozyumu.
- İSTANBULLUOĞLU,Erşin : "Hayvancılığın Ülke Ekonomisinde Yeri", Doğu Anadolu Hayvancılık Sempozyumu.
- İŞYAR, Yüksel : "Türkiye'de Hayvancılık Sektörünün Darboğazları ve Çözüm Yolları", VERİMLİLİK DERGİSİ , C.13 , S.3 , 1984/3.
- KACAR, Burhan : "Cumhuriyetimizin En Büyük Eseri : Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)", BİLİM VE TEKNİK DERGİSİ C. 18 , S.213 , Ağustos 1985.
- KARABAĞLI, Aslan-ÇEVİKER, Aysel : "Avrupa Topluluğu Karşısında Türkiye Tarımının Durumu",TARIM VE MÜHENDİSLİK DERGİSİ,S.36,1991.
- KARACAN , Ali Rıza : "Tarım Kesiminde İş ve İstihdam Sorunu", İZMİR TİCARET ODASI DERGİSİ , S.10 , Ekim 1988.
- KARLUK , S.Rıdvan : "Avrupa Topluluğu'nda Ekonomik ve Parasal Birlik", İSO DERGİSİ ,Y.25 , S.300 ,22 Şubat 1991.
- KASNAKOĞLU, Haluk : "Bölgesel ve Genel Ekonomi Tarım Politikaları", Doğu Karadeniz Bölgesinde Tarımsal Üretim Verimliliği Sorunları Sempozyumu.
- KAVAS, Alican : "Avrupa Topluluğu'nda Gıda Sanayinin Genel Yapısı ve Gıda Tüketimi Eğilimleri", VERİMLİLİK DERGİSİ , S.1990/1.
- KAZDAĞLI, Hasan : "GAP Yöresinde Sanayi ve Hizmet Sektöründe Oluşacak İşgücü Talebine İlişkin Beklentiler", GAP Yöresinde Gelecekteki Vasıflı İşgücü Sorunu ve Çözüm Önerileri Sempozyumu.
- KUŞÇULU, Nuh : "You Can't Expect The State to do Everything", İCOC DERGİSİ , S.21 , 1987.
- MANİSALI , Erol : "Foreign Capital in the GAP Region", İCOC DERGİSİ , S.25 , 1989.

- METZLER , Lloyd A. : "A Multiple-Region Theory of Income and Trade", REGIONAL ECONOMICS : THEORY AND PRACTICE (Ed. by D.L.McKEE-R.D. DEAN-W.H.LEAHY) , The Free Press , New York , 1970.
- NIRON , Suna : "GAP ve Gübre Sanayinde Yaratacağı Potansiyel", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- OCAKLI, Hürman : "GAP'ta Yönetim Birimi Uygulamaları", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu.
- OCAKLI , Hürman : "Southeast Anatolia Project Issues on Agricultural Development", AGRO-TEKNİK TARIM TEKNOLOJİSİ DERGİSİ , Y.1 , S.1 , Şubat-Mart 1990.
- OKTAY , Nüvit : "Başlıca Madde Gruplarına Göre İhracat ve İthalatta Mevsimlik Dalgalanmalar (1980-1987)", ANADOLU ÜNİVERSİTESİ ESKİŞEHİR İ.İ.B.F. DERGİSİ C. VI , S.2 , Kasım 1988.
- OKYAR , Tuncay : "Köy İçme Suları", GAP I.Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- OLGUN , F.Akın - ABAY , Canan F. : "Ekonomik Gelişme Açısından Türk Tarımının Genel Bir Değerlendirilmesi", İZMİR TİCARET ODASI DERGİSİ , S.10 , Ekim 1988.
- ÖÇAL , Akar : "Ziraat Odaları ile Türkiye Ziraat Odaları Birliğine Çeşitli Kanunlarla Verilen Görevler", ANADOLU ÜNİVERSİTESİ ESKİŞEHİR İ.İ.B.F. DERGİSİ C.1 , S.1 , Ocak 1983.
- ÖGÜT , Haşım : "Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı'nın GAP Çalışmaları ve Politikası", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu.
- ÖGÜT , Haşım : "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Çalışmaları", TOBITAK GAP Paneli.
- ÖZBEY, Ersin : "GAP Üzerine Diyaloglar -9 (Metin KUMAL ile Yapılan Söyleşi)", TOK DERGİSİ , Eylül 1990.
- ÖZCAN , Lütfü - TORUN , Osman : "GAP Bölgesinde Küçükbaş Hayvancılığın Dünü , Bugünü ve Geleceği", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- ÖZÇELİK , Osman : "Güneydoğu Anadolu Sulama Projesi (GAP)", ORMAN MÜHENDİSLİĞİ DERGİSİ , Y.26 , S.25, Mayıs 1989.
- ÖZEN , Nihat : "Doğu Karadeniz Bölgesi Hayvancılığı ile Hayvansal Ürünleri İşleme Sanayinin Verimlilik Sorunları", Doğu Karadeniz Bölgesinde Tarımsal Üretim Verimlilik Sorunları Sempozyumu.
- ÖZER , Ahmet : "GAP Bölgesinde Eğitim", GAP'TA DİYARBAKIR DERGİSİ , Y.2 , S.13 , Ocak 1991.
- ÖZKAYA , Tayfun : "Türkiye'de Gıda Sanayinin Temel Sorunları", VERİMLİLİK DERGİSİ , C.16 , S.2 , 1987/2.
- ÖZSAN , Mithat : "Türkiye'de Tarımsal Araştırma , Geliştirme ve Apre Endüstri", DÜNYA EKONOMİ-POLİTİKA GAZETESİ 17 Ekim 1990.

- ÖZÜLKER, Uluç : "Türkiye-AT ilişkileri Üzerine Düşünceler", Türkiye ve Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri.
- PEKEL , Erdoğan : "Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Alanında Büyükbaş Hayvancılığın Bugünü ve Geleceği", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- PERROUX, François : "Note on the Concept of 'Growth Poles'", REGIONAL ECONOMICS ; THEORY AND PRACTICE , (Ed.by Linda-McDERMOTT, Anne Maria) D.L.McKEE-R.D.DEAN-W.H.LEAHY) , The Free Press, New York , 1970.
- PIRIMOĞLU, A.Baki- : "Türkiye'de Planlı Dönemin Başlangıcından Günümüze Kadar Gelir Dağılımındaki Gelişmeler", ANADOLU ÜNİVERSİTESİ ESKİŞEHİR İ.T.B.F. DERGİSİ C. VI , S.2 , Kasım 1988.
- REHBER , Erkan : "Büyüklik Açısından Avrupa Topluluğu ve Türkiye Tarım İşletmelerinin Karşılaştırılması", İKV DERGİSİ , S.55 , Mayıs 1988.
- ROBOCK , Stefan H. : "Strategies for Regional Economic Growth", REGIONAL ECONOMICS : THEORY AND PRACTICE , (Ed.by D.L.McKEE-R.D.DEAN-W.H.LEAHY) , The Free Press, New York , 1970.
- SAYIN , Bülent : "GAP'ın Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları", GAP Yöresinde Vasıflı İşgücü Sorunu ve Çözüm Önerileri Sempozyumu.
- SAYLAN , Ahmet : "GAP'ta Toprak İnsan İlişkilerinde Mevcut Durum ve Uygulamaları", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu.
- SCOTT , Swayne F. : "Irrigation Development and the Role of Extension", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu.
- SEViG , Veysi : "GAP Üzerine Notlar", GAP"TA DİYARBAKIR DERGİSİ S.6 , Haziran 1990.
- STANDRING,Rodney : "The European Community in the 1990's with Reference to the Common Agricultural Policy", 1990'larda Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Ortak Tarım Politikası Semineri.
- ŞAHİN , Suphi - : "GAP Kapsamında Gerçekleştirilecek Sanayi Projelerinin Hazırlanması ve Finansman Sorunları", GAP ve Sanayi Sempozyumu.
- AGAĞLU,Gülcihan
- ŞEHİRLİOĞLU,Betül : "Tarım Reformu Hizmetleri Açısından Arazi Topulaştırması", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- ŞEN , Faruk : "Türkiye'nin Potansiyel AT Üyeliğinin Topluluğa Getireceği Mali Külfet", İKV DERGİSİ , S.67 , Mayıs 1989.
- ŞEN , Faruk : "Almanya'nın Birleşmesi ve Ekonomik İlişkilerimiz", İSO DERGİSİ , Y.25 ,S.299 , 22 Ocak 1991.
- ŞENEL , Dilek : "Verimlilik ve Tarımsal Verimliliği Belirleyen Temel Faktörler", Doğu Karadeniz Bölgesinde Tarımsal Üretim Verimlilik Sorunları Sempozyumu

- ŞENGEZER, İskender : "Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na Katılma Aşamasında Durum Değerlendirmesi", DIŞ TİCARET FORUM DERGİSİ , Y.1 , S.4 , Nisan 1987.
- TAN , Hidayet - BOYUKŞAHİN, Hüseyin-ILGEN , Hidayet : "GAP Alanında Yem Sanayinde Gelişmeler", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- TAPÇI, Yusuf İzzettin : "Çölden Vaha Yaratılırken Şanlıurfa'da Ormancılık", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- TAYSUN, Alaattin : "Güneydoğu Anadolu'da Toprak Korunumu Sorunları ve Alınması Gereken Önlemler", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- TEKELİOĞLU, Yavuz : "Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye'de Tarım", HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ İ.İ.B.F. DERGİSİ , C.8 , S.1 , 1990.
- TEKİNEL , Osman : "GAP ve Tarımda Uzun Vadeli Üretim ve Ticaret Perspektifi", Türkiye Ticaret Odaları Başkanları Toplantısı 19 Ocak 1990 Adana , Çukurova Üniversitesi Ya., Adana , 1990.
- TEKİNEL , Osman : "Southeastern Anatolia Project", XVII. ICBP European Continental Section Conference May 15-20 1989 Adana , Çukurova Üniversitesi Ya., Adana , 1989.
- TEKİNEL , Osman : "GAP , Tarımda Uzun Vadeli Üretim ve Ticaret Perspektifi", İSTANBUL İHRAÇATCI BİRLİKLERİ BÜLTENİ , Kasım 1990.
- TEKİNŞEN, O. Cenap-ALKAN, Mehmet TEPE, Ertuğrul : "Et Endüstrisinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Önemi", EBK DERGİSİ , C.9 , S.54 , Eylül 1989.
- TEPE, Ertuğrul : "Tarımda Türkiye-AT ilişkilerinin Geleceğine Dair", DIŞ TİCARETTE DURUM DERGİSİ , Kasım-Aralık , 1989.
- TOKGÖZ , Erdiñç : "Türkiye'nin Kalkınmasında Bölgesel Dengesizlikler ve Güneydoğu Anadolu Projesi", HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ İ.İ.B.F. DERGİSİ , C.3 , S.1-2, 1985.
- TÖRE , Nahit : "Avrupa Toplulukları Hareketi ve Türkiye", Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri.
- TUNA , Yusuf : "Avrupa Topluluğu Pazarında Türk Tarım Ürünlerinin Geleceği", İSO DERGİSİ , Y.25 , S.299 , 22 Ocak 1991.
- TUNCER , Haydar : "GAP'ta Tarıma Dayalı Sanayi Politikaları", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu.
- TUNÇ , Havva : "Avrupa Topluluğu'nun Tarım Sektöründe Uygulanan Yapısal Politika ve önemi", İSO DERGİSİ , Y.25 , S.297 , Kasım 1990.
- TUNÇ , Havva : "Avrupa Para Biriminin Yapısı ve Kullanımı", İSO DERGİSİ , Y.26 , S.303 , 22 Mayıs 1991.
- TURHAL, Selahattin : "Ormancılık ve Orman Ürünleri Sanayinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.

- TUZCU , önder - : "Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) İçinde Bahçe Bitkileri Alanında öncelikle Ele Alınması Gereken Sorunlar ve Araştırma Konuları", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- KAŞKA, Nurettin
- TURKDOĞAN , Orhan : "Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Sosyo-Kültürel Yönü", TMMOB-İMO-ANKARA ŞUBESİ YAYIN ORGANI , Y.4 , S.13 , Ekim-KASım 1989.
- OLSEVER , M.Cüneyt : "GAP Yöresinde Vasıflı İşgücü Yetiştirme Faaliyetleri , Bir Model önerisi", GAP Yöresinde Vasıflı İşgücü Sorunu ve Çözüm önerileri Sempozy.
- ONAL, Sezgin : "Türkiye'de Un ve Unlu Mamüller Sanayii", VERİMLİLİK DERGİSİ , C.12 , S.4 , 1983/4.
- ONVER , Altan : "GAP Alanında Sözleşmeli Çiftçi Kredilendirme Yöntemleri Konusunda Alternatif öneriler", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu.
- ONVER , Olcay : "GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Çalışmaları (II)", GAP'TA DİYARBAKIR DERGİSİ , Y.2 , S.13 , Ocak 1991.
- VERVELDE,K.Karel : "Market Organisation in the Evaluation of Agricultural Products", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu.
- WINCLER,W. : "The Social Security of the Farmers in the Member States of the European Community", 1990'larda Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Ortak Tarım Politikası Semineri.
- YALMAN, Kemal : "Dünyada ve Türkiye'de Tavuk Eti Üretim ve Pazar Durumu", DIŞ TİCARET FORUM DERGİSİ , Y.1 , S.6 , Haziran 1987.
- YALTIRIK, Apti - : "1989 yılında Türkiye'de Tarımsal Mekanizasyon", TOK DERGİSİ , S.46 , Haziran 1989.
- ÖZCAN ,Serdar : "Tarımda İleri Makineleşmenin Güncel Sorunları ve Çözüm Yolları", VERİMLİLİK DERGİSİ , C.13 , S.2 , 1984/2.
- YAVUZCAN ,Güngör
- YEGENOĞLU, özgür : "GAP İstatistik Bilgi Akımı İçinde Sanayi İstatistiklerinin Yeri", GAP ve Sanayi Sempozyumu.
- YURDAKUL, Oğuz - : "Türkiye'nin Tarım Ürünleri İhracat Sorunları ve GAP Alanında Dikkat Edilmesi Gerekli Bazı Konular", GAP I.Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- ERKAN, Uğur
- YÜZER , Erdoğan : "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Maden Kaynakları", TÜBİTAK GAP Paneli.
- ZEREN , Yusuf : "Urfa-Harran Ovası Mekanizasyon Düzeyi Sorunları ve öneriler", GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu.
- _____ : "Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Tarımsal Finansman", GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu.
- _____ : "GAP'ta Tohum ve Damızlık İhtiyaçlarının Karşılanması Ceylanpınar Devlet Üretim Çiftliğinin Yeri", GAP I.Urfa-Harran Kalkınma Sempozy.

- _____ : "A Crucial Project : GAP", TURKEY ECONOMY DER-
GiSi , Y.1 , S.2 , December 1988.
- _____ : "Urban Development in the GAP Region", iCOC
DERGiSi , S.25 , 1989.
- _____ : "Invesment Opportunities in GAP", iCOC DERGiSi
S.25 ,1989.
- _____ : "Planning the SAP", iCOC DERGiSi , S.25 , 1989.
- _____ : "Traktör Üreticilerinde GAP Hazırlığı Başladı",
TARIM TEKNOLOJİSİ DERGiSi , Y.25 , S.5 ,
Ekim-Kasım 1990.
- * 2. Türkiye İktisat Kongresi 2-7 Kasım 1981 İzmir , DPT Ya.No:1783,
Ankara , 1982.
- * Doğu Anadolu Hayvancılık Sempozyumu 19-20 Aralık 1985 Elazığ , Fı-
rat Üniversitesi Ya. , İstanbul 1986.
- * GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu 18-21 Kasım 1986 , Ankara Üniver-
sitesi Ziraat Fakültesi Ya. , Ankara 1986.
- * GAP I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu 22-25 Nisan 1987 Şanlıurfa,
TZDK Meslekî Ya.No:49 ,(Der.Alı İhsan BAĞIŞ) , Ankara , 1988.
- * Türkiye Tahıl Sempozyumu 6-9 Ekim 1987 Bursa ,TMO Ya. ,Ankara,1988.
- * AT ve Türkiye-AT ilişkileri Semineri 5-7 Ocak 1988 Ankara , TOBB
Ya.No:82-3 ,Ankara , 1988.
- * Doğu Karadeniz Bölgesinde Tarımsal Üretimin Verimlilik Sorunları
Sempozyumu 28-30 Eylül 1988 Trabzon , MPM Ya.No:404 , Ankara,1990.
- * Türkiye'de Tohumculuğun Gelişimi ve Geleceği Sempozyumu 13-14 Ara-
lık 1988 Ankara , TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Ya.No:1989/1 ,
Ankara , 1989.
- * Türkiye ve Dünya Tarım Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türkiye-AT
İlişkileri Semineri 19-23 Aralık 1988 Abant , TMO. Eğitim Şube Md.
Ya.No:4 , Ankara , 1989.
- * GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu
4-5 Ekim 1989 Şanlıurfa , Ziraat Bankası Ya. , Ankara , 1990.
- * TÜBİTAK GAP Paneli 23 Kasım 1989 Ankara , BİLİM VE TEKNİK DERGiSi
C.23 , S.270 , Mayıs 1990.
- * Ziraat Mühendisliği 3. Teknik Kongresi , TMMOB Ziraat Mühendisleri
Odası ve Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ya. , Ankara , 1990.
- * GAP Yöresinde Gelecekteki Vasıflı İşgücü Sorunu ve Çözüm Önerileri
Sempozyumu 10-11 Nisan 1990 Şanlıurfa , İ.İ.B.K. Ya. , Ankara,1990.
- * 1990'larda Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Ortak Tarım Politikası
Semineri 14-16 Nisan 1990 Marmaris , DPT Ya.No: 2243-26 , Ankara ,
1991.
- * GAP'ın Ekonomik ve Sosyal Boyutları Sempozyumu 27 Mayıs 1990 Di-
yarbakır , GAP'TA DİYARBAKIR DERGiSi , S.5 , Mayıs 1990.
- * GAP ve Sanayi Sempozyumu 16-17 Ekim 1990 Şanlıurfa.

D İ Ğ E R L E R İ

- : The Agricultural Situation in the Community Report , EC. (Değişik Yıllar).
- : The Common Agricultural Policy and its Reform , European Documentation , Periodical 1/1987 , Luxembourg.
- : Türkiye İstatistik Yıllığı , DiE , (Değişik Yıllar).
- : İktisadi Rapor , TOBB , (Değişik Yıllar).
- : Tarım İstatistikleri Özeti , DiE (Değişik Yıllar).
- : Tarımsal Yapı ve Üretim , DiE , (Değişik Yıllar).
- : Balıkçılık İstatistik Yıllığı 1986.
- : GAP BÜLTENİ , GAP Bölge Kalkınma İdaresi Bşk.